

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΠΑΤΡΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΩΝ ΥΓΕΙΑΣ ΚΑΙ ΠΡΟΝΟΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ
ΠΙΛΟΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ
ΣΕ ΤΜΗΜΑ ΤΗΣ ΤΡΙΤΟΒΑΘΜΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Μετέχουσες σπουδάστριες:
Κάπτη Μαρία
Ναΐδου Τραϊανή

Υπεύθυνη Εκπαιδευτικός:
Αμαλία Ιωαννίδου - Johnson
Καθηγήτρια Ph. Dr.

*Πτυχιακή εργασία για τη λήψη του πτυχίου στην Κοιν. Εργασία από το
Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας της Σχολής Επαγγελμαίων Υγείας και
Πρόνοιας του Τεχνολογικού Εκπαιδευτικού Ιδρύματος Πάτρας*

ΠΑΤΡΑ 2000

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΠΑΤΡΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΩΝ ΥΓΕΙΑΣ ΚΑΙ ΠΡΟΝΟΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ
ΠΙΛΟΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ
ΣΕ ΤΜΗΜΑ ΤΗΣ ΤΡΙΤΟΒΑΘΜΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Μετέχουσες σπουδάστριες:
Κάπτη Μαρία
Νάιδου Τραϊανή

Υπεύθυνη Εκπαιδευτικός:
Αμαλία Ιωαννίδου - Johnson
Καθηγήτρια Ph. Dr.

*Πτυχιακή εργασία για τη λήψη του πτυχίου στην Κοιν. Εργασία από το
Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας της Σχολής Επαγγελματιών Υγείας και
Πρόνοιας του Τεχνολογικού Εκπαιδευτικού Ιδρύματος Πάτρας*

ΠΑΤΡΑ 2000

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ	8
2. ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΜΕΛΕΤΗΣ	9

ΚΕΦΑΛΑΙΟ I

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	11
2. ΠΡΟΒΛΗΜΑ.....	13
3. ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ	14

ΚΕΦΑΛΑΙΟ II

ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΜΕΛΕΤΩΝ ΚΑΙ ΣΧΕΤΙΚΩΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ

ΕΝΟΤΗΤΑ Α΄	16
1. ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΟΡΙΣΜΟΙ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ	16
1.1 Προσωπικότητα	16
1.2 Χαρακτήρας.....	22
1.3 Ιδιοσυγκρασία	24
1.4 Ατομικότητα	25
2. ΘΕΩΡΙΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ.....	26
2.1 Ψυχαναλυτική θεωρία του S. Freud.....	27
2.1.1 Τοπογραφικό μοντέλο.....	27
2.1.2 Το δομικό μοντέλο	28
2.2 Αναλυτική Ψυχολογία του Jung.....	33
2.3 Ατομική ψυχολογία του Adler.....	34
2.4 Ψυχοκοινωνικές θεωρίες της Karen Homey.....	36
2.5 Θεωρίες ιεράρχησης αναγκών των Abraham Maslow.....	36
2.6 Προσωποκεντρική θεωρία του Karl Rogers	37
2.7 Η θεωρία της συμπεριφοράς.....	40
3. ΤΡΟΠΟΙ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗΣ ΤΩΝ ΑΤΟΜΙΚΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ.....	41
3.1 Ψυχολογικοί τύποι	42
3.1.1 Τύποι ενεργητικότητας και ευσυγκινησίας.....	43

3.1.2 Τύποι ως προς τις γνωστικές λειτουργίες.....	44
α) Αντιληπτικοί τύποι του Binet	44
β) Λειτουργικοί τύποι του Jung.....	45
3.1.3 Τύποι ως προς τις διαπροσωπικές σχέσεις:	48
α) Ενδο- ομαδικοί κοινωνικοί τύποι.....	48
β) Οι "Χαρακτήρες" του Θεόφραστου.....	49
γ) Τύποι διαπροσωπικής σχέσης του Sullivan:	49
3.1.4 "Αυταρχική προσωπικότητα" του Adorno.....	50
3.2 Ψυχολογικά γνωρίσματα.....	50
3.2.1 Κοινά και ατομικά γνωρίσματα: Θεωρία του Allport.....	53
3.2.2 Παραγοντική περιγραφή της προσωπικότητας RAYMOND CATTELL – GUILFORD	54
3.2.3 Συνθετικό μοντέλο – ιεραρχική οργάνωση της προσωπικότητας.....	59
4. Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ.....	62
4.1 Τα στάδια ανάπτυξης της προσωπικότητας.....	66
4.1.1 Προσχολική ηλικία	66
4.1.2 Σχολική ηλικία ή - Λανθάνουσα περίοδος.....	71
4.1.3 Εφηβική ηλικία.....	72
4.1.4 Ωριμη ηλικία.....	75
4.2 Ψυχολογική ωριμότητα	76
5. ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ.....	77
5.1 Κληρονομικότητα και προσωπικότητα	77
5.2 Περιβάλλον και προσωπικότητα	79
5.2.1 Οικογένεια	80
5.2.2 Σχολείο	83
5.2.3 Ομάδες συνομηλίκων – φίλοι.....	87
5.2.4 Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης – Κινηματογράφος.....	88
5.2.5 Επάγγελμα	88
6. ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ.....	89
6.1 Ψυχοδυναμική της οικογένειας.....	91
6.1.1 Διαστάσεις της ψυχοδυναμικής της οικογένειας.....	91

6.1.2 Ψυχοκοινωνικές σχέσεις γονέων – παιδιών.....	95
6.1.3 Γονεϊκή – μητρική στοργή	101
6.2 Συνέπειες στην Κοινωνικοποίηση	103
6.3 Βασικές προϋποθέσεις στις ψυχοκοινωνικές σχέσεις μεταξύ γονέων – παιδιών για “σωστή” διαμόρφωση προσωπικότητας κι ομαλή κοινωνικοποίηση.....	106
6.3.1 Πνεύμα αγάπης	107
6.3.2 Θετικό αυτοσυναίσθημα	107
6.3.3 Συνέπεια λόγων και έργων	108
6.3.4 Σταθερότητα συμπεριφοράς.....	108
6.3.5 Αποφυγή υπερβολικής αυστηρότητας	109
6.3.6 Ευκαιρίες για παιχνίδι.....	110
7. ΣΥΜΠΛΕΓΜΑΤΑ	111
7.1 Σύμπλεγμα ανασφάλειας	106
7.2 Σύμπλεγμα Κατωτερότητας.....	107
7.3 Σύμπλεγμα ανωτερότητας.....	109
7.4 Σύμπλεγμα ενοχής.....	110
8. ΝΕΥΡΩΣΕΙΣ.....	111
8.1 Φόβος και φοβίες.....	113
8.1.1 Η σχολική φοβία	116
8.1.2 Αναποφασιστικότητα και αμφιβολίες.....	117
8.1.3 Το ξεπέραςμα της αμφιβολίας και του φόβου.....	117
8.1.4 Οι φοβίες ως μηχανισμοί προσαρμογής	119
8.2 Άγχος.....	121
8.2.1 Αγωνία.....	125
9. ΑΥΤΟΕΚΤΙΜΗΣΗ	127
9.1 Ο ρόλος της οικογένειας στη διαμόρφωση της αυτοεκτίμησης.....	129
9.2 Συναισθήματα και ιδέες για την αυτεκτίμηση.....	131
9.3 Η αυτεκτίμηση πηγή ενέργειας.....	132
10. ΑΥΤΟΑΝΤΙΛΗΨΗ.....	133
10.1 Έννοια της Αυτοαντίληψης.....	133

10.2 Η ανάπτυξη της αίσθησης του εαυτού από τη γέννηση μέχρι την ηλικία 30 - 36 μηνών	135
10.2.2 Η ανάπτυξη της αυτοαντίληψης κατά τη διάρκεια της προσχολικής ηλικίας	136
10.2.3 Η ανάπτυξη της αυτοαντίληψης κατά τη διάρκεια της σχολικής ηλικίας	138
10.2.4 Η ανάπτυξη της αυτοαντίληψης κατά την περίοδο της εφηβείας.....	140
10.2.5 Η αυτοαντίληψη των ενηλίκων.....	142
10.3. Παράμετροι που επηρεάζουν την ανάπτυξη της αυτοαντίληψης.....	144
10.3.1 Οι διαπροσωπικές σχέσεις στην οικογένεια.....	145
10.3.2 Η επίδραση του σχολείου	147
10.3.3 Η επίδραση του πολιτισμικού πλαισίου.....	149
10.3.4 Η προσωπική ιστορία του ατόμου.....	151
10.3.5 Η επίδραση του φύλου	151
10.3.6 Ο ενεργητικός ρόλος του ίδιου του ατόμου	152
ΕΝΟΤΗΤΑ Β´	154
1. ΟΡΙΣΜΟΙ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗΣ.....	154
2. ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗΣ	155
3. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗΣ.....	160
3.1 Ο ρόλος των κινήτρων στην Προσαρμογή	160
3.1.1 Ανάγκες	162
3.1.2 Ορμές	167
3.2 Ο ρόλος των εμποδίων.....	172
3.2.1 Η έννοια και τα είδη εμποδίων.....	172
3.2.2 Πιέσεις και συγκρούσεις επιθυμιών.....	174
3.2.3 Αντιδράσεις του ατόμου στη σύγκρουση.....	176
3.2.4 Αιτίες που προκαλούν τις συγκρούσεις – Συγκρούσεις από το περιβάλλον.....	177
3.2.5 Αποτελέσματα σύγκρουσης.....	180
3.2.6 Απογοήτευση.....	181
3.2.7 Συμπέρασμα.....	182
3.3 Αντιδράσεις	182
3.4 Επιτυχία ή λύση	184

3.4.1 Συνηθισμένοι τρόποι προσαρμογής.....	185
4. ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΗ Ή ΤΕΛΕΙΑ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΑΠΟ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΑΠΟΨΗ..	186
4.1 Φάσεις της ψυχολογικής προσαρμογής.....	188
4.2 Προσαρμογή και αλλοτρίωση.....	191
5. ΜΗ ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΗ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ.....	192
6. ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΟΜΑΛΗΣ ΚΑΙ ΜΗ ΟΜΑΛΗΣ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗΣ Ή ΔΥΣΠΡΟΣΑΡΜΟΣΤΙΑΣ.....	195
6.1 Απόκλιση από την κανονική συμπεριφορά.....	195
6.2 Κακές σχέσεις με τους άλλους.....	195
6.3 Έλλειψη ικανοποίησης για μεγάλο διάστημα.....	196
6.4 Πνευματικές διαταραχές.....	196
6.5 Σωματικά συμπτώματα.....	196
7. ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΟΜΑΛΗΣ ΚΑΙ ΜΗ ΟΜΑΛΗΣ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗΣ ΚΑΤΑ ΤΑ ΔΙΑΦΟΡΑ ΣΤΑΔΙΑ ΤΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ.....	196
7.1 Κριτήρια ομαλής προσαρμογής κατά την προσχολική ηλικία.....	196
7.2 Κριτήρια μη ομαλής προσαρμογής κατά την προσχολική ηλικία.....	197
7.3 Κριτήρια ομαλής προσαρμογής κατά την ηλικία των 6-14 χρονών.....	197
7.4 Κριτήρια μη ομαλής προσαρμογής κατά την ηλικία των 6-14 χρονών.....	198
7.5 Κριτήρια ομαλής προσαρμογής των εφήβων.....	199
7.6 Κριτήρια μη ομαλής προσαρμογής των εφήβων.....	199
7.7 Κριτήρια ομαλής προσαρμογής των ενηλίκων.....	200
7.8 Οι απροσάρμοστοι ενήλικοι.....	200
8. ΑΡΝΗΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΟΜΑΛΗΣ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗΣ.....	201
8.1 Ατομικοί παράγοντες.....	201
8.2 Οικογενειακοί παράγοντες.....	202
8.2.1 Το μόνο παιδί (μοναχοπαίδι).....	202
8.2.2 Το πρωτότοκο και του στερότοκο παιδί.....	202
8.2.3 Ένας αδελφός με πολλές αδελφές ή μια αδελφή με πολλούς αδελφούς.....	203
8.2.4 Τα δίδυμα.....	203
8.2.5 Τα ορφανά και οι προγονοί.....	203
8.2.6 Τα θετά παιδιά.....	203

8.3 Σχολικοί παράγοντες.....	204
8.3.1 Η είσοδος του παιδιού στο σχολείο.....	204
8.3.2 Ο ακατάλληλος δάσκαλος.....	205
8.3.3 Το απρόσφορο πρόγραμμα μαθημάτων και οι ακατάλληλες μέθοδοι διδασκαλίας.....	205
8.3.4 Κοινωνικοί παράγοντες.....	205
9. ΑΜΥΝΤΙΚΟΙ ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΙ ΚΥΡΙΟΤΕΡΟΙ ΤΡΟΠΟΙ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗΣ.....	206
9.1 Μηχανισμοί υπεράσπισης.....	207
9.1.1 Εγωισμός.....	207
9.1.2 Επιθετικότητα.....	209
9.1.3 Αντιστάθμιση ή Αποζημίωση.....	209
9.1.4 Υπεραναπλήρωση ή Υπερ-αποζημίωση.....	212
9.1.5 Αυτοϋποτίμηση.....	213
9.1.6 Ταύτιση.....	213
9.1.7 Προβολή.....	217
9.1.8 Αντιδραστικός Σχηματισμός.....	220
9.1.9 Αυτοδικαίωση, Εκλογίκευση, λογικοφάνεια λογικοφανής δικαιολογία.....	221
9.1.9.1 Η αυτοδικαίωση ως τρόπος προσαρμογής.....	224
9.1.10 Το ψέμα.....	225
9.2 Μηχανισμοί Υποχώρησης.....	226
9.2.1 Το πείσμα.....	226
9.2.2 Απομόνωση.....	227
9.2.3 Η Διαφυγή ως τρόπος προσαρμογής.....	229
9.2.4 Ονειροπόληση.....	231
9.2.5 Καθήλωση.....	232
9.2.6 Παλινδρόμηση.....	234
9.2.6.1 Η Παλινδρόμηση ως τρόπος Προσαρμογής.....	236
9.3 Μηχανισμός απώθησης.....	236
9.4 Γενικά Συμπεράσματα.....	239
10. ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗΣ.....	240
10.1 Η αποστέρηση.....	241

10.2 Η σύγκρουση	242
10.3 Η πίεση (στρες).....	243
10.3.1 Η αντίδραση στο στρες	244

ΚΕΦΑΛΑΙΟ III

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	248
Α) ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	248
Β) ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑΣ	248
Γ) ΣΚΟΠΟΙ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΗΣ.....	249
Δ) Ο ΕΡΕΥΝΩΜΕΝΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ	249
Ε) ΤΟ ΔΕΙΓΜΑ	249
ΣΤ) ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	250
Ζ) ΜΟΡΦΗ ΚΑΙ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟΥ	251
Η) ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	251
Θ) ΤΡΟΠΟΙ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΤΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ	252
Ι) ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΑ – ΚΟΣΤΟΣ – ΧΡΟΝΟΣ	252

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	253
-------------------------------	-----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V

1. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	259
2. ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ	267

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

<i>ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1</i>	<i>268</i>
ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ.....	268
<i>ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2</i>	<i>277</i>
ΠΙΝΑΚΕΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΜΩΝ	277
<i>ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3</i>	<i>299</i>
ΕΓΚΡΙΣΗ ΣΧΟΛΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	299
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	300

1. ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ

Με το τέλος της συγγραφής πτυχιακής μας εργασίας νιώσαμε την ανάγκη να ευχαριστήσουμε ορισμένους “παράγοντες” που μας στάθηκαν και βοήθησαν στην διεκπεραίωση της μελέτης μας από την αρχή μέχρι το τέλος.

Αξίζει να σημειωθεί η άριστη συνεργασία και συνεννόηση που υπήρξε μεταξύ των σπουδαστριών Κάππη Μαρία και Νάϊδου Τραϊνή που πιστεύαμε ότι έπαιξε καθοριστικό ρόλο, στην αποπεράτωση της μελέτης.

Επιπλέον θέλουμε να πούμε ένα μεγάλο ευχαριστώ στις οικογένειες μας που μας πρόσφεραν τόσο ηθική και οικονομική στήριξη όσο και σε πρακτικής φύσεως θέματα, στήριξη, καθώς επίσης να σημειώσουμε την συνεχή ενθάρρυνση τους προς εμάς καθόλη την διάρκεια της συγγραφής της εργασίας μας.

Αξιοσημείωτη είναι η βοήθεια που μας προσέφερε ο υπεύθυνος καθηγητής Χατζητύπης Πέτρος, της ακαδημαϊκής σχολής για την εύκολη πρόσβαση στο δείγμα μας.

Θέλουμε επίσης να ευχαριστήσουμε τον προϊστάμενο του τμήματος Κοιν. Εργασίας Δρ. Ζωγράφου Ανδρέα για την πολύτιμη βοήθεια και συμπαράσταση που μας προσέφερε σε θέματα κυρίως διαδικαστικά.

Έπειτα θέλουμε να τονίσουμε την εποικοδομητική συνεργασία που διεξήχθη με τους στατιστικούς που έβγαλαν τα αποτελέσματα της έρευνας μας Γεωργίου Βασίλη και Σόνια Μαλεφάκη.

Τέλος θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε την Δρ Αμαλία – Johnson για την πολύτιμη ενθάρρυνση και συνεργασία, καθώς επίσης και την ουσιαστική βοήθεια που μας πρόσφερε, παρόλα τα πρακτικά εμπόδια που παρουσιάστηκαν κατά την διάρκεια της πορείας της εργασίας.

2. ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΜΕΛΕΤΗΣ

Η μελέτη αυτή θα παρουσιάσει μέσω της ερευνητικής προσπάθειας τη σχέση που είναι δυνατό να υπάρχει μεταξύ της προσωπικότητας και της προσαρμογής, την αλληλεπίδραση μεταξύ τους και πως η αλληλεπίδραση αυτή βοηθάει ένα άτομο στην προσαρμογή του ή όχι, και όχι μόνο στη προσαρμογή του αλλά και στη μορφή που παίρνει αυτή η συγκεκριμένη προσαρμογή.

Η ολοκλήρωση της μελέτης αυτής είναι αποτέλεσμα μελέτης συγγραμμάτων Ελλήνων και ξένων επιστημόνων και ερευνητικής εργασίας.

Η πρώτη ενότητα της θεωρίας αναφέρεται στη μελέτη της έννοιας της προσωπικότητας. Πιο συγκεκριμένα, αρχικά, γίνεται μια περιγραφή του όρου "προσωπικότητα" και ένας διαχωρισμός από τις έννοιες "χαρακτήρας", "ιδιοσυγκρασία", "ατομικότητα". Παρακάτω αναφέρονται αναλυτικά θεωρίες της προσωπικότητας, που θεωρήσαμε ως πιο βασικές μέσα από τη βιβλιογραφική μελέτη της προσωπικότητας του ανθρώπου. Γίνεται μια περιγραφή των ατομικών διαφορών της προσωπικότητας (δηλαδή ψυχολογικοί τύποι, ψυχολογικά γνωρίσματα). Επιπλέον αναλύεται η ανάπτυξη της προσωπικότητας, στα διάφορα ηλικιακά στάδια ενώ ταυτόχρονα αναφέρονται οι σημαντικότεροι παράγοντες που διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της προσωπικότητας. Επίσης, σημαντικός λόγος γίνεται για την κοινωνικοποίηση του ατόμου, όπου δίνεται μεγάλη έμφαση στην ψυχοδυναμική της οικογένειας και στις ψυχοκοινωνικές σχέσεις γονέα - παιδιού. Τέλος στην ενότητα αυτή αναλύονται τα συμπλέγματα και οι νευρώσεις τα οποία είναι "ομάδες ασυνείδητων εμπειριών ιδίως της παιδικής ηλικίας" (Δ. Ν. Σάκκας, 1977, 214) οι οποίες δημιουργούν κρίση στη δομή της προσωπικότητας. Παράλληλα μ' αυτά γίνεται αναλυτική παρουσίαση των εννοιών "αυτοεκτίμηση", "αυτοαντίληψη", παράγοντες που επηρεάζουν την ομαλή ή μη ομαλή προσαρμογή.

Η δεύτερη ενότητα της θεωρίας αναφέρεται στη μελέτη της έννοιας και της σημασίας της προσαρμογής. Αφού ορίζεται, αρχικά, ο όρος "προσαρμογή", αναλύονται τα τέσσερα βασικά στοιχεία που αποτελούν το φαινόμενο της προσαρμογής (κίνητρα, εμπόδια, αντιδράσεις, επιτυχία – λύση). Παρακάτω, παρουσιάζεται ποια είναι η ομαλή ή ολοκληρωμένη προσαρμογή από ψυχολογική άποψη σε σχέση με τα παραπάνω στοιχεία που αναφέραμε, καθώς επίσης και η μη – ολοκληρωμένη προσαρμογή. Συγχρόνως με τα παραπάνω αναλύονται τα κριτήρια τα οποία διαδραματίζουν ουσιαστικό ρόλο για την ομαλή ή μη ομαλή προσαρμογή ή

δυσπροσαρμοσσία. Ακολουθούν οι αρνητικοί παράγοντες της ομαλής προσαρμογής (ατομικοί, οικογενειακοί, σχολικοί, κοινωνικοί).

Δίνεται μεγάλη έμφαση στους ασυνείδητους αμυντικούς μηχανισμούς, που είναι βασικοί παράγοντες της προσωπικότητας σύμφωνα με την ψυχαναλυτική θεωρία και τους οποίους αναπτύσσει το άτομο, για να πετύχει την προσαρμογή του και να αποφύγει την ψυχική ένταση και τις δυσκολίες που προκύπτουν από την μη ομαλή προσαρμογή. Τέλος, περιγράφονται τα προβλήματα προσαρμογής που προκύπτουν.

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε στην πόλη της Φλώρινας με φοιτητές της παιδαγωγικής Σχολής – Ακαδημίας, των τμημάτων δημοτικού και νηπιαγωγών, τους οποίους οι σπουδάστριες συνάντησαν σε αίθουσες του πανεπιστημίου. Για την επίτευξη του σκοπού της μελέτης, χρησιμοποιήθηκε ερωτηματολόγιο.

Αυτό που διαπιστώσαμε μέσα από όλη την ερευνητική διαδικασία ήταν ότι πρώτα από όλα αποδείχτηκε α) η αλληλένδετη σχέση της προσωπικότητας με την προσαρμογή β) από τους κοινωνικούς παράγοντες του άμεσου περιβάλλοντος διαπιστώσαμε τη σημαντικότητα του ρόλου της οικογένειας ως καθοριστικός παράγοντας για την προσωπικότητα και την προσαρμογή και γ) όσον αφορά το προφίλ των φοιτητών αποδείχθηκε ότι λειτουργούν σε αρκετά υψηλά επίπεδα ψυχολογικής ωριμότητας, παρά το γεγονός ότι παρουσίασαν κάποια αμφιθυμία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ζούμε σε μια συνεχώς εξελισσόμενη κοινωνία, όπου ο σημερινός άνθρωπος έπαψε να ζει τη παλιά φυσική και απλή ζωή. Η κοινωνία μας μεταβάλλεται με γοργό ρυθμό και γίνεται όλο και πιο σύνθετη, τα προβλήματα και οι απαιτήσεις αυξάνονται με αποτέλεσμα ο άνθρωπος πολλές φορές να αδυνατεί να ανταποκριθεί σ' αυτές.

Στην προσπάθεια του αυτή επιθυμεί και επιδιώκει την επαφή και συναναστροφή με άλλους ανθρώπους. Στη μελέτη μας θα ερευνήσουμε αν ο άνθρωπος ως κοινωνικό ον στη συνεχή εξέλιξή του καλείται να προσαρμόζεται σε νέες καταστάσεις. Αναφέροντας τον όρο προσαρμογή τόσο από κοινωνική όσο και από ψυχολογική άποψη εννοούμε την εξοικείωση του ατόμου σε νέες συνθήκες ζωής και γενικότερα στην αντιμετώπιση των προβλημάτων και στην ικανοποίηση των αναγκών με τρόπους κοινωνικά παραδεκτούς. (Δ. Σάκκας, 1977). Παράλληλα, θα μελετήσουμε κατά πόσο η προσωπικότητα του ανθρώπου, με έμφαση στους παράγοντες που τη διαμορφώνουν κατά τα διάφορα ηλικιακά στάδια, επηρεάζει την προσαρμογή του.

Συχνά στη καθημερινή μας ζωή, χρησιμοποιούμε τους όρους "προσωπικότητα" ή "χαρακτήρας". Λέμε π.χ. "αυτός ο άνθρωπος έχει χαρακτήρα" ή "πρόκειται για άνθρωπο με προσωπικότητα" κ.α. Μιλώντας για την έννοια της προσαρμογής λέμε π.χ. "η μη ικανοποίηση της ανάγκης για οξυγόνο, επιφέρει το θάνατο από ασφυξία", ενώ αντίθετα η "μη ικανοποίηση μερικών κοινωνικών αναγκών δε θα επηρεάσει μεν τη φυσική ύπαρξη του ατόμου, αλλά θα του δημιουργήσει ψυχική ένταση" και στις δύο αυτές περιπτώσεις τα δύο είδη προσαρμογής αλληλοεπηρεάζονται. π.χ. η μη λήψη ικανοποιητικής τροφής και πλούσια σε ορισμένο είδος βιταμίνης, είναι δυνατό να επηρεάσει μακρόχρονα την κοινωνική συμπεριφορά του ατόμου.

Στη μελέτη που ακολουθεί παραθέτουμε την επιστημονική επεξεργασία των όρων με σκοπό να μελετήσουμε τη μεταξύ σχέση προσωπικότητας – προσαρμογής. Θα διερευνήσουμε αν υπάρχει αμφίδρομη σχέση μεταξύ της προσωπικότητας και της προσαρμογής, αν συμβάλλει η προσωπικότητα στην ομαλή, δυναμική και δημιουργική προσαρμογή, αν η σωστή προσαρμογή ενισχύει την ανάπτυξη των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας.

Σύμφωνα με την Μ. Νασιάκου (1982) μιλώντας για προσαρμογή εννοούμε τη δυναμική και συνεχή διαδικασία και όχι την παθητική αποδοχή των απαιτήσεων του περιβάλλοντος. Στη διαδικασία αυτή το άτομο συμμετέχει ενεργητικά και η τάση του είναι να ικανοποιήσει τις επιθυμίες του, συνειδητές ή ασυνειδητές, τις ανάγκες του και να φτάσει τους στόχους του. Η διαδικασία αυτή είναι συνεχής διότι οι συνθήκες του περιβάλλοντος δεν είναι πάγιες και αναλλοίωτες και διότι η συμπεριφορά του ατόμου, ο τρόπος που το άτομο αισθάνεται, σκέφτεται και ενεργεί δεν είναι ενιαίος και αμετάβλητος.

Άρα λοιπόν χαρακτηρίζουμε έναν άνθρωπο ως προσαρμοσμένο, όταν συμβαδίζει με την εποχή του, παραδέχεται την πραγματικότητα και την αντιμετωπίζει όπως είναι, προσπαθεί να βρει λύση στα προβλήματά του και να ικανοποιήσει τις ανάγκες και τις επιθυμίες του, στο βαθμό που οι συνθήκες και οι δυνατότητές του του επιτρέπουν, να μένει ικανοποιημένος από τη ζωή του. Αντίθετα, χαρακτηρίζουμε ως απροσάρμοστο εκείνον που δεν κατορθώνει να παρακολουθεί την εξέλιξη της κοινωνικής πραγματικότητας, να αντιμετωπίζει νέες καταστάσεις, να βρίσκει λύσεις στα προβλήματά του ή να μένει ικανοποιημένος.

Μετά την παραπάνω παρουσίαση των όρων, αναφέρουμε ότι θα μελετήσουμε αν οι μηχανισμοί προσαρμογής εξαρτώνται από τις σταθερές δομές της προσωπικότητας, αν η προσωπικότητα έχει σχέση με τους σταθερούς τρόπους, τους αμυντικούς προσαρμοστικούς μηχανισμούς, με τους οποίους το άτομο προσαρμόζεται και τι μορφή παίρνει η σχέση αυτή.

Οι άνθρωποι αναπτύσσονται και κάθε τόσο παρουσιάζονται διαφορετικοί μέσα σε ένα περιβάλλον, που δεν παραμένει στατικό και αναλλοίωτο, αλλά συνεχώς εξελίσσεται και μεταβάλλεται. Ανάμεσα στο διαφορετικό κάθε φορά άνθρωπο και στο διαφορετικό κάθε φορά περιβάλλον, δημιουργείται μια διαφορετική κάθε φορά διαλεκτική σχέση. Τι ρόλο παίζει η προσωπικότητα στην προσαρμογή; Στη διαλεκτική αυτή σχέση, ο άνθρωπος, άλλοτε προσαρμόζεται στο περιβάλλον, οπότε εντάσσεται στους κόλπους του και ζει αρμονικά με τον εαυτό του και τους ομοίους του, άλλοτε δεν προσαρμόζεται, οπότε αντιμετωπίζει προβλήματα και δυσκολίες, και άλλοτε μπορεί να μη θέλει να προσαρμοσθεί και να είναι εξίσου καλά.

Η προσαρμογή επομένως δεν είναι μια στατική και αμετάβλητη διαδικασία, αλλά μια συνεχώς μεταβαλλόμενη και ανάλογα με τις εκάστοτε συνθήκες διαδικασία. Πρόκειται για μια εναρμόνιση των διαρκώς μεταβαλλόμενων κινήτρων της συμπεριφοράς προς το διαρκώς μεταβαλλόμενο φυσικοκοινωνικό περιβάλλον.

Για να αναλύσουμε τα παραπάνω, μελετούμε ελληνική και ξένη βιβλιογραφία, και μαζί με τα αποτελέσματα της έρευνας με τα οποία σκοπεύουμε να δούμε την προσαρμοστικότητα των φοιτητών σε σχέση με την προσωπικότητα τους, ελπίζουμε να προσφέρουμε μια μικρή, αλλά σημαντική βοήθεια σ' αυτόν που θα θελήσει να ενημερωθεί για την προσωπικότητα και τη προσαρμογή όπου η μια αποτελεί το άλφα και το ωμέγα του "ζείν", ενώ η άλλη του "ευ ζείν".

2. ΠΡΟΒΛΗΜΑ

Η μελέτη της προσωπικότητας είναι εξαιρετικά ευρύ κεφάλαιο στην ψυχολογία, γιατί αγγίζει συγχρόνως πάρα πολλούς τομείς και ειδικότητες. Η εμπειρική και θεωρητική έρευνα για την προσωπικότητα είναι τόσο πλούσια και ποικίλη που θα μπορούσαμε να πούμε ότι μελετώντας κανείς την προσωπικότητα από όλες τις σκοπιές μελετά ολόκληρη την ψυχολογία. Η παρουσίαση της προσωπικότητας είναι ίσως το δύσκολο θέμα, για να μπορέσει να δώσει μια συνοπτική αλλά και μια ολοκληρωμένη εικόνα του ευρύτατου αντικειμένου. (Ι.Ε. Πυργιωτάκης 1992)

Είδαμε μέσα από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση ότι η προσωπικότητα όπως διαμορφώνεται στα διάφορα ηλικιακά στάδια, τόσο με τα ιδιαίτερα ατομικά χαρακτηριστικά όσο και, με άλλα χαρακτηριστικά του περιβάλλοντος του, συμβάλλουν στην ομαλή ή μη ομαλή προσαρμογή.

Αφορμή για τη πτυχιακή μελέτη που πραγματοποιούμε, αποτελεί το γεγονός ότι στα πρώτα φοιτητικά μας χρόνια και στην ηλικία των 18 - 20 χρόνων, άλλοι από εμάς, παρατήρησαν αποτελεσματική προσαρμογή και άλλοι δυσκολεύτηκαν πάρα πολύ. Έχοντας ως ερέθισμα την παραπάνω παρατήρηση κινηθήκαμε στο να πραγματοποιήσουμε μια έρευνα στη πόλη μας που σχετίζεται με το κατά πόσο η προσωπικότητα και η εξέλιξη ή μη εξέλιξη της προσωπικότητας μπορεί να επηρεάσει την προσαρμογή ενός ατόμου.

Στην μελέτη μας αφού συγκεκριμενοποιήσουμε την έννοια της προσωπικότητας σύμφωνα με επιστημονικές απόψεις θα επιλέξουμε και θα αναλύσουμε θεωρίες και της προσωπικότητας και του χαρακτήρα, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας τους διάφορους παράγοντες που επηρεάζουν τη διαμόρφωση της προσωπικότητας, στα διάφορα ηλικιακά στάδια κατά την εξέλιξη της. Περαιτέρω θα παρουσιάσουμε πως διαμορφώνεται η συμπεριφορά με βάση τα παραπάνω χαρακτηριστικά. Θα δώσουμε έμφαση στις έννοιες "άγχος", "φόβος", "αυτοεκτίμηση", "αυτοαντίληψη", "αυτοπεποίθηση", "στάσεις", "προκαταλήψεις",

“στερεότυπα”, “ψυχολογική ωριμότητα”, γιατί όπως παρατηρήσαμε οι έννοιες αυτές έρχονται ως επακόλουθο των παραγόντων που διαμορφώνουν την προσωπικότητα και αποτελούν ένα σημαντικό κεφάλαιο για την μη προσαρμογή ενός ατόμου. Τέλος θα μελετήσουμε την έννοια της προσαρμογής με τους παράγοντες, τους αμυντικούς μηχανισμούς. Θα μελετήσουμε πως συμβάλλουν οι αμυντικοί μηχανισμοί στην προσαρμογή, αν υπάρχει άμεση σχέση μεταξύ προσωπικότητας και προσαρμογής, και πως η προσωπικότητα επηρεάζει την προσαρμογή.

Τα ερευνητικά ερωτήματα αυτής της μελέτης είναι τα ακόλουθα:

- Υπάρχει σχέση μεταξύ προσαρμογής και προσωπικότητας;
- Επηρεάζει η προσωπικότητα την προσαρμογή;
- Πως εκδηλώνεται αυτή η σχέση;
- Επηρεάζει το άμεσο περιβάλλον (οικογένεια, σχολείο, συνομήλικοι) την προσαρμογή.

3. ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

Κύριος σκοπός της μελέτης αυτής είναι να διερευνήσουμε αν υπάρχει σχέση μεταξύ της προσωπικότητας και προσαρμογής. Επίσης μέσω της μελέτης αυτής θέλουμε να διερευνήσουμε τους παράγοντες που διαμορφώνουν την προσωπικότητα ενός ατόμου και αν αυτοί μπορούν να ασκήσουν ουσιαστικό ρόλο στην ομαλή ή μη – ομαλή προσαρμογή του, στο εκάστοτε διαφορετικό περιβάλλον.

Για την προσέγγιση του σκοπού της εργασίας μας, κρίνουμε χρήσιμο να αναφερθούμε στα εξής θέματα βιβλιογραφικά:

- Διερεύνηση του όρου “προσωπικότητα” μαζί με τις θεωρίες, τα χαρακτηριστικά και τους παράγοντες που διαμορφώνουν, την ανάπτυξη της προσωπικότητας κατά τα διάφορα ηλικιακά στάδια, καθώς επίσης τα συμπλέγματα και τις νευρώσεις που προκαλούν κρίση στη δομή της προσωπικότητας του ατόμου και κατ’ επέκταση στην προσαρμογή του.
- Διερεύνηση του όρου “προσαρμογή” με τα στοιχεία του φαινομένου, τον ουσιαστικό ρόλο των αναγκών, των κινήτρων, των εμποδίων, των συγκρούσεων και των επιθυμιών, τα κριτήρια που συνθέτουν την ομαλή ή μη ομαλή προσαρμογή καθώς και τους αρνητικούς παράγοντες που οδηγούν στην ολοκληρωμένη ή μη ολοκληρωμένη προσαρμογή. Τέλος τον ενεργητικό ρόλο των αμυντικών μηχανισμών στη διαδικασία της προσαρμογής.

Πιο αναλυτικά μέσα από την έρευνα θα παρουσιάσουμε τα έξης :

- Η διερεύνηση της σχέσης μεταξύ προσωπικότητας και προσαρμογής.
- Η διερεύνηση της σχέσης των κοινωνικών παραγόντων (οικογένεια, σχολείο, συνομήλικοι) με την προσαρμογή.
- Στην προσπάθεια διερεύνησης της σχέσης προσωπικότητας - προσαρμογής, να παρουσιαστεί το «προφίλ» των φοιτητών που συμμετείχαν στην έρευνα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ

ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΜΕΛΕΤΩΝ ΚΑΙ ΣΧΕΤΙΚΩΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ

ΕΝΟΤΗΤΑ Α΄

1. ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΟΡΙΣΜΟΙ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ

1.1 Προσωπικότητα

Μετά την συνοπτική περιγραφή που έγινε στην περίληψη της μελέτης, ακολουθεί η παρουσίαση της έννοιας «προσωπικότητα».

Στην καθημερινή ζωή συχνά χρησιμοποιούμε τις εκφράσεις "αυτός είναι σπουδαία προσωπικότητα", "πρόκειται για προσωπικότητα" και άλλες ανάλογες, με τις οποίες χαρακτηρίζουμε πρόσωπα που διακρίνονται για ορισμένες σημαντικές ικανότητες και αρετές. (Δημήτρη Ν. Σάκκα 1977). Χρησιμοποιείται δηλαδή ο όρος αυτός όταν επιθυμούμε να εξάρουμε ένα άτομο για ορισμένα χαρακτηριστικά ή επιτεύγματα, κυρίως ηθικο-κοινωνικού περιεχομένου (Ιωάννου Ν. Παρασκευόπουλου 1992). Για να ορίσουμε όσο το δυνατό καλύτερα την έννοια προσωπικότητα, χρειάζεται να δούμε τον όρο αναλυτικά και να συλλάβουμε όλο το βάθος και το πλάτος. Διαφωτιστική για την αρχική σημασία της έννοιας "προσωπικότητα" και για την εξέλιξή της είναι η ετυμολογία του όρου.

Ο όρος "προσωπικότητα" προέρχεται από τις λέξεις "πρόσωπο" και "προσωπείο". (Βασίλη Ι. Χαραλαμπόπουλου 1987). Ο όρος σχετίζεται ετυμολογικά με την προσωπίδα ή μάσκα που χρησιμοποιούνταν στο αρχαίο θέατρο. Αναφέρεται στην εξωτερική εικόνα που εμφανίζει το άτομο στον κοινωνικό περίγυρο. (Δρ. Γιώργος Πιπερόπουλος, 1995 και Μιχ. Φακίνος 1986). Οι Λατίνοι χρησιμοποιούσαν τον όρο *persona* (από τον οποίο στην αγγλική *personality*, στη γαλλική *personnalité* και στη γερμανική *persönlichkeit*), που αρχικά σήμαινε το "προσωπείο" των υποκριτών και αργότερα μεταφορικά και το χαρακτήρα. (Δημήτρη Ν. Σάκκα 1977). Η λέξη "πρόσωπο" όμως είναι ελληνική και σημαίνει την όψη, τα φυσιολογικά χαρακτηριστικά του προσώπου ενός ανθρώπου. Από την ετυμολογική διερεύνηση προκύπτει ότι, ο όρος "προσωπικότητα" δεν δηλώνει μόνο την εμφάνιση, τα

ιδιαίτερα δηλαδή χαρακτηριστικά του προσώπου ενός ανθρώπου, που τον ξεχωρίζουν από κάποιον άλλο, αλλά και τα πνευματικά, συναισθηματικά και ηθικά χαρακτηριστικά που βρίσκονται πίσω από την εμφάνιση και το προσωπείο. (Βασίλη Ι. Χαραλαμπόπουλου 1987). Η έννοια της προσωπικότητας είναι μια από τις πιο δύσκολες για προσδιορισμό έννοιες στις επιστήμες της συμπεριφοράς. Κι αυτό γιατί δε διαθέτει αυθύπαρκτο περιεχόμενο καθολικής αποδοχής. Έτσι η προσωπικότητα ορίζεται συνήθως από τις εμπειρικές ή μη έννοιες του εκάστοτε μελετητή. Πρέπει να σημειωθεί ότι, μεταξύ των ειδικών, δεν υπάρχει ομοφωνία σχετικά με την έννοια και τη φύση της προσωπικότητας, με αποτέλεσμα να έχουν διατυπωθεί και να χρησιμοποιούνται πλείστοι και ποικίλοι ορισμοί. Ο Gordon Allport, πρωτοπόρος στη μελέτη της ψυχολογίας της προσωπικότητας, σε σύγγραμμα που δημοσίευσε το 1937, αναφέρει 50 διαφορετικούς ορισμούς που έχουν διατυπωθεί για την προσωπικότητα και χρησιμοποιούνται από θεωρητικούς και ερευνητές ψυχολόγους. (Ιωάννου Ν. Παρασκευόπουλου, 1992)

Ο P. Naville το 1970 στο βιβλίο "η ψυχολογία της συμπεριφοράς" υποστηρίζει ότι "η προσωπικότητα είναι η σύνοψη των δραστηριοτήτων που αποκαλύπτει η άμεση παρατήρηση της συμπεριφοράς για περίοδο αρκετά μακρά ώστε να παρέχει ασφαλή δεδομένα, μ' άλλα λόγια, δεν είναι παρά το τελικό προϊόν των συστημάτων έξεων, τα οποία διαθέτουμε" (P. Naville, 1970, 237).

Το 1982 η Μαρία Νασιάκου μετά από μελέτες ορίζει την προσωπικότητα ως "την ενότητα και ακεραιότητα του ατόμου: το σύνολο των διακριτικών χαρακτηριστικών και της ιδιοτυπίας της συμπεριφοράς του". (Μ. Νασιάκου, 1982, 50-51).

Το 1985 ο Ν. Γ. Παπαδόπουλος συνοψίζοντας απόψεις ειδικών προσδιορίζει την προσωπικότητα "ως εξελίξιμη και δυναμική, σχετικά σταθερή, οργάνωση των ψυχικών κυρίως ιδιοτήτων που προέρχονται από την όλη πορεία ζωής του ατόμου και καθορίζουν την ιδιαιτερότητα της προσαρμογής του στο εκάστοτε περιβάλλον". (Ν. Γ. Παπαδόπουλος, 1985, 118).

Το 1990 ο Κάρλ Λέβιτιν επηρεασμένος από Μαρξιστικές απόψεις συμπεραίνει ότι "δεν γεννιέται κανείς με προσωπικότητα, διαμορφώνει προσωπικότητα με την κοινωνικοποίηση και τον εκπολιτισμό, αποκτώντας συνήθειες, επιδεξιότητες και μεθόδους χρησιμοποίησης εργαλείων. Η προσωπικότητα είναι προϊόν κοινωνικής δραστηριότητας και μόνο υπ' αυτούς τους όρους μπορεί να εξηγηθούν τα χαρακτηριστικά της" (Κ. Λεβιτιν, 1990, 123).

Το 1991 ο Χριστοφίδης υποστηρίζει ότι “προσωπικότητα είναι η πηγή και ο φορέας όλων των ψυχικών φαινομένων που βρίσκονται σε σχέση αλληλεξάρτησης και αλληλεπίδρασης. Προσωπικότητα δηλαδή είναι ολόκληρος ο οργανισμός, ολόκληρος ο άνθρωπος ως μια ψυχοσωματική οντότητα. Οι σκέψεις του, οι ανάγκες του, οι επιθυμίες του, οι ορμές του, το άθροισμα όλων αυτών δεν είναι η προσωπικότητα. Αλλά το ίδιο το πρόσωπο ως βιοψυχική μονάδα, βιολογικά και ψυχικά ζωντανή. Αυτή είναι η προσωπικότητα πηγή και αφετηρία όλων των ψυχικών φαινομένων. Δηλαδή προσωπικότητα είναι ολόκληρη η βιοψυχική ολότητα του ανθρωπίνου όντος, ολόκληρος ο άνθρωπος. (Χ.Α. Χριστοφίδης, 1991).

“Στην επιστημονική ορολογία, ο όρος “προσωπικότητα” σημαίνει το σύνολο των σωματοψυχικών χαρακτηριστικών του ατόμου και, κυρίως, τον ιδιαίτερο τρόπο με τον οποίο τα χαρακτηριστικά αυτά συνδέονται και οργανώνονται σε ένα ενιαίο δυναμικό όλο”. Ο όρος δηλαδή προσωπικότητα χρησιμοποιείται για να δηλωθεί η δυναμική οργάνωση του συνόλου των σωματικών χαρακτηριστικών, των αντιληπτικών και νοητικών ικανοτήτων, της συναισθηματικής ιδιοσυγκρασίας, της βούλησης και του χαρακτήρα του ατόμου. (Ι.Ν. Παρασκευόπουλος, 1992, 70).

Στις αρχές του αιώνα μας, ο W. Stern όρισε την προσωπικότητα “ως πολλαπλή δυναμική ενότητα”. Κατά τον W. Stern, η προσωπικότητα αποτελείται από πτυχές (όψεις) δυναμικά οργανωμένες σε μια ενιαία και αδιάσπαστη ενότητα, που έχει δυναμικό κι όχι στατικό χαρακτήρα. Ο W. Stern δίνει έμφαση στην οργάνωση, τη δυναμικότητα και τη μοναδικότητα των στοιχείων της προσωπικότητας. Οι πτυχές της προσωπικότητας (νοητική, συναισθηματική, βουλητική κλπ) οργανώνονται σε ενιαίο όλο και λειτουργούν αρμονικά ως εκφάνσεις μιας και της αυτής ψυχής. Αν οι επιμέρους πτυχές δεν αποτελούν οργανική ενότητα και λειτουργούν χωριστά η μία από την άλλη, η προσωπικότητα χαρακτηρίζεται ως αποκλίνουσα από την κανονικότητα. Η ενότητα των στοιχείων της προσωπικότητας δεν παραμένει σταθερή και αμετάβλητη, και τα σώματα του καθενός και ολοκληρώνεται, γιατί τα κίνητρα, οι εμπειρίες, αλλά συνεχώς αναπτύσσεται και οι συνθήκες μέσα στις οποίες ζει συνεχώς τροποποιούνται και μεταβάλλονται. Ακόμα, η προσωπικότητα του καθενός είναι μοναδική και ανεπανάληπτη, γιατί οι βιολογικές του καταβολές και οι περιβαλλοντικές του επιδράσεις είναι ιδιαίτερες και μοναδικές. Και οι μονωγενείς δίδυμοι δεν έχουν εντελώς όμοια προσωπικότητα. (Β.Ι. Χαραλαμπίδου, 1987).

Στο βιβλίο του του 1937, ο Allport ορίζει την προσωπικότητα ως “την δυναμική οργάνωση, στην σφαίρα του ατόμου, εκείνων των ψυχοφυσικών συστημάτων που

καθορίζουν τις μοναδικές του προσαρμογές προς το περιβάλλον του". Τονίζει ότι η "προσωπικότητα" είναι ένα σημείο αναφοράς. Αυτή "είναι κάτι και κάνει κάτι". Υπάρχει μια οργάνωση που βρίσκεται πίσω από συγκεκριμένες πράξεις. Αυτή είναι μοναδική για κάθε άτομο. Όπως ο Adler και ο James, ο Allport τονίζει ότι η αποδοχή της ατομικότητας είναι βασική για την κατανόηση της προσαρμογής: το άτομο έχει τους δικούς του τρόπους ελέγχου του φυσικού και κοινωνικού περιβάλλοντος ή της υποταγής στις απαιτήσεις του. (Ρόμπερτ Τόμσον).

Στους περισσότερους από τους παραπάνω ορισμούς οι μελετητές μιλάνε για "δυναμική οργάνωση ψυχικών συστημάτων". Ο Ν.Γ. Παπαδόπουλος αναφέρει ότι "δυναμική οργάνωση των ψυχικών ιδιοτήτων" σημαίνει την ενιαία (συνεκτική) σύνδεση των διαφόρων ψυχικών ιδιοτήτων (ενδιαφερόντων, νοητικών ικανοτήτων, επιθυμιών, κοινωνικότητας, κτλ) με τον πυρήνα της προσωπικότητας, το εγώ του ατόμου, σημαίνει ακόμη τη δυνατότητα και ετοιμότητα για παραπέρα εξέλιξη και μεταβολή (δυναμικότητα της προσωπικότητας). Γι' αυτό και η ανάπτυξη της προσωπικότητας διαρκεί όσο και η ζωή του ανθρώπου. (Ν.Γ. Παπαδόπουλος, 1985).

Ο ορισμός του Allport που αναφέρθηκε παραπάνω εστιάζει την προσοχή μας σε τέσσερις βασικές έννοιες: την έννοια του περιεχομένου, της οργάνωσης, της μοναδικότητας και της προσαρμοστικότητας. (Β.Ι. Χαραλαμπόπουλο, 1987). Οι τέσσερις αυτές βασικές έννοιες αναλύονται συνοπτικά παρακάτω, σύμφωνα με όσα μας λέει ο Β. Ι. Χαραλαμπόπουλος (1987) στο σύγγραμμά του « η ανάπτυξη της προσωπικότητας».

α. Περιεχόμενο

Η έκφραση "ψυχοφυσικά συστήματα" δηλώνει τα βιολογικά, πνευματικά και κοινωνικά ανθρώπινα χαρακτηριστικά, τα οποία λειτουργούν ως σύστημα μερών και το ένα επιδρά στο άλλο και το επηρεάζει. Στην ομαλή προσωπικότητα η βιολογική, πνευματική και κοινωνική πτυχή βρίσκονται σε διαρκή αλληλοεπηρεασμό και ορθά λέγεται ότι το κοινωνικό είναι όψη του βιολογικού και το βιολογικό είναι συνήθως δυναμική όψη του κοινωνικού. Επομένως, το περιεχόμενο της προσωπικότητας αποτελείται από το όλον ανθρώπινον πρόσωπον, όλες τις ψυχοσωματικές αυτού δομές τις ικανότητες τα συναισθήματα, τα ενδιαφέροντα τις στάσεις, τα ιδεώδη ακόμα και ασυνείδητα περιεχόμενα και όλην την ψυχοδυναμική οργάνωση τα κίνητρα, τις παρωθητικές διαθέσεις και τα παρόμοια, και όλα αυτά υπό μίαν δυναμικήν οργάνωσιν (Β.Ι. Χαραλαμπόπουλος, 1987)

β. Οργάνωση

Η έκφραση “δυναμική οργάνωση των εντός του ατόμου ψυχοφυσικών συστημάτων” δηλώνει όχι μόνο την οργάνωση του περιεχομένου, αλλά και την ιδέα της μεταβολής. Η προσωπικότητα είναι ενιαία και οργανωμένη ολότητα: Δεν αποτελεί άθροισμα ικανοτήτων χωρίς εσωτερική συνοχή. “Δεν έχει μόνο πνευματική υπόσταση ούτε μόνο σωματική”. Στην προσωπικότητα σώμα και πνεύμα λειτουργούν, αλληλοεπηρεάζονται και συγχωνεύονται σε μια προσωπική ενότητα, η οποία έχει δυναμικό και όχι στατικό χαρακτήρα. Με άλλα λόγια η προσωπικότητα δεν παραμένει σταθερή και αναλλοίωτη, αλλά συνεχώς μεταβάλλεται, τροποποιείται και αναδιοργανώνεται κάτω από την επίδραση ποικίλων παραγόντων. Η προσωπικότητα συνεχώς αναδιοργανώνεται και μεταβάλλεται γιατί βρίσκεται σε αμοιβαία επίδραση με το περιβάλλον. Είναι ταυτόχρονα δέκτης και πομπός επιδράσεων, (Β.Ι. Χαραλαμπόπουλος, 1987).

γ. Μοναδικότητα

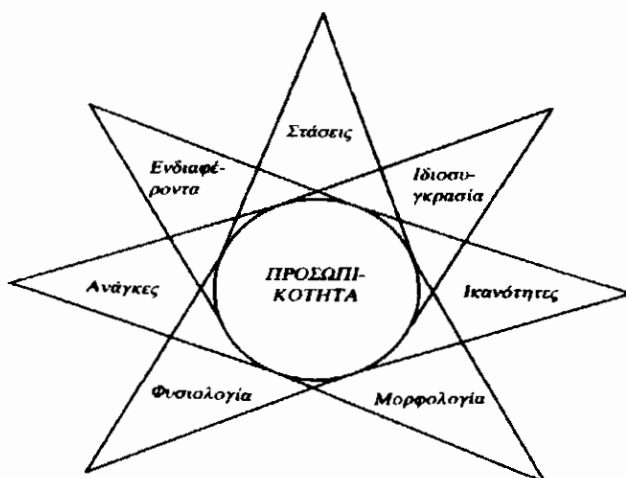
Η έκφραση, “ιδιαιτέρη συμπεριφορά και σκέψη του ατόμου”, δηλώνει τη μοναδική, τη χαρακτηριστική νοοτροπία και συμπεριφορά ενός εκάστου ατόμου. Με άλλα λόγια δηλώνει την ατομικότητα, την ανθρώπινη μοναδικότητα. Η προσωπικότητα δεν είναι κάτι το ομοιόμορφο σε όλα τα άτομα, σε όλες τις κοινωνίες, σε όλους τους λαούς. Είναι κάτι που μοιάζει και ταυτόχρονα διαφέρει από άτομο σε άτομο, από κοινωνική ομάδα, σε κοινωνική ομάδα, από λαό σε λαό. Όλα τα γνωρίσματα της προσωπικότητας είναι ατομικά. Είναι δηλαδή γνωρίσματα μοναδικά, ιδιαίτερα, με ισχύ αποκλειστικά ατομική, (Β.Ι. Χαραλαμπόπουλος, 1987).

δ) Προσαρμοστικότητα

“Η ιδιαιτέρη συμπεριφορά και σκέψη του ατόμου” είναι προσαρμοστικής φύσης. Ποτέ δυο άτομα δεν προσαρμόζονται και αναπροσαρμόζονται με τον ίδιο τρόπο μέσα στο περιβάλλον στο οποίο ζουν και γι’ αυτό ίσως δεν έχουν και την ίδια προσωπικότητα. Η προσωπικότητα βρίσκεται σε διαλεκτική σχέση με το περιβάλλον και άλλοτε τροποποιεί τη συμπεριφορά της για να βρίσκεται σε αρμονία με το περιβάλλον, άλλοτε προσαρμόζει το περιβάλλον στις ανάγκες της και άλλοτε τροποποιεί τις ανάγκες της ανάλογα με τις παρουσιαζόμενες περιβαλλοντικές συνθήκες. Στη σχέση προσωπικότητας-περιβάλλοντος υπάρχει πάντα και κάποιο στοιχείο εκλεκτικότητας. Οι άνθρωποι δεν αντιδρούν σε όλους τους ερεθισμούς του περιβάλλοντος, αλλά μόνο σε κείνους που κατά κάποιο τρόπο συνδέονται με την προσωπικότητα τους. (Β.Ι. Χαραλαμπόπουλος, 1987)

Ορισμένοι, Αμερικανοί κυρίως ψυχολόγοι θεωρούν την προσωπικότητα ως απεριόριστα μεταβλητή μέσα στην πορεία της ζωής και κάτω από τις κοινωνικές επιδράσεις. Οι Ευρωπαίοι ψυχολόγοι δέχονται πιο πολύ μια σχετική σταθερότητα της βασικής δομής (σύνθεσης, οργάνωσης) της προσωπικότητας.

Το μοντέλο της προσωπικότητας κατά Guilford

Πηγή: Ν.Γ. Παπαδόπουλος, "Ψυχολογία" γ' έκδοση Αθήνα 1993

Στα παραπάνω όπως είδαμε αναφέρθηκαν οι γνώμες ορισμένων ειδικών και ασφαλώς όσες κρίθηκε σκόπιμο για μια πρώτη γενική ψυχολογική προσέγγιση του όρου προσωπικότητα. Ιδιαίτερα αξίζει να αναφερθούν ακόμη οι απόψεις του Guilford. Ο Guilford κάνει λόγο για "διαστάσεις" της προσωπικότητας οι οποίες περιλαμβάνουν διάφορους παράγοντες. Προκειμένου να δείξει ότι η προσωπικότητα μπορεί να θεωρηθεί από διάφορες οπτικές γωνίες χρησιμοποιεί το σχήμα αστεριού ως εξής:

Το μοντέλο της προσωπικότητας κατά τον Guilford, περιλαμβάνει διάφορες διαστάσεις, όπως σωματικές (φυσιολογία, μορφολογία), διάσταση ικανοτήτων (με παράγοντες την αντίληψη την νοημοσύνη κτλ), διάσταση ιδιοσυγκρασίας (με παράγοντες τα γνωρίσματα της συνέπειας της δραστηριότητας, της προνοητικότητας, της αυτοασφάλειας, της υπομονής κτλ), τις διαστάσεις των στάσεων, ενδιαφερόντων και αναγκών.

1.2 Χαρακτήρας

Η έννοια της προσωπικότητας διευκρινίζεται ακόμα περισσότερο σε συνδυασμό με την ανάλυση των όρων του χαρακτήρα, της ιδιοσυγκρασίας και της ατομικότητας. Εκτός από τη δυναμικότητα της οργάνωσης των γνωρισμάτων της προσωπικότητας ιδιαίτερη σημασία έχει και η σταθερότητα αυτής της οργάνωσης. Τη σταθερότητα αυτή εκφράζουμε συνήθως με την έννοια του χαρακτήρα. (Ν.Γ. Παπαδόπουλος 1985).

Ο Β.Ι. Χαραλαμπόπουλος υποστηρίζει ότι ανάμεσα στην έννοια του χαρακτήρα και στην έννοια της προσωπικότητας δεν υπάρχει διαχωριστική γραμμή. Οι ψυχολόγοι που δίνουν μεγαλύτερη προσοχή στα έμφυτα ψυχοσωματικά χαρακτηριστικά χρησιμοποιούν τον όρο "χαρακτήρας", ενώ οι ψυχολόγοι που δίνουν έμφαση στις περιβαλλοντικές επιδράσεις για τη διαμόρφωση των βιολογικών δυνάμεων του ανθρώπου χρησιμοποιούν τον όρο "προσωπικότητα". Οι πρώτοι είναι κυρίως Ευρωπαίοι, οι δεύτεροι Αμερικανοί και Αγγλοσάξονες. (Β.Ι. Χαραλαμπόπουλος 1987)

Ωστόσο, υπάρχουν άλλοι μελετητές που δεν συμφωνούν με την παραπάνω άποψη. Αντίθετα μάλιστα θεωρούν ότι: "η προσωπικότητα είναι έννοια πολύ ευρύτερη από την έννοια χαρακτήρα. Σημαίνει όλα τα έμφυτα και επίκτητα στοιχεία, που αποτελούν την οργανωμένη ψυχοσωματική ολότητα, από την οποία καθορίζεται ο χαρακτηριστικός τρόπος σκέψης και συμπεριφοράς κάθε ανθρώπου" (Δ.Ν. Σάκκας 1977).

Ο χαρακτήρας είναι μέρος της προσωπικότητας και αποτελεί τον ψυχικό κόσμο του ανθρώπου, εκφράζει το επίπεδο ανάπτυξης των ψυχικών και ηθικών αρετών του, όπως της εντιμότητας, της ακεραιότητας, της υπευθυνότητας, της γενναιότητας. (Χατζηθωμά, Αλεφάντου, 1994)

Ο Ν.Γ. Παπαδόπουλος συμφωνεί με το Δ.Ν. Σάκκα ότι ο όρος χαρακτήρας έχει τις εξής βασικές σημασίες:

- α) Εκφράζει την α ρ χ ι κ ή Ψ υ χ ο σ ω μ α τ ι κ ή σ ύ σ τ α σ η, αποτελεί το περίγραμμα μέσα στο οποίο και κάτω από την επίδραση, του περιβάλλοντος αναπτύσσεται η προσωπικότητα. Το περίγραμμα αυτό δεν υπόκειται σε μεταβολή.
- β) Χρησιμοποιείται για τη δήλωση της επιμονής, που αποτελεί χαρακτηριστικό της προσωπικότητας.

γ) Σημαίνει ειλικρίνεια, εντιμότητα, ήθος, ανεπίληπτη διαγωγή, τα η θ ι κ ά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας, την προσωπικότητα από την πλευρά της βουλευτικής κατεύθυνσης και αξιολογικής τοποθέτησης.

Ο χαρακτήρας δεν είναι κάτι που το κληρονομούμε έτοιμο από τους προγόνους, ούτε είναι κάτι που το αποκτούμε σε μια ορισμένη φάση της ζωής μας. Είναι κάτι που διαμορφώνεται με τη συνδρομή και τη σύμπραξη πολλών παραγόντων. Βασικοί τέτοιοι παράγοντες είναι η κληρονομικότητα που μας προικίζει με δυνατότητες, η "σύμπτωση" κατά τη σύλληψη και την ανάπτυξη του εμβρύου, η αγωγή, τα γεγονότα της ζωής, η ατομική θέληση. (B.I. Χαραλαμπόπουλου 1987).

Οπωσδήποτε, η αγωγή είναι ένας από τους πιο σημαντικούς παράγοντες διαμόρφωσης του χαρακτήρα μας, και μάλιστα η αγωγή που δεχόμαστε στα πρώτα χρόνια της ζωής μας. Και αυτό γιατί ο ρυθμός διαμόρφωσης του χαρακτήρα μας στα πρώτα χρόνια της ζωής είναι γοργός και οι επιδράσεις περισσότερες. (B.I. Χαραλαμπόπουλου 1987).

Πολλοί συσχετίζουν το χαρακτήρα με τις εμπειρίες του ατόμου. Είναι γνωστό ότι οι εμπειρίες μας είναι ευχάριστες και δυσάρεστες (θετικές και αρνητικές). Με βάση αυτές ασφαλώς συμπεριφερόμαστε και αντιδρούμε στο περιβάλλον μας. Βέβαια οι εμπειρίες της ατομικής μας ζωής έχουν κάποια σταθερή παρουσία στη συμπεριφορά μας γενικά. Με άλλα λόγια ο χαρακτήρας δημιουργείται από τις ποικίλες άμεσες και έμμεσες (π.χ. με τη μίμηση) επιδράσεις του περιβάλλοντος στο αναπτυσσόμενο άτομο και από τις παιδευτικές ενέργειες της (οργανωμένης) κοινωνίας αυτές προέρχονται από την οικογένεια, την κοινότητα, την κοινωνία γενικά που είναι βασικοί παράγοντες κοινωνικοποίησης του ατόμου. Ο χαρακτήρας αποτελεί κατά συνέπεια θέμα μάθησης και εμπειριών του ατόμου. (N.Γ. Παπαδόπουλος, 1985).

Με βάση τα παραπάνω στη σύγχρονη Ψυχολογία ως χαρακτήρας θεωρείται το σύνολο των ατομικών συνηθειών, των συναισθηματικών αντιδράσεων και των ιδανικών που κάνουν σχετικά σταθερή τη συμπεριφορά του ατόμου και δυνατή την πρόβλεψη της (Ντρέβερ - Φρέλιχ / Drever - Frohlich 1975).

Τη σχέση της προσωπικότητας και του χαρακτήρα μπορούμε να εκφράσουμε ως εξής: "Ο χαρακτήρας είναι ο σκελετός της προσωπικότητας". Και ακόμη: "Κάθε γνώρισμα του χαρακτήρα ενός ανθρώπου είναι ταυτόχρονα και γνώρισμα της προσωπικότητας". Όμως "αν και κάθε γνώρισμα του χαρακτήρα είναι και γνώρισμα της προσωπικότητας, δε συμβαίνει αυτό και αντίθετα" (Πλατόνοφ). Στο τελευταίο

βλέπει κανείς τη διαφορά της προσωπικότητας από το χαρακτήρα. Η προσωπικότητα περιλαμβάνει το χαρακτήρα. (Ν.Γ. Παπαδόπουλος, 1985).

Χρειάζεται ακόμη να υπογραμμιστεί ότι ο χαρακτήρας σχετίζεται με το είδος των εμπειριών στη σφαίρα της προσωπικότητας που οδηγούν τον άνθρωπο σε ενέργειες και εκτιμήσεις ή αξιολογήσεις πραγμάτων, προσώπων και γεγονότων. Αν μάλιστα δούμε εξελικτικά τα πράγματα, θα διαπιστώσουμε ότι το μικρό παιδί έχει την ατομικότητα του και έχει αρχίσει να διαμορφώνει το χαρακτήρα του αποκτώντας εμπειρίες. Με την ανάπτυξη της νόησης και της σχετικής με αυτήν κριτικής ικανότητας ο ατομικός χαρακτήρας παίρνει νέα διάσταση. Γιατί η ηλικία είναι σπουδαίος παράγοντας από τον οποίο εξαρτάται ο χαρακτήρας και παίζει και εδώ, όπως σε κάθε θέμα που εξετάζει η ψυχολογία, σημαντικό ρόλο. (Ν.Γ. Παπαδόπουλος, 1985).

1.3 Ιδιοσυγκρασία

Η ιδιοσυγκρασία ή συναισθηματικότητα είναι πρωτογενής ανθρώπινη ιδιότητα που εξελίσσεται και διαμορφώνεται ανάλογα με τη σωματική δομή κάθε ατόμου και τις περιβαλλοντικές επιδράσεις. Το έμβρυο του ανθρώπου παρουσιάζει συναισθηματικές εκδηλώσεις και πριν από τη γέννηση. (Β.Ι. Χαραλαμπίδης, 1987)

Ιδιοσυγκρασία ή κράση είναι η ιδιαίτερη ψυχική διάθεση του ανθρώπου, που είναι ανάλογη με τη χημική σύσταση και τη δομή του οργανισμού. Ιδιαίτερα σημαίνει τη συναισθηματική πλευρά της προσωπικότητας. Η ευθυμία, η δυσθυμία, η διάθεση, η αισιοδοξία, η απαισιοδοξία και άλλες ανάλογες ψυχικές καταστάσεις και εκδηλώσεις θεωρούνται ως εκφράσεις της ιδιοσυγκρασίας. (Δ.Ν. Σάκκας, 1977).

Ο Χαραλαμπίδης, συμφωνεί με τον Δ.Ν. Σάκκα και συμπληρώνει ότι η ανθρώπινη συναισθηματικότητα που περιγράφηκε παραπάνω απαρτίζεται από τρία ενοποιημένα στοιχεία: α) τη συνειδητή ή ασυνειδητή αναφορά του ανθρώπου σε κάτι. Και αυτό το κάτι, που προκαλεί συγκινήσεις, άλλοτε είναι σαφώς καθορισμένο (πράγμα, πρόσωπο, ανάμνηση, προσδοκία, ιδέα κλπ) και άλλοτε είναι ακαθόριστο, αόριστο, θολό. β) τον τόνο της συγκίνησης και γ) τη στάση αποδοχής ή απόρριψης του αντικειμένου που προκαλεί συγκινήσεις άλλοτε ισχυρές και άλλοτε ήπιες άλλοτε μικρής και άλλοτε μεγάλης χρονικής διάρκειας.

Επίσης βασικοί παράγοντες διαμόρφωσης της ιδιοσυγκρασίας ενός ατόμου είναι α) οι ορμόνες των ενδοκρινών αδένων που επηρεάζουν τη βιοχημική σύσταση του οργανισμού και διαμορφώνουν τη φυσική του κατάσταση, την εμφάνιση και τα σωματικά χαρακτηριστικά και β) οι αντιδράσεις των άλλων, και ιδιαίτερα των σημαντικών τρίτων, απέναντι στα σωματικά χαρακτηριστικά του ατόμου.

Η άποψη όμως ότι η συναισθηματικότητα οφείλεται σε οργανικές μεταβολές και αλλοιώσεις ότι προηγούνται δηλαδή τα εσωτερικά οργανικά αισθήματα και ακολουθούν τα συναισθήματα (χαιρόμαστε γιατί γελάμε λυπούμαστε επειδή κλαίμε κλπ) δεν μας βρίσκει σύμφωνες γιατί ανάμεσα στα συναισθήματα και τη σωματική συμπεριφορά δεν υπάρχει η σχέση της αιτιότητας. Η ίδια οργανική μεταβολή δεν φέρνει πάντα το ίδιο συναίσθημα.

1.4 Ατομικότητα

Οι άνθρωποι ως είδος έχουν ορισμένες ομοιότητες, τις γενικές ανθρώπινες ιδιότητες, τα (γνωστά) κοινά γνωρίσματα. Κάθε άνθρωπος όμως ως άτομο παρουσιάζει διαφορές από τους άλλους ανθρώπους, τα άλλα άτομα. Αυτές οι διαφορές συνιστούν τη ατομικότητα του.

Κάποιοι μελετητές παλαιότερα ταύτιζαν τις έννοιες προσωπικότητα και ατομικότητα. Οι έννοιες όμως δεν είναι ταυτόσημες. Η προσωπικότητα διαφέρει από την ατομικότητα. Η έννοια της προσωπικότητας έχει ευρύτερο περιεχόμενο. “Το άτομο είναι μοναδικό στην ύπαρξη και τη μορφή του, ενώ η προσωπικότητα είναι η ολική ενότητα του ανθρώπου”. (Φ. Χαντζηθωμά, Π. Αλέφαντου, 1994).

Ο Δ. Σάκκας παρουσιάζει την ατομικότητα “σαν έκδηλα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας που διακρίνουν ένα άτομο από άλλα άτομα.

Πρόκειται, για το σύνολο των ιδιαίτερων σωματικών κυρίως αλλά και ψυχικών γνωρισμάτων που διαφοροποιούν ένα άτομο από τα άλλα άτομα και καθορίζουν την μοναδικότητά του χρονικά, ποσοτικά και ποιοτικά. (Ν.Γ. Παπαδόπουλος 1985).

Ο όρος “ατομικότητα” δηλώνει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα με τα οποία ξεχωρίζει το ένα άτομο από το άλλο.

Οι άνθρωποι μοιάζουν και ταυτόχρονα διαφέρουν. Μοιάζουν γιατί είναι ανθρώπινες υπάρξεις με ανθρώπινα χαρακτηριστικά και ανθρώπινες αντιδράσεις. Μοιάζουν γιατί νιώθουν χαρά στην επιτυχία και λύπη στην αποτυχία. Μοιάζουν γιατί όλοι χρησιμοποιούν μηχανισμούς άμυνας για να προστατεύσουν το “εγώ” τους και όλοι επιθυμούν κάποιο βαθμό ανεξαρτησίας και αυτονομίας. Μοιάζουν και

ταυτόχρονα διαφέρουν στη σωματική διάπλαση και κατασκευή, στη διανοητική υπόσταση, στη βουλητική και συγκινησιακή σφαίρα, στη γλώσσα, στις εμπειρίες και τα βιώματα, στα ενδιαφέροντα, τις φιλοδοξίες και τους σκοπούς. Μοιάζουν και ταυτόχρονα διαφέρουν γιατί ο καθένας έχει τη δική του ατομικότητα, που είναι κάτι το πρωτότυπο και το μοναδικό, μια ειδική περίπτωση που αναπτύσσεται με την επίδραση μοναδικών εσωτερικών δυνάμεων και περιβαλλοντικών ερεθισμών. (Β.Ι. Χαραλαμπίδου 1987).

Ο καθένας μας είναι και μια ειδική περίπτωση με "ιδιότυπα ψυχοσωματικά χαρακτηριστικά, ιδιότυπα οργανωμένα κάτω από την επήρεια ιδιότυπων παραγόντων". Ο καθένας μας όχι μόνο δεν είναι όμοιος με κάποιον άλλον, αλλά σε δυο χρονικά και τοπικά απέχουσες στιγμές δεν είναι όμοιος με τον εαυτό του, γιατί οι νέοι παράγοντες που υπεισέρχονται και οι νέες αφορμές που δίνονται ανασυνθέτουν και αναδιοργανώνουν την ατομικότητα μας. (Β.Ι. Χαραλαμπίδου, 1987).

2. ΘΕΩΡΙΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ

Αφού καταγράφηκε η έννοια και η σημασία του όρου «προσωπικότητα», κρίθηκε σκόπιμο να γνωστοποιηθούν οι θεωρίες της προσωπικότητας που εξηγούν πώς είναι δομημένη. Σχετικά λοιπόν, με το πώς είναι δομημένη η προσωπικότητα στον άνθρωπο, πως συνδέονται μεταξύ τους τα διάφορα στοιχεία της, πως διαμορφώνεται και πως λειτουργεί ως δυναμικό σύνολο, έχουν διατυπωθεί πολλές θεωρίες. Παρακάτω θα αναφερθούν μερικές απ' αυτές κατά τη γνώμη μας οι πιο αντιπροσωπευτικές στην ψυχολογία και μελέτη της ανθρώπινης προσωπικότητας. Εξέχουσα θέση στις "στρωματικές" θεωρίες, όπως τις αποκαλεί ο Ν.Γ. Παπαδόπουλος (1993), έχει ο Πλάτων.

Η άποψη πως τα βασικά στοιχεία που αποτελούν την προσωπικότητα είναι ιεραρχικά δομημένα έχει τις ρίζες στην αρχαιότητα. Πρόκειται για αξιολογική αντίληψη, σύμφωνα με την οποία τα ανώτερα – ιεραρχικά – στρώματα έχουν μεγαλύτερη αξία από τα κατώτερα. (Ν.Γ. Παπαδόπουλος, Δ.Η. Ζάχος, 1989).

Ο Πλάτωνας υποστηρίζει ότι η "ψυχή" χωρίζεται σε 3 στοιβάδες (στρώματα), δομημένες ιεραρχικά και με απόλυτα αξιολογικό περιεχόμενο. Οι ανώτεροι (το Λογιστικόν) είναι η "έδρα" της λογικής σκέψης, η μεσαία (το θυμοειδές) είναι έδρα των ελεγχόμενων και κοινωνικά αποδεκτών λειτουργιών (θάρρος, θέληση κτλ), ενώ

στη κατώτερη στοιβάδα (το Επιθυμητικόν) ανήκουν οι ορμές και τα ένστικτα (Ν.Γ. Παπαδόπουλος, 1993).

Οι 3 αυτές στοιβάδες της προσωπικότητας του ανθρώπου απεικονίζουν, κατ' αντιστοιχία, την ιεραρχημένη δομή της κοινωνίας που, όπως την περιγράφει ο Πλάτωνας στην "πολιτεία" του, την αποτελούν 3 κοινωνικές τάξεις: οι Άρχοντες (φιλόσοφοι), οι Φύλακες (πολεμιστές) και οι Επαγγελματίες (έμποροι, τεχνίτες) (Ν. Παπαδόπουλος, 1993).

Είναι πρόδηλη η πρόθεση του Πλάτωνα να δικαιώσει φιλοσοφικά – ψυχολογικά την υφιστάμενη ταξική διάρθρωση της κοινωνίας της εποχής του (Ν.Γ. Παπαδόπουλος, Δ. Ζάχος, 1989).

Οι απόψεις του αυτές παραλείφθηκαν από τη χριστιανική διδασκαλία και επηρέασαν για πολλούς αιώνες τις αντιλήψεις των ανθρώπων, κυρίως στα πλαίσια του Ευρωπαϊκού και γενικότερα δυτικού χώρου (Ν.Γ. Παπαδόπουλος, 1993).

Συνεχίζοντας, θα αναλυθούν θεωρίες που θεωρήσαμε σημαντικές σε σχέση με την προσωπικότητα και τη δομή της.

2.1 Ψυχαναλυτική θεωρία του S. Freud

Γενικότερα γνωστή είναι η θεωρία του Freud (η οποία ανήκει στις στρωματικές θεωρίες).

Ο Freud, "πατέρας" της ψυχανάλυσης, σύμφωνα με όσα λέει η Α. Καλαντζή Αζίζι (1993), επηρεασμένος από τη θετικιστική και αιτιοκρατική φιλοσοφία του καιρού του ανέπτυξε τη πρώτη και πιο σημαντική για αρκετές δεκαετίες, θεωρία για τη προσωπικότητα. Είδε τον άνθρωπο σαν δυναμικό σύστημα που υπόκειται στους φυσικούς νόμους. Πίστευε δηλ. ότι ο άνθρωπος έχει ένα απόθεμα ενέργειας που είναι ενιαία και παίρνει μορφή, γίνεται δηλ. βιολογική ή ψυχική ενέργεια, ανάλογα με το σκοπό που εξυπηρετεί και το στοιχείο του οργανισμού – βιολογικό ή ψυχικό – προς το οποίο διοχετεύεται (Α. Καλαντζή Αζίζι, 1993).

Πρότεινε, λοιπόν, δύο βασικά μοντέλα για την κατανόηση της ψυχικής δομής και λειτουργίας, το τοπογραφικό μοντέλο, και το δομικό μοντέλο (Ν. Μάνο, 1988, Ν.Γ. Παπαδόπουλο και Δ.Η. Ζάχο 1989, Ν.Γ. Παπαδόπουλο, 1993).

2.1.1 Τοπογραφικό μοντέλο

Σύμφωνα με τους Δ. Σάκκα (1977) και Ν. Μάνο (1988), ο Freud συνέλαβε τη δομή της προσωπικότητας σαν ένα σύστημα με τρία επιμέρους υποσυστήματα:

- α) το συνειδητό
- β) το προσυνειδητό
- γ) το ασυνειδητό

Η ανακάλυψη του ασυνειδήτου ήταν οπωσδήποτε μια από τις πιο σημαντικές επιτεύξεις του αιώνα μας. Η ιδέα ότι ο καθένας μας έχει μια ψυχική ζωή που λειτουργεί έξω από τη συνείδηση μας πρωτοπαρουσιάστηκε από τον Freud το 1900 στην ερμηνεία των ονείρων σε μια προσπάθεια να εξηγηθούν φαινόμενα όπως το να ξεχνά κανείς τι ονειρεύτηκε, η εμφάνιση ξεχασμένων παιδικών εμπειριών στα όνειρα κλπ (Δ.Ν. Σάκκας 1977, Ν. Μάνος 1988). Τα τρία επίπεδα ψυχικής λειτουργίας που αναφέρθηκαν (συνειδητό, προσυνειδητό και ασυνειδητό) δεν είναι πραγματικοί χώροι στον εγκέφαλο, αλλά σχηματικές έννοιες ψυχικής λειτουργίας – ο βαθμός δηλαδή στον οποίο σκέψεις, συναισθήματα, φαντασίες κλπ. είναι προσιτά στη συνείδησή μας (Ν. Μάνος, 1988).

Ο Χ.Α. Χριστοφίδης (1991) παρουσιάζει το ασυνειδητό ως “έδρα των ορμών” οι οποίες διακρίνονται σε δυο κατηγορίες:

- α) Τις ορμές για τη ζωή (libido) δηλ. για ηδονή, έρωτα και διατήρηση του είδους (ένστικτο αυτοσυντήρησης) και
- β) Τις ορμές για θάνατο δηλ. για επιθετικότητα και καταστροφή.

2.1.2 Το δομικό μοντέλο

Όπως και στο τοπογραφικό μοντέλο, έτσι και στο δομικό (ή “δυναμικό” όπως το ονομάζει ο Ν.Γ. Παπαδόπουλος, 1993), που το συμπληρώνει, τα τρία ψυχικά τμήματα που το αποτελούν, σύμφωνα με το Ν. Μάνο (1988), δηλαδή το εκείνο, το εγώ και το υπερεγώ, είναι κατά βάση σχηματικά. Δεν πρέπει να θεωρηθούν ως συγκεκριμένες ανεξάρτητες ενότητες που έχουν πραγματική υπόσταση, αλλά ως συστήματα λειτουργιών στενά συνδεδεμένα μεταξύ τους.

Συγκρίνοντας τα δύο παραπάνω μοντέλα, διαπιστώνουμε ότι το ασυνειδητό αντιστοιχεί στο εκείνο, το προσυνειδητό στο εγώ και το συνειδητό στο υπερεγώ.

Παρακάτω, γίνεται μια σύντομη ανάλυση των ψυχικών τμημάτων της προσωπικότητας που αναφέρθηκαν παραπάνω.

Το εκείνο - ασυνείδητο

Το εκείνο είναι μια συλλογική ονομασία για τις βιολογικές ανάγκες και ενορμήσεις του ατόμου (Ν. Μάνος, 1988). Πρώτα απ' όλα αποτελεί την εγγενή πλευρά της προσωπικότητας και περιλαμβάνει βασικά τις ενστικτώδης ανάγκες για αέρα, τροφή, νερό και λοιπά στοιχεία διατροφής, για διατήρηση της θερμοκρασίας του σώματος καθώς και για αναπαραγωγή (Ν. Μάνος, 1988, Γ. Πιπερόπουλος, 1994, 1995).

Περιέχει τα ένστικτα, τα πάθη, τις λησμονημένες εμπειρίες, τις ανεκπλήρωτες και καταπιεσμένες επιθυμίες, τα συμπλέγματα, κάθε τι δηλαδή που φέρνει ο άνθρωπος μαζί του με τη γέννηση του (Δ. Σάκκας 1977, Ν.Γ. Παπαδόπουλος – Δ.Η. Ζάχος, 1989, Α. Καλατζή Αζίζι, 1993). Το εκείνο δεν υπόκειται σε περιορισμούς, δεν υπακούει σε κανόνες, ζητάει την ικανοποίηση αδιαφορώντας για τους νομούς, την ηθική και την πραγματικότητα. Είναι το παράλογο, το ακοινώνητο στοιχείο της προσωπικότητας, που αποκλειστική του επιδίωξη έχει την ικανοποίηση (Δ. Σάκκας, 1977).

Σύμφωνα με το Νίκο Μάνο (1988) οι ενορμήσεις, που εμπεριέχονται στο εκείνο, εξωρμούν από το ασυνείδητο και όταν επενδυθούν από το εγώ με τη λειτουργία της αντίληψης και της νόησης γίνονται συναισθήματα, που μπορεί να είναι όπως και ιδέες που σχηματίζει πάλι το εγώ, συνειδητά ή ασυνείδητα. Ψυχαναλυτικά – διδάσκει ο Freud – υπάρχουν δύο βασικές ενορμήσεις: η σεξουαλική ενόρμηση (ένστικτο της ζωής ή έρωσ) και η επιθετική ενόρμηση (ένστικτο θανάτου ή θάνατος) (Ν. Μάνος, 1988, Ν.Γ. Παπαδόπουλος – Δ.Η. Ζάχος, 1989).

Η σεξουαλική ενόρμηση λειτουργεί με βάση την αρχή της ευχαρίστησης (ή της ηδονής) και κύριος σκοπός της είναι η προστασία και η διατήρηση της ζωής σε αντίθεση με την επιθετική ενόρμηση που σκοπός της είναι η διάλυση και ο θάνατος. (Ν. Μάνος, 1988, Ράνυ Κουλούρη Αντωνοπούλου, 1994). Η ασυνείδητη ψυχική ενέργεια που τροφοδοτεί τη σεξουαλική ενόρμηση λέγεται Libido. Η βασική δύναμη που καθοδηγεί το εκείνο είναι η αρχή της ευχαρίστησης, δηλαδή η τάση να ζητά άμεση ικανοποίηση των επιθυμιών, άμεση ευχαρίστηση και αποφυγή του πόνου (Ν. Μάνος, 1988)

Το εγώ - προσυνειδητό

Το εγώ ή αλλιώς προσυνειδητό είναι το σύνολο των ψυχικών λειτουργιών που διαμορφώνουν τη σχέση μας με το περιβάλλον (Ν. Μάνος 1988). Αρχίζει να αναπτύσσεται από τη γέννηση του ανθρώπου και μετά (ενώ το εκείνο είναι ήδη αναπτυγμένο κατά τη γέννηση) και μονολότι συνεχίζεται σ' όλη τη ζωή, οι βασικές

λειτουργίες έχουν αναπτυχθεί μέχρι το τέλος των τριών χρόνων, οπότε το παιδί έχει σαφή αίσθηση του εγώ ή εαυτού του (Μ. Μαλικιώση Λοΐζου, 1996).

Το εγώ παρεμβάλλεται ανάμεσα στις ενορμήσεις του εκείνο και τις απαγορεύσεις ή προσταγές του υπερεγώ και προσπαθεί να εναρμονίσει τις συγκρούσεις που απορρέουν, σε συνδυασμό με τις απαιτήσεις του περιβάλλοντος (Ν. Μάνος, 1988, Μ. Μαλικιώση – Λοΐζου, 1996).

Η λειτουργία του επομένως είναι σαφώς προσαρμοστική. Ο Ν.Γ. Παπαδόπουλος με τον Δ.Η. Ζάχο σε σύγγραμμά τους (1989) παρουσιάζουν το εγώ σαν “διαιτητή”, “μεσολαβητή” και “φύλακα” της εύθραυστης ισορροπίας ανάμεσα στα άλλα δυο στρώματα (κάπως έτσι παρουσιάζει και η Αναστασία Καλαντζή Αζίζι το “εγώ” στο έργο της “αυτογνωσία, αυτοανάλυση και αυτοέλεγχος” το 1993).

Το εγώ περιλαμβάνει βασικές λειτουργίες, όπως η εκτίμηση των διαφόρων καταστάσεων, ο έλεγχος της πραγματικότητας, η κρίση, η συμβιβαστικότητα, η ανεύρεση λύσεων στα διάφορα προβλήματα, η δημιουργία αμυντικών μηχανισμών κ.α. και έρχεται σε επαφή με το περιβάλλον με τις λειτουργίες της αντίληψης, της σκέψης, του συναισθήματος και της πράξης (Ν. Μάνος, 1988, Γ. Παπαδόπουλος, 1993, Ρ. Κουλούρη Αντωνοπούλου, 1994, Μ. Μαλικιώση – Λοΐζου 1996).

Η δραστηριότητα του εγώ είναι κυρίως συνειδητή. Περιλαμβάνει τις λειτουργίες με τις οποίες το άτομο αντιλαμβάνεται την πραγματικότητα (αντίληψη, διανοητικές λειτουργίες). Ας σημειώσουμε όμως, ότι οι λειτουργίες του εγώ επιτελούνται και σε ασυνείδητο επίπεδο, περιλαμβάνοντας κυρίως τους μηχανισμούς άμυνας και προσαρμογής (Ν. Μάνος, 1988, Ράνυ Κουλούρη – Αντωνοπούλου, 1994).

Σύμφωνα με το Ν. Μάνο (1988), η ανάπτυξη του εγώ περνά από διάφορα στάδια μέχρι να φτάσει στην ωριμότητα, που αποτελεί και την ωριμότητα του ατόμου. Τα στάδια αυτά στα τρία πρώτα χρόνια της ζωής (δηλ. βρεφική και νηπιακή ηλικία) αφορούν κατά τη Mahler (την οποία επικαλείται στο βιβλίο του ο Ν. Μάνος, 1988) την ανάπτυξη της ικανότητας του εγώ ή του ατόμου να δημιουργήσει στενή σχέση με τους γονείς του και ιδιαίτερα τη μητέρα του, αλλά και της ικανότητας να αποχωρισθεί από αυτήν και να αποκτήσει αυτονομία και ανεξαρτησία. Κατά τον Ε. Επικσον, τον οποίο επίσης συναντάμε στο σύγγραμμα του Ν. Μάνου (1988) δημιουργούν τις βάσεις για την ανάπτυξη εμπιστοσύνης του ατόμου προς τους ανθρώπους, της βασικής εμπιστοσύνης και κατόπιν της αυτονομίας. Ακολουθούν τα επόμενα στάδια (οι ψυχοκοινωνικές κρίσεις, όπως τα ονομάζει ο Επικσον στη θεωρία του της ψυχοκοινωνικής ανάπτυξης) της προσχολικής και σχολικής ηλικίας, της

εφηβείας, της νεαρής ενήλικης και ενήλικης ζωής και της ώριμης ηλικίας. Αντίστοιχα προς τα στάδια, το άτομο κατορθώνει ή όχι να αποκτήσει επίσης προοδευτικά πρωτοβουλία, επιμέλεια, προσωπική ταυτότητα, στενές σχέσεις, παραγωγικότητα και ακεραιότητα και να συνδέσει τελικά το ώριμο εγώ ή την ώριμη προσωπικότητα, που τα χαρακτηρίζει εσωτερική αρμονία όπου υπάρχει πρόσφορο έδαφος για προσαρμοστικότητα και όχι απογοήτευση και απελπισία όπου πιθανόν να συμβεί το αντίθετο.

Το υπερεγώ - συνειδητό

Το υπερεγώ είναι η “συνείδηση” του ανθρώπου που περιλαμβάνει όλες τις κοινωνικές και ηθικές του αξίες (Ν.Γ. Παπαδόπουλος – Δ.Η. Ζάχος, 1989, Ράνου Κουλούρη – Αντωνοπούλου, 1994 Μ. Μαλικιώση – Λοΐζου, 1996,).

Η Μ. Μαλικιώση – Λοΐζου (1996, 108) αναφέρει στο σύγγραμμα “συμβουλευτική ψυχολογία” πως “το υπερεγώ δεν υπάρχει κατά τη γέννηση, αλλά αρχίζει να αναπτύσσεται γύρω στα 4 χρόνια της ζωής του παιδιού, αφού επιλύσει το οιδιπόδειο σύμπλεγμά του, στην ηλικία δηλαδή, που θα πρωτοαισθανθεί ενοχές”.

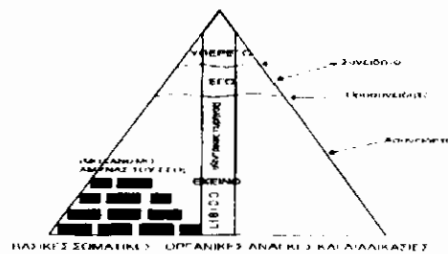
Ο Νίκος Μάνος (1988) έχει κάπως διαφορετική γνώμη πάνω σ’ αυτό. Αναφέρει δηλαδή ότι το υπερεγώ αρχίζει να σχηματίζεται ήδη στον πρώτο χρόνο της ζωής του ατόμου, παρουσιάζει τη βασική του ανάπτυξη στην οιδιπόδεια περίοδο, 3 ως 6 χρόνια, και συνεχίζοντας να αναπτύσσεται αποκτά την τελική του διαμόρφωση στην ώριμη ηλικία.

Στην αρχή αποτελείται από την εσωτερίκευση με τον μηχανισμό της ενδοβολής των παροτρύνσεων και απαγορεύσεων ή τιμωριών των γονέων και αργότερα των δασκάλων, συγγενών κλπ. Προοδευτικά με το μηχανισμό της ταυτοποίησης προσλαμβάνει και αφομοιώνει τις σταθερές της συμπεριφοράς, αλλά και τα ιδεώδη και τις αξίες των γονέων και των ανθρώπων που εξασκούν σημαντική επιρροή στο άτομο καθώς αναπτύσσεται. Το υπερεγώ, επομένως, αποτελείται από δύο υποθετικά τμήματα: το καθαυτό υπερεγώ ή συνείδηση, που αποτελεί τον κρητικό έλεγχο του ατόμου και το ιδεώδες του εγώ, που περιλαμβάνει τις ηθικές, θρησκευτικές, κοσμοθεωριακές κλπ αξίες του ατόμου, τα ιδεώδη, τα ιδανικά και τις φιλοδοξίες του (Ν. Μάνος, 1988).

Σ’ αυτό το σημείο βρίσκουμε σύμφωνους τους Ν. Μάνο (1988) και τη Μ. Μαλικιώση – Λοΐζου (1996) στην άποψη ότι όσο πιο ήρεμη και μη τιμωρική η συμπεριφορά των γονέων προς το παιδί, τόσο το υπερεγώ του ατόμου θα είναι εύκαμπτο και θα επιτρέπει στο άτομο αρμονική διαβίωση και άνεση στην

προσπάθεια επίτευξης των στόχων του και των φιλοδοξιών του. Όσο πιο τιμωρική και προσανατολισμένη στη δημιουργία αισθημάτων ενοχής και ντροπής στο παιδί, τόσο το Υπερεγώ θα γίνει δύσκαμπτο και τιμωρικό, θα δημιουργεί εύκολα αισθήματα άγχους, ενοχής και ντροπής στο άτομο και θα αποτελέσει τροχοπέδη στην ανάπτυξη των ικανοτήτων του και την ικανοποίηση των φιλοδοξιών του

Γενικότερα όταν το Εκείνο, το Εγώ και το Υπερεγώ σ' ένα άτομο ισορροπούν, όταν δηλαδή υπάρχει αρμονική συνεργασία μεταξύ των τριών, τότε έχουμε ένα καλά προσαρμοσμένο άτομο. Αν αυτή η ισορροπία διαταραχθεί, έχουμε συμπτώματα δυσπροσαρμοστικότητας. Το Εγώ, όπως διαπιστώνουμε από τα παραπάνω, βρίσκεται ανάμεσα στο Εκείνο και το Υπερεγώ. Προσπαθεί να συμβιβάσει τις απαιτήσεις του Εκείνου με τις απαιτήσεις του Υπερεγώ και της πραγματικότητας. Αν το εγώ είναι δυνατό, θα καταφέρει να ελέγξει τις ορμές του Εκείνου ή να τις τροποποιήσει έτσι ώστε να εκφράζονται κατά κοινωνικά αποδεκτό τρόπο. Αν δεν είναι αρκετά δυνατό ώστε να ελέγξει την έκφραση των ορμών του Εκείνου, τότε αναπτύσσονται συμπτώματα μη – προσαρμοσμένης συμπεριφοράς. Σ' αυτή την περίπτωση το Υπερεγώ κυριαρχεί στο Εγώ και το κατακρίνει, δημιουργώντας έτσι αισθήματα ενοχής στον άνθρωπο (Μ. Μαλικιώση – Λοΐζου, 1996).

Σχήμα 1: Διαγραμματική περίληψη της θεωρίας της προσωπικότητας του Freud.

Πηγή: Μ. Μαλικιώση – Λοΐζου, "Συμβουλευτική Ψυχολογία", εκδ. ελληνικά γράμματα, Αθήνα 1996.

Αφού αναλύθηκε παραπάνω η ψυχαναλυτική θεώρηση της προσωπικότητας του Freud, παρακάτω θα αναφερθούμε στην Αναλυτική Ψυχολογία του Jung.

2.2 Αναλυτική Ψυχολογία του Jung

Ο Carl Jung υπήρξε από τους πρώτους και αρχικά ένθερμους υποστηρικτές και φίλους του Freud. Έγινε μέλος της ομάδας ψυχαναλυτικού στοχασμού (κύκλος της Βιέννης) το 1906, αλλά μερικά χρόνια αργότερα αποσπάστηκε από αυτήν (1913) και θεμελίωσε τη δική του ψυχαναλυτική θεωρία, γνωστή ως αναλυτική ψυχολογία (Δ. Σάκκας, 1977, Γ. Πιπερόπουλος, 1995).

Σύμφωνα με το Γ. Πιπερόπουλο (1995) η θεμελιακή διαφορά ανάμεσα στον Jung και στον Freud επικεντρώνεται πάνω στο θέμα της ανάπτυξης του ατόμου. Ενώ ο Freud θεώρησε τη συμπεριφορά ως αποτέλεσμα της προσπάθειας ελέγχου και καθυστόταξης των ενστίκτων, ο Jung διατύπωσε την άποψη ότι ο άνθρωπος δεν εξαντλείται στην αναβίωση εμπειριών του παρελθόντος του, αλλά διαμορφώνει τη συμπεριφορά του καθοδηγούμενος και από μελλοντικούς στόχους που θέτει για τον εαυτό του. Με άλλα λόγια, το άτομο πασχίζει για ολοκλήρωση και εξαστομίκευση της προσωπικότητας του, εξισορροπώντας εμπειρίες του παρελθόντος με επιδιώξεις του μέλλοντος.

Ο Jung, αφού ταξίδεψε σε διάφορες χώρες, κατέληξε στο ότι η προσωπικότητα στο σύνολό της αποτελείται από τρία συστήματα, που βρίσκονται σε σχέση αλληλεπίδρασης: τη συνείδηση, το προσωπικό ασυνείδητο και το συλλογικό ασυνείδητο (Δ. Σάκκας, 1977, Ράνυ Κουλούρη – Αντωνοπούλου, 1994, Γ. Πιπερόπουλος, 1995,).

Κέντρο της συνείδησης είναι το Εγώ, που περιλαμβάνει τις συνειδητές νοητικές συλλήψεις, τη μνήμη, τις σκέψεις, τα συναισθήματα και την ικανότητα του ατόμου να προσαρμόζεται στο περιβάλλον του (Δρ. Γ. Πιπερόπουλος, 1995).

Το προσωπικό ή ατομικό ασυνείδητο αναδύεται από το συλλογικό και περιλαμβάνει όλες τις προσωπικές μνήμες, επιθυμίες και ένστικτα του ανθρώπου που κάποτε αποτέλεσαν υλικό του συνειδητού του, αλλά έχουν ξεχαστεί με την πάροδο του χρόνου, διατηρούν όμως τη δυνατότητα να επιστρέψουν στη συνείδηση (Δ.Ν. Σάκκας, 1977).

Το συλλογικό ασυνείδητο, που αναφέρεται σε μνήμες του ανθρώπινου γένους (Γ. Πιπερόπουλος, 1995). Περιέχει τους μύθους και τις ιδέες της φυλής, στην οποία το άτομο ανήκει, αλλά και όλης της ανθρωπότητας (Δ.Ν. Σάκκας, 1977).

Η έννοια του συλλογικού ασυνείδητου βασίστηκε, μεταξύ άλλων, στα όνειρα του ανθρώπου που δε σχετίζονται με προσωπικές του εμπειρίες (π.χ. όνειρα πτώσεις από δέντρα ή γκρεμούς), και χρησιμοποιήθηκε ως ερμηνευτικό πλαίσιο για φόβους και φοβίες του σύγχρονου ανθρώπου που δεν αιτιολογούνται από τα δεδομένα της πραγματικότητας του (μονολότι ελάχιστα άτομα μιας μεγαλούπολης έρχονται σε επαφή με φίδια, η οφιοφοβία είναι ευρύτατα διαδεδομένη) (Γ. Πιπερόπουλος, 1995).

Ο θεμελιακός-διπολικός άξονας της διαμόρφωσης της υποκειμενικής αίσθησης του εαυτού και της ατομικής προσωπικότητας ταυτίζεται με τις έννοιες της εσωστρέφειας και της εξωστρέφειας. Και οι δύο τάσεις συνυπάρχουν σε κάθε άτομο, αλλά καθώς η μία κυριαρχεί, η άλλη πέφτει σε λανθάνουσα κατάσταση ή δευτερεύοντα ρόλο. Έτσι έχουμε άτομα εσωστρεφή, με φανερές και κυρίαρχες τις τάσεις της απομόνωσης και της μοναχικότητας και με πληθώρα αναστολών, τα οποία πιθανόν συναντούν δυσκολίες στο να προσαρμόζονται και να αναπροσαρμόζονται σε νέες καταστάσεις και εξωστρεφή άτομα, με έντονες τάσεις κοινωνικότητας τα οποία υπερπηδούν τα εμπόδια και τις δυσκολίες και είναι ευκολότερο να προσαρμοστούν όταν βρεθούν σε νέες συνθήκες. Για τον Jung η ιδεώδης κατάσταση είναι εκείνη της ισόρροπης ανάπτυξης όλων των τάσεων του ατόμου που θα το οδηγήσει στην «ψυχοκοινωνική ολοκλήρωση» (Ρ. Κουλούρη Αντωνοπούλου, 1994, Γ. Πιπερόπουλος, 1994, 1995).

Μετά την αναλυτική ψυχολογία του Jung, θα μιλήσουμε συνοπτικά για την Ατομική ψυχολογία του A. Adler.

2.3 Ατομική ψυχολογία του Adler

Ο Alfred Adler, αρχικά και αυτός ένθερμος υποστηρικτής και φίλος του Freud, διέκοψε τις σχέσεις μαζί του το 1911 και δημιούργησε τη δική του θεωρία της ατομικής ψυχολογίας. Ο Adler αντιτάχθηκε στην εμμονή του Freud να θεωρεί τη σεξουαλικότητα ως τον απόλυτα καθοριστικό παράγοντα για τη διαμόρφωση της ανθρώπινης συμπεριφοράς και έδωσε τη θέση του καθοριστικού ρόλου στον κοινωνικό παράγοντα (Δ.Ν. Σάκκας, 1977, Ρ. Κουλούρη - Αντωνοπούλου, 1994, Δρ. Γ. Πιπερόπουλος, 1995,).

Ο Adler στη θεωρία του τονίζει την ολότητα και το αδιάσπαστο της ανθρώπινης προσωπικότητας. Θεωρεί ότι κάθε άτομο διαμορφώνει τα κίνητρα, τα ενδιαφέροντα και τις αξίες του με τρόπο μοναδικό, έτσι ώστε καθετί που κάνει να έχει τη σφραγίδα του δικού του τρόπου ζωής. Ο τρόπος ζωής του ανθρώπου είναι όλα όσα κάνει για να φθάσει στον τελικό του στόχο: την ανωτερότητα. Ο άνθρωπος, αγωνιζόμενος για την υπεροχή, συνειδητοποιεί τις αδυναμίες και την κατωτερότητα του και καταστρώνει το δικό του σχέδιο ζωής για να επιτύχει το στόχο του. Αυτό το σχέδιο διαμορφώνει το χαρακτήρα του. (Γ. Πιπερόπουλος 1995, Μ. Μαλικιώση – Λοΐζου 1996).

Ένας άλλος όρος που επινόησε ο Adler και που συνδέεται άμεσα με το χαρακτήρα και με τον τρόπο ζωής του ανθρώπου, είναι ο δημιουργικός εαυτός (Creative Self) που τον έβλεπε ως την “αρχική αιτία” όλης της συμπεριφοράς. Κατά τη δική του περιγραφή, ο δημιουργικός εαυτός μπορεί να παρομοιαστεί με την έννοια της ψυχής. Η λειτουργία που έγκειται στο να βοηθήσει κάθε άνθρωπο στην αναζήτηση των εμπειριών που θα του επιτρέψουν να αναπτυχθεί και να εξελιχθεί στο έπακρο και μ’ αυτόν τον τρόπο, να αναγνωρίσει τον μοναδικό τρόπο ζωής του (Γ. Πιπερόπουλος, 1995, Μ. Μαλικιώση – Λοΐζου, 1996).

Ο τρόπος ζωής ενός ανθρώπου καθορίζεται από αισθήματα κατωτερότητας, και ο στόχος της ανωτερότητας προς τον οποίο αγωνίζεται είναι απλώς μία αναπλήρωση για το αίσθημα κατωτερότητας που έχει.

Ο Adler όπως αναφέρει στο σύγγραμμά της η Μ. Μαλικιώση - Λοΐζου (1996), ορίζει τέσσερα βασικά στοιχεία που καθορίζουν τον τρόπο ζωής του ανθρώπου και παράλληλα επηρεάζουν στο να μπορεί να προσαρμόζεται σε νέες καταστάσεις ή όχι.

- α. Αισθήματα κατωτερότητας**
- β. Αγώνας για ανωτερότητα**
- γ. Κοινωνικό ενδιαφέρον**
- δ. Σειρά γέννησης**

Μετά τη συνοπτική ανάλυση της Ατομικής ψυχολογίας του Adler θα μιλήσουμε παρακάτω για τις ψυχοκοινωνικές θεωρίες της Karen Homey.

2.4 Ψυχοκοινωνικές θεωρίες της Karen Horney

Η Κάρεν Χόρνεϋ υπήρξε η μόνη γυναίκα που “απέρριψε την ορθόδοξη ψυχανάλυση”. Στα 1917, νεαρή ακόμη ψυχίατρος αμφισβήτησε την εικόνα της γυναίκας που έδινε ο Φρόυντ κι αγωνίστηκε ως το θάνατο της για τη δικαίωση όχι μόνο της γυναίκας αλλά του ατόμου γενικότερα, μια και είχε την άποψη ότι στη διαμόρφωση της προσωπικότητας τον κύριο λόγο δεν τον έχουν το φύλο και τα ένστικτα αλλά η κοινή ανάγκη για σιγουριά, δημιουργία και συντροφικότητα (Ι.Δ. Ιωαννίδης, 1996).

Σύμφωνα με τον Ι. Δ. Ιωαννίδη (1996) η Karen Horney αναφέρει ότι η σημαντικότερη ανθρώπινη ανάγκη μετά τις βιολογικές είναι η **α ν ά γ κ η γ ι α α σ φ ά λ ε ι α**. Όταν αυτή ή ανάγκη δεν ικανοποιείται, αναπτύσσονται διάφορες ανωμαλίες. Το σύμπλεγμα κατωτερότητας αναπτύσσεται από συναισθήματα ανασφάλειας και είναι συχνότερο ανάμεσα σε παιδιά, γυναίκες και άτομα με σωματικά ή πνευματικά ελαττώματα, επειδή αυτά τα άτομα αισθάνονται περισσότερο ανασφαλή. Το άγχος δεν έχει τη ρίζα του στο Οιδιπόδειο σύμπλεγμα, δε γεννιέται από σύγκρουση των παιδιών με τους γονείς πάνω σε σεξουαλική βάση, αλλά είναι αποτέλεσμα υπερπροστασίας ή παραμέλησης, απειλών, τιμωριών και άλλων καταστάσεων και συνθηκών ζωής, που γεννούν την ανασφάλεια (Δ.Ν. Σάκκας 1977).

Ο αναφερόμενος στο σύγγραμμά του “Παιδαγωγική Ψυχολογία” (1977) παραθέτει απόψεις της Horney σχετικά με την ανασφάλεια. Πιο συγκεκριμένα, λέει ότι πολλοί και διάφοροι παράγοντες του περιβάλλοντος είναι δυνατόν να δημιουργήσουν ανασφάλεια στο παιδί: άμεση ή έμμεση καταδυνάστευση, αδιαφορία, ασυνήθιστη συμπεριφορά, έλλειψη κατανόησης για τις ατομικές ανάγκες του παιδιού, έλλειψη σωστής καθοδήγησης, στάση που δεν προκαλεί εμπιστοσύνη, υπερβολικοί έπαινοι ή κανένας έπαινος, έλλειψη θερμής ατμόσφαιρας, υποχρέωση του παιδιού να παίρνει θέση στις ασυμφωνίες των γονέων του, υπερβολική, ή πολύ περιορισμένη υπευθυνότητα, υπερπροστασία, απομόνωση από άλλα παιδιά, αδικίες, διακρίσεις, ανεκπλήρωτες υποσχέσεις, εχθρική συμπεριφορά κτλ..

2.5 Θεωρίες ιεράρχησης αναγκών του Abraham Maslow

Σύμφωνα με τη θεωρία του Maslow, που συναντάμε στο βιβλίο του Γ. Πιπερόπουλου (1995), που απεικονίζεται συχνά σαν μια πολυεπίπεδη πυραμίδα

αναγκών, διατείνεται ότι ο άνθρωπος σε γενικές γραμμές προχωρεί από επίπεδο σε επίπεδο ικανοποίησης των βασικών ή θεμελιωδών αναγκών του, ξεκινώντας από τις ομοιοστατικές ανάγκες επιβίωσης - τις φυσιολογικές του ανάγκες - και φτάνοντας στο ανώτατο επίπεδο επιτυχίας - το επίπεδο της αυτοπραγμάτωσης ή αυτοολοκλήρωσης (self actualization) εφόσον έχουν ικανοποιηθεί τα προγενέστερα επίπεδα. Ανάλογα με την ισχύ των αναγκών, τη σειρά ανάπτυξης τους κατά τη διάρκεια της ζωής, τη θέση τους στην εξελικτική κλίμακα και το βαθμό στον οποίο η ικανοποίησή τους είναι κρίσιμη για την επιβίωση του ατόμου, ο Maslow ιεράρχησε τις ανάγκες με τον ακόλουθο τρόπο: αν παρουσιαστεί σχηματικά σαν πυραμίδα, στη βάση της τοποθετούνται οι ισχυρότερες, οι βιολογικές-φυσιολογικές ανάγκες, π.χ. πείνα και δίψα, στο δεύτερο επίπεδο τοποθετούνται οι ανάγκες για ασφάλεια και ακεραιότητα, π.χ. σταθερότητα, εξάλειψη της ανασφάλειας η τρίτη βαθμίδα περιλαμβάνει τις ανάγκες για στοργή, ανταπόκριση και αγάπη ή έρωτα, το τέταρτο επίπεδο αναφέρεται στις ψυχο-κοινωνικές ανάγκες για αναγνώριση, επιτυχία και πρόοδο, ενώ το πέμπτο επίπεδο, της αυτοπραγμάτωσης ή αυτοολοκλήρωσης, περιλαμβάνει ανάγκες κατανόησης των νοημάτων της ζωής και στοχαστική φιλοσόφηση, και αποτελεί επιδίωξη ελάχιστων ατόμων. Η πυραμίδα αναγκών του Maslow, που εξελικτικά προχωρεί από τις χαμηλές στις πιο ειδικές υψηλές ανάγκες, δε στοχεύει στη διάκριση ή την υποβάθμιση των αναγκών του ανθρώπου, αλλά περισσότερο στην επισήμανση του γεγονότος ότι μερικές ανάγκες δε δημιουργούνται στο άτομο παρά μόνο με την ωρίμανση του ως βιολογικού και κοινωνικο-ψυχολογικού οργανισμού (Γ. Πιπερόπουλος, 1995).

2.6 Προσωποκεντρική θεωρία του Karl Rogers

Για τον ROGERS υπάρχουν δύο συστήματα που παίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της προσωπικότητας, ο οργανισμός και ο εαυτός (εγώ) (Χ.Α. Χριστοφίδης, 1991).

Ο οργανισμός είναι ο χώρος όπου περικλείονται οι εμπειρίες μας. Η ολότητα των εμπειριών ονομάζεται "φαινομενολογικό πεδίο" και είναι το προσωπικό σύστημα αναφορών του ατόμου. Ο κάθε άνθρωπος είναι σε θέση να γνωρίζει καλά το δικό του "φαινομενολογικό πεδίο". Τους άλλους μπορεί να τους καταλάβει, να τους νιώσει μέσω της μέθεξης ή ενσυναίσθησης (empathy = Einfuhlung) (Α. Καλαντζή – Αζίζι, 1993).

Ο εαυτός (το εγώ = self) είναι ένα διαφοροποιημένο τμήμα του "φαινομενολογικού πεδίου". Περιλαμβάνει συνειδητές αντιλήψεις και αξίες. Η "ιδέα

του εαυτού” (self - concept) είναι η εικόνα που έχει το κάθε άτομο για τον εαυτό του (Α. Καλαντζή – Αζίζι, 1993). Ο εαυτός μας, αλλάζει, μορφοποιείται συνεχώς, ανάλογα με τις εμπειρίες που έχουμε.

Σύμφωνα με τη Μ. Μαλικιώση Λοϊζου (1996) κεντρικό σημείο στην ανθρώπινη εξέλιξη κατέχει η ανάγκη για αυτο-πραγμάτωση (self – actualization), η συμπεριφορά του ατόμου κατευθύνεται από αυτή την τάση για αυτό-πραγμάτωση. Ο Rogers παρατηρεί ότι το άτομο, ήδη από τη βρεφική ηλικία, έχει ένα έμφυτο κινητήριο, αλλά και ένα ρυθμιστικό σύστημα (την αξιολογική διαδικασία), το οποίο μέσω της “επανατροφοδότησης” του κρατάει τον οργανισμό σε ετοιμότητα για την ικανοποίηση των παροτρυντικών του αναγκών. Ως αποτέλεσμα αυτής της τάσης για αυτό-πραγμάτωση, ο άνθρωπος τείνει να διαφοροποιεί τις εμπειρίες σ’ αυτές που γίνονται αντιληπτές ως χαρακτηριστικές του εαυτού του και σ’ αυτές που θεωρούνται χαρακτηριστικές του εαυτού του. Αυτά τα στοιχεία του φαινομενολογικού του εαυτού, τα οποία είναι πάρα πολύ διαφοροποιημένα και τα οποία τα αντιμετωπίζει ως οριστικές και σχετικά σταθερές ιδιότητες του εαυτού του, σχηματίζουν την αυτοαντίληψή του. Επομένως, η αυτό-αντίληψη είναι ένας οργανωμένος σχηματισμός των αντιλήψεων του εαυτού, οι οποίες είναι παραδεκτές στην επίγνωση (Μ. Μαλικιώση – Λοϊζου, 1996).

Καθώς αναδύεται η επίγνωση του εαυτού, το άτομο αναπτύσσει, μια ανάγκη για θετική εκτίμηση “Ο Rogers εξηγεί ότι θετική εκτίμηση είναι οι θετικές στάσεις απέναντι σ’ ένα άλλο πρόσωπο – στάσεις ζεστασιάς, φροντίδας, αγάπης, ενδιαφέροντος και σεβασμού” (Μ. Μαλικιώση – Λοϊζου, 1996, 144). Η θετική εκτίμηση είναι ανταποδοτική, αφού, όταν το άτομο διακρίνει στον εαυτό του την τάση να ικανοποιεί την ανάγκη κάποιου άλλου ατόμου για θετική εκτίμηση, απαραίτητα ικανοποιεί και τη δική του ανάγκη για θετική εκτίμηση.

Στενά συνδεδεμένη με την ανάγκη για θετική εκτίμηση είναι ανάγκη του ανθρώπου για θετική αυτο-εκτίμηση, η οποία αναφέρεται στις θετικές στάσεις που έχει το άτομο απέναντι στον εαυτό του. Η ανάγκη για αυτοεκτίμηση ανναπτύσσεται ως μια μαθημένη ανάγκη που ξεπηδάει από το συσχετισμό μεταξύ των προσωπικών εμπειριών και της ικανοποίησης ή ματαίωσης της ανάγκης για θετική εκτίμηση. (Χ.Α. Χριστοφίδης, 1991).

Συμφωνώντας με τη Μ. Μαλικιώση Λοϊζου (1996) αναφέρουμε ότι αν ο άνθρωπος μπορεί να ικανοποιήσει όλες αυτές τις προαναφερόμενες ανάγκες χωρίς να τις συνδέσει με κάποια από τις αξίες που του έχουν επιβληθεί μέσω της ενδοβολής (introjection), τότε μεγαλώνοντας θα γίνει ένα τέλεια προσαρμοσμένο

άτομο. Όμως αυτό που συχνά συμβαίνει είναι ότι οι άνθρωποι διακρίνουν τις εμπειρίες ως περισσότερο ή λιγότερο αξίες θετικής εκτίμησης, προσάπτοντας τους έτσι όρους αξίας (conditions of worth). Ο Rogers στο σύγγραμμα της Μ. Μαλικιώση Λοϊζου (1996) αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «όταν μια εμπειρία του εαυτού αποφεύγεται (ή επιδιώκεται) μόνο γιατί είναι λιγότερο ή περισσότερο αξία αυτο-εκτίμησης, ο άνθρωπος λέγεται ότι έχει αποκτήσει έναν όρο αξίας. Αυτή είναι και η βασική αποξένωση του ανθρώπου από τον εαυτό του. Δεν είναι ειλικρινής προς τον εαυτό του, προς τη δική του, την προσωπική αξιολόγηση της εμπειρίας του, αλλά για να διατηρήσει τη θετική εκτίμηση των άλλων προς το πρόσωπο του παραποιεί κάποιες από τις αξίες που βιώνει και τις αντιλαμβάνεται μόνο σε σχέση με τις αξίες που του προσάπτουν οι άλλοι». Κατ' αυτό τον τρόπο το σύστημα αξιών εσωτερικεύεται και τα άτομα μεγαλώνουν χωρίς να εκτιμούν τον εαυτό τους θετικά, παρά μόνο εφόσον ζουν σύμφωνα με αυτούς τους όρους αξίας που έχουν αποκτήσει μέσω της ενδοβολής.

Η αναφερόμενη συγγραφέας (Μ. Μαλικιώση Λοϊζου, 1996) συνεχίζει λέγοντας ότι όσο η εμπειρία του εαυτού είναι σύμφωνη και συμπίπτει με την αυτο-αντίληψη και τους όρους της αξίας τους οποίους έχει εσωτερικεύσει, το άτομο είναι καλά προσαρμοσμένο. Αν όμως η εμπειρία έρχεται σε αντίθεση, δε συμπίπτει δηλαδή με αυτούς τους όρους αξίας, της αρνείται η είσοδος στη συνείδηση και ως αποτέλεσμα αναπτύσσεται ασυμφωνία μεταξύ του εαυτού και της εμπειρίας, που οδηγεί στην ανάπτυξη διαφορών στη συμπεριφορά. Ο Rogers στο βιβλίο της Μ. Μαλικιώση Λοϊζου (1996, 145) γράφει ότι «η εμπειρία η οποία γίνεται αντιληπτή ως ασύμφωνη με τη δομή του εαυτού και τους ενταγμένους σ' αυτήν όρους της αξίας του, είναι απειλητική για τον άνθρωπο τότε αυτός οικοδομεί μηχανισμούς άμυνας για να διαστρέψει την εμπειρία κατά τέτοιο τρόπο ώστε να μειώσει την ασυμφωνία ανάμεσα στην εμπειρία και στη δομή του εαυτού ή να αρνηθεί την εμπειρία στη συνείδηση».

Συνοψίζοντας, λοιπόν, η φαινομενολογική θεωρία της προσωπικότητας βλέπει το απώτερο σημείο της εξέλιξης της προσωπικότητας να είναι μια βασική συμφωνία ή σύμπτωση μεταξύ του φαινομενολογικού πεδίου της εμπειρίας και της αντιληπτικής δομής του εαυτού. Αν επιτευχθεί η συμφωνία αυτή θα αντιπροσωπεύει: πρώτον, την ελευθερία από την εσωτερική ένταση και το άγχος καθώς και την ελευθερία από την ενδεχόμενη ένταση, δεύτερον, τη ρεαλιστικά προσανατολισμένη προσαρμογή, τρίτον την εγκαθίδρυση ενός εξατομικευμένου συστήματος αξιών που θα είχε αξιοσημείωτη ταυτότητα με το σύστημα αξιών κάθε άλλου παρόμοια καλά προσαρμοσμένου μέλους του ανθρώπινου γένους (Μ. Μαλικιώση – Λοϊζου, 1996).

Παρακάτω, γίνεται αναφορά στη θεωρία της Συμπεριφοράς, η οποία πρεσβευει εντελώς αντίθετες ιδέες από την Ψυχαναλυτική θεώρηση της έννοιας της προσωπικότητας.

2.7 Η θεωρία της συμπεριφοράς

Η θεωρία της συμπεριφοράς ή αλλιώς μπιχεβιορισμός είναι κατά κάποιον τρόπο ένας αντίποδας της ψυχαναλυτικής θεωρίας που έχει και αυτός κατακτήσει σημαντικό ρόλο και στη ψυχολογία. Ο μπιχεβιορισμός όπως και η ψυχανάλυση εμφανίστηκε στις αρχές του αιώνα μας. Μόνο όμως τις τελευταίες δεκαετίες απέκτησε ισχυρή επίδραση (Μ. Νασιάκου, 1982).

Η συμπεριφοριστική θεωρία πρεσβεύει ότι η συμπεριφορά είναι αποτέλεσμα μάθησης. Πιστεύει, κατά τη θεωρία του John Locke, πως ο άνθρωπος κατά την γέννηση του είναι *tabula rasa*, άγραφος χάρτης ούτε καλός ούτε κακός. Καθώς το άτομο μαθαίνει να αντιδρά στο περιβάλλον του, διαμορφώνεται η συμπεριφορά και η προσωπικότητα του (Μ. Μαλικιώση – Λοίζου, 1996).

Σύμφωνα με τον Δ. Σάκκα (1977) σκοπός της θεωρίας της μάθησης, είναι να μελετήσει πώς αυτοί οι συνειρμοί δημιουργούνται και σταθεροποιούνται ή πώς εξασθενούν και παύουν να υπάρχουν και να διατυπώσει τις γενικές αρχές που διέπουν τη συμπεριφορά. Οι ασχολούμενοι με τη μάθηση τονίζουν ιδιαίτερα τη σημασία των επιδράσεων του περιβάλλοντος στη διαμόρφωση των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας. Φόβοι, προκαταλήψεις, διαθέσεις, ενδιαφέροντα και τρόποι συμπεριφοράς αποκτώνται με τους μηχανισμούς της μάθησης. Ενεργούν οι ανάγκες και οι ερεθισμοί, προκαλούνται αντιδράσεις, αυτές συνάπτονται με ερεθισμούς και με την επανάληψη σταθεροποιούνται και αποβαίνουν μόνιμοι τρόποι συμπεριφοράς, χαρακτηριστικά της προσωπικότητας.

Η Μαρία Νασιάκου (1982, 74) μας δίνει έναν ορισμό για την μάθηση που συμφωνεί απόλυτα μ' αυτόν που δίνει ο Α.Γ. Καψάλης (1995, 220) και είναι ο παρακάτω: "μάθηση είναι μια σχετικά μόνιμη αλλαγή της συμπεριφοράς που προκύπτει από την εξάσκηση και την απόκτηση εμπειρίας". Πρόκειται δηλαδή για αλλαγή της συμπεριφοράς, που οφείλεται στις επιδράσεις του περιβάλλοντος και τον τρόπο με τον οποίο το άτομο αντιδρά σ' αυτές. Για την αποφυγή κάθε παρανόησης θα πρέπει να αντιδιαστέλλουμε τις αντιδράσεις αυτές από τις αυτόματες αντανεκλαστικές αντιδράσεις. (*reflexes*) και από τις αλλαγές της συμπεριφοράς, που οφείλονται στην ωρίμανση, δηλαδή στη διαδικασία της φυσικής ανάπτυξης, που είναι σχετικά ανεξάρτητη από την εξάσκηση και την εμπειρία (Μ. Νασιάκου, 1982).

Και υπάρχουν πολλοί τρόποι μάθησης και αντίστοιχες θεωρίες ή απόψεις. Οι κυριότερες κατά την Μ. Μαλικιώση – Λοϊζου (1996) και τις οποίες εμείς θα αναλύσουμε στη μελέτη μας είναι οι παρακάτω:

- α) η κλασική εξαρτημένη μάθηση
- β) η συντελεστική μάθηση και
- γ) η μιμητική μάθηση

3. ΤΡΟΠΟΙ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗΣ ΤΩΝ ΑΤΟΜΙΚΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ

Αφού αναφέρθηκαν κάποιες από τις σημαντικότερες θεωρίες που μελετούν την προσωπικότητα του ατόμου, θα γίνει λόγος παρακάτω για τους τρόπους περιγραφής των ατομικών διαφορών της.

Κάθε άνθρωπος έχει ένα δικό του τρόπο ν' αντιμετωπίζει τους άλλους και τις καταστάσεις που παρουσιάζονται καθημερινά στη ζωή του (Ν.Γ. Παπαδόπουλος, Δημ. Η. Ζάχος, 1989). Για την ταξινόμηση και περιγραφή της ανθρώπινης ψυχοσύνθεσης χρησιμοποιούνται κυρίως δύο τρόποι: Η μέθοδος των ψυχολογικών γνωρισμάτων και η μέθοδος των ψυχολογικών τύπων (Ι.Ν. Παρασκευόπουλος, 1992, Δ.Ν. Σάκκας 1977, Ν.Γ. Παπαδόπουλος 1993).

Με τη μέθοδο των ψυχολογικών τύπων γίνεται προσπάθεια, με βάση ένα κύριο και εμφανές χαρακτηριστικό, να ταξινομηθούν τα άτομα σε έναν μικρό αριθμό κατηγοριών ή τύπων. Σύμφωνα με την τυπολογική θεώρηση της προσωπικότητας, τα άτομα που ανήκουν στον ίδιο ψυχολογικό τύπο, έχουν την ίδια ψυχοσύνθεση και συμπεριφέρονται με τον ίδιο τρόπο. Ο ιδιαίτερος αυτός τρόπος συμπεριφοράς είναι κοινός για όλα τα άτομα που ανήκουν στον ίδιο τύπο, αλλά διαφορετικός για τον καθέναν τύπο. Έτσι, γνωρίζοντας τον τύπο προσωπικότητας στον οποίο ανήκει ένα άτομο, μπορούμε να προβλέψουμε, με ικανοποιητική ακρίβεια, τον τρόπο με τον οποίο συμπεριφέρεται το άτομο αυτό στις διάφορες καταστάσεις (Ι.Ν. Παρασκευόπουλος, 1992, Ν.Γ. Παπαδόπουλος, 1993).

Με τη μέθοδο των ψυχολογικών γνωρισμάτων γίνεται προσπάθεια να περιγραφεί η ανθρώπινη προσωπικότητα με βάση ορισμένες ιδιαίτερες ευδιάκριτες ιδιότητες της συμπεριφοράς, οι οποίες παραμένουν σχετικά σταθερές, τα γνωρίσματα προσωπικότητας. Σύμφωνα με τη θεώρηση αυτή, η προσωπικότητα

αποτελείται από γνωρίσματα που είναι κοινά σε όλα τα άτομα και από γνωρίσματα που είναι μοναδικά για κάθε άτομο. Οι ατομικές διαφορές στην ψυχοσύνθεση οφείλονται τόσο στο βαθμό, με τον οποίο εμφανίζονται τα κοινά χαρακτηριστικά, όσο και στο είδος των μοναδικών χαρακτηριστικών. Η μελέτη λοιπόν της προσωπικότητας έχει σκοπό να καθορίσει τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα, καθώς και τους ιδιαίτερους συνδυασμούς, ποίου και ποσού, με τους οποίους εμφανίζονται στα διάφορα άτομα. (Ι.Ν. Παρασκευόπουλος 1992, Ν.Γ. Παπαδόπουλος 1993).

Σύμφωνα με τον Ν. Γ. Παπαδόπουλο (1993), οι δύο βασικές μέθοδοι περιγραφής των ατομικών διαφορών στην προσωπικότητα, οι τυπολογίες και τα γνωρίσματα προσωπικότητας, ενώ φαίνονται διαμετρικά αντίθετες - η μία περιγράφει την προσωπικότητα με μία λέξη, τον τύπο, ενώ η άλλη με πολλές λέξεις, τα γνωρίσματα (κοινά και μοναδικά) -, μπορούν στην ουσία να θεωρηθούν ότι η μία συμπληρώνει την άλλη. Η διαφορά μεταξύ τύπου και γνωρίσματος είναι κυρίως διαφορά επιπέδου γενίκευσης: ο τύπος είναι χαρακτηριστικό της προσωπικότητας υψηλού βαθμού περιεκτικότητας, ενώ το γνώρισμα είναι μερικό στοιχείο της δομής της προσωπικότητας. Ανάμεσα λοιπόν στα δύο αυτά επίπεδα είναι δυνατόν να παρεμβληθούν και άλλα ενδιάμεσα επίπεδα.

3.1 Ψυχολογικοί τύποι

Με βάση τη διατύπωση – παραδοχή πως ορισμένα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας κατέχουν κεντρική, κυρίαρχη θέση στη δομή της, επιχειρήθηκε από πολύ παλιά η κατάταξη των ανθρώπων σε ομάδες ατόμων με κάποιο κοινό βασικό χαρακτηριστικό. Πίσω απ' αυτή την προσπάθεια βρίσκεται η αντίληψη πως αν ένα άτομο έχει ένα "βασικό χαρακτηριστικό", θα έχει και τα "επιμέρους γνωρίσματα". Έτσι όλα τα άτομα μ' αυτό το "βασικό χαρακτηριστικό εκδηλώνουν μια όμοια συμπεριφορά, πράγμα που μας επιτρέπει να τα κατατάξουμε σε μια ομάδα, ένα τύπο ανθρώπων. – Πολλοί πιστεύουν πως αυτός ο διαχωρισμός "διευκολύνει" γενικώς, γιατί ο καθένας στην καθημερινή επικοινωνία με τους άλλους ανθρώπους έχει τη δυνατότητα να κατατάξει κάθε άτομο σε μια κατηγορία (σ' έναν τύπο) με ένα βασικό γνώρισμα και θα είναι βέβαιος, πως αντίστοιχα θα υπάρχουν και τα ανάλογα χαρακτηριστικά – (Ν.Γ. Παπαδόπουλος, Δ.Η. Ζάχος, 1989).

Παρακάτω γίνεται μια σύντομη περιγραφή των διαφόρων τυπολογικών θεωρήσεων και των τυπολογικών συστημάτων που έχουν προταθεί και χρησιμοποιούνται για την περιγραφή των ατομικών διαφορών στην προσωπικότητα. Ειδικότερα, στο κεφάλαιο αυτό περιγράφονται: α) Τύποι ως προς τον βαθμό της

ενεργητικότητας και ευσυγκινησίας, β) τύποι ως προς τις γνωστικές λειτουργίες και γ) τύποι ως προς τις κοινωνικές και διαπροσωπικές σχέσεις. Τέλος αναφερόμαστε στην “αυταρχική” προσωπικότητα του Αδομο.

3.1.1 Τύποι ενεργητικότητας και ευσυγκινησίας

Η πρώτη συστηματική προσπάθεια ταξινόμησης των ατόμων σε τύπους έγινε από τον Ιπποκράτη τον 4^ο π.Χ. αιώνα. Ο Ιπποκράτης και, αργότερα ο Γαληνός, υποστήριξαν ότι στο ανθρώπινο σώμα υπάρχουν τέσσερα υγρά (το αίμα, το φλέγμα, η ξανθή χολή και η μέλαινα χολή) και ότι η επικράτηση ενός από τα τέσσερα αυτά υγρά δημιουργεί έναν ιδιαίτερο τύπο προσωπικότητας. Έτσι, ανάλογα με το υγρό στοιχείο που υπερέχει, τα άτομα ταξινομούνται σε τέσσερις τύπους ιδιοσυγκρασίας - κράσεις: τον αιματώδη, τον φλεγματικό, τον χολερικό και τον μελαγχολικό (Δ.Ν. Σάκκα, 1977, Ι.Ν. Παρασκευόπουλος, 1992).

Ο αιματώδης είναι τύπος ευχάριστος και καλόκαρδος προσαρμόζεται εύκολα σε κάθε περιβάλλον δεν θέτει υψηλούς σκοπούς στη ζωή και οι φιλοδοξίες του είναι περιορισμένες πρόθυμα αναλαμβάνει να εκτελέσει ένα έργο, αλλά τελικά κατορθώνει λιγότερα από όσα υπόσχεται είναι κοινωνικός, αισιόδοξος και ευσυγκίνητος, με πολλές συναισθηματικές μεταπτώσεις και με παιδική συμπεριφορά.

Ο φλεγματικός χαρακτηρίζεται από έλλειψη ισχυρών συναισθημάτων παραμένει απαθής σε έντονες συναισθηματικές καταστάσεις, σπάνια οργίζεται, το ωραίο δεν τον συγκινεί, είναι συντηρητικός και σταθερός στις ιδέες του και στον τρόπο ζωής του, είναι θεωρητικός και ενδιαφέρεται κυρίως για την αφηρημένη γνώση.

Ο χολερικός παρουσιάζει υψηλό βαθμό ενεργητικότητας, έχει σταθερότητα βούλησης και είναι συνεπής στους λόγους και στις πράξεις του, επιμένει ωστόσο ολοκληρώσει το έργο που αναλαμβάνει και εμβαθύνει σε όλες τις διαστάσεις του προβλήματος, έχει ευαισθησία και διάρκεια συναισθημάτων στις σχέσεις του με τους άλλους συχνά εμφανίζεται ευέξαπτος και οξύθυμος, αλλά συγχρόνως εύθυμος και καλοδιάθετος.

Ο μελαγχολικός δύσκολα συγκινείται, αλλά έχει έντονα συναισθήματα, είναι δύσθυμος, είναι απαισιόδοξος και σκέπτεται μόνον τις δυσκολίες της ζωής, είναι ψύχραιμος και παραμένει αδρανής και απαθής, είναι εσωστρεφής και σπάνια έρχεται σε επαφή με τον έξω κόσμο, είναι συνεπής με τον εαυτό του και τους άλλους (Δ.Ν. Σάκκας, 1977, Ι.Ν. Παρασκευόπουλος, 1992, Ν.Γ. Παπαδόπουλος, 1993).

Η τυπολογία του Γαληνού και του Ιπποκράτη, μολονότι απλή και πολύ γενική, ίσχυε ως τα νεώτερα χρόνια και άσκησε μεγάλη επίδραση τόσο στην ιατρική όσο και στην ψυχολογία. Στη συνέχεια, τα μετέπειτα χρόνια ασχολήθηκαν ιδιαίτερα με τους τύπους, βάση σωματικής κατασκευής ο Kretsmer και Sheldon (βλ. Ι. Ν. Παρασκευόπουλος, 1992).

3.1.2 Τύποι ως προς τις γνωστικές λειτουργίες

Μια άλλη διάσταση ταξινόμησης των ατόμων σε τύπους είναι οι γνωστικές λειτουργίες, οι οποίες κυριαρχούν και καθορίζουν τόσο την αντίληψη όσο και την παράσταση του αντικειμενικού κόσμου. Στην κατηγορία αυτή τυπολογικής ταξινόμησης ανήκουν: α) Οι παραστατικοί τύποι με βάση την αίσθηση (όραση, ακοή, όσφρηση, αφή, γεύση ή κινητική) που κυριαρχεί κατά την πρόσληψη, εντύπωση, διατήρηση και ανάκληση των παραστάσεων β) οι αντιληπτικοί τύποι του Binet με βάση το είδος των πληροφοριών και στοιχείων που χρησιμοποιούν τα άτομα για να περιγράψουν ένα γεγονός ή ένα αντικείμενο, και γ) οι λειτουργικοί του Jung με βάση τις δύο κατευθύνσεις, την εσωστρέφεια και την εξωστρέφεια, προς τις οποίες είναι προσανατολισμένη η δράση και τα ενδιαφέροντα του ατόμου, καθώς επίσης και με βάση τις τέσσερις θεμελιώδεις ψυχικές λειτουργίες: τη νόηση, το συναίσθημα, την κατ' αίσθηση αντίληψη και την ενόραση (Ν.Γ. Παπαδόπουλος 1993).

Στο σημείο αυτό θα αναφερθούμε α) στους αντιληπτικούς τύπους του Binet και β) στους λειτουργικούς τύπους του Jung, διότι μετά από κριτική θεώρηση θεωρήθηκε ότι έχουν άμεση σχέση με την προσαρμογή.

α) Αντιληπτικοί τύποι του Binet

Ο Γάλλος ψυχολόγος Alfred Binet, σε έρευνες του με άτομα διαφόρων ηλικιών, διαπίστωσε ότι τα άτομα παρουσιάζουν εμφανείς διαφορές και ως προς τον τρόπο αντίληψης και περιγραφής ενός γεγονότος ή ενός αντικειμένου, σύμφωνα με τον Ι.Ν. Παρασκευόπουλο (1992).

Ο Binet διέκρινε, ως προς τον τρόπο αντίληψης και περιγραφής των γεγονότων, τέσσερις (4) τύπους:

Ο αντικειμενικός τύπος δίνει μια αναλυτική και λεπτομερή περιγραφή του γεγονότος, συχνά περιορίζεται σε απλή απαρίθμηση των μερών, χωρίς να προσθέτει καμία προσωπική κρίση.

Ο λογικός τύπος δεν αρκείται μόνον να αποδώσει ό,τι παρατηρεί, αλλά προσθέτει και δικές του κρίσεις, ερμηνείες, υποθέσεις και συμπεράσματα.

Ο συναισθηματικός τύπος κυριαρχείται από την υποκειμενική αντίληψη, προβάλλει στα διαδραματιζόμενα τα προσωπικά του συναισθήματα και εξωτερικεύει τον εσωτερικό του κόσμο.

Ο λόγιος τύπος δεν αρκείται να εκθέτει μόνον ό,τι παρατηρεί, αλλά αναφέρει και ό,τι άλλο γνωρίζει σχετικά με το γεγονός ή το αντικείμενο.

Σύμφωνα με την Α. Καλαντζή - Αζίζι (1993), άλλοι ψυχολόγοι διαφοροποιούν τα άτομα σε αντιληπτικούς τύπους ως προς τον τρόπο αντίδρασης στα εξωτερικά ερεθίσματα, το λεγόμενο αντιληπτικό στυλ (perceptual style). Η ίδια αναφέρει ότι ο Jerome Kagan διακρίνει δύο αντιληπτικούς τύπους: τον παρορμητικό τύπο (impulsive), ο οποίος αντιδρά στα ερεθίσματα γρήγορα και ενσπικτωδώς, και τον διασκεπτικό τύπο (reflective), ο οποίος αντιδρά μετά από εσωτερική διεργασία και σκέψη. Επίσης συνεχίζει η Α. Καλαντζή - Αζίζι (1993), ο Η. Witkin διακρίνει δύο αντιληπτικούς τύπους: τον διάχυτο τύπο (field dependent), ο οποίος αφήνει να παρεμβάλλονται στις αντιλήψεις του τα περιβάλλοντα το ερέθισμα στοιχεία, και τον εστιασμένο τύπο (field independent), ο οποίος δεν περισπάται από τα περιβάλλοντα στοιχεία, αλλά συγκλίνει και συγκεντρώνεται στο ερέθισμα.

β) Λειτουργικοί τύποι του Jung

Ο Ι. Ν. Παρασκευόπουλος (1992) στο συγγραμμά του αναφέρει ότι ο Carl Jung Ελβετός ψυχίατρος, μαθητής του Freud και ιδρυτής της "ψυχολογίας του βάθους", διατύπωσε μια τυπολογία με βάση την προτίμηση και την ετοιμότητα του ατόμου να αντιδρά στις διάφορες καταστάσεις. Ο Jung υποστηρίζει ότι τα άτομα είναι δυνατόν να ταξινομηθούν ως προς μια διπολική διάσταση, της οποίας το ένα άκρο είναι η εσωστρέφεια και το άλλο η εξωστρέφεια. Έτσι διακρίνει δύο γενικούς τύπους: α) Τον εξωστρεφή, ο οποίος είναι προσανατολισμένος κυρίως προς τον εξωτερικό κόσμο και β) τον εσωστρεφή, ο οποίος προσανατολίζεται προς τον εσωτερικό του κόσμο και κατευθύνει το ενδιαφέρον του στις έννοιες και τις ιδέες (Ι.Ν. Παρασκευόπουλος, 1992).

Ο Δ.Ν. Σάκκας (1977, 77) παρουσιάζει τα βασικά των δύο τύπων που αναφέρθηκαν ως εξής:

Εξωστρεφής	Ενδοστρεφής
"Βλέπει" προς τα έξω	"Βλέπει" προς τα μέσα

Αποφεύγει την κλειστή ζωή	Επιδιώκει την κλειστή ζωή
Θέλει εκδρομές και διασκεδάσεις	Δε θέλει εκδρομές και διασκεδάσεις
Προσαρμόζεται εύκολα	Δεν προσαρμόζεται εύκολα
Είναι ευέλικτος	Είναι δύσκαμπτος
Είναι πρακτικός, κατευθύνεται από τις εμπειρίες του	Είναι θεωρητικός, κατευθύνεται από τις ιδέες
Επιζητεί τους επαίνους	Δεν θέλει να επαινείται
Έχει πλούσια συναισθήματα, τα οποία εκφράζει	Δεν έχει πλούσια συναισθήματα και δεν τα εκφράζει
Δεν είναι εύθικτος	Είναι εύθικτος
Είναι αστεναχώρητος	Είναι στενόχωρος
Έχει πολλούς αλλά όχι μόνιμους δεσμούς (φιλίες, έρωτες)	Έχει λίγους και σταθερούς δεσμούς
Λέει πολλά	Λέει λίγα
Είναι αποφασιστικός	Είναι διστακτικός
Φαίνεται γενναίος	Φαίνεται δειλός
Δεν αφοσιώνεται στις υποθέσεις του	Αφοσιώνεται στις υποθέσεις του
Δεν αγαπά πολύ την μελέτη	Αγαπά πολύ την μελέτη
Δεν κάνει κριτική του εαυτού του	Κρίνει τον εαυτό του
Σε περίπτωση έντασης αντισταθμίζει ενεργώντας	Σε περίπτωση έντασης αντισταθμίζει φανταζόμενος και ονειροπολώντας

Ο αναφερόμενος συγγραφέας (Δ.Ν. Σάκκας, 1977), στην απολυτότητα των παραπάνω γνωρισμάτων προσθέτει ότι οι περισσότεροι άνθρωποι είναι τύποι μεικτοί, παρουσιάζουν χαρακτηριστικά και εξωστρέφειας και ενδοστρέφειας. Αν υπερισχύουν τα χαρακτηριστικά της εξωστρέφειας, θεωρούνται εξωστρεφείς αν υπερισχύουν τα χαρακτηριστικά της ενδοστρέφειας, θεωρούνται ενδοστρεφείς. Χαρακτηρίζαμε έναν άνθρωπο ως εξωστρεφή, όταν παρουσιάζει βασικά χαρακτηριστικά εξωστρέφειας, χωρίς όμως αυτό να αποκλείει και την ύπαρξη

δευτερευόντων χαρακτηριστικών ενδοστρέφειας ή την απουσία χαρακτηριστικών εξωστρέφειας. Η παρατήρηση αυτή δεν ισχύει μόνο για την τυπολογία του Γιούγκ, αλλά για όλες τις τυπολογίες και μάλιστα ισχύει περισσότερο για εκείνες που βασίζονται σε σωματικά δεδομένα.

Ο Δ.Ν. Σάκκας (1977) και ο Ι.Ν. Παρασκευόπουλος (1992) συμφωνούν και παραδέχονται την άποψη ότι οι δύο αυτοί γενικοί τύποι προσανατολισμού της προσωπικότητας, ο εξωστρεφής τύπος και ο εσωστρεφής τύπος, υποδιαιρούνται, με βάση τις τέσσερις θεμελιώδεις ψυχικές λειτουργίες - τη νόηση, το συναίσθημα, την αντίληψη και την ενόραση - σε τέσσερις μερικότερους τύπους ο καθένας. Με τον συνδυασμό λοιπόν των δύο βασικών τάσεων - της εσωστρέφειας και της εξωστρέφειας - και των τεσσάρων θεμελιωδών ψυχικών λειτουργιών - της αίσθησης, της νόησης, του συναισθήματος και της ενόρασης- σύμφωνα με τους παραπάνω ο Jung στο σύγγραμμα του Ι. Ν. Παρασκευόπουλου (1992) διακρίνει οκτώ λειτουργικούς τύπους.

Ο εξωστρεφής διανοητικός τύπος συγκεντρώνει το ενδιαφέρον του σε εξωτερικά φαινόμενα και γεγονότα βασίζεται στην εμπειρική γνώση και συναντά δυσκολίες στη σύλληψη αφηρημένων εννοιών.

Ο εσωστρεφής διανοητικός τύπος ασχολείται με την εσωτερική πραγματικότητα συγκεντρώνει τη σκέψη του σε αφηρημένες έννοιες είναι άτολμος και ιδεαλιστής, χωρίς πρακτική σκέψη δίνει την εντύπωση του "αφηρημένου" ατόμου.

Ο εξωστρεφής συναισθηματικός τύπος χαρακτηρίζεται από έντονο συναίσθημα προσαρμόζεται εύκολα στο περιβάλλον δείχνει ιδιαίτερη συμπάθεια στον πάσχοντα συνάνθρωπο και αναπτύσσει έντονη κοινωνική δράση. Η κυριαρχία του συναισθήματος συχνά τον οδηγεί σε εσφαλμένες εκτιμήσεις πραγμάτων και καταστάσεων.

Ο εσωστρεφής συναισθηματικός τύπος κυριαρχείται από έντονα συναισθήματα, τα οποία όμως, λόγω της εσωστρέφειάς του, δεν εκδηλώνει και, έτσι, δίνει την εντύπωση "ψυχρού" και δυσπρόσιτου ατόμου. Τα άτομα αυτά ενώ παρουσιάζουν μια εξωτερική ηρεμία και σταθερότητα, εσωτερικά κυριαρχούνται από έντονη θυμική διάθεση.

Ο εξωστρεφής αισθητηριακός τύπος κυριαρχείται από την αισθητή πραγματικότητα, είναι υπέρμετρα ρεαλιστής δείχνει ενδιαφέρον μόνον για το παρόν και για τις συγκεκριμένες απολαύσεις· δεν τον ενδιαφέρει το μέλλον και δεν έχει ιδανικά.

Ο εσωστρεφής αισθητηριακός τύπος στηρίζεται στην αισθητηριακή εμπειρία, την οποία όμως βιώνει με μια έντονη υποκειμενική συμμετοχή αντιλαμβάνεται και ερμηνεύει τον κόσμο με βάση τις υποκειμενικές εσωτερικές καταστάσεις, οι αντιδράσεις του καθορίζονται, όχι τόσο από τις ιδιότητες του αισθήματος, αλλά κυρίως από την ένταση της υποκειμενικής συμμετοχής και του συναισθήματος, με αποτέλεσμα η συμπεριφορά του να παρουσιάζει μια λογική ασυνέπεια και να είναι δύσκολο να προβλεφθεί δυσκολεύεται να εκφράσει τις ιδέες του.

Ο εξωστρεφής ενορατικός τύπος έχει ιδιαίτερη κλίση προς τα ασυνήθη πράγματα και αποφεύγει τα τετριμμένα και τα κοινότυπα δεν ακολουθεί τους κοινούς θρησκευτικούς ή ηθικούς νόμους, αλλά εφαρμόζει ηθικές αρχές στις οποίες τον οδηγεί η ενόραση του, ζει προσηλωμένος στο μέλλον δίνει την εντύπωση του ανήθικου και χυδαίου τυχοδιώκτη.

Ο εσωστρεφής ενορατικός τύπος ζει σε έναν ιδιαίτερο κόσμο, του οποίου κύριο γνώρισμα είναι το υποκειμενικό στοιχείο- διακατέχεται από ενοράσεις θρησκευτικού ή κοσμικού περιεχομένου (όνειρα, φαντασιώσεις) ο μυστικισμός και η ονειροπόληση αποτελούν ουσιώδη γνωρίσματα του.

3.1.3 Τύποι ως προς τις διαπροσωπικές σχέσεις:

Ο Ι. Ν. Παρασκευόπουλος (1992) στο σύγγραμμά του δίνει μια άλλη διάσταση που έχει χρησιμοποιηθεί για την ταξινόμηση των ατόμων σε τύπους που είναι ο ρόλος που αναλαμβάνει το άτομο στην κοινωνική ομάδα και η συμπεριφορά του προς τους άλλους.

Παρακάτω θα περιγράψουμε τρεις ταξινομήσεις με βάση την κοινωνική – διαπροσωπική συμπεριφορά: τους ενδο-ομαδικούς κοινωνικούς ρόλους, τους “Χαρακτήρες” του Θεόφραστου και τους τύπους διαπροσωπικής σχέσης του Sullivan.

α) Ενδο- ομαδικοί κοινωνικοί τύποι

Σύμφωνα με τα λεγόμενα του Ι.Ν. Παρασκευόπουλου (1992) η κοινωνιολογική έρευνα έχει καθορίσει, με βάση τη θέση και το ρόλο του ατόμου μέσα στην κοινωνική ομάδα, έξι ενδο-ομαδικούς κοινωνικούς τύπους:

- Ο ηγετικός τύπος
- Ο τύπος του συνειδητού οπαδού

- Ο τύπος του μιμούμενου
- Ο τύπος του υποβαλλόμενου
- Ο τύπος του ασταθούς
- Ο αντικοινωνικός τύπος

β) Οι "Χαρακτήρες" του Θεόφραστου

Ο Θεόφραστος, φιλόσοφος της Ελληνικής αρχαιότητας, στο έργο του "Χαρακτήρες", σκιαγραφεί, με θαυμαστή ψυχολογική οξύνοια, τριάντα (30) τύπους ψυχοσύνθεσης, βασιζόμενος σε ορισμένα ελαπτώματα που παρουσιάζουν τα άτομα στις διαπροσωπικές τους σχέσεις. Οι τύποι αυτοί είναι οι εξής: Ο υποκριτής, ο κόλακας, ο φλύαρος, ο αγροίκος, ο φιλάρεσκος, ο αδιάντροπος, ο πολυλογάς, ο κουτσομπόλης, ο αδιάκριτος, ο μικρόπρεπος, ο φορτικός, ο άπρεπος, ο ψευτοπρόθυμος, ο μωρός, ο αυθάδης, ο δεισιδαίμονας, ο μεμψίμοιρος, ο καχύποπτος, ο ακάθατος, ο οχληρός, ο ματαιόδοξος, ο φιλάργυρος, ο καυχησιάρης, ο υπερόπτης, ο δειλός, ο αυταρχικός, ο οψιμαθής, ο κακόγλωσσος, ο κακόβουλος και ο αισχροκερδής (Δ.Ν. Σάκκας, 1977, Ι.Ν. Παρασκευόπουλος, 1992).

γ) Τύποι διαπροσωπικής σχέσης του Sullivan:

Ο Sullivan σύμφωνα με την Αναστασία Καλαντζή – Αζίζι (1993) διακρίνει δυο τύπους ανθρώπινης συμπεριφοράς ή διαπροσωπικής σχέσης.

- α) Η επιδίωξη για ικανοποίηση: η αντίδραση του ατόμου στις βασικές βιολογικές του ανάγκες, τροφή, νερό, ύπνο, σεξ, κ.λ.π. που η εμφάνιση τους δημιουργεί ένταση στον οργανισμό και η ικανοποίηση τους χαλάρωση αυτής της έντασης.
- β) Η επιδίωξη για ασφάλεια: αυτή πηγάζει περισσότερο από τον πολιτισμικό εξοπλισμό του ανθρώπου παρά από τις βιολογικές του ανάγκες. Δημιουργείται από το γεγονός ότι για κάθε άνθρωπο, αμέσως μόλις γεννηθεί, αρχίζει μια διαδικασία ένταξης στο κοινωνικό-πολιτισμικό περιβάλλον. Οι παρορμήσεις λοιπόν του ανθρώπου, ο αγώνας με τον βιολογικό του εαυτό παίρνουν κοινωνικό χαρακτήρα, πλάθονται σύμφωνα με τους τύπους συμπεριφοράς που επιδοκιμάζει ο πολιτισμός.

Για να μπορεί ο άνθρωπος να πληρώσει την ανάγκη για ικανοποίηση και ιδιαίτερα την ανάγκη για ασφάλεια πρέπει να διαθέτει δύναμη και στις διαπροσωπικές του σχέσεις.

3.1.4 “Αυταρχική προσωπικότητα” του Adorno

Αυτόν το τύπο προσωπικότητας διερεύνησε και περιέγραψε ο γνωστός Κοινωνιολόγος Adorno. Κοντά σ' αυτόν κι άλλοι ερευνητές κατέληξαν σε συμπέρασμα ότι τα άτομα με προκατάληψη είχαν αυτόν τον ιδιαίτερο τύπο προσωπικότητας που ονομάζεται αυταρχικός.

Σύμφωνα με την Αμαλία Ιωαννίδου – Johnson (1998, 25) “για τον Adorno, η αυταρχική προσωπικότητα χαρακτηρίζεται από συμβατικότητα, ακαμψία, δουλική υποταγή στην εξουσία, επιθετικότητα, προκαταλήψεις, επιθυμία για δύναμη, καταστρεπτικότητα, κυνισμό και τάση προβολής. Η Frenke – Brunswick το 1949, συνεργάτης του Adorno, όρισε την ακαμψία και την αδιαλλαξία απέναντι στο διαφορετικό ως τα δυο κύρια στοιχεία της αυταρχικής γνωστικής λειτουργίας. Τα συστατικά του αυταρχισμού που υποθάλπουν την προκατάληψη εντοπίστηκαν ως ακαμψία, ανελαστικότητα, τάση για προβολή και ανικανότητα χειρισμού της αμφιθυμίας”.

Αφού αναλήθηκαν συνοπτικά μερικοί από τους Ψυχολογικούς τύπους στους οποίους αναφέρονται οι Δ. Σάκκας (1977), Ν. Γ. Παπαδόπουλος, Δ. Ζάχος, (1989), Ι. Ν. Παρασκευόπουλος (1992) και Α. Καλαντζή - Αζίζι (1993), παρακάτω θα μιλήσουμε για τα Ψυχολογικά γνωρίσματα της προσωπικότητας.

3.2 Ψυχολογικά γνωρίσματα

Η περιγραφή της ποικιλίας της ανθρώπινης ψυχοσύνθεσης γίνεται, όπως αναφέραμε και προηγουμένως, με δύο τρόπους: τους ψυχολογικούς τύπους και τα ψυχολογικά γνωρίσματα. Στο κεφάλαιο αυτό έχουμε εξετάσει μέχρι στιγμής τις κυριότερες τυπολογίες που έχουν κατά καιρούς προταθεί και χρησιμοποιούνται στην εμπειρική ψυχολογία. Στη συνέχεια, θα περιγράψουμε τρόπους περιγραφής της ανθρώπινης προσωπικότητας με τη μέθοδο των ψυχολογικών γνωρισμάτων (Δ. Σάκκας, 1977).

Με συστηματική παρατήρηση και καταγραφή της συμπεριφοράς ενός ατόμου διαπιστώνουμε τρόπους συμπεριφοράς που επαναλαμβάνονται σε διάφορες χρονικές στιγμές και σε διαφορετικές περιστάσεις. Καταλήγουμε, έτσι, να δίνουμε σ' αυτό το άτομο χαρακτηρισμούς, όπως ευγενικός, ήρεμος, επιμελής, ειλικρινής κ.ά. και δεχόμαστε πως, αντίστοιχα, η ευγένεια, η ηρεμία, η επιμέλεια, η ειλικρίνεια αποτελούν χαρακτηριστικά της προσωπικότητας αυτού του ατόμου.

Για να δώσουμε μια εικόνα των πολλών διαστάσεων και εκφράσεων της προσωπικότητας, θα αναφερθούμε ομαδοποιημένα κάποια σημαντικά χαρακτηριστικά της σύμφωνα με τον Δ.Ν. Σάκκα (1977, 67 - 68).

Διανοητικά	
Ευφυής, έξυπνος	- Ανόητος, κουτός, καθυστερημένος
Καλλιεργήσιμος πνευματικά	- Ακαλλιέργητος πνευματικά
Με επιστημονικά, καλαισθητικά, κοινωνικά, οικονομικά, πολιτικά ενδιαφέροντα	- Χωρίς αξιόλογα ενδιαφέροντα
Βιβλιόφιλος, φιλιαναγνώστης	- Χωρίς ενδιαφέροντα για τα βιβλία και τη μελέτη
Ανεξάρτητος στη σκέψη	- Εξαρτώμενος από άλλους
Προβληματισμένος	- Απροβλημάτιστος
Συναισθηματικά	
Συναισθηματικά σταθερός	- Συναισθηματικά ασταθής
Ρεαλιστής	- Ονειροπόλος
Πράος	- Οξύθυμος
Αστενοχώρητος	- Στενάχωρος
Φλεγματικός	- Ευαίσθητος
Εύθυμος	- Δύσθυμος
Συναισθηματικά τρυφερός	- Συναισθηματικά σκληρός
Συναισθηματικά θερμός	- Ψυχρός
Βουλητικά	
Αποφασιστικός	- Αναποφάσιτος
Βουλητικά σταθερός	- Βουλητικά ασταθής
Φιλόπρονος, εργατικός	- Φυγόπρονος, οκνηρός

Δραστήριος	- Νωθρός
Επίμονος	- Ευμετάβολος
Αισιόδοξος	- Απαισιόδοξος
Θαρραλέος, γενναίος	- Δειλός
Ριψοκίνδυνος	- Διστακτικός
Ανεξάρτητος	- Υποτακτικός, εξαρτώμενος από άλλους
Με πρωτοβουλία	- Χωρίς πρωτοβουλία, άβουλος
Κοινωνικά, ηθικά	
Κοινωνικός	- Ακοινώνητος
Εξωστρεφής	- Ενδοστρεφής
Συνεργατικός, φιλικός	- Μη συνεργατικός, εχθρικός
Καταδεκτικός, διαχυτικός, γελαστός, ομιλητικός	- Ακατάδεκτος, απροσπέλαστος, ψυχρός, σκυθρωπός, λιγομίλητος
Ικανοποιημένος	- Ανικανοποίητος
Καλόψυχος, σπλαχνικός	- Σκληρόκαρδος, άπονος
Αζηλότυπος	- Ζηλιάρης, φθονερός
Απαθής – ήρεμος	- Παράφορος, βίαιος
Υποχωρητικός	- Ανυποχώρητος, επιθετικός
Συμβιβαστικός	- Ασυμβίβαστος
Προσαρμοστικός	- Απροσάρμοστος
Ολιγαρκής	- Άπληστος
Τίμιος	- Άτιμος
Δίκαιος	- Άδικος
Αμερόληπτος	- Μεροληπτικός
Αξιοπιστος	- Αναξιόπιστος

Πειθαρχικός	- Απείθαρχος
Ανυστερόβουλος	- Υστερόβουλος
Μεγαλόψυχος	- Μικρόψυχος
Γενναιόδωρος, ανοιχτοχέρης	- Φιλάργυρος, τσιγγούνης
Μετρίοφρων	- Υπερόπτης, καυχηματίας, υπερήφανος
Αλτρουιστής, φιλάνθρωπος	- Φίλαυτος, εγωιστής
Υπεύθυνος	- Ανεύθυνος
Χειραφετημένος	- Αχειραφέτητος
Προβληματισμένος κοινωνικά	- Απροβλημάτιστος

Κάθε άνθρωπος, λοιπόν, έχει τα δικά του ξεχωριστά χαρακτηριστικά γνωρίσματα και ένα δικό του τρόπο ν' αντιμετωπίζει τους άλλους και τις καταστάσεις που παρουσιάζονται καθημερινά στη ζωή του.

Σύμφωνα με τους Ι. Ν. Παρασκευόπουλο (1992) και Γ. Πιπερόπουλο (1995), κύριος εκπρόσωπος της μεθόδου των γνωρισμάτων προσωπικότητας είναι ο Gordon W. Allport, με την ιδιογραφική ανάλυση της προσωπικότητας. Εκτός από αυτόν όμως, παρακάτω γίνεται λόγος για τους Raymond Cattell και Guilford.

3.2.1 Κοινά και ατομικά γνωρίσματα: Θεωρία του Allport

Ο Allport άσκησε δριμύτατη κριτική κατά της μεθόδου των τυπολογιών. Υποστηρίζει ότι κάθε τυπολογία απομονώνει ένα μόνον τμήμα από την όλη προσωπικότητα και, με βάση το τμήμα αυτό, προσπαθεί να υπαγάγει όλα τα άτομα σε ελάχιστες, συχνά εξωπραγματικές, κατηγορίες ψυχοσύνθεσης. Όλες οι τυπολογίες θέτουν όρια ακόμη και εκεί που δεν είναι δυνατόν να υπάρξουν αποτελούν τεχνητές κατηγορικές ταξινομήσεις. Ο Allport ισχυρίζεται ότι η κατανόηση της ατομικότητας είναι εφικτή μόνον με αναλυτική περιγραφή της προσωπικότητας, η οποία εξασφαλίζεται με τη μέθοδο των ψυχολογικών γνωρισμάτων (Ι.Ν. Παρασκευόπουλος, 1992, Δρ.Γ. Πιπερόπουλος, 1995).

Ο Allport διακρίνει τα χαρακτηριστικά σε κοινά και ατομικά. Κοινά χαρακτηριστικά είναι εκείνα που εκδηλώνονται κατά τον ίδιο τρόπο σε πολλούς

ανθρώπους, είναι όμοιοι τρόποι συμπεριφοράς, που οφείλονται στο κοινό της ανθρώπινης φύσης και στις κοινές κοινωνικές επιδράσεις. Ατομικά χαρακτηριστικά είναι εκείνα που φανερώνουν τη φύση της προσωπικότητας ενός ιδιαίτερου ατόμου (Δ. Ν. Σάκκας, 1977).

Οι Δ. Σάκκας (1977) και Ι. Ν. Παρασκευόπουλος (1992) συμφωνούν με τις απόψεις του Allport, ο οποίος υποστηρίζει πως η προσωπικότητα κάθε ατόμου είναι κάτι το “εντελώς ιδιαίτερο” και “ανεπανάληπτο” και πως η περιγραφή της προσωπικότητας πρέπει να εντοπίζεται, όχι τόσο στα κοινά γνωρίσματά της αλλά στα ιδιαίτερα, τα ατομικά. Κάθε προσωπικότητα παρουσιάζει κοινά χαρακτηριστικά με άλλες προσωπικότητες, αλλά ταυτόχρονα είναι μοναδική και ανεπανάληπτη («ιδιογραφική» θεωρία).

3.2.2 Παραγοντική περιγραφή της προσωπικότητας RAYMOND CATTELL – GUILFORD

Η θεωρία του Άγγλου ψυχολόγου Raymond Cattell όπως περιγράφεται στα συγγράμματα του Ι. Ν. Παρασκευόπουλου (1992) και Γ. Πιπερόπουλου (1995), παρουσιάζει πολλές ομοιότητες με τη θεωρία του Allport. Σε αντίθεση όμως μ' αυτήν, που είναι ιδιογραφική, η θεωρία του Cattell είναι περισσότερο νομοθετική στη σύλληψη και τη διατύπωση της. Ο Cattell στην παραγοντο-αναλυτική του θεωρία επιδίωξε να απομονώσει ένα μικρό αριθμό πανανθρώπινων χαρακτηριστικών που θα μπορούσαν να αποτελέσουν έναν ιδεώδη τύπο αναφοράς, προσφέροντας ταυτόχρονα ικανοποιητικές ερμηνείες για την ατομική ανθρώπινη προσωπικότητα. Για τον Cattell, οι κύριες διαστάσεις της προσωπικότητας μπορούν να εκτιμηθούν ποσοτικά, να μετρηθούν με τεχνικές και να υποβληθούν σε ανάλυση. Με βάση τον πυρήνα των χαρακτηριστικών και μια βαθμολογική κλίμακα για το καθένα, ο Cattell υποστήριξε ότι θα μπορούσε απαγωγικά να δημιουργήσει ένα προφίλ χαρακτηριστικών που θα αντιστοιχούσε στην ατομική προσωπικότητα του καθενός. (Ι.Ν. Παρασκευόπουλος, 1992, Γ. Πιπερόπουλος, 1995).

Σύμφωνα με τον Ι.Ν. Παρασκευόπουλο (1992) και την Α. Καλαντζή – Αζίζι (1993), υποστηρίζει ότι τα ψυχολογικά γνωρίσματα της προσωπικότητας είναι κοινά σε όλα τα άτομα και τα διακρίνει σε δυο είδη:

Τα επιφανειακά γνωρίσματα (surface traits) που αντιπροσωπεύουν έκδηλες-εξωτερικές μορφές συμπεριφοράς. Κάθε επιφανειακό γνώρισμα μπορεί να θεωρηθεί ως, ένα σύνδρομο συμπεριφοράς, το οποίο αποτελείται από επιμέρους ειδικές

εκδηλώσεις. Οι επιμέρους αυτές μορφές συμπεριφοράς έχουν μεγάλη συνάφεια μεταξύ τους και συνυπάρχουν στο άτομο.

Τα πρωτογενή γνωρίσματα (ή αλλιώς "πηγαία" Ι.Δ. Ιωαννίδης, 1996, 159) (source traits) αντιπροσωπεύουν βαθύτερες διαστάσεις-πρωταρχικούς παράγοντες που ο καθένας τους καθορίζει πλείστες εκδηλώσεις των επιφανειακών γνωρισμάτων.

Με τη στατιστική μέθοδο της "ανάλυσης συνδρόμων" (cluster analysis), ο Cattell ταξινόμησε τις ομάδες κάποιων συνόνυμων χαρακτηριστικών σε 46 σύνδρομα χαρακτηριστικών. Τα 46 αυτά σύνδρομα είναι κατά τον Cattell τα επιφανειακά γνωρίσματα της προσωπικότητας. Με τη μέθοδο της ανάλυσης παραγόντων, ο Cattell καθόρισε δεκαέξι (16) πρωτογενείς παράγοντες, οι οποίοι, σύμφωνα με τη θεωρία του, είναι οι βασικές διαστάσεις της προσωπικότητας, κοινές σε όλα τα άτομα (Ι.Ν. Παρασκευόπουλος, 1992, Α. Καλαντζή – Αζίζι, 1993).

"Πρέπει να σημειωθεί ότι κάθε γνώρισμα, επιφανειακό ή πρωτογενές, αποτελεί μια διπολική κλίμακα που τα άκρα της αντιπροσωπεύουν οι αντίθετες έννοιες του γνωρίσματος, π.χ. "ευπροσάρμοστος - άκαμπτος", "συμβατικός – εκκεντρικός" κ.τ.ό" (Γ. Πιπερόπουλος, 1995, 106).

Στους πίνακες που ακολουθούν αναφέρουμε μερικά από τα 46 επιφανειακά γνωρίσματα της προσωπικότητας του Cattell και τους 16 πρωτογενείς παράγοντες αντίστοιχα.

Πίνακας επιφανειακών γνωρισμάτων του Cattell

Ευπροσάρμοστος: Ευέλικτος εύκολα αποδέχεται την αλλαγή συμβιβάζεται όταν τα πράγματα είναι διαφορετικά από ότι περιμένει.	Άκαμπτος: Επιμένει να γίνονται όλα σύμφωνα με τις συνήθειες του και τους τρόπους σκέψεις του.
Διακριτικός, ευγενής: Σέβεται τις ανάγκες των άλλων λαμβάνει υπόψη του τα συναισθήματα των άλλων.	Αδιάκριτος, αγενής: Αναιδής προκλητικός αυθάδεις αγνοεί τα συναισθήματα των άλλων.
Συμβατικός: Συμμορφώνεται προς τα κοινώς αποδεκτά πρότυπα (τρόπους σκέψεις, ενδυμασίας, κτλ) ενοχλείται όταν φαίνεται διαφορετικός.	Εκκεντρικός: Δεν ενδιαφέρεται να κάνει πράγματα που κάνουν οι άλλοι. Έχει ιδιογνωμικά ενδιαφέροντα και τρόπους συμπεριφοράς.

Ευσυνείδητος: Γνωρίζει τι είναι ορθό και συνήθως το πράττει, ακόμη κι όταν δεν τον βλέπουν, δεν λέει ψέματα ούτε προσπαθεί να εξαπατήσει τους άλλους.	Ασυνείδητος: Όταν πρόκειται για προσωπικές υποθέσεις δεν ακολουθεί τα κοινά πρότυπα του ορθού και του εσφαλμένου ψεύδεται και εξαπατά τους άλλους.
Τρυφερός, μαλακός: Κυριαρχείται από το συναίσθημα είναι ευαίσθητος προς τα συναισθήματα των άλλων.	Σκληρός, άκαμπτος: Κυριαρχείται από την αναγκαιότητα κι όχι από το συναίσθημα εκτελεί αυτό που πρέπει να γίνει, αδιαφορώντας για τα συναισθήματα των άλλων.
Ενεργητικός, ταχύς Είναι ταχύς, εύστροφος, και ξύπνιος, κυνηγάει τις υποθέσεις του και επιμένει στη πραγματοποίηση των σκοπών του.	Βραδύς, οκνηρός Είναι νωθρός και δυσκίνητος, δεν εργάζεται σύντονα, δεν επιμένει στην πραγματοποίηση των σκοπών του.
Βουλευτικός Παίρνει πρωτοβουλίες, αποφασίζει και επιμένει στην πραγματοποίηση των αποφάσεων του. Δεν απογοητεύεται από τα εμπόδια. Είναι επιτυχημένος.	Άβουλος Δεν παίρνει εύκολα αποφάσεις και όταν τις παίρνει δε μένει σταθερός σ' αυτές, ούτε αγωνίζεται επίμονα για την πραγματοποίησή τους.

Πηγή: Δ.Ν. Σάκκας, "Παιδαγωγική Ψυχολογία", 1977, 69 -70 και Ι.Ν. Παρασκευόπουλος, "Ψυχολογία ατομικών διαφορών, 1992, 112.

Οι 16 πρωτογενείς παράγοντες του Cattell

Κυκλοθυμία: Εγκάρδιος άνετος στις σχέσεις του συμμετέχει σε ομαδικές δραστηριότητες.	Σχιζοθυμία: Απομονωμένος ψυχρός εύκολα κάνει κριτική παρεμποδιστικός.
--	---

Γενική ευφύια: Έξυπνος σκεπτόμενος προσεκτικός πνευματώδες τον διακρίνει η αφαιρετική σκέψη.	Χαμηλή νοημοσύνη: Περιορισμένης πνευματικής ικανότητας άτομο ανιαρός αναποτελεσματικός τον διακρίνει η πραξιακή – συγκεκριμένη σκέψη
Συναισθηματική σταθερότητα – ισχυρό Εγώ: Σταθερός ρεαλιστής ήρεμος άνετος	Συναισθηματική αστάθεια: Συναισθηματικά ευμετάβολος αγχώδης εύκολα αναστατώνεται.
Κυριαρχία – επιβολή: Ανεξάρτητος επιθετικός πεισματάρης.	Υποταγή: Πράος “βολικός” τύπος οπαδού.
Αυθορμησία: Ζηρός χαρούμενος ενθουσιώδης.	Περίσκεψη: Εγκρατής σοβαρός ολιγόλογος.
Ισχυρός χαρακτήρας – ισχυρό Υπερεγώ: Επιμελής “μετρημένος” τακτικός.	Απουσία εσωτερικού ελέγχου: Εύκολα παραβαίνει τους κανόνες παραμελεί τα καθήκοντά του.
Τυχοδιωκτισμός: Ριψοκίνδυνος τολμηρός αυθόρμητος.	Ατολμία – επιφυλακτικότητα: Αποτραβηγμένος σχιζοθυμικός συγκρατημένος άτολμος.
Συναισθηματική υπερευαισθησία: Ευαίσθητος εξαρτημένος υπερπροστατευόμενος.	Ψυχρότητα: Σκληρός ρεαλιστής πραγματιστής.
Ιδιογνωμοσύνη: Σχιζοθυμικός πείσμων αμετάπειστος.	Ψυχική άνεση: Αλτρουιστής προσαρμόζεται εύκολα.
Αυτισμός: Αδιάφορος για πρακτικά θέματα “μποέμ” απορροφημένος από τις εσωτερικές του παρορμήσεις.	Κοινωνικότητα: Τον διακρίνει πρακτικό ενδιαφέρον προσεκτικός συμβατικός.
Αγχίνοια: Ψυχρός υπολογιστής διορατικός.	Αφέλεια: Αυθόρμητος ανεπιτήδευτος.
Τάση για ενοχή – αγχώδης ανασφάλεια: Εύκολα στεναχωριέται καταπιέζεται ή αναστατώνεται.	Αυτοπεποίθηση – σιγουριά: Βέβαιος για τον εαυτό του ατάραχος.
Ριζοσπαστικότητα: Κριτικός φιλελεύθερος	Συντηρητισμός: Σέβεται τις

αναλυτικός αδέσμευτος στις σκέψεις του.	καθιερωμένες ιδέες.
Αυτάρκεια: Προτιμάει τις δικές του αποφάσεις βρίσκει μόνος του λύσεις.	Εξάρτηση: Ακολουθεί τις ιδέες και τις αποφάσεις των άλλων.
Κοινωνική υπερευαισθησία: Τυπικός προσέχει την διαπροσωπική του συμπεριφορά.	Κοινωνική αδιαφορία: Αδιαφορεί για τους τύπους – τις κοινωνικές συμβατικότητες.
Υπερένταση: Ψυχικά καταπονημένος, ανήσυχος νιώθει εσωτερική ένταση.	Ψυχική ηρεμία: Γαλήνιος αδρανής νωθρός.

Πηγή: *I.N. Παρασκευόπουλος, "Ψυχολογία ατομικών διαφορών, 1992, 113.*

Ο I.N. Παρασκευόπουλος (1992) μας ενημερώνει και για τον Guilford, ο οποίος μαζί με τους συνεργάτες του, ύστερα από μακροχρόνιες μελέτες, απομόνωσαν, με τη μέθοδο της ανάλυσης παραγόντων, 10 διαστάσεις στη δομή της προσωπικότητας. Οι διαστάσεις αυτές είναι οι ακόλουθες

- "Ενεργητικότητα" - "Νωθρότητα" (δραστήριος, αποτελεσματικός, ακούραστος, σφριγηλός - αργός, αναβλητικός, αναποτελεσματικός, κουράζεται εύκολα)
- "Κυριαρχία - Υποταγή" (αρχηγικός, ρητορικός, πειστικός - υποτακτικός, διστακτικός, αποφεύγει να φαίνεται)
- "Άρρενωπότητα - Θηλυκότητα" (ανδροπρεπής, σκληρός, άφοβος, πείσμων - θηλυπρεπής, ρομαντικός, έμφοβος, συναισθηματικά εκδηλωτικός)
- "Κοινωνικότητα - Τάση για απομόνωση" (έχει πολλούς φίλους, επιδιώκει τις επαφές - έχει ελάχιστους φίλους, ντροπαλός)
- "Συναισθηματική σταθερότητα - Κυκλοθυμία" (νηφάλιος, αισιόδοξος, ψύχραιμος - έχει συναισθηματικές μεταπτώσεις, απαισιόδοξος, ονειροπόλος, ανήσυχος, νιώθει ενοχές)
- "Αντικειμενικότητα-Υποκειμενικότητα" (αμερόληπτος, ορθολογικός, "χοντρόπετσος" - υπερευαίσθητος, εγωκεντρικός, καχύποπτος, στερεοτυπικός)
- "Στοχαστικότητα - Επιπολαιότητα" (διασκεπτικός, νουνεχής, λογικός - δεν εμβαθύνει, παρορμητικός)
- "Φιλικότητα - Εχθρικότητα" (προσηνής, ανεκτικός, ανταποδοτικός - φιλόδικος, αρνητικός, επιθετικός, επικριτικός)

- “Αυτοσυγκράτηση - Παρορμητικότητα” (μετρημένος, προσεκτικός, επιμελής, επίμονος - ανέμελος, ενστικτώδης, θορυβώδης) και στους άλλους
- “Θετικές προσωπικές σχέσεις - Αρνητικές προσωπικές σχέσεις” (ανεκτικός προς τους άλλους, πιστεύει στην αξία των κοινωνικών θεσμών - βρίσκει όλο λάθη, επικρίνει τους κοινωνικούς θεσμούς, καχύποπτος, μοιρολάτρης” (I.N. Παρασκευόπουλος, 1992, 114).

Όπως διαπιστώνουμε από την παραπάνω περιγραφή τόσο η παραγοντική ανάλυση του Cattell και Guilford όσο και η ιδιογραφική ανάλυση του Allport, προσδίδουν στη προσωπικότητα πολυάριθμα χαρακτηριστικά γνωρίσματα, σε αντίθεση με τις τυπολογίες, οι οποίες αναφέρθηκαν στην αρχή του κεφαλαίου. Ωστόσο ο Eysenck, όπως γράφουν οι I. N. Παρασκευόπουλος (1992) και N. Γ. Παπαδόπουλος (1993), σύνδεσε τις δύο παραπάνω θεωρήσεις σ' ένα Συνθετικό μοντέλο, την Ιεραρχική οργάνωση της προσωπικότητας, για την οποία θα γίνει λόγος παρακάτω.

3.2.3 Συνθετικό μοντέλο – ιεραρχική οργάνωση της προσωπικότητας

Είδαμε λοιπόν προηγουμένως ότι οι δύο βασικοί τρόποι περιγραφής της προσωπικότητας είναι οι τυπολογίες και τα γνωρίσματα προσωπικότητας. Οι δύο αυτές μεθοδολογικές προσεγγίσεις, παρόλο που εκ πρώτης όψεως φαίνονται αντιθετικές, εντούτοις στην ουσία μπορούν να θεωρηθούν ότι η μία συμπληρώνει την άλλη. Η διαφορά μεταξύ τύπου και γνωρίσματος είναι κυρίως διαφορά γενίκευσης: ο τύπος αποτελεί χαρακτηριστικό της προσωπικότητας υψηλού βαθμού περιεκτικότητας, ενώ το γνώρισμα είναι το έσχατο μερικό βασικό στοιχείο της δομής της προσωπικότητας (N. Γ. Παπαδόπουλος, 1993).

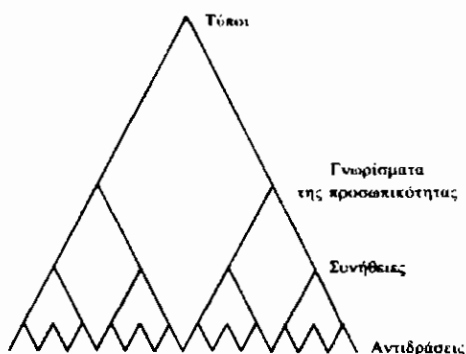
Προσπάθεια για το συνδυασμό των δύο βασικών μεθόδων περιγραφής της προσωπικότητας - των τυπολογιών και των γνωρισμάτων - αποτελεί η θεωρία για τη “ιεραρχική οργάνωση της προσωπικότητας” του Άγγλου ψυχολόγου Hans Eysenck (I.N. Παρασκευόπουλος, 1992, 115) ή αλλιώς “συνθετικό μοντέλο” (N.Γ. Παπαδόπουλος, 1993, 139).

Σύμφωνα με τον N.Γ. Παπαδόπουλος, (1993, 139) “Ο Eysenck στο μοντέλο του προϋποθέτει δύο πράγματα:

- α) ότι υπάρχουν νομοτέλειες στην προσωπικότητα και
- β) ότι αυτή είναι ιεραρχικά διαρθρωμένη”.

Ο Ι.Ν. Παρακευόπουλος (1992) και Ν. Γ. Παπαδόπουλος (1993) αναφέρει ότι ο Eysenck προσπάθησε, με τη στατιστική μέθοδο της ανάλυσης παραγόντων, να εντοπίσει, εμπειρικά, βασικούς τύπους προσωπικότητας και, στη συνέχεια, να καθορίσει τα γνωρίσματα που συνθέτουν κάθε τύπο. Επηρεασμένος από τη θεωρία της ιεραρχικής οργάνωσης της νοημοσύνης του συμπατριώτη του Vernon, εντόπισε στη δομή της προσωπικότητας διάφορα επίπεδα. Αρχικά, εντόπισε τρεις γενικούς τύπους προσωπικότητας: τον εξωστρεφή - εσωστρεφή, τον νευρωσικό - μη νευρωσικό και τον ψυχωσικό - μη ψυχωσικό. Στη συνέχεια, καθόρισε, για κάθε τύπο, έναν αριθμό επιμέρους συνδρόμων συμπεριφοράς. Η εξωστρέφεια π.χ. αποτελείται από πέντε σύνδρομα συμπεριφοράς: την κοινωνικότητα, την αυθορμησία, την ενεργητικότητα, τη ζωηρότητα και την ερεθιστικότητα. Τέλος, καθόρισε, για κάθε σύνδρομο, έναν αριθμό "καθ' ἑξιν" αντιδράσεων "καθ' ἑξιν" αντίδραση, έναν αριθμό εξειδικευμένων αντιδράσεων (βλέπε παρακάτω σχήμα).

Σχήμα: Σχηματική παράσταση του μοντέλου της προσωπικότητας. Τύποι κατά του Eysenck.

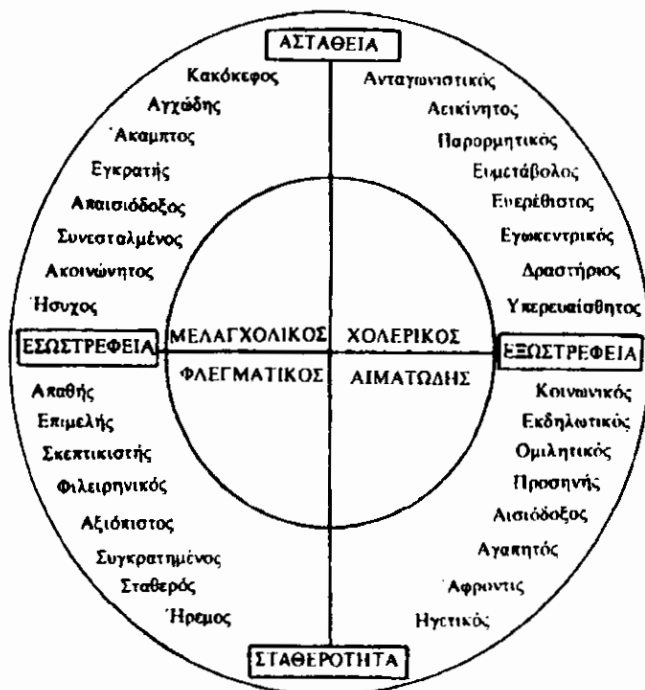

Πηγή: Ν.Γ. Παπαδόπουλος, "Ψυχολογία", 1993, 141

Η ενοποίηση των δύο τρόπων περιγραφής της προσωπικότητας, της τυπολογικής-κατηγορικής ταξινόμησης και της ιδιογραφικής-πολυπαραγοντικής ανάλυσης, την οποία προσπάθησε να εισαγάγει ο Eysenck στη μελέτη της προσωπικότητας, απεικονίζεται στα δεδομένα του παρακάτω σχήματος. Στη σχηματική αυτή παράσταση, τους δύο κάθετους άξονες αποτελούν οι δύο βασικές, σύμφωνα με τη θεωρία του Eysenck, διαστάσεις-παράγοντες της προσωπικότητας: η εσωστρέφεια - εξωστρέφεια και ο νευρωτισμός (συναισθηματική αστάθεια) - μη νευρωτισμός (συναισθηματική σταθερότητα). Στον εσωτερικό κύκλο, έχουν καταχωριστεί οι τέσσερις τύποι ιδιοσυγκρασίας του Γαληνού - ο αιματώδης, ο χολερικός, ο μελαγχολικός και ο φλεγματικός τύπος - και, στον εξωτερικό κύκλο,

έχουν καταχωριστεί τα διάφορα γνωρίσματα προσωπικότητας. Τόσο οι τύποι στον εσωτερικό δακτύλιο όσο και τα γνωρίσματα στον εξωτερικό δακτύλιο έχουν τοποθετηθεί με βάση τις μεταξύ τους σχέσεις και τις σχέσεις τους με τις δύο διαστάσεις (εσωστρέφεια - εξωστρέφεια, σταθερότητα - αστάθεια) (I.N. Παρασκευόπουλος, 1992 και Ν. Γ. Παπαδόπουλος, 1993).

Σχ. Ιεραρχική περιγραφή της ιδιοσυγκρασίας κατά τον Eysenck.

Πηγή: I.N. Παρασκευόπουλος "Ψυχολογία ατομικών διαφορών", 1992, 117

Οι σχέσεις και οι αλληλεξαρτήσεις μεταξύ των γνωρισμάτων, των διαστάσεων και των τύπων έχουν καθοριστεί εμπειρικά, σε εκτενείς έρευνες που διεξήγαγε ο Eysenck και οι συνεργάτες του στο Maudsley Ινστιτούτο Ψυχιατρικής του Λονδίνου. Τα γνωρίσματα που βρίσκονται στο δεξιό ημικύκλιο αποτελούν χαρακτηριστικά της εξωστρέφειας και αυτά που βρίσκονται στο αριστερό ημικύκλιο αποτελούν χαρακτηριστικά της εσωστρέφειας. Ομοίως, τα γνωρίσματα που βρίσκονται στο άνω ημικύκλιο αποτελούν χαρακτηριστικά της συναισθηματικής αστάθειας και αυτά που βρίσκονται στο κάτω ημικύκλιο αποτελούν χαρακτηριστικά της συναισθηματικής σταθερότητας (I. N. Παρασκευόπουλος, 1992 και Ν. Γ. Παπαδόπουλος, 1993).

Σύμφωνα λοιπόν με τη διάταξη του σχ. κάθε ψυχολογικός τύπος ορίζεται, αρχικά, με έναν συνδυασμό των δύο διαστάσεων της προσωπικότητας (Αιματώδης =

Εξωστρέφεια χ Σταθερότητα, Χολερικός = Εξωστρέφεια χ Αστάθεια, Μελαγχολικός = Εσωστρέφεια χ Αστάθεια, Φλεγματικός = Εσωστρέφεια χ Σταθερότητα) και, στη συνέχεια, με τα επιμέρους χαρακτηριστικά που βρίσκονται ανάμεσα στα αντίστοιχα άκρα των δύο διαστάσεων της προσωπικότητας. Έτσι, ο χολερικός τύπος π.χ. χαρακτηρίζεται, συγχρόνως, από έντονη συναισθηματική - αστάθεια και εξωστρέφεια κύρια γνωρίσματα της προσωπικότητας του είναι: ανταγωνιστικός, αεικίνητος, παρορμητικός, ευμετάβολος, ευερέθιστος, εγωκεντρικός, δραστήριος, υπερευαίσθητος (βλέπε άνω δεξιό τεταρτημόριο του κύκλου στο σχ.) (Ι. Ν. Παρασκευόπουλος, 1992 και Ν. Γ. Παπαδόπουλος, 1993).

Αφού αναλύθηκε συνοπτικά το κεφάλαιο που παρουσιάζει τους τρόπους περιγραφής των ατομικών διαφορών της προσωπικότητας παρακάτω θα γίνει περιγραφική ανάλυση για την ανάπτυξη της προσωπικότητας στα διάφορα ηλικιακά στάδια.

4. Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ

Στη γέννηση, είναι ευνόητο, ελάχιστα σχήματα συμπεριφοράς έχουν ήδη αναπτυχθεί. Τα περισσότερα αναπτύσσονται προοδευτικά ως αποτέλεσμα της βιοψυχολογικής ωρίμανσης του ατόμου, που ακολουθεί ορισμένα στάδια ή φάσεις.

Όπως λέει κι ο Νίκος Μάνου (1988) το νευρικό σύστημα του ανθρώπου έχει την ικανότητα να καταγράφει, αποθηκεύει και συνθέτει τις εμπειρίες του ατόμου, έτσι ώστε να παράγονται τα πιο αποτελεσματικά για την προσαρμογή σχήματα συμπεριφοράς. Με την πάροδο του χρόνου και κάτω από την επίδραση των εμπειριών που προέρχονται από το κοινωνικό περιβάλλον αναπτύσσεται ένα σύστημα βασικά σταθερών διαθέσεων, τάσεων, πεπτοιθήσεων, επιθυμιών, αξιών και σχημάτων προσαρμογής, που χαρακτηρίζουν το συγκεκριμένο άτομο και του δίνουν τη μοναδικότητα του. Το διακριτό αυτό όλο, που αποτελείται από σχετικά μόνιμες τάσεις και σχήματα συμπεριφοράς ενός ατόμου, είναι όπως καταλαβαίνουμε, η προσωπικότητα, - έννοια που ήδη έχουμε αναλύσει παραπάνω.

Όσον αφορά τα στάδια της ανάπτυξης της προσωπικότητας παρατηρούμε μέσα από τη βιβλιογραφία (Β.Ι. Χαραλαμπόπουλος, 1987, Ν. Μάνος, 1988, Α.Κ. Κακαβούλης, 1990, Χ.Α. Χριστοφίδης 1991, Ι.Ν. Παρασκευόπουλος 1992, Ι.Δ. Ιωαννίδης, 1996, Α. Ιωαννίδου- Johnson, 1998 και Τ. Lempriere – Α. Feline και συνεργάτες) τα όρια ηλικίας κυμαίνονται ανάλογα με τη θεώρηση του κάθε ειδικού.

Στην προσπάθεια να οριοθετήσουμε χρονολογικά τα στάδια ανάπτυξης της προσωπικότητας περιγράφουμε παρακάτω μια σύνθεση της βιολογικής, ψυχολογικής και κοινωνικής ανάπτυξης του ανθρώπου βασισμένη κυρίως στις θεωρίες αναπτυξιακών ψυχιάτρων και ψυχολόγων όπως ο Sigmund Freud, ο Erikson, η Margaret Mahler, ο Jean Piaget κ.α.

Πίνακας: Τα στάδια της Ανάπτυξης της προσωπικότητας – “Κύκλος ζωής” κατά Freud, Mahler, Piaget και Erikson (N. Μάνος, 1988).

<u>Στάδιο</u>	<u>Ηλικία</u>
<i>FREUD</i>	
Στοματικό στάδιο	0-18 μηνών
Πρωκτικό στάδιο	1 ½ - 2 ½ ετών
Ουρηθρικό στάδιο	μεταβατικό στάδιο μεταξύ πρωκτικού και φαλλικού
Φαλλικό ή οιδιπόδειο στάδιο	2 ½ με 3-5 με 6 ετών
Λανθάνουσα περίοδος	5 με 6-11 με 13 ετών
Γεννητικό στάδιο	11 με 13 – ενηλικίωση

MAHLER	
Φυσιολογική αυτιστική φάση	0-2 μηνών
Φυσιολογική συμβιωτική φάση	2-10 μηνών
Φάση αποχωρισμού – εξατομίκευσης (Υποφάσεις)	4-36 μηνών
1. Διαφοροποίηση και ανάπτυξη σωματικής εικόνας	4-10 μηνών
2. Εξάσκηση (στον αποχωρισμό – εξατομίκευση)	6 με 10 – 16 με 18 μηνών
3. Επαναπροσέγγιση	16 με 18 – 24 μηνών
4. Σταθεροποίηση της εξατομίκευσης και έναρξη της σταθερότητας του αντικειμένου	24 – 36 μηνών

PIAGET	
- Προγλωσσικό αισθητικό – κινητικό στάδιο	0 – 2 ετών
- Αναπαραστασιακό ή προ των λογικών διεργασιών στάδιο	0 – 7 ετών
- Στάδιο των συγκεκριμένων λογικών διεργασιών	7 – 12 ετών
- Στάδιο των τυπικών λογικών διεργασιών	12 – 18 ετών

ERIKSON	
Βρεφική ηλικία	0 – 12 με 18 μηνών Βασική εμπιστοσύνη – Βασική δυσπιστία ΕΛΠΙΔΑ
Νηπιακή ηλικία	12 με 18 – 36 μηνών Αυτονομία – Ντροπή και Αμφιβολία ΘΕΛΗΣΗ
Προσχολική ηλικία (Ηλικία του παιχνιδιού)	3 – 6 ετών Πρωτοβουλία – Ενοχή ΣΚΟΠΟΣ
Σχολική ηλικία	6 – 11 ετών Φιλοπονία (Επιμέλεια) – Κατωτερότητα ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ
Εφηβεία	11 – 21 ετών Ταυτότητα – Σύγχυση (Διάχυση ταυτότητας) ΠΙΣΤΗ/ΠΙΣΤΟΤΗΤΑ
Νεαρή ενήλικη ζωή	21 – 35 ετών Στενή σχέση – Απομόνωση ΑΓΑΠΗ
Ενήλικη ζωή	35 – 65 ετών Παραγωγικότητα – Απορρόφηση στον εαυτό ΝΟΙΞΙΜΟ (ΦΡΟΝΤΙΔΑ)
Γηρατειά (Ωριμη ηλικία)	65 – Θάνατος Ακεραιότητα – Απόγνωση ΣΟΦΙΑ

Πηγή: Ν. Μάνος, «Βασικά στοιχεία της Κλινικής Ψυχιατρικής», 1988

4.1 Τα στάδια ανάπτυξης της προσωπικότητας

Ακολουθεί μια περίληψη των σταδίων ανάπτυξης της προσωπικότητας σε ομαδοποίηση από τη σχετική βιβλιογραφία (B. Χαράλαμπο, 1987, N. Μάνος, 1988 A. K. Κακαβούλης, 1990, X. Χριστοφίδης, 1991, I. N. Παρασκευόπουλος, 1992, I. Δ. Ιωαννίδης, 1996, A. Ιωαννίδου- Johnson, 1998 και Lempriere Feline)

4.1.1 Προσχολική ηλικία

Κατά τη γέννηση το φυσιολογικό νεογνό έχει ήδη έτοιμους τους ψυχοφυσιολογικούς μηχανισμούς που θα το βοηθήσουν στην προσαρμογή του στο εξωμήτριο περιβάλλον. Τις επόμενες δύο ως οκτώ εβδομάδες οι μηχανισμοί αυτοί θα λειτουργήσουν κυρίως ως εξισοροπιστικοί και θα προφυλάξουν το νεογνό από τις διεγέρσεις του περιβάλλοντος. Η ψυχολογική αφαίρεση των μηχανισμών αυτών θα αρχίσει να δημιουργεί το εγώ του ατόμου. Ένα μεγάλο τμήμα της ημέρας, στις πρώτες αυτές εβδομάδες, καταναλίσκεται στον ύπνο. Χαρακτηριστικά, παρατηρούμε περιόδους ή κύκλους ήσυχου ή ανήσυχου ύπνου να εναλλάσσονται με περιόδους ήρεμης ή ενεργητικής εγρήγορσης, όπου το παιδάκι κάνει μορφασμούς, κινεί τα άκρα του, κλαίει κλπ. και με τα μηνύματα αυτά εγκαθιστά από μέρους του τη σχέση προς τη μητέρα που το τρέφει αλλά και το διεγείρει ή το ανακουφίζει με ερεθίσματα κυρίως απτικά και κιναισθητικά.

Το νεογνό απαντά σε οπτικά και ακουστικά ερεθίσματα από την πρώτη μέρα της ζωής του. Η όλη απαντητικότητά του στα διάφορα ερεθίσματα εξαρτάται από την ιδιοσυστασία του και επηρεάζει φυσικά τη διαντίδρασή του με τη μητέρα του (ή αυτόν που τον φροντίζει). Στην αρχή το νεογνό βρίσκεται στη φάση του φυσιολογικού αυτισμού (φυσιολογική αυτιστική φάση) νιώθει δηλαδή σαν αυτό να είναι ο κόσμος όλος. Γρήγορα, όμως, από το δεύτερο κιόλας μήνα θ' αναπτυχθεί η έντονη σχέση με τη μητέρα η φυσιολογική συμβιωτική φάση. Για την ανάπτυξη της έντονης αυτής σχέσης βοηθά και το χαμόγελο του παιδιού που παράγεται από τις πρώτες μέρες της ζωής του. Το πρώτο αυτό χαμόγελο, που είναι μόνο μια μικρή ανύψωση της γωνίας του στόματος, είναι προγραμματισμένο γενετικά και δεν εμφανίζεται σαν απάντηση στο χαμόγελο ή τον οποιοδήποτε ερεθισμό από μέρους της μητέρας. Ικανοποιεί, όμως, ιδιαίτερα τη μητέρα, η οποία και προσπαθεί να το προκαλέσει και σύντομα το καταφέρνει, διότι εξελικτικά γρήγορα το χαμόγελο αρχίζει να παράγεται σαν απάντηση σε ήχους, όπως η φωνή της μητέρας. Πλήρες χαμόγελο υπάρχει ήδη στην τρίτη εβδομάδα και το κλάμα ή το χαμόγελο του παιδιού, ενδείξεις ευχαρίστησης ή δυσαρέσκειας, συνεργάζονται με το κούνημα, το χάδι ή τη χροιά της

φωνής της μητέρας στην ανάπτυξη της συμβιωτικής σχέσης και την ανάπτυξη του εγώ του παιδιού. Έτσι, προοδευτικά στους επόμενους μήνες, η σταθερή και συνεπής συμπεριφορά της μητέρας (ή του οποιουδήποτε άλλου ατόμου (ή ατόμων) έχουν τη βασική φροντίδα) προς το παιδί, όσον αφορά τις ανάγκες του και ιδιαίτερα την ανακούφιση της εσωτερικής του διέγερσης σε λογικά αναμενόμενο χρόνο με τροφή, χάδι, κούνημα κλπ., βοηθά στην ανάπτυξη ενός ατόμου που εμπιστεύεται τη μητέρα του και αργότερα τους άλλους ανθρώπους, νιώθει ασφάλεια και έχει αυτοπεποίθηση.

Ήδη όμως από τον τέταρτο με έκτο μήνα το παιδάκι αρχίζει να προσπαθεί να αποχωρισθεί από τη μητέρα του, καθώς και η ανάπτυξη του μυϊκού του συστήματος το βοηθά να αρχίσει να εξερευνά το περιβάλλον του. Ο φόβος να χάσει τη μητέρα του στην προσπάθεια του να αποχωρισθεί από αυτήν δημιουργεί το φόβο των ξένων γύρω στους οκτώ μήνες, οπότε παρατηρούμε ένα βρέφος που πήγαινε εύκολα σε άλλη αγκαλιά να μην αποχωρίζεται τη μητέρα του και να κλαίει κάθε φορά που το ζητά άλλο άτομο. Η διεργασία αυτή του αποχωρισμού-εξατομίκευσης του παιδιού είναι από τις σημαντικότερες, φθάνει στο αποκορύφωμα της στους δεκαοκτώ μήνες και «αρχίζει σταθεροποίηση» (Α. Ιωαννίδου- Johnson, 1998, 40) κατά την Mahler, όταν το παιδάκι γίνει 30-36 μηνών, αφού, όμως, προηγηθεί και επαναπροσέγγιση του παιδιού προς τη μητέρα (βλ. Πίνακα).

Ο ρόλος της μητέρας στο να αφήσει το νήπιο να φύγει από κοντά της παροτρύνοντας και ενισχύοντας την ανάγκη του για ανεξαρτησία και ταυτόχρονα ανακουφίζοντας το φόβο του από τον αποχωρισμό και την ανάγκη του για εξάρτηση είναι αποφασιστικός και η συμπεριφορά της θα κρίνει κυρίως κατά πόσο το άτομο θα γίνει ή όχι ελεύθερο και ανεξάρτητο, αλλά και ταυτόχρονα ικανό για στενές και αρμονικές διαπροσωπικές σχέσεις.

Κατά τους πρώτους δεκαοκτώ με είκοσι τέσσερις μήνες αναπτύσσεται προοδευτικά και το σημαντικότερο τμήμα της ευφυΐας του παιδιού. Κατά τον Piaget το νήπιο θα διακινηθεί από αντανakλαστικές και μόνο κινήσεις στον πρώτο μήνα της ζωής του, στη βαθμιαία ανακάλυψη σχημάτων συμπεριφοράς που το βοηθούν να εξερευνήσει τον κόσμο γύρω του και κατόπι στη δημιουργία με τη βοήθεια της μνήμης της ικανότητας για εσωτερική αναπαράσταση των εξωτερικών αντικειμένων. Η αναπαράσταση αυτή δίνει πια εσωτερική μονιμότητα στον εξωτερικό κόσμο και βοηθά τον άνθρωπο να υπολογίσει τις μελλοντικές πράξεις με εσωτερικές διασυνδέσεις ιδεών και συναισθημάτων, που τις αναπαριστούν. Η ικανότητα για εσωτερική αναπαράσταση των εξωτερικών αντικειμένων, αν και αναπτύσσεται γύρω

στους δεκαοκτώ με είκοσι τέσσερις μήνες, εξελίσσεται και οριστικοποιείται γύρω στα επτά χρόνια (αναπαραστασιακό ή προ των λογικών διεργασιών στάδιο) (βλ. Πίνακα).

Γύρω στους δεκαοκτώ μήνες έχει αναπτυχθεί σημαντικά και η ομιλία. Η ομιλία με τη χρησιμοποίηση των συμβόλων της γλώσσας βοηθά στην αντιμετώπιση καταστάσεων λεκτικά και όχι με πράξεις, που είναι κάτι τελειωτικό και πολλαπλασιάζει απεριόριστα τη δυνατότητα επικοινωνίας του ανθρώπου.

Κατά την Α. Ιωαννίδου- Johnson (1998, 46-48), οι εξελίξεις σ' αυτή τη φάση είναι σημαντικές γιατί το άμεσο περιβάλλον επιδρά στο βρέφος το οποίο «συμμορφώνεται», άρα «προσαρμόζεται» σύμφωνα μ' αυτά που νιώθει ότι απαιτείται να κάνει για να έχει την αποδοχή του άμεσου περιβάλλοντος.

Προοδευτικά σχηματίζεται η αίσθηση του εγώ ή εαυτού του ατόμου, που ολοκληρώνεται στα τρία περίπου χρόνια, οπότε το παιδάκι μπορεί να πει και να αντιληφθεί ολοκληρωμένα τις διαστάσεις της έννοιας "εγώ". Τα πρώτα στοιχεία του εγώ είναι σωματικά και προέρχονται κυρίως από ερεθίσματα κιναισθητικά, αφής, πίεσης και θερμικά και κατόπι των άλλων αισθήσεων. Τα ερεθίσματα αυτά συνθέτουν βαθμιαία την αίσθηση του σωματικού εγώ, που με τη σειρά του δημιουργεί την αντίληψη της σωματικής εικόνας του ατόμου. Η ανάπτυξη και σύνθεση του εγώ βασίζεται κυρίως στις ψυχικές αναπαραστάσεις των αισθήσεων του "καλού" και του "κακού" με την έννοια της ικανοποίησης-ευχαρίστησης και της δυσαρέσκειας-απογοήτευσης ή στέρησης. Οι αναπαραστάσεις αυτές, όμως, επηρεάζονται από τη σχέση του παιδιού με τη μητέρα (και λιγότερο με τον πατέρα). Έτσι, η αρμονική ικανοποίηση των αναγκών του παιδιού (ισορροπία μεταξύ ικανοποίησης και αναγκαίας στέρησης ή μη ικανοποίησης) βοηθά την ανάπτυξη ισορροπημένων αναπαραστάσεων "καλού" και "κακού", οι οποίες με τη σειρά τους επιτρέπουν συγκροτημένη σύνθεση του εγώ του ατόμου, αλλά και ισορροπημένη αντίληψη της μητέρας και σε επέκταση του εξωτερικού περιβάλλοντος ως ταυτόχρονα "καλού" και "κακού". Ταυτόχρονα βοηθούν σε εκμάθηση αντοχής στη στέρηση. Διαταραχές στη διαντίδραση μητέρας-παιδιού οδηγούν σε μη ισορροπημένη σύνθεση των αναπαραστάσεων, μη συγκροτημένη σύνθεση του εαυτού, διαταραγμένες σχέσεις με το περιβάλλον και ευαλωτότητα στη στέρηση.

Σημειώνουμε ότι η μητέρα δεν γίνεται αντιληπτή ως ολόκληρο άτομο από την αρχή της ζωής του παιδιού. Για πολλούς μήνες είναι ασύνδετα κομμάτια αναπαραστάσεων, μαστός, μάτια, φωνή κλπ., που προοδευτικά, όμως, συνδέονται, επενδύονται συναισθηματικά και γύρω στα τρία χρόνια συνθέτουν την αναπαραστάση της ολοκληρωμένης μητέρας. Τα τρία λοιπόν χρόνια της ζωής είναι

το όριο όπου τόσο το άτομο, όσο και η μητέρα και φυσικά και τα άλλα άτομα του περιβάλλοντος, έχουν αποκτήσει πλήρη υπόσταση και είναι σαφώς διαχωρισμένα μεταξύ τους.

Μέχρι τα τρία χρόνια και με την αρχή γύρω στα ενάμιση ως δύο συμπληρώνεται συνήθως και η εκπαίδευση του παιδιού στον έλεγχο των απεκκριτικών του λειτουργιών. Καθώς ο νευρομυϊκός μηχανισμός της απόδευσης και της ούρησης δεν ωριμάζει πριν το δεύτερο χρόνο δε συνιστάται η εκπαίδευση του παιδιού πριν την ηλικία αυτή. Κατά την εκπαίδευση του το παιδί θα πρέπει να μπορέσει να εναρμονίσει τις παρορμήσεις του για συγκράτηση ή άφημα των ούρων ή κοπράνων με τις απαιτήσεις του περιβάλλοντος για έλεγχο, καθαριότητα και ρύθμιση του χρόνου. Ακολουθούν έντονες διαντιδράσεις με το περιβάλλον, μητέρα, πατέρα κλπ., που καθορίζουν την ισορροπημένη ή όχι ανάπτυξη ενός ελεύθερου και με εσωτερικό έλεγχο ανθρώπου ή ενός πεισματάρη, αμφίθυμου και με αισθήματα ντροπής ατόμου. Σ' αυτό το σημείο έχει τις ρίζες της η προσαρμογή, για τη μορφή που θα πάρει. Και πάλι η σταθερή, αποφασιστική και χωρίς τιμωρίες ή υποχωρήσεις συμπεριφορά των γονιών είναι η βάση για την καλή έκβαση της φάσης αυτής.

Την ίδια περίοδο η μυοσκελετική ωρίμανση του παιδιού επιτρέπει μεγάλη κινητικότητα, διερεύνηση του περιβάλλοντος και πειραματισμούς, που οδηγούν πολλές φορές σε καταστροφή αντικειμένων ή και αυτοτραυματισμούς. Η οποιαδήποτε εκδήλωση επιθετικότητας ή καταστροφικής τάσης είναι βασικά σύντομη με την ανάγκη του παιδιού να εναρμονίσει τις κινήσεις του και να ανακαλύψει τον κόσμο γύρω του, οπότε η συμπεριφορά των γονιών πρέπει να χαρακτηρίζεται από κατανόηση και συνετή προφύλαξη του παιδιού.

Σύμφωνα με τη θεωρία της ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης του Freud γύρω στα τρία χρόνια το παιδί έχει συμπληρώσει το στοματικό στάδιο (ή φάση) που διαρκεί από τη γέννηση μέχρι περίπου τον ενάμιση χρόνο και λέγεται έτσι επειδή το στόμα προεξάρχει ως η κατ' εξοχήν περιοχή εισόδου της ικανοποίησης ή έκφρασης της δυσαρέσκειας (δάγκωμα κλπ.) και το πρωκτικό στάδιο (ή φάση) - ενάμιση ως δύομισι με τρία χρόνια περίπου - όπου ο πρωκτός αλλά και η ουρήθρα, επισύρουν την προσοχή του παιδιού μέσα από τις λειτουργίες της απόδευσης και της ούρησης και την εκπαίδευση σ' αυτές. Η επένδυση των περιοχών αυτών με έντονα αισθήματα θετικά και αρνητικά από μέρους του ατόμου έκανε τον Freud να τις ονομάσει ερωτογόνες ζώνες. Η τρίτη ερωτογόνος ζώνη είναι τα γεννητικά όργανα και η έντονη επένδυση τους μετά τα δύομισι με τρία χρόνια (αν και η επένδυση τους έχει αρχίσει από πολύ πιο νωρίς - αυνανισμός π.χ. παρατηρείται από τον πρώτο ακόμη χρόνο

της ζωής) αποτελεί την είσοδο στο φαλλικό στάδιο (ή φάση), που διαρκεί μέχρι τα έξι περιπτώσεων χρόνια. Στη φάση αυτή το αγοράκι ή κοριτσάκι νιώθει έντονα τις διαφορές των δύο φύλων, καθώς η ταυτότητα φύλου μεταξυ δευτέρου και τρίτου έτους έχει πια αποκρυσταλλωθεί. Η συνειδητοποίηση των διαφορών γεννά ορισμένους φόβους και απογοητεύσεις που είναι ειδικοί για το κάθε φύλο. Έτσι, το κοριτσάκι πρέπει να ξεπεράσει το αίσθημα απογοήτευσης ότι δεν έχει και δεν πρόκειται να αποκτήσει πέος, ενώ το αγοράκι έχει να ξεπεράσει το φόβο ότι μπορεί να χάσει το πέος του, δηλαδή το φόβο ή άγχος ευνουχισμού.

Στο στάδιο αυτό προεξάρχει το ονομαζόμενο οιδιπόδειο σύμπλεγμα (γι' αυτό και λέγεται και οιδιπόδειο στάδιο), που μπορεί να διακριθεί σε θετικό και αρνητικό. Κατά το θετικό οιδιπόδειο σύμπλεγμα, το παιδάκι επιθυμεί το γονιό του άλλου φύλου και φοβάται την εκδίκηση του γονιού του ίδιου φύλου καθώς αναπτύσσονται και επιθυμίες απομάκρυνσης ή και θανάτου του γονιού αυτού. Κατά το αρνητικό οιδιπόδειο σύμπλεγμα, το παιδάκι απογοητευμένο που δεν μπορεί να πετύχει τους στόχους του θετικού οιδιπόδειου, στρέφεται προς το γονιό του ίδιου φύλου, οπότε και επιθυμεί την εξαφάνιση του γονιού του άλλου φύλου. Οι δυο μορφές του οιδιπόδειου συνυπάρχουν και τα συναισθήματα αγάπης, θυμού και φόβου είναι πολύ έντονα. Το παιδάκι για ν' ανταπεξέλθει στις εσωτερικές του ενορμήσεις δημιουργεί φαντασίες, όπου βγαίνει νικητής ή νικήτρια, δημιουργεί φανταστικούς συντρόφους ή ταλαιπωρείται από εφιάλτες με τέρατα και δράκους, που συμβολίζουν το γονιό που φοβάται.

Στην περίοδο αυτή η φαντασία του παιδιού γίνεται προοδευτικά συμβολική, ενώ προηγουμένως ήταν άμεση και φανερή. Η πληθώρα των παιδικών ιστοριών και παραμυθιών, δράκοι, πριγκίπισσες, ήρωες κλπ., θεωρείται ψυχαναλυτικά ότι αντιπροσωπεύει και απευθύνεται ακριβώς στη συμβολική αναπαράσταση των απωθημένων αιμομικτικών, γονεοκτονικών και συναγωνιστικών τάσεων του παιδιού καθώς και της τάσης του για παντοδυναμία και του φόβου του αποχωρισμού. Τελικά, η αγάπη των γονιών μεταξύ τους και προς το παιδί, η αγάπη του παιδιού προς τους γονείς, η ανάγκη του παιδιού για εξάρτηση, που προϋποθέτει κανείς γονιός να μην πεθάνει και ο μηχανισμός της ταυτοποίησης ("καλύτερα να περιμένω να γίνω σαν τον πατέρα ή τη μητέρα όταν μεγαλώσω") βοηθούν το παιδί να λύσει το οιδιπόδειο και να βγει από τη φάση αυτή.

Φυσικά, η ήρεμη και ισορροπημένη αντιμετώπιση από μέρος των γονιών όλων των εκδηλώσεων αγάπης και ερωτισμού ή θυμού και επιθετικότητας του παιδιού θα επιτρέψει την αρμονική σύζευξη των αισθημάτων αυτών, την πετυχημένη

λύση του οιδιπόδειου και τη δημιουργία ενός υπερεγώ, που το χαρακτηρίζει καλοήθεια και σταθερότητα. Έτσι θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η προσαρμογή του ατόμου στο περιβάλλον του αρχίζει νωρίς στη βρεφική ηλικία.

4.1.2 Σχολική ηλικία ή - Λανθάνουσα περίοδος

Η λανθάνουσα περίοδος αντιστοιχεί στην ηλικία από πέντε με έξι μέχρι έντεκα περίπου ετών. Ο όρος λανθάνουσα χρησιμοποιείται για να υποδηλώσει την απώθηση στο ασυνείδητο των αιμομικτικών και γονεοκτονικών τάσεων της προηγούμενης περιόδου και δεν πρέπει να θεωρηθεί ότι σημαίνει απουσία σημαντικών εξελίξεων και δραστηριοτήτων στην περίοδο αυτή, που είναι κυρίως οι εξής: 1) Η ανάπτυξη ποικίλων νοητικών, κατασκευαστικών και ακαδημαϊκών ικανοτήτων ή δεξιοτήτων, καθώς και η ανάπτυξη της απαραίτητης εσωτερικής παρώθησης και κινητοποίησης για την επίτευξη τους. 2) Η ανάπτυξη της ικανότητας για κοινωνικοποίηση μέσα από διαπροσωπικές αντιδράσεις τόσο με συνομήλικους, όσο και με ενήλικους. 3) Η ταυτοποίηση με συνομήλικους του ίδιου φύλου και η δημιουργία ομάδων. 4) Η προοδευτική αύξηση της αυτονομίας και ανεξαρτησίας. 5) Η ανάπτυξη της ικανότητας χειρισμού του άγχους.

Καθώς η λανθάνουσα περίοδος συμπίπτει με την πρώτη σχολική ηλικία, η σύνθεση των διαφόρων δεξιοτήτων και η ικανότητα για σχέσεις με συνομήλικους θα φανεί ιδιαίτερα στο σχολείο.

Στη διάρκεια της λανθάνουσας περιόδου, αν και τα παιδιά αρνούνται ότι ενδιαφέρονται για το άλλο φύλο, εν τούτοις αποκαλύπτουν το ενδιαφέρον αυτό με συμβολικό τρόπο: το κοριτσάκι τρέχει μακριά από το αγοράκι με τέτοιο τρόπο, ώστε να είναι σίγουρο πως αυτός θα την κυνηγήσει· το αγοράκι πειράζει το κοριτσάκι με τέτοιο τρόπο, ώστε να παραμένει κοντά της, ενώ λέει ότι δεν την αρέσει. Ταυτόχρονα, το κοριτσάκι προσπαθεί να είναι σαν το αγοράκι, καθώς ο πολιτισμός μας ευνοεί τον άντρα.

Κατά τον Piaget γύρω στα επτά το παιδί μπαίνει στο στάδιο που χαρακτηρίζεται από την ανάπτυξη της ικανότητας για απλές λογικές διεργασίες (στάδιο των συγκεκριμένων λογικών διεργασιών) που αφορούν κυρίως την ταξινόμηση και τη συσχέτιση διαφόρων νοητικών στοιχείων. Η ικανότητα για πολύπλοκες λογικές διεργασίες, όπως η διαμόρφωση λογικών υποθέσεων, η εκτίμηση των πιθανοτήτων, η αντίληψη της συμβατότητας των νοητικών στοιχείων κλπ., αποτελεί το τελικό στάδιο εξέλιξης της ευφυΐας και αναπτύσσεται μετά τα δώδεκα χρόνια (στάδιο των τυπικών λογικών διεργασιών).

Στην ηλικία των έξι ως έντεκα ετών διαμορφώνεται προοδευτικά το βασικό τμήμα του υπερεγώ, το καθαυτό υπερεγώ, που κινητοποιεί τα συναισθήματα ντροπής και ενοχής, ικανοποίησης και φόβου. Αρχίζει επίσης να διαμορφώνεται το ιδεώδες του εγώ με την ανάπτυξη της αίσθησης του σωστού και λάθους, δίκαιου και άδικου, ηθικού και ανήθικου.

Χαρακτηριστικό της περιόδου αυτής είναι η δημιουργία ομάδων του ίδιου φύλου με ειδικούς κανονισμούς, ιεροτελεστίες, ανάδειξη αρχηγού κλπ. Επίσης, γύρω στα εννιά, η αναζήτηση και η ανεύρεση ενός στενού φίλου ή φίλης και η δημιουργία μιας έντονης φιλικής σχέσης διαρκείας. Η σεξουαλική διερεύνηση τόσο του άλλου φύλου, όσο και του ίδιου, χαρακτηρίζει την ηλικία οκτώ ως έντεκα, καθώς και η αναζήτηση εξηγήσεων για τη σύλληψη και τη σεξουαλική ζωή και ο αυνανισμός. Τα κορίτσια στην ηλικία αυτή παρουσιάζονται πιο επιδέξια στον αθλητισμό από τα αγόρια, αν και τα αγόρια μιλούν γι αυτόν πιο πολύ. Γύρω στα έντεκα, τα κορίτσια παρουσιάζουν ανομοιόμορφη εικόνα, καθώς άλλα παραμένουν μικρά και ανώριμα και άλλα δείχνουν ήδη εξωτερικά χαρακτηριστικά γυναίκας ή έχουν αρχίσει και να εμμηνορροούν.

4.1.3 Εφηβική ηλικία

Είναι η περίοδος της ζωής, όπου το παιδί ύστερα από μια σχετικά ήρεμη φάση, γύρω στα ένδεκα του χρόνια αρχίζει ενεργά να απομακρύνεται από την οικογένεια. Η προσπάθεια αυτή για ανεξαρτησία μπορεί ή όχι να συμπίπτει με την εμφάνιση των χαρακτηριστικών του φύλου: π.χ. ένα κορίτσι που εμμηνορροεί στα οκτώ ή εννιά πιθανότατα δεν θα θεωρούνταν έφηβος, ενώ ένα κορίτσι των δεκαπέντε ή δεκαέξι που δεν εμμηνορροεί και έχει ελάχιστη ανάπτυξη του στήθους, θα θεωρούνταν πιθανότατα έφηβος.

Η εφηβεία τελειώνει, όταν το άτομο 1) πετυχαίνει την ψυχολογική ανεξαρτησία από τους γονείς του, που του επιτρέπει να γυρίσει κοντά τους σε μια νέα σχέση βασισμένη στην ισότητα και τον αμοιβαίο σεβασμό, 2) εγκαθιστά μια προσωπική ταυτότητα, που περιλαμβάνει και ένα σύστημα ηθικών αξιών και αφοσίωση στην εργασία, 3) αναπτύσσει την ικανότητα για διάρκεια στο διαπροσωπικό τομέα, που του επιτρέπει να δημιουργήσει σημαντικές και αμοιβαίες τόσο μη σεξουαλικές, όσο και σεξουαλικές σχέσεις, όπου μπορεί να δίνει και να παίρνει εξίσου.

Η εφηβεία μπορεί να διαιρεθεί σε τρεις υποπεριόδους: την πρώτη εφηβεία, έντεκα ως δεκατέσσερα, που περιλαμβάνει και την προεφηβεία, τη μέση εφηβεία, δεκατέσσερα ως δεκαέξι και την όψιμη εφηβεία, δεκαέξι μέχρι τη λύση της εφηβείας,

που μπορεί να μη συμβεί ποτέ. Η προσπάθεια απομάκρυνσης από τους γονείς δημιουργεί αισθήματα ανασφάλειας, που με τη σειρά τους γεννούν φόβους, εκνευρισμό και ανταγωνιστικότητα, χαρακτηριστικά όλα των εντεκάχρονων παιδιών.

Οι ορμονικές αλλαγές της εφηβείας προκαλούν αυξημένη σεξουαλική απαντητικότητα, αυξημένη σωματική αισθητικότητα και αυξημένη ψυχολογική ευαισθησία. Η ηλικία έναρξης της διαμόρφωσης των χαρακτηριστικών του φύλου ποικίλλει: Τα κορίτσια παρουσιάζουν συνήθως ανάπτυξη του μαστού, της τρίχωσης του εφηβαίου και του γυναικείου περιγράμματος γύρω στα δέκα με έντεκα χρόνια. Η έμμηνη ρύση συνήθως αρχίζει μεταξύ έντεκα και δεκατρία, αλλά το φυσιολογικό εύρος εκτείνεται από εννιά ως δεκαέξι. Τα αγόρια δείχνουν ανάπτυξη των όρχεων και της τρίχωσης του εφηβαίου μεταξύ δώδεκα και δεκαέξι και ανάπτυξη του πέους και εκσπερμάτιση μεταξύ δεκατρία και δεκαεπτά. Τα σπερματοζωάρια αρχίζουν να εμφανίζονται λίγους μήνες ως δύο χρόνια μετά την έναρξη της εκσπερμάτισης. Ωριμα σπερματοζωάρια σε σημαντικό αριθμό δεν εμφανίζονται πριν τα δεκαπέντε ή δεκαέξι. Στα κορίτσια η έμμηνη ρύση συνήθως αρχίζει λίγους μήνες ως ένα χρόνο πριν οι ωοθήκες αρχίσουν να παράγουν ώριμα ωάρια.

Η αρχή της εφηβείας (πρώτη εφηβεία) χαρακτηρίζεται από μεγάλη επιτάχυνση της σωματικής αύξησης, νωρίτερα στα κορίτσια αργότερα στ' αγόρια, τα οποία όμως γύρω στα δεκαπέντε ξεπερνούν τα κορίτσια στο ύψος. Η αλλαγή της φωνής στο αγόρι συχνά συμβαίνει στα δεκατρία με δεκατέσσερα. Ο αυξημένος ερωτισμός του σώματος του έφηβου δημιουργεί συγκεκριμένα συναισθήματα ταυτόχρονα ευχαρίστησης και φόβου, στο αγόρι π.χ. στύσεις μπορεί να συμβούν από στρες οποιασδήποτε μορφής. Επίσης ο αυξημένος ερωτισμός αυξάνει τη συχνότητα του αυνανισμού.

Η αυξημένη σωματική αισθητικότητα και η αυξημένη ενεργητικότητα οδηγούν στην ανάπτυξη έντονων σεξουαλικών και επιθετικών φαντασιών και στα δύο φύλα, που θα διαρκέσουν σ' όλη την εφηβεία, έως ότου προς το τέλος της συζευχθούν αρμονικά. Οι έφηβοι και των δύο φύλων είναι περίεργοι γύρω από σεξουαλικά θέματα και η πρώτη εφηβεία χαρακτηρίζεται από ομαδικές εκδηλώσεις όπου αυτά κουβεντιάζονται, τα γεννητικά όργανα συγκρίνονται, εκδηλώνεται παροδική ομοφυλοφιλική διερεύνηση και γίνεται ομαδικός αυνανισμός.

Η έναρξη της έμμηνης ρύσης μπορεί ν' αποτελέσει για το κορίτσι ένα από τα πιο ευχάριστα ή δυσάρεστα γεγονότα της ζωής της, ανάλογα με το πως θα συνδεθεί από τη μητέρα με την αξία της γυναίκας, τη θηλυκότητα και την ικανότητα για τεκνοποίηση. Στην περίοδο αυτή ιδιαίτερη σημασία έχει για το κορίτσι η στάση του

πατέρα, καθώς το κορίτσι εξ αιτίας της απουσίας φόβου ευνουχισμού συνεχίζει και στην εφηβεία το ρομάντζο της οιδιπόδειας περιόδου, ως ότου βρει αργότερα σύντροφο.

Καθώς οι έφηβοι μπορούν πια να σκέπτονται συνδυάζοντας διάφορες πιθανότητες, αρχίζουν και δημιουργούν θεωρίες (που τις θεωρούν όλοι δικές του ανακαλύψεις) για να εξηγήσουν τον κόσμο γύρω τους και μέσα τους. Χαρακτηριστικό των θεωριών αυτών είναι ο μεγάλος ιδεαλισμός και η αντίθεση στις κατεστημένες αξίες. Ταυτόχρονα δημιουργούνται ομάδες του ίδιου φύλου, που είναι ανταγωνιστικές στις συμβατικές συνήθειες των μεγάλων, αλλά που υιοθετούν νέες συμβατικές καταστάσεις, όπως το ίδιο ντύσιμο, το ίδιο κόψιμο μαλλιών κλπ. Οι ομάδες αυτές στηρίζουν τους έφηβους στην προσπάθεια τους για ανεξαρτησία από τους γονείς και βοηθούν να σταθεροποιήσουν την ταυτότητα τους με την έντονη διαπροσωπική ανταλλαγή εμπειριών, που συμβαίνει σ' αυτές.

Ο ρόλος των γονιών είναι ιδιαίτερα δύσκολος στην περίοδο αυτή, γιατί θα πρέπει να συνδυάζει τη σταθερότητα εξάσκησης ελέγχου και περιορισμών με την κατανόηση απέναντι στην αλλοπρόσαλλη συμπεριφορά του έφηβου, που προσπαθεί ν' απομακρυνθεί, οπότε τους ανταγωνίζεται και τους μειώνει, αλλά και έμμεσα ζητά την προστασία και την αγάπη τους. Διάφοροι αμυντικοί μηχανισμοί κινητοποιούνται στην εφηβεία στην προσπάθεια του εγώ του έφηβου να αντιρροπήσει την αναζωπύρωση των αιμομικτικών, σεξουαλικών και επιθετικών του ενορμήσεων, όπως η άρνηση, η προβολή, η διανοητικοποίηση, ο ασκητισμός κλπ.

Στη μέση εφηβεία οι ομάδες έχουν γίνει πια μικτές. Το αγόρι συζητά με το κορίτσι, μοιράζονται τα συναισθήματα τους, έρχονται σε σεξουαλική επαφή αρκετά όμως αδέξια και χωρίς τρυφερότητα και βρίσκουν παρηγοριά στη σχέση τους για τον αποχωρισμό από τους γονείς τους. Γύρω στα δεκαπέντε, ο σύντροφος που προτιμάται είναι το αντίθετου πια φύλου, αλλά δεν εκτιμάται ακόμα σαν ιδιαίτερη οντότητα. Είναι μάλλον ναρκισσιστική προέκταση του εαυτού του έφηβου, θα υπάρξουν ίσως αρκετοί τέτοιοι "έρωτες", έως ότου στην όψιμη εφηβεία ή την ώριμη ηλικία το άτομο γίνει ικανό για ώριμη σχέση, όπου θα αγαπά το άλλο άτομο σαν ξεχωριστό από αυτό.

Προοδευτικά, στοιχεία του ιδεώδους του εγώ ενσωματώνονται στο εγώ του ατόμου και γίνονται χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του. Με τη μεταμόρφωση αυτή του ιδεώδους του εγώ σε εγώ, το άτομο αποκτά τη δική του αίσθηση ταυτότητας από την έκθεση σε ποικίλες κοινωνικές, πολιτισμικές και φυσικά οικογενειακές επιδράσεις. Η ταυτότητα αυτή σύμφωνα με τη θεωρία της

ψυχοκοινωνικής ανάπτυξης του Erik Erikson μπορεί να γίνει σταθερή ή το άτομο λόγω ανεπαρκών διαπροσωπικών, κοινωνικών κλπ. επιδράσεων να παρουσιάσει διάχυση της ταυτότητας του, δηλαδή έλλειψη αίσθησης σταθερού εαυτού και σύγχυση. Με αφορμή την εφηβεία, στην οποία ο Erikson έδωσε ιδιαίτερη έμφαση, σημειώνουμε ότι η θεωρία του της ψυχοκοινωνικής ανάπτυξης παρουσιάζει την αναπτυξιακή ανέλιξη ενός ατόμου με βάση τις κοινωνικές σχέσεις και την κοινωνική πραγματικότητα. Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, οι διαδοχικές χρονολογικές περιόδους από τη γέννηση μέχρι το θάνατο χαρακτηρίζονται από συγκεκριμένα αναπτυξιακά εγχειρήματα που αφορούν τη διαντίδραση του ατόμου με το περιβάλλον του, στα οποία το άτομο βρίσκει πετυχημένες ή αποτυχημένες λύσεις. Τα κύρια εγχειρήματα παρουσιάζονται ως επιτυχία-αποτυχία και οι αντίστοιχες χρονικές περιόδους/στάδια που αντιστοιχούν σ' αυτά επιδεικνύονται στον Πίνακα. Σημειώνουμε ότι οι χρονικές περιόδους/στάδια, βρεφική ηλικία, νηπιακή ηλικία, προσχολική ηλικία, σχολική ηλικία, εφηβεία, αντιστοιχούν στο στοματικό, πρωκτικό, φαλλικό στάδιο, λανθάνουσα περίοδο και γεννητικό στάδιο αντίστοιχα, της ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης του Freud.

Η όψιμη εφηβεία είναι η περίοδος όπου το άτομο αντιμετωπίζει πια το μέλλον του. Το αγόρι σκέφτεται κυρίως την επαγγελματική του σταδιοδρομία, ενώ το κορίτσι τη σταδιοδρομία αλλά και το ρόλο της σαν σύζυγος και μητέρα. Στο τέλος της περιόδου αυτής ο σύντροφος του αντίθετου φύλου γίνεται πια αντιληπτός σαν ξεχωριστό άτομο και ο έρωτας παίρνει μια απόχρωση ηρεμίας, αφοσίωσης και εκτίμησης. Η πραγματικότητα αντικαθιστά τη φαντασία και τον άκρατο ιδεαλισμό και ο έφηβος εισέρχεται στην υπευθυνότητα της ώριμης ηλικίας.

4.1.4 Ωριμη ηλικία

Είναι η ηλικία που χαρακτηρίζεται από την ικανότητα του ατόμου να μοιράζεται με τους άλλους, να ανήκει και να προσαρμόζεται στην κοινωνική ομάδα χωρίς να απειλείται ή να χάνει την αίσθηση της προσωπικής του ταυτότητας, να αναπτύσσει ένα ξεκάθαρο ρόλο, μια ξεκάθαρη λειτουργία και ένα ξεκάθαρο κοινωνικό επίπεδο, να δίνει και να παίρνει αναγνώριση εξίσου. "Το εγώ του ώριμου ατόμου χαρακτηρίζεται από τις εξής λειτουργίες:

1) Αναβάλλει τη δράση ως ότου σχηματίσει την ολοκληρωμένη εσωτερική αναπαράσταση της εκτέλεσης και των συνεπειών της. 2) Δίνει στο άτομο πλήρη και σταθερή προσωπική ταυτότητα 3) Έχει σταθερή αίσθηση πραγματικότητας. 4) Αντέχει το άγχος, την ένταση, και τις απογοητεύσεις της καθημερινής ζωής. 5) Δίνει

στο άτομο την ικανότητα ν' αγαπά και να έρχεται σε σεξουαλική επαφή, να εργάζεται και να διασκεδάζει. 6) Μπορεί να εγκαταλείπει συνειδητά την πραγματικότητα και να αφήνεται στην ονειροπόληση και τη φαντασία, απ' όπου γεννιέται η ανακάλυψη, η εφευρετικότητα και η τέχνη" (N. Μάνος, 1988, 83-84).

Σημασία έχει και η μέση ηλικία, σαν υποπερίοδος της ώριμης ηλικίας (μεταξύ 35 με 40 και 60 με 65 ετών) στην οποία το άτομο ερχόμενο σ' επαφή με το μελλοντικό θάνατο του (ενώ μέχρι την ηλικία αυτή τον είχε "ξεχάσει") κάνει απογραφή της ζωής του και σε θετική αξιολόγηση εμπεδώνει τη δραστηριότητα και δημιουργικότητα του, ενώ σε αρνητική αξιολόγηση αντιδρά ενδεχομένως αρνητικά, π.χ. με κατάθλιψη, εξωσυζυγικές περιπέτειες κλπ. Μιλώντας, όμως, για ώριμη ηλικία θα θέλαμε να μιλήσουμε εκτενέστερα για έναν άλλο όρο, αυτόν της ψυχολογικής ωριμότητας.

4.2 Ψυχολογική ωριμότητα

Η Κα Αμαλία Ιωαννίδου –Johnson (1998, 17) σε ερευνητική μελέτη για τη δυναμική ανάμεσα στην "Ψυχολογική Ωριμότητα και την Προκατάληψη» δίνει τον ορισμό της Ψυχολογικής Ωριμότητας, ως "μια δια βίου εξελικτική διαδικασία, μέσα από την οποία οι άνθρωποι αποχωρίζονται συναισθηματικά από την οικογένειά τους διατηρώντας ταυτόχρονα μια στενή συναισθηματική επαφή μαζί της έτσι επιτυγχάνεται μια κατάσταση σχετικής διαφοροποίησης, αυτονομίας ή αυθύπαρκτης προσωπικότητας".

Η Μαρία Χουδάκη στην "Οικογενειακή Ψυχολογία (σελ. 275) παρουσιάζει την έννοια "ψυχολογικής ωριμότητας ως "το κύριο στοιχείο της άρτιας ή προσωπικότητας που αναφέρεται στη δυνατότητα του ατόμου ν' αναλαμβάνει τις ευθύνες του σε κάθε ρόλο της ζωής του, ατομικό και κοινωνικό". Με λίγα λόγια ως ψυχολογικές ισότητες ενός ώριμου ατόμου αναφέρει:

- Την αυτογνωσία
- Την αυτοκριτική
- Ενδιαφέρον για τα γενικά προβλήματα της ζωής
- Την μη εγωκεντρικότητα
- Την ενσυναίσθηση
- Την παραδοχή στον συνάνθρωπο

- Την “αποκοπή” του ατόμου από βιώματα της παιδικής και εφηβικής ηλικίας.

Στις θεωρητικές τοποθετήσεις των Μ. Χουρδάκη (στην «Οικογενειακή Ψυχολογία») και Α. Ιωαννίδου – Johnson (1998) βρέθηκε η πεποίθηση ότι η ψυχολογική ωριμότητα είναι μια διαδικασία που δεν είναι δυνατό να οριοθετηθεί χρονολογικά. Αντίθετα ο άνθρωπος καλείται να αντιμετωπίσει, στα διάφορα στάδια της ζωής του προκλήσεις που ξεκινούν ίσως από μικρά άτομα και συνεχίζουν με την γήρανση. Πρόκειται σύμφωνα με την Α. Ιωαννίδου - Johnson για μια “αέναη – ευέλικτη διαδικασία ωρίμανσης” που συνεχίζεται καθ’ όλη τη διάρκεια της ζωής του ανθρώπου και όχι για μια “άκαμπτη ή στατική διαδικασία”. Αυτό μας οδηγεί να δούμε και την εκάστοτε προσαρμογή του ατόμου στο άμεσο περιβάλλον του ως μια διαδικαδία ζωής. Άρα, και η προσαρμογή φαίνεται να έχει άμεση σχέση με την Ψυχολογική Ωριμότητα του ατόμου.

5. ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ

Αφού παρουσιάστηκε συνοπτικά η εξέλιξη της προσωπικότητας στα διάφορα ηλικιακά στάδια, στο σημείο αυτό θα γίνει λόγος για τους παράγοντες που διαμορφώνουν την προσωπικότητα, οι οποίοι ταυτόχρονα αποτελούν και παραγοντες που επηρεάζουν την προσαρμογή.

Η προσωπικότητα αναπτύσσεται, εξελίσσεται και διαμορφώνεται με την αμοιβαία επίδραση τριών βασικών παραγόντων: της κληρονομικότητας, του περιβάλλοντος και της προσωπικής θέλησης (Μ. Νασιάκου, 1982).

5.1 Κληρονομικότητα και προσωπικότητα

Η “κληρονομικότητα” δηλώνει όλες τις βιολογικές δυνάμεις, τις οποίες το κάθε άτομο λαμβάνει διαμέσου των γόνων των χρωματοσωμάτων των γονέων του. Από τους γονείς και τους προγόνους η ανθρώπινη ύπαρξη δεν κληρονομεί έτοιμα, διαμορφωμένα σωματικά, πνευματικά και ψυχικά χαρακτηριστικά. Κληρονομεί δυνάμεις και δυνατότητες, ένα ακατέργαστο δηλαδή δυναμικό υλικό, το οποίο με τη βοήθεια και άλλων παραγόντων διαμορφώνει τα βιολογικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας (ανθρώπινο σώμα με δυο χέρια και δυο πόδια, όργανα αισθήσεων, χρώμα, πρόσωπο, ύψος, αντανακλαστικά, οργανικές ανάγκες κ.λπ.). Ο βαθμός ανάπτυξης ορισμένων βιολογικών χαρακτηριστικών εξαρτάται και από τη

δύναμη της βιολογικής καταβολής και από την ευεργετική επίδραση του περιβάλλοντος. Ένα άτομο διαθέτει π.χ. τη βιολογική δυνατότητα να φθάσει στο ύψος 1,80 μ. Η πραγματοποίηση όμως του ύψους αυτού εξαρτάται όχι μόνο από το βιολογικό καθορισμό, αλλά και από άλλους παράγοντες (τροφή, έκκριση ορμονών κ.λπ.), που είναι απαραίτητοι για την ανάπτυξη του σώματος. Το ίδιο ισχύει και για τα πνευματικά χαρακτηριστικά, τα οποία δεν είναι κληρονομικά προκαθορισμένα ή αμετάβλητα ή ανεπίδεκτα βελτίωσης, αλλά αυξάνουν ή μειώνονται ανάλογα με το βαθμό καλλιέργειας που δέχονται (Β.Ι. Χαραλαμπόπουλος, 1987).

Σύμφωνα με τον Β. Χαραλαμπόπουλο η βιολογική δύναμη που επηρεάζει τη διαμόρφωση των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας, βρίσκεται στους γόνους των χρωματοσωμάτων. Η δύναμη αυτή διευκολύνεται ή παρεμποδίζεται από περιβαλλοντικές επιδράσεις. Επομένως, η προσωπικότητα “ως οργανωμένο και δυναμικό σύνολο χαρακτηριστικών” είναι προϊόν της επίδρασης βιολογικών δυνάμεων και περιβαλλοντικών παραγόντων.

Ορισμένα σωματικά χαρακτηριστικά, όπως λ.χ. το χρώμα της ίριδας των ματιών, το χρώμα των μαλλιών και του δέρματος, το ανάστημα κ.λπ. καθορίζονται σε μεγάλο βαθμό από τη βιολογική καταβολή. Ορισμένα άλλα χαρακτηριστικά, όπως π.χ. το βάδισμα, το ζευγάρι των φύλων στη διάρκεια της εφηβείας, η έναρξη και η παύση της έμμηνης ρήσης, καθορίζονται σε μεγάλο βαθμό από τη φυσική ωρίμαση του ατόμου. Τα χαρακτηριστικά της νοημοσύνης και της ιδιοσυγκρασίας εξαρτώνται σε σημαντικό βαθμό από τη δύναμη των βιολογικών δυνάμεων και τη λειτουργία των εσωκρινών αδένων. Τέλος, ορισμένα άλλα χαρακτηριστικά, όπως λ.χ. η ομιλία, η συνήθεια, ο μηχανισμός άμυνας, ο φόβος, η πίστη στις ηθικές και κοινωνικές αρχές, η εργασία, η συνεργασία, η συμμετοχή στις κοινωνικές και πολιτιστικές διαδικασίες, καθορίζονται σε μεγάλο βαθμό από τις επιδράσεις του περιβάλλοντος και ιδιαίτερα από τις επιδράσεις της αγωγής και της μάθησης (Β.Ι. Χαραλαμπόπουλος, 1987).

Συμπερασματικά, η Μ. Νασιάκου (1982) γράφει ότι ο παράγοντας της κληρονομικότητας είναι εκείνος που “προικοδοτεί” την ανθρώπινη ύπαρξη με ορισμένες δυνατότητες. Δυνατότητες κι όχι ικανότητες. Μερικές απ’ αυτές είναι οι παρακάτω:

- Η δυνατότητα αυτόματης ανάπτυξης σε ερεθίσματα
- Η δυνατότητα μάθησης

- Η δυνατότητα ανάπτυξης της σκέψης
- Η δυνατότητα συναισθηματικής ανάπτυξης
- Η δυνατότητα ανάπτυξης του λόγου
- Η δυνατότητα ανάπτυξης της λογικής και της συνείδησης κ.α.

Κάθε άνθρωπος είναι όμοιος με τους συνανθρώπους του, αλλά και κάθε ανθρώπινη προσωπικότητα είναι μοναδική. Η ιδιαιτερότητα της δημιουργείται από την εμβρυακή περίοδο της ζωής και εξελίσσεται παραλλασσομένη σε ολόκληρη τη ζωή του ανθρώπου. Τα ιδιοσυστασιακά όμως χαρακτηριστικά, που θεωρούνται εγγενή, είναι τάσεις, είναι δυνάμει χαρακτηριστικά, και δεν έχουν την ίδια σταθερή εξέλιξη στην πορεία της ζωής ενός ανθρώπου, εφ' όσον ο περιβαλλοντικός παράγοντας μπορεί να είναι διάφορος. Ιδιοσυστασιακές τάσεις μπορούν να αλλοιωθούν σε μεγάλο βαθμό από διορθωτικές ή από τραυματικές εμπειρίες. Μπορούν ν' αναπτυχθούν και να ενισχυθούν ή να ατονήσουν και να ωχριάσουν ανάλογα με τις ευνοϊκές ή στερητικές συνθήκες του περιβάλλοντος. Δηλαδή είναι πολύ δύσκολο, αν όχι αδύνατο, να ξεχωρίσει κανείς τα χαρακτηριστικά εκείνα της συμπεριφοράς που οφείλονται στους καθαρά γενετικούς παράγοντες, από εκείνα που οφείλονται στο περιβάλλον, με την πιο γενική έννοια του όρου: από τη μήτρα της μητέρας έως την κοινωνία. (Μ. Νασιάκου, 1982).

Δεν μπορούμε να θεωρήσουμε αίτιο τους ιδιοσυστασιακούς παράγοντες και αποτέλεσμα τη συμπεριφορά. Ούτε όμως μπορούμε να θεωρήσουμε το περιβάλλον μόνο καθοριστικό παράγοντα της συμπεριφοράς. Η αλληλεπίδραση των δύο παραγόντων είναι εκείνη που από τη στιγμή της σύλληψης διαμορφώνει τη συμπεριφορά αλλά και τη διαφοροποιεί (Δ.Ν. Σάκκας, 1977). Συνεχίζοντας θα αναφερθεί παρακάτω η ανάλυση του παράγοντα «περιβάλλον», ο οποίος προαναφέρθηκε.

5.2 Περιβάλλον και προσωπικότητα

Σύμφωνα με τον Β.Ι. Χαραλαμπόπουλο (1987) ο όρος "περιβάλλον" δηλώνει κάθε τι, που έρχεται σε άμεση ή έμμεση επαφή με τον οργανισμό ενός ατόμου και σε κάθε στιγμή της ζωής του τον επηρεάζει. Πρόκειται δηλαδή για το σύνολο των επιδράσεων που δέχεται η αναδυόμενη προσωπικότητα από τη στιγμή της σύλληψης μέχρι τη στιγμή του θανάτου. Στην έννοια του περιβάλλοντος υπάγονται οι επιδράσεις του ενδοκυτταρικού, του ενδρομύτριου, του φυσικού, του πολιτιστικού, του κοινωνικού και ψυχολογικού περιβάλλοντος.

Οι παράγοντες που ενδιαφέρουν κυρίως τη μελέτη μας και αναλύονται παρακάτω είναι αυτοί του κοινωνικού περιβάλλοντος, χωρίς αυτό να μειώνει τη σημαντικότητα των άλλων παραγόντων.

Η διαδικασία μέσα από την οποία το άτομο διαμορφώνει τη συμπεριφορά του, μαθαίνει τους τρόπους ζωής που η κοινωνική ομάδα στην οποία ανήκει του μεταβιβάζει άμεσα και έμμεσα, ονομάζεται κοινωνικοποίηση και είναι βασικής σημασίας για τον άνθρωπο. Η κοινωνικοποίηση είναι η ικανότητα και το αποτέλεσμα της πολλαπλής συναλλαγής του ατόμου με τα άλλα άτομα. Είναι μια διαδικασία που αρχίζει από τη γέννηση, διαρκεί σε ολόκληρη τη ζωή του ατόμου (δεν περατώνεται σε κάποια ηλικία) και επομένως διαμορφώνει συνεχώς την προσωπικότητα του (Μ. Νασιάκου, 1982).

Η ίδια αναφέρει ότι η κοινωνικοποίηση, σε όλες τις μορφές κοινωνικής οργάνωσης, από τις πιο απλές ως τις πιο περίπλοκες, γίνεται με κοινωνικά θεσμοθετημένους τρόπους. Στις κοινωνίες υπάρχουν φορείς της κοινωνικοποίησης με ρόλο τους την αναπαραγωγή και μετάδοση των αξιών, των αντιλήψεων, των αρχών και των προτύπων συμπεριφοράς που είναι κυρίαρχα στην κάθε κοινωνία.

Στην τεχνολογική δική μας κοινωνία οι σημαντικότεροι φορείς της κοινωνικοποίησης είναι ή οικογένεια, το σχολείο, οι ομάδες ομηλικών, τα μαζικά μέσα ενημέρωσης, το επάγγελμα. Σε ορισμένες φάσεις της ζωής των ατόμων μπορούν και άλλοι θεσμοί να διδάξουν τρόπους συμπεριφοράς, όπως ο στρατός, τα νοσοκομεία, τα ψυχιατρεία, οι φυλακές, τα γηροκομεία, είτε άμεσα στα άτομα που βρίσκονται μέσα σ' αυτά, είτε έμμεσα στα άλλα μέλη της κοινωνίας στην οποία υπάρχουν τέτοιοι θεσμοί και ιδρύματα (Μ. Νασιάκου, 1982).

5.2.1 Οικογένεια

Η οικογένεια αποτελεί το θεμέλιο της κοινωνίας και το σημαντικότερο παράγοντα ανάπτυξης και κοινωνικοποίησης του ανθρώπου. Είναι η πρώτη κοινωνική ομάδα της οποίας ο άνθρωπος γίνεται μέλος μόλις γεννηθεί. Η σημασία της ομάδας αυτής για την ανάπτυξη της προσωπικότητας είναι σχεδόν αυταπόδεικτη. Η οικογένεια, ανάμεσα στις πιθανές ομάδες ένταξης του ατόμου, είναι μέχρι σήμερα η σημαντικότερη απ' όλες, γιατί παίζει στρατηγικό ρόλο στην κοινωνικοποίηση του, κυρίως κατά τη νηπιακή και την πρώτη παιδική ηλικία. Τα πρότυπα των διαπροσωπικών σχέσεων που αναπτύσσονται μέσα στην οικογένεια είναι τόσο ισχυρά για το νήπιο και το παιδί, ώστε καθορίζουν σε πολύ μεγάλο βαθμό την κατοπινή συμπεριφορά του (Δ.Ν. Σάκκας, 1977).

Το παιδί, μέσα στη φυσική οικογενειακή ζωή, δέχεται επιδράσεις και σε αυτές οφείλονται οι καταπληκτικές ομοιότητες, που παρατηρούνται ανάμεσα στους γονείς και τα παιδιά, τόσο στην εξωτερική συμπεριφορά, όσο και στις ιδέες, τις πεποιθήσεις και τις ιδιότητες του χαρακτήρα (Β.Ι. Χαραλαμπόπουλος, 1987).

Στην οικογένεια το παιδί μιμείται τη συμπεριφορά των γονέων του, ταυτίζεται μαζί τους και μπολιάζει τη δική του ύπαρξη με τα πρότυπα και τις αξίες των γονέων του. Εκεί το παιδί μαθαίνει να αγαπά και να αγαπιέται και από το συναισθηματικό αυτό προέρχονται όλες οι άλλες κοινωνικές αρετές. Εκεί, με τη διαδικασία του παραδείγματος, της ενεργητικής συμμετοχής, της μίμησης, της ταύτισης κ.λπ., η προσωπικότητα του παιδιού μπολιάζεται άλλοτε με το λουλούδι της αρετής και άλλοτε με το αγκάθι της κακίας (Μ. Νασιάκου, 1982, Β.Ι. Χαραλαμπόπουλος, 1987).

Στην οικογένεια το παιδί αντιλαμβάνεται, με τρόπο φυσικό και αβίαστο ότι είναι μέλος ενός κοινωνικού συνόλου και οφείλει ορισμένες του επιθυμίες να τις θυσιάζει για χάρη της προκοπής του συνόλου. Εκεί ικανοποιείται η ανάγκη του "ανήκειν" και η παιδική ψυχή πλημμυρίζει με τα συναισθήματα της σιγουριάς, της αγάπης και της αποδοχής. Μέσα σ' αυτή τα παιδιά συνομιλούν, αναπτύσσουν σχέσεις, αποκτούν εμπειρίες, σχηματίζουν έννοιες και βρίσκουν λέξεις για να τις εκφράσουν και διαμορφώνουν έτσι τα γλωσσικά και πνευματικά τους χαρακτηριστικά (Β.Ι. Χαραλαμπόπουλος, 1987).

Σύμφωνα με τον Δ. Σάκκα (1977) και σύμφωνα με την ψυχανάλυση, η προσωπικότητα θεμελιώνεται στα πρώτα χρόνια της ζωής, κατά τα οποία το παιδί ζει και αναπτύσσεται μέσα στην οικογένεια. Συναισθήματα ασφάλειας και αισιοδοξίας ή ανασφάλειας, άγχους, απογοήτευσης και άλλα ανάλογα βιώματα αναπτύσσονται κατά την παιδική ηλικία. Με την επίδραση των γονέων δημιουργείται και η ηθική συνείδηση του παιδιού. Γενικά οι σχέσεις του παιδιού προς τους γονείς, τους αδελφούς, τις αδελφές και τα τυχόν άλλα μέλη της οικογένειας αποτελούν τον πιο αποφασιστικό παράγοντα ομαλής ή μη ομαλής ανάπτυξης της προσωπικότητας και κατεπέκταση της προσαρμογής.

Ο Δ. Σάκκας (1977) συνεχίζει λέγοντας ότι ιδιαίτερα σημαντική και αποφασιστική για την ομαλή ανάπτυξη της προσωπικότητας είναι η μητρική στοργή οι ενδόμυχες και τρυφερότατες συναισθηματικές σχέσεις ανάμεσα στη μάνα και το παιδί (βλ. σελ. 101). Η παρουσία της μάνας, οι περιποιήσεις της, η προστασία της, το χαμόγελο της, ο τρυφερός λόγος της, το τραγούδι της, το νανούρισμα της, η καθημερινή συμπάρασταση και βοήθεια της αποτελούν για το παιδί ανεκτίμητα στοιχεία για την κανονική του ανάπτυξη και τη θεμελίωση της πνευματικής υγείας

του. Αντίθετα η απουσία της μάνας ή η έλλειψη ενδόψυχων προσωπικών σχέσεων του παιδιού με τη μάνα ή σε ανάγκη με το υποκατάστατο της και γενικά η διαταραχή της ομαλής οικογενειακής ζωής έχει δυσάρεστα επακόλουθα. Χαρακτηριστικά είναι τα παρακάτω πορίσματα από τη μελέτη της συμπεριφοράς 500 περίπου παιδιών ηλικίας 11-12 χρονών.

- “1. Παιδιά που δε ζούσαν σε ομαλή οικογενειακή ατμόσφαιρα (νόθα παιδιά, παιδιά διαζευγμένων γονέων, παιδιά που για διάφορους λόγους είχαν στερηθεί τη στοργή των γονέων) παρουσίαζαν επιθετική συμπεριφορά, δηλαδή εκδηλώσεις σκληρότητας, προσβολής των άλλων, αισχρολογίας, ψεύδους, αμφισβήτησης του κύρους των άλλων κτλ.
2. Παιδιά που παραμελήθηκαν από τους γονείς τους, παιδιά γονέων υπερβολικά υποχωρητικών και παιδιά που ζούσαν σε φτωχοσυνοικίες με πολύ κακές συνθήκες παρουσίαζαν “τεντυμποϊκή” συμπεριφορά (απουσίες από το σχολείο, ιδιορρυθμίες στην αμφίεση, κακές συναναστροφές, κλοπές κτλ.).
3. Παιδιά γονέων πολύ αυστηρών ή παιδιά που είχαν αδελφούς που πλεονεκτούσαν ως προς τα προτερήματα, την αγάπη των γονέων κτλ. παρουσίαζαν χαρακτηριστικά απομόνωσης, υποταγής, δειλίας, απαισιοδοξίας και υπερευαισθησίας” (Δ.Ν. Σάκκας, 1977, 133).

Από την πειραματική έρευνα αλλά και από την καθημερινή εμπειρία ο Δ.Ν. Σάκκας, (1977, 133) συμπεραίνει ότι η οικογενειακή αγωγή των παιδιών – όσον αφορά την διαμόρφωση της προσωπικότητας – κι ως ένα βαθμό και η σχολική πρέπει να διέπεται από τις παρακάτω αρχές:

- “1 Είναι απαραίτητη η στοργή των γονέων για την ομαλή ανάπτυξη του παιδιού, αλλά αυτή δεν πρέπει να παίρνει τη μορφή υπεραδυναμίας και υπερπροστασίας.
2. Η στοργή των γονέων να είναι η ίδια προς όλα τα παιδιά.
3. Να αποφεύγουμε τις υποτιμητικές συγκρίσεις των παιδιών που μειονεκτούν με παιδιά που πλεονεκτούν.
4. Η αγωγή να έχει συνέπεια. Να μη ζητάμε από τα παιδιά άλλα σήμερα και άλλα αύριο.
5. Το παιδί είναι ανάγκη να αισθάνεται ασφάλεια, σιγουριά. Η εγκατάλειψη του, οι φιλονικίες των γονέων, η έκθεση του σε κινδύνους το τραυματίζουν, του αναπτύσσουν συναισθήματα ανασφάλειας και φόβου, καταστρέφουν τη χαρά και την ψυχική υγεία του.

6. Οι καλοί γονείς και δάσκαλοι συζητούν με τα παιδιά, λύνουν τις απορίες τους και συνεργάζονται μαζί τους, δημιουργούν κλίμα εμπιστοσύνης. Δεν εμποδίζουν τον αυθορμητισμό, ενθαρρύνουν την πρωτοβουλία και ενισχύουν τα συναισθήματα ασφάλειας και αυτοπεποίθησης.
7. Να συνηθίζουμε το παιδί από τις πρώτες ημέρες της, ζωής του σε μια πειθαρχημένη ζωή. Να μαθαίνει τι πρέπει να κάνει ή να λέγει και τι δεν πρέπει. Να μη γίνεται ο τύραννος του σπιτιού.
8. Να αναπτύσσουμε στο παιδί το αίσθημα της ευθύνης και να μη ζητούμε απ' αυτό τυφλή υπακοή.
9. Το παιχνίδι είναι απαραίτητο στοιχείο στη ζωή του παιδιού. Με το παιχνίδι το παιδί δε διασκεδάζει μόνο, αλλά και γυμνάζεται, πειραματίζεται, ασκείται, αποκτά δεξιότητες, μαθαίνει.
10. Στο παιδί πρέπει να δίνουμε υλικά για μάθηση και για ανάπτυξη πρωτοβουλίας.
11. Η εξάρτηση του παιδιού από τους γονείς του να περιορίζεται προοδευτικά. Να μαθαίνει το παιδί να στηρίζεται στις δικές του δυνάμεις.
12. Να καταβάλλουμε κάθε προσπάθεια να αναπτύσσει το παιδί καλές έξεις" (Δ. Σάκκας, 1977, 133).

Από την παραπάνω ανάλυση εύκολα διαπιστώνει κανείς τη σημαντικότητα της οικογένειας ως κοινωνικό παράγοντα του άμεσου περιβάλλοντος που διαδραματίζει ρόλο καθοριστικό για τη διαμόρφωση της προσωπικότητας και την ομαλή ή μη ομαλή προσαρμογή του ατόμου. Όμως, όπως θα διαπιστωθεί και από τα παρακάτω σημαντικός παράγοντας του άμεσου περιβάλλοντος είναι και το σχολείο.

5.2.2 Σχολείο

Το σχολείο συνεχίζει το έργο της οικογένειας. Η οικογένεια βάζει τα θεμέλια και πάνω σ' αυτά χτίζει το σχολείο. Παλαιότερα το σχολείο χρησιμοποιούσε "τη ράβδο" και άλλες σκληρές σωματικές τιμωρίες, γιατί κρατούσε η αντίληψη ότι με τέτοια μέσα το παιδί αναπτύσσει καλό χαρακτήρα. Σήμερα δε γίνονται πια δεκτές μέθοδοι αγωγής αυτού του είδους. Σκοπός του σχολείου δεν είναι να διατηρεί μια πειθαρχία με οποιαδήποτε μέσα, όπως έκανε το παλαιό σχολείο, αλλά να αναπτύσσει κλίμα εμπιστοσύνης και συνεργασίας και να καλλιεργεί την πρωτοβουλία. Σκοπός της αγωγής δεν είναι η δημιουργία ανθρώπων άβουλων, δειλών και υποτακτικών, αλλά αποφασιστικών, θαρραλέων και υπεύθυνων για τους λόγους και τις πράξεις τους (Β.Ι. Χαραλαμπίδης, 1987).

Το σχολείο είναι ένας από τους βασικότερους μετά την οικογένεια, θεσμούς της κοινωνικοποίησης. Εισάγει το παιδί για πρώτη φορά σ' έναν ευρύτερο από την οικογένεια κοινωνικό κύκλο, όπου του παρουσιάζονται καινούρια πρόσωπα κύρους και καινούριες δυνατότητες για ανάπτυξη νέων σχέσεων. Στο σχολείο το παιδί μαθαίνει ότι αξιολογείται γι' αυτό που κάνει κι όχι, γι' αυτό που είναι, πράγμα πολύ σημαντικό για την κοινωνική διάσταση της προσωπικότητας. Μέσα στο σχολείο τοποθετείται σ' ένα ηλικιακά καθορισμένο πλαίσιο, πράγμα που δεν είναι οπωσδήποτε σωστό. Μπαίνει το παιδί σε μια ομάδα με μόνο γνώμονα την ημερομηνία και χρονολογία της γέννησης του, σε μια άνιση πολλές φορές ως προς τα ενδιαφέροντα του ομάδα συνομηλίκων, με την οποία αναπτύσσει σχέσεις που οπωσδήποτε θα επηρεάσουν την προσωπικότητα και θα διαμορφώσουν τη συμπεριφορά του, έτσι ώστε να μπορεί να προσαρμόζεται ομαλά ή μη ομαλά στις ανάλογες συνθήκες. Στο σχολείο το παιδί αποκτά μια θέση μέσα στο κοινωνικό σύστημα, αλλά και την ικανότητα να τροποποιήσει αυτή τη θέση. Η συναισθηματική εμπλοκή στις διαπροσωπικές του σχέσεις μέσα στο σχολείο, ο συναγωνισμός και ανταγωνισμός με τους συμμαθητές του, η ανάγκη του για κοινωνική δύναμη, η ικανότητά του να επηρεάζει τους άλλους, όλα αυτά αποτελούν τους σπουδαιότερους παράγοντες που μπορούν να διαμορφώσουν την προσωπικότητα (Μ. Νασιάκου, 1982).

Στο σχολείο διαμορφώνονται οι σχέσεις ατόμου και κοινωνικής εξουσίας, μέσα από τις σχέσεις δασκάλου και μαθητή. Έχει αποδειχτεί πειραματικά η δύναμη του δασκάλου και η σημασία της μέσα στην τάξη, καθώς και η ισχυρή επίδραση που ο δάσκαλος ασκεί στη διαμόρφωση της συμπεριφοράς των μαθητών.

Στο θέμα αυτό, μεταξύ δασκάλου και μαθητή ο Δ. Σάκκας (1977) αναφέρει ότι διαφωτιστικές ήταν οι έρευνες του Λεβίν και των συνεργατών του για τη στενή σχέση του σχολικού κλίματος με την ανάπτυξη των διαθέσεων και γενικότερα των κοινωνικών χαρακτηριστικών της προσωπικότητας. Αυτοί οι ψυχολόγοι έκαναν πειράματα με ομάδες μαθητών (τάξεις), σ' άλλες από τις οποίες δημιούργησαν δημοκρατική ατμόσφαιρα, σ' άλλες αυταρχική και σ' άλλες ατμόσφαιρα απόλυτης ελευθερίας.

Στις ομάδες που η ατμόσφαιρα ήταν δημοκρατική τα παιδιά αποφάσιζαν τα ίδια για τη ζωή της ομάδας τους. Προγραμματίζαν την εργασία τους, εργάζονταν κατά ομάδες και είχαν το δικαίωμα να εκλέγουν τους συνεργάτες τους και να εκτελούν το έργο που αναλάβαιναν όπως ήθελαν. Ο δάσκαλος ήταν το πρώτο μέλος

της ομάδας. Παρουσίαζε προβλήματα, αλλά άφηνε πρωτοβουλία στους μαθητές, συνεργάζονταν μαζί τους και τους κατηύθυνε.

Στις ομάδες που η ατμόσφαιρα ήταν αυταρχική οι δάσκαλοι αποφάσιζαν οι ίδιοι για τη ζωή και για τις δραστηριότητες των παιδιών. Δεν επέτρεπαν στα παιδιά να κρίνουν τις αποφάσεις τους, δεν τους ανακοίνωναν το πρόγραμμα εργασίας, δε συνεργάζονταν μαζί τους, δεν τους επέτρεπαν να εκλέγουν τους συνεργάτες τους ή να εργάζονται όπως ήθελαν, αντάμειβαν και τιμωρούσαν χωρίς αιτιολόγηση. Γενικά διηύθυναν από απόσταση, αυταρχικά και αυθαίρετα.

Στις ομάδες της τρίτης κατηγορίας οι δάσκαλοι έδιναν προβλήματα και υλικά στα παιδιά και τα άφηναν να κάνουν ό,τι ήθελαν. Οδηγίες έδιναν μόνο όταν τις ζητούσαν τα ίδια τα παιδιά.

Οι διαπιστώσεις από τα σπουδαία αυτά πειράματα όπως γράφει ο Δ. Σάκκας (1977) είναι οι ακόλουθες:

Δ η μ ο κ ρ α τ ι κ ή – σ υ ν ε ρ γ α τ ι κ ή α τ μ ό σ φ α ι ρ α: Τα παιδιά εκτιμούν το δάσκαλο, αγαπούν το σχολείο, ικανοποιούνται από τη σχολική εργασία, συνεργάζονται, συναγωνίζονται, αλλά δεν ανταγωνίζονται, βοηθούν τους αδύνατους, έχουν φιλικές σχέσεις, συμπεριφέρονται ευγενικά, αποβλέπουν στο κοινό συμφέρον, παίρνουν την ευθύνη για τις ενέργειες τους και σε περίπτωση δυσκολιών δεν εγκαταλείπουν το έργο τους, αλλά οργανώνουν καλύτερα τις προσπάθειες τους για την επιτυχία του σκοπού τους.

Α υ τ α ρ χ ι κ ή – μ ή σ υ ν ε ρ γ α τ ι κ ή ά τ μ ό σ φ α ι ρ α. Τα παιδιά δεν αγαπούν το δάσκαλο και το σχολείο ικανοποιούνται από τη σχολική εργασία, πειθαρχούν επιφανειακά και μόνο όσο χρόνο ο δάσκαλος είναι παρών, αναπτύσσουν εγωισμό, ανταγωνίζονται, δεν αναπτύσσουν σταθερές φιλικές σχέσεις, δε βοηθούν τους αδύνατους, αλλά αντίθετα συχνά τους προσβάλλουν και τους παραγκωνίζουν, αποβλέπουν στο ατομικό συμφέρον τους και όχι στο συμφέρον της ομάδας, η εργασία τους δεν είναι δημιουργική, αποφεύγουν τις ευθύνες, σε περίπτωση μεγάλων δυσκολιών δεν επιμένουν στην επιτυχία του σκοπού τους, αλλά φιλονικούν και αναζητούν υπευθύνους της αποτυχίας, τους οποίους κατηγορούν.

Τα παιδιά που αφήνονται ελεύθερα και χωρίς οδηγίες, συνήθως απογοητεύονται, εγκαταλείπουν το έργο και διαλύονται ως ομάδα.

Συμπερασματικά

Όταν στην τάξη, στο παιχνίδι και στις άλλες σχολικές δραστηριότητες επικρατεί συνεργατικό κλίμα (συνεργασία μεταξύ δασκάλου και μαθητή και μεταξύ μαθητών), το παιδί αισθάνεται άνετα, συναισθηματικά εξελίσσεται ομαλά, αναπτύσσει καλούς κοινωνικούς τρόπους και έξεις και προσπαθεί να επιτύχει σκοπούς που δεν είναι μόνο σκοποί δικοί του αλλά και σκοποί της ομάδας του, άρα έχει εφόδια που προδιαθέτουν για ομαλή προσαρμογή. Αντίθετα, όταν η διοίκηση της ομάδας είναι συγκεντρωτική και το κλίμα αυταρχικό, τα παιδιά αναπτύσσουν ατομικιστικές διαθέσεις, προσπαθούν να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους, χωρίς να υπολογίζουν τις ανάγκες των άλλων και της ομάδας, και για την επιτυχία των ατομικών σκοπών τους εκδηλώνουν επιθετική συμπεριφορά. Αυταρχικοί και αυστηροί δάσκαλοι καλλιεργούν τη δειλία στους διδακτικούς μαθητές ή την τάση για αντίδραση και αντίσταση στους θαρραλέους, προκαλούν ένταση, αναπτύσσουν την τάση για το ψέμα και άλλες μορφές αντικοινωνικής συμπεριφοράς, δεν ενθαρρύνουν την πρωτοβουλία των μαθητών, δημιουργούν κλίμα μέσα στο οποίο οι μαθητές δεν μπορούν να εκδηλώνονται φυσικά και να αναπτύσσονται ομαλά, κατάσταση η οποία δεν προετοιμάζει το άτομο για ολοκληρωμένη προσαρμογή (Μ. Νασιάκου, 1982).

Η Μ. Νασιάκου (1982) συνεχίζει λέγοντας ότι η διαμόρφωση της προσωπικότητας, και η συμπεριφορά του παιδιού, επηρεάζεται και από τη γνώμη, πού το ίδιο έχει για την αξία του εαυτού του. Αυτή όμως η γνώμη σχηματίζεται κατά κύριο λόγο από τις κρίσεις των γονέων, των δασκάλων, των συμμαθητών, των φίλων. Αν οι κρίσεις τους είναι ευνοϊκές, τα παιδιά σχηματίζουν καλή ιδέα για τον εαυτό τους, αναπτύσσουν αισιοδοξία. Αντίθετα, οι δυσμενείς κρίσεις και μάλιστα οι υποτιμητικές συγκρίσεις, η υπενθύμιση ελαττωμάτων, ο χλευασμός, η ειρωνεία κτλ. τα αποθαρρύνουν και τους αναπτύσσουν σύμπλεγμα μειονεκτικότητας. Για την υποτίμηση της αξίας του εαυτού και την αποθάρρυνση είναι αίτιοι ακόμα και δάσκαλοι, που απερίσκεπτα υπενθυμίζουν στους μαθητές τους ελαττώματα και αδυναμίες, τους ειρωνεύονται, τους αποδίδουν σκωπτικά παρωνύμια (παρατσούκλια) ή τους επιπλήτουν μπροστά στους συμμαθητές τους και μάλιστα συχνά για συμπεριφορά για την οποία δεν είναι υπεύθυνοι (όταν π.χ. παρουσιάζουν χαμηλή απόδοση, μολονότι προσπαθούν). Κατά το Φρόυντ ορισμένοι γονείς και δάσκαλοι είναι σκληροί προς τα παιδιά, γιατί ασυνείδητα εκφράζουν τη σκληρότητα των γονέων ή των δασκάλων τους, πού οι ίδιοι δοκίμασαν ως παιδιά τέτοιου είδους ή παρόμοια συμπεριφορά δε θέτει τις απαραίτητες βάσεις, ώστε το άτομο να

μπορέσει να «εξοικειωθεί» σε νέες συνθήκες και να «συμμορφωθεί» στις απαιτήσεις του περιβάλλοντος.

Συνοψίζοντας σ' αυτό το σημείο διαπιστώνουμε πως η σχολική ατμόσφαιρα, η συμπεριφορά των δασκάλων σε συνάρτηση πάντα με τον εαυτό αποτελούν αποφασιστικούς παράγοντες για την διαμόρφωση της προσωπικότητας και της προσαρμογής της. Σε ποιο βαθμό ένα παιδί είναι κοινωνικό, συνεργατικό, αισιόδοξο, θαρραλέο, αποφασιστικό, ευγενικό, ευσυνείδητο, υπεύθυνο κτλ. εξαρτάται κυρίως από την οικογένεια και από το σχολείο.

5.2.3 Ομάδες συνομηλίκων – φίλοι

Μια ακόμα κοινωνική ομάδα, που επηρεάζει σημαντικά τη διαμόρφωση προσωπικότητας ενός ατόμου, είναι η ομάδα συνομηλίκων, τόσο της γειτονιάς όσο και του σχολείου, που οργανώνεται και λειτουργεί σύμφωνα με ορισμένες αρχές για την επιτυχία ορισμένων σκοπών.

Το φαινόμενο αυτό εμφανίζεται κατά τη Μαρία Νασιάκου (1982) κατά την εφηβική κυρίως ηλικία. Όπως έχει διαπιστωθεί, η εφηβική ηλικία είναι η περίοδος που τα παιδιά επιχειρούν να αποδεδεμευτούν συναισθηματικά από την οικογένεια και στρέφονται προς τις ομάδες των ομηλίκων. Οι ομάδες αυτές έχει αποδειχτεί σε μελέτες ότι ασκούν ουσιαστική επιρροή στα μέλη τους κι ότι οι αξίες τους έχουν ειδικό βάρος για τη συμπεριφορά των νέων.

Το άτομο, συμμετέχοντας στις δραστηριότητες της ομάδας των συνομηλίκων, αποκτά τις απαραίτητες δεξιότητες για τη διεξαγωγή απλών παιγνιδιών και ενισχύεται συναισθηματικά. Βασικές τέτοιες δεξιότητες είναι το τρέξιμο, το πήδημα, το πέταγμα, το πιάσιμο, το κλώτσημα της μπάλας ο χειρισμός απλών εργαλείων, η αντίληψη τεχνασμάτων, η γρήγορη αντίδραση κ.ά. Η ομάδα, επιβραβεύουσα τις επιτυχίες, ενισχύει τα μέλη της στην απόκτηση αυτοπεποίθησης και εσωτερικής δύναμης, ενώ, τιμωρούσα τις αποτυχίες, περιφρονεί και απογοητεύει τα μέλη της στην απόκτηση των παραπάνω δεξιοτήτων και συσσωρεύει μέσα τους ψυχική ένταση (B.I. Χαραλαμπόπουλος, 1987).

Η ομάδα των συνομηλίκων παίζει σπουδαίο ρόλο και στη διαμόρφωση των χαρακτηριστικών της ανεξαρτησίας και της αυτονομίας. Το παιδί, αισθανόμενο μέσα στην ομάδα αποδοχή και αναγνώριση, απομακρύνεται από το σπίτι για περισσότερο χρόνο, αναλαμβάνει την ευθύνη της προσωπικής του ασφάλειας, καταστρώνει σχέδια διερεύνησης του χώρου, εκλέγει φίλους, λαμβάνει αποφάσεις, ενεργοποιείται και γίνεται περισσότερο ελεύθερο, ανεξάρτητο, υπεύθυνο και αυτόνομο,

χαρακτηριστικά που βοηθούν στην εξοικείωση σε νέες καταστάσεις. Αντίθετα, το παιδί, που για κάποιο λόγο (άσχημη εμφάνιση, σωματική αναπηρία, γλωσσική ανωμαλία, υπερβολική δειλία κ.λπ.) δεν γίνεται αποδεκτό από τα μέλη της ομάδας του, αισθάνεται άσχημα, αποτραβιέται από την ομάδα, κλείνεται στον εαυτό του και γίνεται δειλό, νευρικό και εξαρτημένο πλάσμα, γνωρίσματα τα οποία δυσχεραίνουν το φαινόμενο της προσαρμογής (Δ.Ν. Σάκκας, 1977).

5.2.4 Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης – Κινηματογράφος

Η Μ. Νασιάκου (1982) αναφέρει στο σύγγραμμά της ότι αποτελεί στην κοινωνία μας και την εποχή μας κοινό τόπο να μνημονεύσει κανείς την εξουσιαστική δύναμη που ασκούν τα μέσα αυτά (ιδιαίτερα τα οπτικοακουστικά όπως η τηλεόραση) στην αναπαραγωγή των κυρίαρχων αξιών και ιδεών. Πολυάριθμες έρευνες έχουν δείξει ότι στις βιομηχανικές χώρες σήμερα οι ισχυροί φορείς κοινωνικοποίησης είναι και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, κυρίως η τηλεόραση. Το πιο ενδιαφέρον κοινωνικά είναι ότι ο βαθμός επηρεασμού δεν εξαρτάται μόνο από το περιεχόμενο της πληροφόρησης η ψυχαγωγίας, αλλά και από το επίπεδο αξιών του ατόμου καθώς και από τον τύπο των συναισθηματικών αναγκών και επιθυμιών του. Δηλαδή η επίδραση των μέσων ενημέρωσης είναι πολύ ισχυρότερη, στις νεαρές ηλικίες, σε άτομα χαμηλού μορφωτικού επιπέδου και σε άτομα έντονα εξαρτημένα, που το συγκινησιακό επίπεδο τους έχει ανάγκη από την ταύτιση - εκτόνωση, δηλαδή τη συναισθηματική συμμετοχή που προσφέρει το θέμα – θέαμα.

Έπειτά ο Δ. Σάκκας (1977) μιλάει για μια άλλη έρευνα επίσης στη Μ. Βρετανία, που αναφέρεται στις επιδράσεις της τηλεόρασης και η οποία έδειξε ότι η τηλεόραση είναι άριστο μέσο για την παροχή πληροφοριών και για ανάπτυξη νέων ενδιαφερόντων, αλλά δεν κινεί τα παιδιά σε δραστηριότητα. Επίσης από άλλες έρευνες διαπιστώθηκε η δύναμη του κινηματογράφου και της τηλεόρασης για τη μεταβολή των διαθέσεων των ανθρώπων.

Μιλάμε, λοιπόν, ίσως για αλλαγή πεποιθήσεων. Γενικά, όλα τα μέσα επικοινωνίας και μάλιστα η τηλεόραση επηρεάζουν βαθύτατα τη συμπεριφορά των παιδιών, όμως δε θεωρούμε ότι αποτελεί τέτοιο παράγοντα που να επηρεάζει σημαντικά την προσαρμογή τους σε διάφορες καταστάσεις.

5.2.5 Επάγγελμα

Σύμφωνα με τη Μ. Νασιάκου (1982) σημαντική είναι και η επίδραση του επαγγέλματος στην τελική διαμόρφωση του χαρακτήρα και της προσωπικότητας. Το

επάγγελμα υποχρεώνει τον άνθρωπο να σκέπτεται και να συμπεριφέρεται κατά ορισμένο τρόπο και βαθμιαία συντελεί στη διαμόρφωση ιδιαίτερων έξεων και ήθους.

Σ' αυτή την περίπτωση στο άτομο έχει ήδη διαμορφωθεί η προσωπικότητά του. Το επάγγελμα συντελεί στην υιοθέτηση κάποιων ιδιαίτερων αξιών και συνηθειών, όμως η επίδρασή τους στον τομέα της προσαρμογής του ατόμου, ίσως να είναι μικρή.

Από την εκτενή ανάλυση στο θέμα των παραγόντων που διαμορφώνουν την προσωπικότητα ενός ατόμου, διαπιστώνεται ότι οι παράγοντες αυτοί διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στο να πετύχει το άτομο την προσαρμογή του. Η σχέση αυτή των παραγόντων της διαμόρφωσης της προσωπικότητας με την προσαρμογή θα καταφανεί στο κεφάλαιο «συμπεράσματα». Παρακάτω θα γίνει λόγος για την κοινωνικοποίηση του ατόμου και θα τονιστεί η ψυχοδυναμική της οικογένειας μια και πιστεύουμε ότι αποτελεί τον σημαντικότερο παράγοντα για την προσωπικότητα και την προσαρμογή της.

6. ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ

Ο Γερμανός Helmut Fend, σύμφωνα με τα όσα λέει ο Ι.Ε. Πυργιωτάκης, (1992, 18) ορίζει την κοινωνικοποίηση ως "διαδικασία διαμόρφωσης της συμπεριφοράς και ένταξης του ατόμου στην κοινωνία ή σε μια από τις ομάδες της, με την εκμάθηση κανόνων, αξιών, συμβόλων και επικοινωνιακών συστημάτων της κοινωνίας ή της ομάδας". Επίσης επισημαίνει ότι ο γνωστός Γερμανός Erwin Scheuch δίδει τον ίδιο περίπου ορισμό: "Κοινωνικοποίηση ονομάζεται η μετάδοση τρόπων συμπεριφοράς, κανόνων και αξιών σ' ένα πρόσωπο, έτσι ώστε οι προσδοκίες που επικρατούν γενικά να γίνουν και δικές του προσδοκίες".

Το νεογνό του ανθρώπου έρχεται στον κόσμο αδιαμόρφωτο και ανίκανο να διατηρηθεί μόνο του στη ζωή. Ικανοποιώντας όμως τις οργανικές του ανάγκες με τη φροντίδα των ενηλίκων και αντιμετωπίζοντας τις κοινωνικές προσδοκίες και απαιτήσεις, κατορθώνει όχι μόνο να επιζήσει, αλλά και να μεταβάλει τις εσωτερικές του δυνάμεις σε επίκτητα προσόντα, και διαμέσου της κοινωνικής του επαφής, να αποκτήσει μια μοναδική και ανεπανάληπτη προσωπικότητα. Ο όρος "κοινωνικοποίηση" δηλώνει τη διαδικασία εκείνη με την οποία αναπτύσσει κάποιος τη δική του προσωπικότητα, εσωτερικεύοντας και αποδεχόμενος τον πολιτισμό της κοινωνίας του. Το αναπτυσσόμενο άτομο, δεχόμενο τις επιδράσεις των προσώπων

του κοινωνικού του περιβάλλοντος, εσωτερικεύει μέσα του την κουλτούρα της κοινωνίας του, αποδέχεται ένα σύστημα αξιών, γνωρίζει δηλαδή το κοινωνικώς αποδεκτό και απαράδεκτο, ρυθμίζει ανάλογα τη συμπεριφορά του και διαμορφώνει την προσωπικότητά του. (B.I. Χαραλαμπόπουλος, 1987).

“Η Κοινωνικοποίηση δε συντελείται από τη μια μέρα στην άλλη, ούτε και ολοκληρώνεται ποτέ” μας λέει ο Γ. Πιπερόπουλος (1995, 54). Ο ίδιος ο εισηγητής της έννοιας αυτής Durkheim δε θεώρησε ποτέ την κοινωνικοποίηση ως ένα στατικό ή παροδικό γεγονός, όπως έκαναν πολλοί σύγχρονοι του, αλλά αντίθετα ως μια διαδικασία που διαρκεί όσο και η ζωή του ατόμου. Αφού δηλαδή το άτομο καλείται συνεχώς να ενταχθεί σε νέες ομάδες, να ενστερνιστεί νέες αξίες και μορφές συμπεριφοράς, σημαίνει ότι η κοινωνικοποίηση δεν ολοκληρώνεται ποτέ, αλλά παραμένει ως συνεχής διαδικασία αλληλεπίδρασης ανάμεσα στη συλλογική και την ατομική συνείδηση. (Γ. Πιπερόπουλος, 1995).

Από παλιά επικράτησε ωστόσο η τάση να γίνεται διάκριση ανάμεσα σε διάφορες διαδοχικές φάσεις από τις οποίες διέρχεται η κοινωνικοποίηση κατά τη συνεχή της εξέλιξη. Με μια προσεκτική προσέγγιση των διαβαθμίσεων αυτών της εξελικτικής διαδικασίας διαπιστώνει κανείς ότι η διάκριση αυτή δεν επιχειρείται με βάση το ίδιο πάντοτε στοιχείο. Άλλοτε φαίνεται να κυρίαρχο ρόλο ο βαθμός εξέλιξης του αναπτυσσόμενου ατόμου, άλλοτε ο κοινωνικοποιητικός φορέας που δεσπόζει και άλλοτε πάλι η λειτουργία που επιτελείται τη συγκεκριμένη φάση. (Ι.Ε. Πυργιωτάκη, 1992).

Ο Ι.Ε. Πυργιωτάκης (1992, 21) αναφέρει ότι “ο T. Parsons διακρίνει πέντε φάσεις – πέντε διαδοχικά βήματα, όπως τα ονομάζει – στη διαδικασία της κοινωνικής ένταξης του ατόμου” τα οποία όπως θα δούμε έχουν άμεση σχέση με τους παράγοντες διαμόρφωσης της προσωπικότητας που αναφέρθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο:

- “Κυρίαρχη θέση παίρνει στην πρώτη φάση η μορφή της μητέρας και η δυαδική σχέση που το παιδί αναπτύσσει μαζί της.
- Στη δεύτερη φάση οι σχέσεις διευρύνονται και περιλαμβάνουν όλα τα μέλη της οικογένειας. Το παιδί στη φάση αυτή εντάσσεται στο οικογενειακό περιβάλλον.
- Στην τρίτη περιλαμβάνεται κυρίως η σχολική κοινωνικοποίηση και διαμορφώνεται ο ρόλος του φύλου και της ηλικίας.

- Στην τέταρτη υπερσχύουν οι ομάδες των συνομηλίκων στις οποίες το άτομο συμμετέχει με ευχαρίστηση.
- Στην πέμπτη φάση συμπεριλαμβάνεται, τέλος, η επαγγελματική κοινωνικοποίηση. Όπως διαφαίνεται καθαρά βασικό στοιχείο στη διαφοροποίηση αυτή είναι ο εκάστοτε κυρίαρχος φορέας κοινωνικοποίησης (μητέρα, οικογένεια, σχολείο, συνομήλικοι, επάγγελμα)''

Επειδή λοιπόν η κοινωνικοποίηση ως διαδικασία διαχωρίζεται σε διαδοχικές φάσεις που καθεμιά έχει διάρκεια και ακολουθία έχει επικρατήσει, σύμφωνα με τον Ι.Ε. Πυργιωτάκη (1982) και άλλη μια διάκριση που μιλά για:

- Πρωτογενή κοινωνικοποίηση
- Δευτερογενή κοινωνικοποίηση και
- Τριτογενή κοινωνικοποίηση ή ανακοινωνικοποίηση.

Αφού τονίσαμε τη σημαντικότητα όλων των παραγόντων που παίζουν ρόλο στην όλη διαδικασία της κοινωνικοποίησης, θα θέλαμε να σταθούμε στον παράγοντα οικογένεια, μια και εκτός των άλλων αποτελεί το θεμέλιο για τη διαμόρφωση και ανάπτυξη της προσωπικότητας.

6.1 Ψυχοδυναμική της οικογένειας

Ο Ι.Ν. Παρασκευόπουλος στο 2^ο τόμο της εξελικτικής ψυχολογίας αναφέρει πως η έρευνα των παραγόντων, που διαμορφώνουν το ψυχολογικό κλίμα μέσα στην οικογένεια, έχει στραφεί σε καθαρώς ψυχολογικούς παράγοντες, όπως είναι η προσωπικότητα των γονέων, η συμπεριφορά τους, η στάση τους απέναντι στο παιδί και στο ρόλος τους ως γονέων, η κοινωνική τους προσαρμογή, οι ενδοοικογενειακές σχέσεις κ.τ.λ.

Στο κεφάλαιο αυτό θα παρουσιάσουμε βασικά στοιχεία σχετικά με τη ψυχοδυναμική της οικογένειας και τους ψυχολογικούς παράγοντες που την διαμορφώνουν, γιατί θεωρούμε ότι είναι βασικοί παράγοντες της προσαρμογής όπως θα δούμε στην επόμενη ενότητα.

6.1.1 Διαστάσεις της ψυχοδυναμικής της οικογένειας

Όσον αφορά τον καθορισμό των ψυχολογικών διαστάσεων – παραγόντων που διαμορφώνουν το ψυχολογικό κλίμα που υπάρχει στην οικογένεια, είναι ένα θέμα που απασχολεί τους μελετητές της ψυχοδυναμικής της οικογένειας. Όπως σημειώνει

ο Ι.Ν. Παρασκευόπουλος, έχουν γίνει διάφορες ερευνητικές προσπάθειες να καταγραφεί και εν συνεχεία να ταξινομηθεί υλικό από την καθημερινή συμπεριφορά και αλληλεπίδραση των μελών της οικογένειας.

“Οι έρευνες του πανεπιστημίου Stanford μας έδωσαν ένα ψυχομετρικό μέσο, γνωστό με τα αρχικά SPQ (standford parent questionnaire), το οποίο αξιολογεί 28 παράγοντες – διαστάσεις της ψυχοδυναμικής της οικογένειας” (Ι.Ν. Παρασκευόπουλος, 160, 2^{ος} τόμος Εξελικτικής ψυχολογίας).

Σύντομη περιγραφή των διαστάσεων αυτών δίνεται στον πίνακα που ακολουθεί.

Πιν.: Ψυχολογικοί παράγοντες της δυναμικής της οικογένειας

1. Έκδηλη στοργή: Οι γονείς εξωτερικεύουν ελεύθερα τα συναισθήματα αγάπης προς το παιδί με χάδια και τρυφερότητες, καθώς επίσης και με τη συμμετοχή τους στα παιχνίδια και στις ιδιαίτερες ασχολίες του παιδιού.
2. Χορήγηση αμοιβών - Ενίσχυση: Οι γονείς καταβάλλουν συνειδητή προσπάθεια να δημιουργούν ευκαιρίες κατάλληλες για να παρέχουν στο παιδί δικαιολογημένες αμοιβές, ενισχύοντας έτσι επιθυμητές μορφές συμπεριφοράς του.
3. Απόρριψη: Οι γονείς θεωρούν το παιδί ως πνεύμα αντιλογίας, δύστροπο χαρακτήρα και ανικανοποίητο άτομο· η παρουσία του και η συμπεριφορά του τους ενοχλεί και τους εκνευρίζει.
4. Άγχος για την ψυχοσεξουαλική διαπαιδαγώγηση του παιδιού: Οι γονείς δείχνουν υπερβολική ανησυχία για τη γενετήσια ορμή του παιδιού και προσπαθούν να αποτρέψουν κάθε ενέργεια που θα συντελούσε στην πρόωμη αφύπνιση της σεξουαλικότητας του και θα παρεμπόδιζε την ενίσχυση του συναισθήματος της αιδούς.
5. Άγχος για την αντικοινωνική συμπεριφορά του παιδιού: Οι γονείς δείχνουν έντονη ανησυχία για κάθε μορφή συμπεριφοράς του παιδιού που ενοχλεί και ζημιώνει τους άλλους και προσπαθούν να παρεμποδίσουν και να ματαιώσουν κάθε επιθετική του ενέργεια, καταστροφική τάση και εριστική του διάθεση.
6. Επιβολή περιορισμών: Οι γονείς επιβάλλουν περιορισμούς στις δραστηριότητες του παιδιού· καθορίζουν π.χ. τις ώρες εξόδου και επιστροφής του, παρεμβαίνουν στην εκλογή των φίλων του κ.τ.ό.

7. Απαιτήση για συμμόρφωση: Οι γονείς έχουν την αξίωση το παιδί τους να συμμορφώνεται προς τις υποδείξεις τους και να εκτελεί τις εντολές τους χωρίς να ζητεί εξηγήσεις.
8. Άτεγκτη εμμονή στην εκτέλεση των εντολών: Οι γονείς επιδεικνύουν ακαμψία και αμετακίνητη εμμονή στην πιστή εκτέλεση, από το παιδί, κάθε απόφασής τους.
9. Απόκτηση εσωτερικής πειθαρχίας - Αυτοέλεγχος: Οι γονείς επιθυμούν και απαιτούν να αποκτήσει το παιδί ηθική συνείδηση και αυτοέλεγχο.
10. Στέρηση προνομίων: Οι γονείς πιστεύουν ότι η στέρηση αντικειμένων και η απαγόρευση συμμετοχής σε δραστηριότητες που το παιδί ζηηρά επιθυμεί είναι ο πιο αποτελεσματικός τρόπος διαπαιδαγώγησης του.
11. Ενθάρρυνση για επιθετικότητα: Οι γονείς παροτρύνουν το παιδί να αντιμετωπίζει τις επιθέσεις και τις ενοχλήσεις των άλλων παιδιών με αντεπιθέσεις και να διεκδικεί δυναμικά τα "δικαιώματα" του.
12. Επιβολή σωματικών ποινών: Οι γονείς κάνουν ευρεία χρήση των σωματικών ποινών, γιατί τις θεωρούν ότι είναι αποτελεσματικός τρόπος διαπαιδαγώγησης του παιδιού.
13. Επιθετικότητα των γονέων: Οι γονείς παρουσιάζουν εριστική διάθεση και αντικοινωνικές τάσεις στις σχέσεις τους με τα πρόσωπα και τα πράγματα του περιβάλλοντος τους.
14. Αυτοκριτική γονέων: Οι γονείς προβαίνουν σε αξιολόγηση της συμπεριφοράς τους, ως ατόμων και ως γονέων, αναγνωρίζουν σφάλματα και ελλείψεις στον τρόπο ανατροφής του παιδιού και επιδιώκουν τη βελτίωση τους.
15. Κοινωνικότητα των γονέων: Οι γονείς δείχνουν ιδιαίτερη ευαισθησία στη γνώμη που έχουν οι άλλοι γι' αυτούς, δημιουργούν εύκολα σχέσεις με άλλα άτομα, αποδέχονται τους ανθρώπους "όπως είναι" και έχουν πολλούς φίλους.
16. Θετικές συζυγικές σχέσεις: Οι γονείς νιώθουν ότι υπάρχει αρμονία στις σχέσεις τους, καθώς επίσης και ταυτότητα απόψεων, προτιμήσεων και διαφερόντων.
17. Ασυνέπεια στη συμπεριφορά των γονέων: Οι γονείς δείχνουν ασυνέπεια στην εφαρμογή των μέτρων που εξαγγέλλουν σχετικά με τη διαπαιδαγώγηση του παιδιού δεν ακολουθούν κοινή τακτική στην αντιμετώπιση και στη χειραγώγηση του παιδιού.

- 18.Χρήση προτύπων: Οι γονείς προβάλλουν συχνά στο παιδί τα αδέλφια του, συγγενικά πρόσωπα ή και τους εαυτούς τους ως παράδειγμα συμπεριφοράς για μίμηση.
- 19.Διαφοροποίηση του ρόλου των δύο φύλων: Οι γονείς επιθυμούν και προσπαθούν να διαφοροποιήσουν τα διαφέροντα και τις δραστηριότητες του παιδιού ανάλογα με το φύλο του και να εναρμονίσουν τη συμπεριφορά του σύμφωνα με το πρότυπο άνδρα ή γυναίκας, το οποίο έχει καθορίσει το κοινωνικό σύνολο.
- 20.Η ομοιότητα του παιδιού προς τους γονείς (πατέρα ή μητέρα): Καθένας από τους δύο γονείς πιστεύει ότι το παιδί του μοιάζει στο χαρακτήρα και στην εν γένει συμπεριφορά.
- 21.Άσκηση εξουσίας στην οικογένεια: Καθένας από τους δύο γονείς θεωρεί ότι αυτός είναι υπεύθυνος μέσα στην οικογένεια για θέματα πειθαρχίας του παιδιού και για τη λήψη των σημαντικών αποφάσεων.
- 22.Στενή ψυχική επαφή του παιδιού με τον πατέρα: Μεταξύ παιδιού και πατέρα υπάρχει στενός δεσμός και συναισθηματική επαφή (η κλίμακα αυτή αναφέρεται μόνο στους πατέρες).
- 23.Σεβασμός προς την ατομικότητα του παιδιού: Οι γονείς λαμβάνουν υπόψη τους τις προτιμήσεις του παιδιού και σέβονται τη γνώμη του στα προσωπικά και οικογενειακά ζητήματα.
- 24.Απουσία περιορισμών: Δίνεται στο παιδί απόλυτη ελευθερία τόσο μέσα στην οικογένεια όσο και έξω από αυτή.

1. Ενθάρρυνση για αυτονομία: Οι γονείς προσπαθούν να καταστήσουν το παιδί υπεύθυνο άτομο, δίνοντας του ευκαιρίες για αυτενέργεια και ανεξάρτητη συμπεριφορά σε ποικίλες καταστάσεις το βοηθούν να νιώθει άνετα ακόμη και όταν βρίσκεται σε άγνωστο περιβάλλον.
2. Εμπιστοσύνη στις ικανότητες του παιδιού: Οι γονείς δείχνουν εμπιστοσύνη στις ψυχοπνευματικές ικανότητες του παιδιού πιστεύουν ότι το παιδί τους μπορεί να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της ηλικίας του.
3. Παροχή ευκαιριών για επιτεύγματα: Οι γονείς παρέχουν στο παιδί ευκαιρίες να συμμετέχει σε ποικίλες δραστηριότητες και να αναπτύσσει τις ικανότητες του.
4. Δικαιολόγηση αποφάσεων: Οι γονείς εξηγούν στο παιδί τους λόγους για τους οποίους του ζητούν να κάνει ή να μην κάνει κάτι.

Πηγή: Ι.Ν. Παρασκευόπουλος, 161-162, "Εξελικτική ψυχολογία – η ψυχική ζωή από την σύλληψη ως την ενηλικίωση". 2^{ος} τόμος, Αθήνα.

6.1.2 Ψυχοκοινωνικές σχέσεις γονέων – παιδιών

Οι Ι.Ε. Πυργιωτάκης (1992) και Ι.Ν. Παρασκευόπουλος (στον 2^ο τόμο της «εξελικτικής ψυχολογίας») συμφωνούν στην άποψη πως οι περισσότεροι ερευνητές παραδέχονται σήμερα ότι η ψυχοκοινωνική σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα στους γονείς και τα παιδιά καθορίζεται κυρίως από δυο βασικές διαστάσεις, ανεξάρτητες μεταξύ τους.

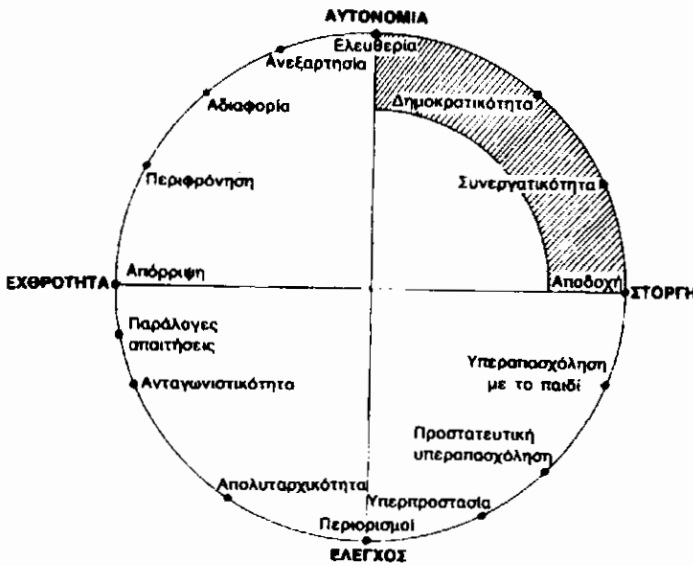
Η πρώτη διάσταση υποδηλώνει το συναισθηματικό τόνο της σχέσης, το θυμικό της περίβλημα, που μπορεί να διακυμανθεί από την αγάπη ως την εχθρότητα. Οι γονείς δηλ. με τη στάση τους μπορεί να αποδέχονται το παιδί, να το περιβάλλουν με πλήρη αγάπη, στοργή και συμπάθεια ή (άγνωστο για ποιους λόγους) να τηρήσουν αρνητική, ψυχρή και απορριπτική στάση.

Η άλλη διάσταση καθορίζει το βαθμό στον οποίο οι γονείς επηρεάζουν, κατευθύνουν, ελέγχουν ή υπαγορεύουν στο παιδί τους τη συμπεριφορά που θα πρέπει να δείξει. Οι πιθανές διακυμάνσεις είναι κι εδώ τεράστιες κι εκτείνονται από τον απόλυτο έλεγχο ως την αυτόνομη συμπεριφορά του παιδιού:- Από τον τρόπο τώρα με τον οποίο συνδυάζονται οι δυο αυτές διαστάσεις καθορίζεται η συμπεριφορά των γονιών και διαμορφώνεται η ιδιαίτερη σύσταση της ψυχοκινητικής σχέσης που αναπτύσσεται ανάμεσα στους γονείς και τα παιδιά. Όπως φαίνεται μάλιστα υπό τη γραφική παράσταση που ακολουθεί, οι πιθανοί συνδυασμοί των δυο αυτών διαστάσεων είναι τέσσερις:

α. αγάπη - έλεγχος

- β. αγάπη - αυτονομία
- γ. εχθρότητα - έλεγχος
- δ. εχθρότητα - αυτονομία

Σχήμα: σχηματική παράσταση της ψυχοδυναμικής της οικογένειας

Πηγή: Ι.Ν. Παρασκευόπουλος, "Εξελικτική ψυχολογία", 163, Αθήνα.

Παρακάτω γίνεται προσπάθεια ανάλυσης των ψυχοκοινωνικών σχέσεων που αναπτύσσονται μεταξύ γονέων και παιδιών. Σύμφωνα με την παραπάνω σχηματική παράσταση

α. Αγάπη - Έλεγχος (Υπερ-προστατευτικοί γονείς)

Η ψυχοκοινωνική αυτή σχέση (κάτω δεξιό τεταρτημόριο του κύκλου) καθορίζεται από στοργική διάθεση, αποδοχή του παιδιού και τους περιορισμούς που οι γονείς αυτοί θέτουν στη συμπεριφορά του. Οι γονείς δηλ. αυτοί διακρίνονται από θετική τοποθέτηση προς το παιδί, επιδοκίμασία, ψυχολογική ενίσχυση, ηθική συμπαράσταση στα σφάλματα και στις δυσκολίες. Ταυτόχρονα όμως εμφανίζουν την τάση να θέτουν περιορισμούς στις προθέσεις του για αυτενέργεια και φραγμούς σε κάθε δική του δραστηριότητα και πρωτοβουλία. Με τον τρόπο αυτό ελέγχουν διαρκώς κάθε ενέργεια και κάθε μορφή συμπεριφοράς του παιδιού, που προσπαθούν να καθορίσουν οι ίδιοι. Ασχολούνται έτσι υπερβολικά μαζί του και

καλλιεργούν κλίμα υπερ-προστασίας. (I.N. Παρασκευόπουλος, I.E. Πυργιωτάκης 1992).

β. Αγάπη - Αυτονομία (Δημοκρατικοί γονείς)

Οι γονείς που χαρακτηρίζονται από τη συμπεριφορά αυτή (άνω δεξιό τεταρτημόριο) συνδυάζουν τα θετικότερα στοιχεία: την αγάπη με την ελευθερία. Η ελευθερία ωστόσο δεν πρέπει να θεωρηθεί ως ασυδοσία ή κάτι παρόμοιο· πρόκειται για την τάση των γονέων να παραχωρούν στα παιδιά τους την απαιτούμενη ελευθερία και να τα υποβοηθούν, ώστε να ικανοποιούν αυτά μόνα τους τις ανάγκες τους και να οδηγηθούν τελικά στην αυτάρκεια, την αυτοτέλεια και την αυτονομία. Οι γονείς αυτοί δείχνουν κατά κανόνα δημοκρατική διάθεση, συνεργάζονται με τα παιδιά τους, προσφεύγουν συχνά στο διάλογο και την ενθάρρυνση. Επαινούν το παιδί τους στην επιτυχία *ieft/co* ενθαρρύνουν στην αποτυχία. (I.E. Πυργιωτάκης, 1992), δείχνουν σεβασμό προς την ατομικότητα του παιδιού του αναγνωρίζουν δικαιώματα σέβονται τις ιδιαίτερες τις προτιμήσεις του και τα ενδιαφέροντα, έχουν εμπιστοσύνη στην λογική ερμηνεία, παρέχουν εναλλακτικές λύσεις, και το δικαίωμα της επιλογής κ.α (I.N. Παρασκευόπουλος, 2^ο τομο «εξελικτικής ψυχολογίας»).

Σύμφωνα με τον I.N. Παρασκευόπουλο αυτή η διαλεκτική στάση των δημοκρατικών γονέων είναι καταφανής και στην αυτοκριτική που ασκούν για τη συμπεριφορά τους προς το παιδί. Οι γονείς αυτοί προβαίνουν σε αξιολόγηση της συμπεριφοράς τους ως άτομα και γονείς, αναγνωρίζουν σφάλματα και ελλείψεις στον τρόπο ανατροφής του παιδιού και επιθυμούν τη βελτίωσή τους.

γ. Εχθρότητα. - Έλεγχος (Αυταρχικοί γονείς)

Οι γονείς αυτοί (κάτω αριστερό τεταρτημόριο) διακρίνονται για την αρνητική στάση τους προς το παιδί. Απορρίπτουν δηλ. το παιδί και στρέφονται προς αυτό με έλλειψη στοργής και ψυχρότητα. (I.N. Πυργιωτάκης, 1992).

Παίρνουν τις αποφάσεις τους μονομερώς, χωρίς να αναγνωρίζουν δικαιώματα στο παιδί και απαιτούν άμεση και αδιαφιλονίκητη υπακοή και συμμόρφωση. Έχουν ακαμψία στη σκέψη και δείχνουν αδιαλλαξία και "άτεγκτη εμμονή" στην εκτέλεση των εντολών. Έχουν ανυπομονησία, έλλειψη ανεκτικότητας και την τάση να εφαρμόζουν ακραίες λύσεις και να μη λαμβάνουν υπόψη τους και τις ιδιαίτερες επιθυμίες, τα ενδιαφέροντα και την ιδιοσυγκρασία του παιδιού. (I.N. Παρασκευόπουλος, 2^{ος} τόμος «εξελικτικής ψυχολογίας»)

Οι αυταρχικοί γονείς συγγενεύουν με τους υπερπροστατευτικούς γονείς στο ότι και οι δυο παρουσιάζουν έντονη την τάση να ασκούν έλεγχο. Στους υπέρ-

προστατευτικούς γονείς ωστόσο έλεγχος γίνεται από υπερβολική αγάπη και φροντίδα, ενώ στους αυταρχικούς με ψυχρότητα και αυταρχισμό. Οι γονείς αυτοί καταντούν σκληροί και βάνουσοι και προκαλούν συχνά συναισθημα πικρίας και απογοήτευσης στα παιδιά τους.

δ. Εχθρότητα – Αυτονομία (Εχθρικοί – απορριπτικοί γονείς)

Οι εχθρικοί – απορριπτικοί γονείς δείχνουν στο παιδί συχνή αποδοκιμασία. Σύμφωνα με τον Ι.Ε. Πυργιωτάκη (1989) έχουν κοινό, με τους αυταρχικούς γονείς, το στοιχείο της άρνησης, της απόρριψης του παιδιού. Η απορριπτική αυτή στάση δεν συνδέεται ωστόσο στους γονείς αυτούς με έλεγχο, αλλά με ψυχρή αδιαφορία και απραξία. Ο Ι.Ν. Παρασκευόπουλος συμφωνεί με τον Πυργιωτάκη και συμπληρώνει πως οι απορριπτικοί γονείς είναι φειδωλοί στις εκδηλώσεις στοργής και στις αμοιβές ενώ ταυτόχρονα κάνουν συχνή κριτική στο παιδί και μεγιστοποιούν τα σφάλματά του. Το αντιμετωπίζουν ως ανεπιθύμητο και παρείσακτο, δείχνουν επιλεκτική προσοχής στις ατέλειες και τα ελαττώματα του, δείχνουν ανταγωνισμό στις ιδιοτροπίες του και παρέχουν ελάχιστες φροντίδες και περιποιήσεις. Παράλληλα προς τον αρνητικό συναισθηματικό τόνο, η συμπεριφορά των απορριπτικών γονέων χαρακτηρίζεται από μεγάλη θυμική ένταση. Οι γονείς αυτοί είναι στην καθημερινή τους συμπεριφορά βίαιοι, οξύθυμοι, τραχείς και σφοδροί.

Η Μαρία Χουρδάκη (Ψυχολόγος και επίτιμος πρόεδρος του τμήματος ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης), στο έργο της “Οικογενειακή Ψυχολογία” κάνει μια άλλη διάκριση όσο αναφορά τους “ψυχολογικούς τύπους γονέων”. Επικαλούμενες τον Smygof (Γάλλο παιδίατρο) παρουσιάζει στο σύγγραμμα που προαναφέρθηκε τους:

- Νευρωτικούς γονείς, οι οποίοι εκνευρίζονται με τις πιο μικρές αντιθέσεις της ζωής και ξεσπούν στο παιδί. Πρόκειται για μια νευρικότητα που είχε ανάγκη από ξέσπασμα και το ξέσπασμα έγινε με μια αφορμή που έδωσε το παιδί. Το παιδί επηρεασμένο από μια τέτοια συμπεριφορά “μπορεί να γίνει νευρικό, ευερέθιστο, φοβητσιάρικο, επιφυλακτικό, δύσπιστο με το φόβο μη κάνει κάτι κακό” (Μ. Χουρδάκη, στην «οικογενειακή ψυχολογία»).

Η νευρικότητα αυτή των γονέων άλλοτε είναι φανερή και εκδηλώνεται με ξεσπάσματα – όπως είπαμε – άλλοτε όμως δεν είναι φανερή και εκδηλώνεται με συνεχείς επιπλήξεις, αυστηρή πειθαρχία, αρνητική κριτική με αποτέλεσμα να επιδρά αρνητικά στην συμπεριφορά του παιδιού.

- Απαιτητικούς γονείς, οι οποίοι πέρα από το γεγονός ότι έχουν πολλές απαιτήσεις από το παιδί, ρυθμίζουν τη ζωή του και ελέγχουν συνεχώς τη δράση του, με αποτέλεσμα να εμποδίζουν τη συναίσθηση των ευθυνών και ανάληψη πρωτοβουλιών του.
- Υπερπροστατευτικούς γονείς, οι οποίοι παρουσιάζουν πολλά κοινά χαρακτηριστικά με τους υπερπροστατευτικούς γονείς του Παρασκευόπουλου και Πυργιωτάκη που αναφέραμε παραπάνω.
- Ανήσυχους γονείς, οι οποίοι εκφράζουν συνεχώς την ανησυχία ότι κάτι κακό μπορεί να συμβεί και πρώτα θα έρθει στα παιδιά τους. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να στερούν γρήγορα την ελευθερία και τον αυθορμητισμό των παιδιών, να βρεθεί απομονωμένο από την παρέα συμμαθητών και φίλων και κατακλείδι να ενστερνιστεί την ανησυχία των γονέων και να την κληρονομήσει, πράγμα δυσάρεστο διότι θα το εμποδίζει στην ανάληψη πρωτοβουλιών και ευθυνών κ.α.
- Φιλόδοξους γονείς με την έννοια της υπερβολής. Όλοι οι γονείς λίγο – πολύ έχουν φιλοδοξίες για τα παιδιά τους, αυτή η ομάδα γονέων όμως προσπαθεί να επιβάλλει τις φιλοδοξίες της, χωρίς να λογαριάζει τις επιθυμίες και φιλοδοξίες του παιδιού. Έτσι το παιδί συντρίβεται και συνθλίβεται κάτω από τις επιτακτικές αξιώσεις των γονέων.
- Τέλος τους κοσμικούς – μπόεμ – γονείς, οι οποίοι ξεκινώντας από τη δική τους ψυχολογία θέλουν να ρυθμίσουν τη ζωή του σπιτιού κατά εγωκεντρικό τρόπο. Επικαλούμενοι την ψυχολογία που λέει να μην είναι συνεχώς πάνω από το παιδί δείχνουν μια αμέλεια και αδιαφορία πράγμα που επίσης θα έχει δυσάρεστες συνέπειες όσον αφορά τη συμπεριφορά του παιδιού.

Ας επανέλθουμε όμως στη διάκριση που έκαναν Παρασκευόπουλος (2^{ος} τόμος «εξελικτικής ψυχολογίας» και Πυργιωτάκης (1992) και ας συγκρίνουμε τους τέσσερις τύπους γονέων.

Αν συγκρίνουμε την ομάδα των αυταρχικών γονέων με αυτή των δημοκρατικών θα διαπιστώσουμε ότι ο διαφορετικός τρόπος ελέγχου του παιδιού αντικατοπτρίζεται στο είδος πειθαρχίας που εφαρμόζουν οι δυο ομάδες γονέων. Συμφωνώντας με τον Παρασκευόπουλο και τον Πυργιωτάκη αναφέρουμε πως οι δημοκρατικοί γονείς επιδιώκουν τη συνεργασία και την πειθώ, μια εσωτερικευμένη πειθαρχία και τον αυτοέλεγχο, ενώ οι αυταρχικοί γονείς επιδιώκουν να εξουσιάζουν με τη δύναμη και την επιβολή, με εξωτερικώς ελεγχόμενη συμμόρφωση.

Θι μεν αποβλέπουν στην “ενίσχυση ενός εσωτερικευμένου ηθικού προσανατολισμού”, ενώ οι άλλοι στην “υπό αυθεντία και δύναμη ρυθμιζόμενη συμπεριφορά” (I.N. Παρασκευόπουλος, 167). Οι μεν χρησιμοποιούν την προτροπή, τη λογική εξέταση των καταστάσεων, την παροχή εξηγήσεων για τους κανόνες τις συμπεριφοράς και τις υποχρεώσεις, τη χρήση των φυσικών και λογικών συνεπειών των πράξεων, τις συνέπειες των ενεργειών για το ίδιο το άτομο και για τους άλλους, ενώ οι άλλοι χρησιμοποιούν την προβολή της δύναμης και της αυθεντίας. Οι μεν βασίζονται στο χειρισμό των ψυχολογικών αναγκών του παιδιού, αποβλέπουν στην αυτοκριτική και στην αυτοβελτίωση και απευθύνονται στο συναίσθημα της ενοχής, ενώ οι άλλοι χρησιμοποιούν την απειλή της τιμωρίας. Οι μεν χρησιμοποιούν “εσωτερική – προσωποκεντρική πειθαρχία”, ενώ οι άλλοι “εξωτερική πραγματοκεντρική πειθαρχία”, (I.N. Παρασκευόπουλος, 167).

Και στους δυο τύπους υπάρχει έλεγχος, στον αυταρχικό γονέα όμως ο έλεγχος είναι άμεσος και εμφανής, ενώ στο δημοκρατικό γονέα είναι έμμεσος και διακριτικός. Στον ένα “επιδιώκεται η επιβολή και η υποτέλεια”, ενώ στον άλλον η “συνεργασία και η εξατομίκευση” (I.N. Παρασκευόπουλος, 167).

Όπως όλοι γνωρίζουμε, η αγάπη του γονέα προς το παιδί είναι “φαινόμενο καθολικό, νόμος οντολογικός” (I.N. Παρασκευόπουλος, 164). Η γονεϊκή αγάπη είναι πανανθρώπινο φαινόμενο. Αν μελετήσουμε όμως τη συμπεριφορά των “εχθρικών – απορριπτικών” γονέων θα διαπιστώσουμε μια έντονη αμφιθυμία. Το βαθύτερο αρχαίγονο γονεϊκό συναίσθημα, η αυθόρμητη γονεϊκή στοργή, επικαλύπτεται από μια εχθρική διάθεση, μια αδιαφορία και μια απορριπτική στάση προς το παιδί. Η αμφιθυμική αυτή συναισθηματική κατάσταση, είναι είδος συμπλέγματος της μυθικής Μήδειας – που θα αναλύσουμε παρακάτω σε ηπιότερη βέβαια μορφή σκιάζει τις σχέσεις του παιδιού και με τους δυο γονείς. Πρέπει να σημειωθεί ότι η αμφιθυμία, η βίωση μεικτών αντιθετικών συναισθημάτων είναι, μέχρι ενός σημείου, μια φυσιολογική κατάσταση σε κάθε είδους διαπροσωπική σχέση. Η συνύπαρξη αντιφατικών στοιχείων και στην οικογενειακή ζωή είναι μια πραγματικότητα. Στη περίπτωση όμως ορισμένων γονέων τα αρνητικά αυτά στοιχεία βρίσκονται σε έξαρση και δεσπάζουν στο συναισθηματικό τόνο της οικογενειακής ζωής (I.N. Παρασκευόπουλος).

Σύμφωνα λοιπόν με τον I.N. Παρασκευόπουλο (σελ. 165, “εξελικτική ψυχολογία”) οι παράγοντες που συμβάλλουν στην απόρριψη του παιδιού εκ μέρους των γονέων μπορεί να είναι “συνειδητοί” αλλά και “ασυνειδητοί”. Μερικοί από τους συνειδητούς παράγοντες “οι οικονομικές δυσκολίες, το άγχος για τη φροντίδα και

περιποίηση του παιδιού, αδυναμία του παιδιού να ανταποκριθεί πλήρως στις προσδοκίες των γονέων” κ.τ.λ. Ασυνείδητοι γονείς είναι οι παρακάτω: “πρότυπο απόρριψης που έζησαν οι γονείς σαν παιδιά, διοχέτευση στο παιδί της εχθρότητας που οι ίδιοι έτρεφαν προς τους γονείς τους, συναισθηματική ανωριμότητα” κ.τ.λ. (I.N. Παρασκευόπουλος, 2^{ος} τόμος «εξελικτικής ψυχολογίας», 165)

Φαίνεται λοιπόν ότι για τη θεμελιώδη υγιούς προσωπικότητας στο παιδί σημασία έχει, όχι τόσο το τι πράττουν οι γονείς, αλλά κυρίως το ΠΩΣ πράττουν, ο ιδιαίτερος συναισθηματικός τόνος της πράξης, το θυμικό περίβλημά της.

Επίσης, σ’ αυτό το σημείο θα θέλαμε να μιλήσουμε εκτενέστερα για τη σπουδαιότητα της γονεϊκής στοργής, η οποία τα τελευταία χρόνια έχει αποτελέσει σημείο αμφιλεγόμενο. Το χαρακτηρίζουμε σαν σημείο αμφιλεγόμενο, γιατί η γονεϊκή στοργή άλλοτε παρουσιάζεται σε υπέρμετρο βαθμό και άλλοτε όχι. Κάθε περίπτωση ερμηνεύεται διαφορετικά.

6.1.3 Γονεϊκή – μητρική στοργή

Η Χουρδάκη (στην “Οικογενειακή Ψυχολογία”) κι ο Παρασκευόπουλος (στην “Εξελικτική ψυχολογία”) αναφέρουν σχετικά με το θέμα ότι ο Freud υποστήριξε, στα πρώτα συγγράμματά του, ότι η υπερβολική στοργή της μητέρας βλάπτει ανεπανόρθωτα το παιδί, πρώτον γιατί δύσκολα θα αποχωριστεί από αυτή και δεύτερον γιατί του δημιουργεί δυσκολίες στη μετέπειτα ζωή, όπου πλέον είναι αναγκασμένο να ικανοποιείται με λιγότερη αγάπη και στοργή.

Έπειτα ο Watson, σύμφωνα με τον Πιπερόπουλο (1995) στο βιβλίο του “Ψυχολογική φροντίδα του νηπίου και του παιδιού” αφιερώνει μεγάλο κεφάλαιο στους κινδύνους που εγκυμονεί η υπερβολική αγάπη της μητέρας προς το παιδί. Ο Πιπερόπουλος στη συνέχεια μιλάει για τη Ribble που στο σύγγραμμα “Τα δικαιώματα του βρέφους” τόνισε τη σημασία που έχει η παρουσία της μητέρας και η τρυφερή μητρική στοργή, (tender love) στη ψυχολογική ανάπτυξη, τη φροντίδα και ανατροφή του παιδιού.

Συνοψίζοντας λοιπόν αναφέρουμε ότι ο μεν Watson παρουσιάζει την υπερβολική αγάπη της μητέρας ως αρνητικό στοιχείο, που δημιουργεί εξάρτηση, προσκόληση του παιδιού προς τη μητέρα, η δε Ribble την παρουσιάζει ως θετικό στοιχείο, ως τρυφερή μητρική στοργή για την ψυχολογική ανάπτυξη, φροντίδα και ανατροφή του παιδιού.

Σύμφωνα με τον Δ. Ν. Σάκκα (1977) ο Άγγλος ψυχαναλυτής Τζών Σάτιε στο έργο του “οι αρχές της αγάπης και του μίσους” υποστηρίζει ότι στη ζωή του παιδιού κυριαρχική είναι η ανάγκη για μητρική στοργή. Η βασική αυτή για το παιδί ανάγκη εκπηγάει από το ένστικτο της αυτοσυντηρησίας και ενισχύεται από την παντελή αδυναμία του νηπίου να αναπτυχθεί χωρίς τη βοήθεια των άλλων. Το παιδί επιζητεί την παρουσία της μάνας του, ακόμα και όταν δεν πιέζεται από βιολογικές ανάγκες, κατέχεται από συναίσθημα ασφάλειας και ευτυχίας όταν η μάνα του βρίσκεται κοντά του. Φόβος και άγχος αναπτύσσονται από την έλλειψη μητρικής στοργής. Το μίσος και η τάση για καταστροφή αποτελούν αντιδράσεις προς πρόσωπα και αντικείμενα που φαίνονται στο παιδί επικίνδυνα για τη μάνα του. Αυτοί οι φόβοι και τα μίση διατηρούνται και ασυνείδητα γενικεύονται και προς άλλα πρόσωπα ή αντικείμενα, που έχουν έμμεση ή καμιά σχέση με το αρχικό αντικείμενο του φόβου ή του μίσους. (Δ.Ν. Σάκκας, 1977).

Ο Δ.Ν. Σάκκας (1977, 50 -51) υποστηρίζει ότι “η αγάπη της μάνας αποτελεί το καλύτερο, το αναντικατάστατο μέσο για την ομαλή κατάσταση και κοινωνικοποίηση”, ωστόσο όμως τονίζει την έννοια της “πατρικής προστασίας” σε συνδυασμό με την μητρική στοργή για την ομαλή ανάπτυξη ενός ατόμου.

Ο Alfred Adler στο σύγγραμμά του “ανθρώπινοι χαρακτήρες” λέει: “η έλλειψη στοργής, που καταλήγει σε ένα είδος σκληρής αγωγής με αποτέλεσμα την άρνηση κάθε είδους εκδηλώσεως τρυφερότητας, κατέληξε να αποκλείσει κάθε τέτοια προδιάθεση στη παιδική ηλικία του ατόμου, έτσι που τώρα δύσθυμος, φοβισμένος, αποτραβήχτηκε σιγά – σιγά, από το μικρό κύκλο του περιβάλλοντός του”. “Οι άνθρωποι αυτοί ανήκουν στην ομάδα εκείνη που η αγωγή τους έγινε κάτω από ορισμένη πίεση”(Alfred Adler, σελ. 19).

“Όμως είναι δυνατόν να γίνουν σφάλματα και στην αντίθετη περίπτωση, όταν δηλαδή η αγωγή είναι εξαιρετικά τρυφερή. Το χαϊ - δεμένο παιδί αναπτύσσει πέρα από κάθε φυσιολογικό όριο την έφεση της τρυφερότητας και αφοσιώνεται απεριόριστα σε ένα ή περισσότερα πρόσωπα χωρίς να μπορεί να τα αποχωρισθεί. Εξαιτίας διαφόρων λαθών, η τρυφερότης των παιδιών παίρνει τόσο μεγάλες διαστάσεις, ώστε να τους δημιουργείται η εντύπωση, ότι η τρυφερότης αυτή τους επιβάλλει υποχρεώσεις απέναντι των άλλων. Μια τέτοια περίπτωση παρουσιάζεται όταν π. χ. λέμε στο παιδί: θα το κάνεις αυτό γιατί σε αγαπώ. Τέτοια κρούσματα είναι πολύ συχνά στις οικογένειες. Τα παιδιά αυτά αντιλαμβάνονται πολύ εύκολα τις αδυναμίες των άλλων και τις χρησιμοποιούν για να αυξήσουν, με τα ίδια μέσα, την εξάρτηση των άλλων από τη δική τους τρυφερότητα. Πρέπει να προσέχουμε πάντα

αυτές τις φλόγες της τρυφερότητας του παιδιού για κάποιο μέλος της οικογενείας. Δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία ότι η μοίρα του ανθρώπου επηρεάζεται επιβλαβώς από μια τέτοια διαπαιδαγώγηση”(Alfred Adler, σελ.21).

Συνεχίζοντας ο Alfred Adler («Ανθρώπινοι χαρακτήρες», σελ.22)γράφει ότι “στην ομάδα των χαϊδεμένων παιδιών ανήκουν επίσης και τα παιδιά που τους αφαιρούν όλα τα εμπόδια από το δρόμο τους, τα παιδιά που οι ιδιοτροπίες τους προκαλούν ένα φιλικό χαμόγελο και που τους επιτρέπονται όλα χωρίς να συναντούν σοβαρή αντίσταση. Από τα παιδιά αυτά λείπει οποιαδήποτε προετοιμασία για να επιδιώξουν αργότερα και να συνάψουν σχέσεις με ανθρώπους πρόθυμους γι’ αυτό, και πολύ περισσότερο με ανθρώπους που λόγω λαθών κατά τη διαπαιδαγώγηση τους, θα ώρθωναν εμπόδια για την δημιουργία σχέσεων. Δεδομένου ότι δεν τους παρέχεται η ευκαιρία να εκγυμνάζονται για να αντιμετωπίζουν τις δυσκολίες, είναι τελειώς απροετοίμαστα για την μελλοντική ζωή τους. Για το λόγον αυτό υφίστανται αποτυχίες κατά κανόνα αμέσως μόλις φύγουν από τον μικρό κύκλο όπου βασιλεύει αυτή ή γλυκεία ατμόσφαιρα της ζεστής σέρρας και βρίσκονται μπροστά σε ανθρώπους που δεν είναι διατεθειμένοι να υπερβάλουν τις υποχρεώσεις τους, όπως έκαναν οι συγγενείς τους, τυφλωμένοι από υπερβολική τρυφερότητα”.

Τέλος, απ’ όσα αναφέρθηκαν σχετικά με το θέμα της γονεϊκής στοργής, διαπιστώσαμε πως αυτή και απ’ τη μεριά της μητέρας και απ’ τη μεριά του πατέρα είναι απαραίτητη. Καλό είναι όμως να μην προσφέρεται στο παιδί στην υπερβολή της, αλλά στην χρονική στιγμή και στο μέτρο που είναι αναγκαίο για το παιδί, και αυτό φυσικά έχει σχέση με το που βρίσκεται ο γονιός στη δική του ψυχολογική ανάπτυξη (A. Johnson Ιωαννίδου, 2000).

6.2 Συνέπειες στην Κοινωνικοποίηση

Όπως είναι ευνόητο η ψυχοκοινωνική σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα στους γονείς και τα παιδιά είναι αποφασιστικής σημασίας για την ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού. Κάθε είδος λοιπόν της ψυχοκοινωνικής σχέσης ασκεί διαφορετικές επιδράσεις και επιφέρει διαφορετική μορφή κοινωνικοποίησης. Ο Ι.Ν. Παρασκευόπουλος (2^{ος} τόμος «εξελικτικής ψυχολογίας») σύμφωνα με τον Αμερικανό] ερευνητή W. C. Becker παρουσιάζει την αντιστοιχία αυτή ανάμεσα στην ψυχοκοινωνική σχέση και τις συνέπειες της με τον ακόλουθο συνοπτικό πίνακα.

Πίνακας: Βασικοί συνδυασμοί στις διαστάσεις της συμπεριφοράς των γονέων και επιπτώσεις στην κοινωνικοποίηση των παιδιών (I.N. Παρασκευόπουλος 2^{ος} τόμος «εξελικτική ψυχολογία»).

	Έλεγχος	Αυτονομία
Αγάπη	α. δουλικότητα. Εξάρτηση, σχετική επιθετικότητα, περιορισμένη δημιουργικότητα, ευγένεια, πειθαρχία, υπερβολική υποχωρικότητα.	β. ενεργητικότητα, αυτάρκεια, κοινωνικότητα, δημιουργικότητα, ευχέρεια στην οικειοποίηση ρόλων, κριτική ικανότητα.
Εχθρότητα	γ. νευρωτικές διαταραχές, μεγάλη επιθετικότητα, δειλία, εριστικότητα, δυσκολίες στην αποδοχή ρόλων, απόρριψη από το κοινωνικό περιβάλλον.	δ. συχνή εγκληματική συμπεριφορά, ισχυρή επιθετικότητα, δυσκολίες κοινωνικής προσαρμογής.

Μολονότι ο πίνακας αυτός είναι αποκαλυπτικός και παρουσιάζει με σαφήνεια τις επιπτώσεις που επιφέρει καθεμιά από τις παραπάνω ψυχοκοινωνικές σχέσεις στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού, επιχειρούμε παρακάτω μια λεπτομερέστερη ανάλυση και περιγραφή που όπως διαπιστώνουμε προκύπτουν από τις ομάδες γονέων που προβάλλουν οι Πυργιωτάκης (1992) και Παρασκευόπουλος (2^{ος} τόμος «εξελικτική ψυχολογία»).

α. Οι υπερ-προστατευτικοί γονείς αποστερούν κάθε δημιουργικότητα από τα παιδιά τους και παρεμποδίζουν με τον τρόπο αυτό την ομαλή και φυσιολογική τους ανάπτυξη. Τους μεταδίδουν συχνά ευγενικούς τρόπους συμπεριφοράς, αλλά μαθαίνουν στην εξάρτηση και την υποταγή σε βαθμό μάλιστα που να καταντά δουλικότητα. Δεν αναλαμβάνουν ποτέ δική τους πρωτοβουλία και όταν βρεθούν σε καταστάσεις που απαιτούν κάτι τέτοιο, ταλαντεύονται και μένουν αναποφάσιστα. Το αυτοσυναίσθημά τους είναι εξασθετισμένο, εσωτερικά μάλιστα αισθάνονται ανασφάλεια, πολλές φορές δείχνουν εγωιστικές τάσεις και τυραννική συμπεριφορά.

Έχουν δυσκολίες στις κοινωνικές σχέσεις και απορρίπτονται συχνά από το κοινωνικό τους περιβάλλον.

β. Οι δημοκρατικοί και συνεργατικοί γονείς παρουσιάζουν την ιδανική συμπεριφορά προς τα παιδιά τους. Συνδυάζουν, όπως είδαμε, τη στοργή με την ενθάρρυνση για αυτάρκεια και αυθυπαρξία. Η στάση αυτή ευνοεί τη συμμετρική εξέλιξη της προσωπικότητας του παιδιού και βοηθά να αναπτύξει ισχυρό αυτοσυναίσθημα. Μέσα από τη σχέση αυτή το παιδί αποκτά συναισθηματική σταθερότητα, αυτοεμπιστοσύνη, φιλική διάθεση και συνεργατικότητα. Στον κοινωνικό τομέα οικειοποιείται με ευχέρεια τους διάφορους ρόλους, που δεν τους αποδέχεται ωστόσο αβασάνιστα και παθητικά. Ξέρει να συμμετέχει στη λήψη αποφάσεων, αναπτύσσει πρωτοβουλίες και γενικά είναι άτομο δημιουργικό και δραστήριο με υψηλές επιδιώξεις και επιτεύξεις.

γ. Οι αυταρχικοί γονείς συνδυάζουν την εχθρική στάση με τον αυστηρό έλεγχο. Ο συνδυασμός αυτός προκαλεί ανάσχεση στην ομαλή ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού. Επιφέρει συναισθηματικές εντάσεις που είναι δυνατό να οδηγήσουν τελικά σε ψυχονευρωτικές διαταραχές. Τα παιδιά αυτά παρουσιάζουν αστάθεια στη συμπεριφορά τους που διακρίνεται κατά κύριο λόγο από επιθετικότητα και εριστική διάθεση. Οι δυνατές μεταπτώσεις κυμαίνονται από την εξάρτηση και την υποτέλεια ως την υποκριτική στάση και την αντιπολιτευτική διάθεση που εκδηλώνεται με πρώτη ευκαιρία. Σε περίπτωση εκτροπής αποβαίνουν σκληροί και αδίστακτοι εγκληματίες.

δ. Οι φλεγματικοί γονείς με την ψυχρή τους αδιαφορία εγκαταλείπουν τα παιδιά τους και η εξέλιξη τους γενικά επηρεάζεται από τις επιδράσεις του περιβάλλοντος. Ιδιαίτερη σημασία έχουν, στην περίπτωση αυτή, οι “άτυπες ομάδες” των συνομηλίκων, οι οποίες ορίζουν σε μεγάλο βαθμό τη συμπεριφορά του παιδιού και την ανάπτυξη της προσωπικότητας του γενικότερα. Η έλλειψη όμως του πρωταρχικού στοιχείου της αγάπης δεν παρέρχεται χωρίς σοβαρές επιπτώσεις στην ψυχο-συναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού. Η κατάσταση αυτή το ωθεί κατά κανόνα σε σύναψη σχέσεων με αντικοινωνικές ομάδες και περιθωριακά άτομα στα οποία ενσωματώνεται τελικά.

Όσον αφορά τη μητρική στοργή που αναλύσαμε εκτενέστερα στο προηγούμενο μέρος του κεφαλαίου μας ο Δ.Ν. Σάκκας (1977) επικαλούμενος τον Braww παρατηρεί, ότι, όταν το παιδί βρίσκεται σε κατάσταση ανασφάλειας εξαιτίας έλλειψης μητρικής στοργής, αντιδρά κατά ένα από τους εξής τέσσερις τρόπους και αυτή του η αντίδραση αποβαίνει μόνιμο χαρακτηριστικό της προσωπικότητάς του.

1. “Είναι δυνατόν να νομίσει ότι το σφάλμα είναι της ότι η μάνα δεν το αγαπά. Πιθανό επακόλουθο αυτού θα είναι να πάψει να αγαπά τη μάνα και κατά γενίκευση να αναπτύξει εκδικητικές διαθέσεις προς άλλα πρόσωπα και προς την κοινωνία.
2. Είναι δυνατόν να νομίσει ότι έπαψε να προσελκύει την αγάπη και τη φροντίδα της μάνας του, επειδή το ίδιο είναι “κακό παιδί”. Ένα τέτοιο βίωμα πολύ συχνά οδηγεί σε σύμπλεγμα ενοχής ή κατωτερότητας.
3. Σε προχωρημένη περίοδο της ανάπτυξης είναι δυνατόν να παρουσιάσει νηπιασμό, δηλαδή επάνοδο στη συμπεριφορά της νηπιακής ηλικίας, για να κερδίσει την αγάπη της μάνας του.
4. Κατά την εφηβική ηλικία είναι δυνατόν να κάνει σοβαρές παρεκτροπές, για να αναγκάσει τους γονείς να ενδιαφερθούν γι’ αυτό (Δ.Ν. Σάκκας, 1977,51).

6.3 Βασικές προϋποθέσεις στις ψυχοκοινωνικές σχέσεις μεταξύ γονέων – παιδιών για “σωστή” διαμόρφωση προσωπικότητας κι ομαλή κοινωνικοποίηση.

Ο Ι.Ν. Παρασκευόπουλος συμπεραίνει στην “εξελικτική ψυχολογία” πως “ιδανικοί” είναι οι γονείς που συνδυάζουν συγχρόνως τα εξής τρία χαρακτηριστικά στη συμπεριφορά τους:

- α) Είναι έκδηλα στοργικοί
- β) Ενθαρρύνουν την αυτονομία και αυτάρκεια του παιδιού και
- γ) Απαιτούν από το παιδί τους υπεύθυνη και συμπεριφορά.

Επίσης με λίγα λόγια, η Μαρία Χουρδάκη στην “οικογενειακή ψυχολογία” σωστό γονέα ονομάζει εκείνον που:

- Έχει αυτοκυριαρχία
- Δεν είναι εγωκεντρικός
- Διακατέχεται και ενδιαφέρεται για τις ανάγκες του παιδιού του .

Συμφωνώντας με όσα αναφέρθηκαν παραπάνω θα παρουσιάσουμε μερικές βασικές προϋποθέσεις για τη σωστή διαμόρφωση προσωπικότητας κι ομαλή κοινωνικοποίηση σύμφωνα με τον Ι.Ε. Πυργιωτάκη (1992).

6.3.1 Πνεύμα αγάπης

Η σημασία του στοιχείου αυτού έχει τονιστεί σε πολλά σημεία. Πρέπει όμως να διευκρινίσουμε, ότι η αγάπη δεν πρέπει να περιοριστεί μόνο ανάμεσα στους γονείς και το παιδί, αλλά να αγκαλιάσει όλα τα μέλη της οικογένειας. Πρωταρχικό χρέος των γονιών είναι λοιπόν να αναπτύξουν πνεύμα αγάπης και κατανόησης, να καλλιεργήσουν σωστό ψυχικό δεσμό μεταξύ τους και να ευνοήσουν έτσι την ομαλή κοινωνικοποίηση των παιδιών τους. Όταν το παιδί απολαμβάνει την πατρική και τη μητρική στοργή και την αγάπη των υπόλοιπων μελών της οικογένειας, όταν ζει μέσα σε ένα φυσιολογικό περιβάλλον που διακρίνεται από ομαλές σχέσεις και αισιοδοξία, τότε έχει όλες τις δυνατότητες να αναπτυχθεί ομαλά και χωρίς προβλήματα. Όταν αντίθετα το παιδί βιώνει συχνά έντονες ψυχοσυναισθηματικές και συγκινησιακές καταστάσεις, τους διαπληκτισμούς και τις φιλονικίες των γονιών του, τότε υπάρχει φόβος να καταλήξει ψυχονευρωτικό άτομο, προβληματικό για τον εαυτό του και για το κοινωνικό σύνολο.

6.3.2 θετικό αυτοσυναίσθημα

Σημαντικό είναι επίσης, σε όλες τις φάσεις της κοινωνικοποίησης, να καλλιεργηθεί στο παιδί θετικό αυτοσυναίσθημα. Το αυτοσυναίσθημα είναι ο πυρήνας γύρω από τον οποίο περιστρέφονται και διαμορφώνονται όλες οι άλλες αντιλήψεις, είναι αυτό που παρέχει συνοχή και συνέπεια στην προσωπικότητα του ατόμου. Με εξασθενημένο αυτοσυναίσθημα είναι συνεπώς δύσκολο να καλλιεργηθεί κοινωνικά το παιδί και να ενταχθεί ομαλά στο κοινωνικό σύνολο. Με ειδικές έρευνες διαπιστώνεται η ιδιαίτερη σημασία του παράγοντα αυτού όχι μόνο μέσα στο οικογενειακό περιβάλλον, αλλά και σ' άλλους παράγοντες αγωγής, όπως το σχολείο. Καθήκον λοιπόν των ώριμων ατόμων είναι να τηρήσουν θετική στάση προς το παιδί, ώστε να τονώσουν την αυτοπεποίθηση του και να ενισχύσουν το αυτοσυναίσθημα του. Η αρχή αυτή έχει ιδιαίτερη σημασία για τους γονείς που, μαζί με τους δασκάλους, αποτελούν τους "ουσιώδεις άλλους", τα καθοριστικά δηλ. πρόσωπα για την ανάπτυξη του αυτοσυναισθήματος του παιδιού. Κάθε υποτίμηση και προσβολή που προέρχεται από τα πρόσωπα αυτά οδηγεί μοιραία στην εξασθένηση του αυτοσυναισθήματος. Αν μάλιστα αυτό επαναλαμβάνεται συχνά είναι πολύ πιθανό να προκαλέσουμε συναισθήματα κατωτερότητας. Όπως είναι όμως γνωστό, τα παιδιά που μαστίζονται από το ψυχοφθόρο αυτό συναίσθημα, παρουσιάζουν δυσκολίες στην ομαλή προσαρμογή και την ένταξη στο κοινωνικό σύνολο. Συχνά παραμένουν σε όλη τους τη ζωή "περιθωριακά άτομα".

6.3.3 Συνέπεια λόγων και έργων

Εφόσον τηρηθούν οι δύο αυτές βασικές προϋποθέσεις, η δημιουργία δηλ. φυσιολογικού οικογενειακού κλίματος και η ανάπτυξη θετικού αυτοσυναίσθηματος, οι πιθανότητες για ομαλή κοινωνικοποίηση έχουν αυξηθεί σημαντικά. Ένα σημείο που πρέπει να προσέξουν ακόμη οι γονείς είναι η *συνέπεια λόγων και έργων*. Όπως προκύπτει από τη μέχρι τώρα ανάλυση της κοινωνικοποίησης, εκείνο που έχει αποτελεσματική δραστηριότητα, είναι η βιωματική σχέση, η αλληλεπίδραση. Αποτελεσματικό είναι επομένως αυτό που ο καθένας “έχει μέσα του” και ο τρόπος με τον οποίο εμφανίζεται στις ενέργειες και τις πράξεις του. Καθένας από μας δε διδάσκει αυτό που έμαθε να λέει, αλλά αυτά που συνηθίζει να κάνει. Δε μεταδίδει αυτό που ξέρει, αλλά αυτό που ο ίδιος είναι. Είναι επομένως δύσκολο, αν όχι αδύνατο, να μεταδώσει μια οποιαδήποτε αρχή ή αξία (ηθική, θρησκευτική κ.λπ.) αν δεν την έχει ενστερνιστεί και δεν την πιστεύει ο ίδιος.

Κάθε λοιπόν διδασκαλία που δε συνοδεύεται με ταυτόχρονη πράξη, αποβαίνει άκαρπη και στείρα, πολύ συχνά μάλιστα οδηγεί σε συγκρούσεις και επιφέρει σύγχυση στο παιδί. Κατά τον ίδιο τρόπο, όλα τα αλληπάλληλα “μη” της μητέρας ή του πατέρα και ολόκληρος ο κλοιός των απαγορευτικών διατάξεων που συνθέτουν συνήθως την αγωγή στην ελληνική οικογένεια, αποβαίνουν χωρίς νόημα, αν δε συνοδεύονται με ταυτόχρονη εφαρμογή από τους ίδιους τους γονείς και το περιβάλλον γενικά.

6.3.4 Σταθερότητα συμπεριφοράς.

Σημαντικό είναι επίσης να υπάρχει σταθερότητα και αντιστοιχία στη συμπεριφορά των γονιών. Μέσα στα πλαίσια της κοινωνικοποίησης διαμορφώνεται η πρώτη ηθική συνείδηση και η αντίληψη γι' αυτό που θεωρούμε “καλό” ή “κακό”. Αν λοιπόν δεν υπάρχει ομοιογένεια στις αντιλήψεις των γονέων και αντιστοιχία στις πράξεις τους, αλλά αυτό που ο ένας επαινεί αποδοκιμάζει ο άλλος, τότε επέρχεται σύγχυση στο παιδί που διχάζεται και δεν είναι σε θέση να διαμορφώσει σταθερούς ηθικούς κανόνες. Παρόμοιο είναι το φαινόμενο που προκύπτει από την αλλοπρόσαλλη μεταχείριση των γονιών. Το σημείο αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία για τους Έλληνες γονείς που φαίνεται να μεταχειρίζονται τα παιδιά τους, σε μεγάλο βαθμό, ανάλογα με τις διαθέσεις της στιγμής και όχι σύμφωνα με κάποιο σταθερό και μελετημένο τρόπο. Έτσι είναι δυνατό ένας γονιός να τιμωρεί με αυστηρότητα ασήμαντα παραπτώματα και να αφήνει ατιμώρητα άλλα πιο σημαντικά. Η

κατάσταση αυτή επιφέρει στο παιδί αβεβαιότητα και ανασφάλεια, επειδή δεν μπορεί να προβλέψει τις συνέπειες που θα προκαλέσει με τη δική του συμπεριφορά.

6.3.5 Αποφυγή υπερβολικής αυστηρότητας

Η συμπεριφορά των γονιών θα πρέπει να είναι γενικά προσεγμένη και να αποφεύγεται η υπερβολική αυστηρότητα και οι σκληρές τιμωρίες, που μπορεί να κάμουν τα παιδιά ανυπάκουα, αντιδραστικά, δουλικά ή και επαναστατικά ακόμη. Ένας τραχύς και βάρβαρος τρόπος συμπεριφοράς μπορεί να διαταράξει ανεπανόρθωτα την ψυχική ισορροπία και την ομαλή συγκρότηση της προσωπικότητας του παιδιού και να σημαδέψει οριακά τη ζωή του.

Παραθέτουμε χαρακτηριστικά ένα μικρό απόσπασμα του F. Kafka από το έργο του, "Γράμμα του πατέρα".

"Θυμάμαι καλά μόνο ένα περιστατικό από τα πρώτα χρόνια. ίσως κι εσύ να το θυμάσαι. Μια φορά, νύχτα, άρχισα να κλαίω μουρμουρίζοντας και να ζητάω νερό, φυσικά όχι από δίψα, αλλά ίσως για να σας εξοργίσω ή για να περάσω την ώρα μου. Ύστερα από λίγες άγριες φοβέρες, που έμειναν χωρίς αποτέλεσμα, μ' άρπαξες απ' το κρεβάτι, μ' έσυρες στο μπαλκόνι και μ' άφησες εκεί με το νυχτικό για λίγο, μπροστά στην κλειστή πόρτα. Δε θέλω να ισχυριστώ πως αυτό δεν ήταν σωστό, ίσως τότε να μην μπορούσε να ξαναγίνει ησυχία μέσα στη νύχτα μ' άλλο τρόπο, θέλω όμως να χαρακτηρίσω τα μέσα διαπαιδαγώγησης που χρησιμοποιούσες και την επίδραση που ασκούσες πάνω μου, αναφέροντας αυτό το περιστατικό. Από τότε συμμορφώθηκα, αλλά μου έμεινε ένα βαρύ ψυχικό τραύμα. Δεν μπορούσα σύμφωνα με τη φύση μου, να συνδυάσω σωστά την παράλογη απαίτηση για νερό, που για μένα ήταν αυτονόητη, με το άγριο και τρομερό πέταγμα στο μπαλκόνι. Πέρασαν χρόνια κι ακόμα υπέφερα απ' τη βασανιστική παράσταση ενός πελώριου ανθρώπου, του πατέρα μου, που ήταν για μένα η προσωποποίηση της δικαιοσύνης, να έρχεται σχεδόν χωρίς αιτία τη νύχτα πάνω μου και να με πετά απ' το κρεβάτι στο μπαλκόνι θεωρώντας με ένα τίποτα. Το περιστατικό αυτό ήταν τότε μια μικρή αρχή, το αίσθημα όμως της μηδαμινότητάς μου, που πολλές φορές με κυριαρχούσε (...) προέρχεται πολύ συχνά απ' τη δική σου επιρροή". (Ι.Ε. Πυργιωτάκη, 1992,64).

Η ειλικρινής αυτή εξομολόγηση μας αποκαλύπτει τις τρομακτικές διαστάσεις που μπορεί να πάρει μια άστοχη τιμωρία όταν υπερβαίνει τα όρια της αυστηρότητας. Η τιμωρία είναι γενικά ένα πολύ αμφισβητούμενο μέσο αγωγής. Ένας μετριοπαθής παρατηρητής θα μπορούσε να την παρομοιάσει με το φάρμακο που χορηγεί ο γιατρός: Το κατάλληλο φάρμακο, στον κατάλληλο οργανισμό, με τη σωστή

δοσολογία αναμένεται να επιφέρει θεραπευτική επίδραση. Η κατάλληλη τιμωρία, στο κατάλληλο άτομο, στην κατάλληλη στιγμή, ίσως επιφέρει θετικό αποτέλεσμα, έστω και με κατασταλτικό τρόπο. Όπως όμως το φάρμακο όταν χορηγείται συνεχώς προκαλεί εθισμό στον ασθενή και δεν επιφέρει κανένα θετικό αποτέλεσμα, αλλά αρνητικές συνέπειες, το ίδιο και η τιμωρία: Αν συνεχιστεί για πολύ καιρό θα χάσει και αυτόν ακόμη τον κατασταλτικό της χαρακτήρα και θα συσσωρεύσει κινδύνους και διαταραχές στην ομαλή ανάπτυξη του παιδιού και την ένταξη του στην κοινωνία. Γονείς που συμπεριφέρονται όπως ο πατέρας του Kafka, κάνουν ό,τι έκανε και ο Κρόνος: καταβροχθίζουν τα παιδιά τους.

6.3.6 Ευκαιρίες για παιχνίδι

Δε θα θέλαμε να τελειώσουμε την αναφορά μας στους παράγοντες αυτούς, χωρίς να θίξουμε την ιδιαίτερη σημασία του παιχνιδιού. "Είναι αναμφισβήτητο γεγονός ότι στο παιχνίδι καλλιεργούνται και προετοιμάζονται οι ικανότητες και δεξιότητες του παιδιού για την αντιμετώπιση των συνθηκών της κατοπινής ζωής του σε ατμόσφαιρα αυθόρμητης δραστηριότητας". Η άποψη αυτή του Ξωχέλλη είναι νομίζουμε αρκετή για να δείξει τη σημασία που παίρνει στην ομαλή ανάπτυξη του παιδιού και την ένταξη του στην κοινωνία.

Στα διάφορα "παιχνίδια ρόλων" π.χ., το παιδί παίζοντας τον πατέρα ή τη μητέρα, τον ταξιδιώτη ή τον επισκέπτη, εσωτερικοποιεί τους ρόλους αυτούς και προετοιμάζεται για τη ζωή. Ιδιαίτερη σημασία έχουν τα ομαδικά παιχνίδια. Τα παιχνίδια αυτά εξελίσσονται ομαλά μόνο αν τηρηθούν από όλους τους συμπαίκτες οι κανόνες που ρυθμίζουν τη διαδικασία τους. Η επιθυμία για την ομαλή τους εξέλιξη και η ικανοποίηση των παιδιών που συμμετέχουν τα παρακινούν στην πιστή εφαρμογή των κανόνων και τα εισάγουν έτσι με τρόπο αυθόρμητο σε μια πρώτη μορφή κοινωνικής οργάνωσης, αφού τα δεσμεύουν να διαμορφώνουν τη συμπεριφορά τους σύμφωνα με ένα προκαθορισμένο σύστημα κανόνων και αρχών. Χαρακτηριστικό είναι μάλιστα πως τα παιδιά δεν είναι σε θέση να λάβουν μέρος σε ομαδικά παιχνίδια πριν αναπτυχθεί το στοιχείο της κοινωνικότητας στο βαθμό που είναι απαραίτητη. Σ' όλο αυτό το διάστημα το παιδί παίζει μόνο του ("μοναχικό παιχνίδι") και όταν ακόμη βρίσκεται ανάμεσα σε άλλα παιδιά. Από τα "παράλληλα" αυτά παιχνίδια, το παιδί με τη βαθμιαία ανάπτυξη και την κοινωνική του καλλιέργεια μεταβαίνει στα "ομαδικά παιχνίδια", που και αυτά με τη σειρά τους καλλιεργούν την κοινωνικότητα και βοηθούν στη σφαιρική και σύμμετρη ανάπτυξη της προσωπικότητας του. Το παιχνίδι έχει, για τους λόγους αυτούς, ιδιαίτερη θέση στη ζωή του παιδιού.

Κλείνοντας το κεφάλαιο αυτό θα θέλαμε να τονίσουμε την εξής φράση “Ποτέ δεν πρέπει να ξεχνούμε ότι οι μορφές εκφράσεως ενός ανθρώπου δεν είναι δυνατόν να κριθούν σχηματικά” (Alfred Adler, 22, “Ανθρώπινοι χαρακτήρες”) του Alfred Adler που παρόλο στο σύγγραμμά του μιλάει για τα όσα αναφέρθηκαν και συμφωνεί με αυτά δεν δέχεται, ωστόσο την κατηγοριοποίηση ή ομαδοποίηση ανθρώπων. Σύμφωνα με την Α. Johnson Ιωαννίδου (1998, 17) η συμπεριφορά έχει άμεση σχέση με την «ψυχολογική ωριμότητα» και όσο πιο αυτόνομος και αυτόνομος είναι ο γονιός τόσο μπορεί να συμπεριφερθεί έτσι προς το παιδί του και ο δάσκαλος προς το μαθητή του. - Η υπό αίρεση αγάπη εκφράζεται όταν ο ίδιος ο γονιός έχει δεχθεί τέτοιου είδους αγάπη (Α. Johnson, 2000)-.

7. ΣΥΜΠΛΕΓΜΑΤΑ

Σύμφωνα με την Α. Johnson Ιωαννίδου (2000), που όπως είδαμε τονίζει τη σημασία των εμπειριών της παιδικής ηλικίας στη μετέπειτα συμπεριφορά του ατόμου, θα μιλήσουμε παρακάτω για τα «συμπλέγματα (complexes) που αποτελούν ομάδες ασυνείδητων εμπειριών ιδίως της παιδικής ηλικίας με ιδιαίτερη και συνήθως δυσάρεστη συναισθηματική σημασία για το άτομο, που εμποδίζουν την ομαλή πνευματική εξέλιξη και διαταράσσουν την ψυχική υγεία”. (Δ. Σάκκας 1977, 214).

Ο Θ. Βορέας στο βιβλίο του Δ. Ν. Σάκκα (1977,214) γράφει ότι συμπλέγματα είναι “συγγενών παραστάσεων συγκροτήματα και αθροίσματα μετά ισχυρών παθημάτων συνημμένων”.

Ο Δ. Σάκκας (1977, 214) γράφει ότι τα συμπλέγματα επηρεάζουν τη σκέψη και τη συμπεριφορά βαθύτατα, υποχρεώνουν τον άνθρωπο να αντιλαμβάνεται τον κόσμο, να σκέπτεται και να αντιδρά κατά ορισμένο τρόπο που προσιδιάζει στη φύση κάθε συμπλέγματος. Όπως στο μουσικό δίσκο ένα ράγισμα δημιουργεί παραφωνία, κατ’ ανάλογο τρόπο το σύμπλεγμα αποτελεί, θα λέγαμε, “πληγή” στη δομή της προσωπικότητας και είναι αιτία ώστε ο άνθρωπος κάτω από ορισμένες συνθήκες και ορισμένες περιστάσεις να μη συμπεριφέρεται ομαλά ή να παρουσιάζει και συμπτώματα σωματικών ασθενειών.

Αν παραβάσουμε την προσωπικότητα με δέντρο, το σύμπλεγμα θα ήταν δυνατόν να το παραβάλουμε με πέτρα κάτω από τη ρίζα του δέντρου, που δεν επιτρέπει στο δέντρο να απλώσει ελεύθερα τις ρίζες του και να αναπτυχθεί πλήρως. Η διαφορά στην παρομοίωση είναι ότι η πέτρα βρίσκεται κάτω από τη ρίζα πριν από

την ύπαρξη του δέντρου, ενώ το σύμπλεγμα αναπτύσσεται από την αρχή της ανάπτυξης (Δ. Σάκκας, 1977, 214).

Ο αριθμός των συμπλεγμάτων είναι, θα 'λεγε κανείς, ακαθόριστος. Κάθε τόσο κι ακούγεται ένα καινούργιο κι ολότελα απίθανο σύμπλεγμα. Έτσι, έχουμε συμπλέγματα διάφορα. Ο Ι.Δ. Ιωαννίδης (1996) αναφέρει ως συμπλέγματα, το Σύμπλεγμα Καγκουρώ (για την υπερπροστατευτικότητα), Σύμπλεγμα Άρτεμης (το ανυπότακτο της ανδρογυναίκας), Σύμπλεγμα Ευνούχου, Σύμπλεγμα Ορέστη (μισογυμνισμός), Σύμπλεγμα Οινόμαου (ερωτική αντιζηλία πατέρα προς κόρη) κ.λ.π.

Βασικά δύο είναι, θα λέγαμε, τα κυριότερα συμπλέγματα, σύμφωνα με τον Ι.Δ. Ιωαννίδη (1996) από την οπτική γωνία θεώρησης της ανθρώπινης προσωπικότητας. Το σύμπλεγμα κατωτερότητας το ένα, και το Οιδιπόδειο σύμπλεγμα το άλλο.

Στο βιβλίο του Ι.Δ. Ιωαννίδη (1996) το Οιδιπόδειο Σύμπλεγμα, όπως το παρουσίασε ο Φρόυντ, ήταν κάτι το κληρονομικό, κάτι το βιολογικά έμφυτο, που ενυπάρχει σ' όλα τα μήκη και πλάτη της γης. Στην εποχή μας κάτι τέτοιο θεωρείται σα μια υπερβολή. Είναι πολλοί που αμφισβητούν σήμερα ακόμα και την ύπαρξη του σε μια αστική δυτικοευρωπαϊκή κοινωνία. Ακόμα και νεοφροϋδιστές, όπως ο Σάλλιβαν, - συμπληρώνει ο Ιωαννίδης (1996)- το δέχονται σαν κάτι που μπορεί να υπάρξει μόνο εφόσον ευνοείται από το κοινωνικό και πολιτιστικό περιβάλλον η προσήλωση στα ισχυρά μέλη της οικογένειας.

Το Οιδιπόδειο σύμπλεγμα, κατά τη Φροϋδική αντίληψη, αποτελεί την κρίσιμη καμπή για την ομαλή ανάπτυξη της προσωπικότητας. Αν δεν λυθεί το σύμπλεγμα σωστά, η ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού θα ακολουθήσει δρόμο λαθεμένο. (Ι.Δ. Ιωαννίδης 1996, 200).

Το Οιδιπόδειο, κατά τον Φρόυντ πάντα, όπως το παρουσιάζει ο Ιωαννίδης (1996) κάνει την εμφάνιση του γύρω στα 3-4 χρόνια. Το αγόρι αρχίζει να ανταγωνίζεται τον πατέρα του στην αγάπη προς τη μητέρα του και, σαν άλλος Οιδίποδας, θέλει να πάρει τη θέση του. Ταυτόχρονα κυριαρχείται από άγχος, μια και νομίζει ότι με τη μαγική σκέψη η διάθεση του αυτή δεν θα μείνει χωρίς τιμωρία από μέρους του πατέρα του.

Η λύση του Οιδιπόδειου Συμπλέγματος (για το αγόρι) και του Συμπλέγματος της Ηλέκτρας (για το κορίτσι) δεν είναι άλλη από την κατανόηση της ιδιαιτερότητας του φύλου και της θέσης που κατέχει στην οικογένεια. Η κατανόηση αυτή θα συντελέσει στην ομαλή εξέλιξη της προσωπικότητας τους. Αλλιώς, τυχόν

προσκόλληση του αγοριού προς τη μητέρα (Οιδιπόδεια καθήλωση) δεν αφήνει το παιδί ν' αναπτύξει ομαλά τη σεξουαλικότητα του, του δημιουργεί όπως είναι επόμενο μια ελαττωμένη προσωπικότητα, έλλειψη σιγουριάς, ακόμα και ομοφυλοφιλία (Ι.Δ. Ιωαννίδης, 1996).

Παλαιότερα, που η μορφή της οικογένειας ήταν κλειστή και τα πρότυπα για ταύτιση δεν ήταν άλλα από τους γονείς, υπήρχε το ενδεχόμενο να γίνει μια λανθασμένη ερωτική προσκόλληση. Οπότε η αδυσώπητα κοινωνική ηθική, επέβαλλε μια σύγκρουση μεταξύ των "ηθικών πρέπει" και της επιθυμίας και δημιουργούσε άγχος και φοβία (για τα οποία θα μιλήσουμε παρακάτω) ως προς την προσέγγιση του άλλου φύλου. Το συναίσθημα ενοχής ήταν μια κατάσταση που ακολουθούσε το άτομο κι αργότερα. (Ι.Δ. Ιωαννίδης 1996, 201).

Αντίθετος με την παραπάνω άποψη του Φρόυντ είναι ο Άντλερ, ο οποίος δεν βλέπει την αρχική εχθρότητα του αγοριού προς τον πατέρα, που αποτελεί και το χαρακτηριστικό του Οιδιπόδειου συμπλέγματος, σαν μια ένδειξη ασυνείδητης ερωτικής αντιζηλίας αλλά σαν μια ανταγωνιστική διάθεση που βασίζεται σε γεγονότα που είναι "όχι η αιτία αλλά οι συνέπειες μιας κατάστασης", μιας κατάστασης που ο πατέρας με την κακή του συμπεριφορά προκαλεί αρνητικά συναισθήματα.

Ωστόσο το Οιδιπόδειο Σύμπλεγμα δεν μπορεί να βοηθήσει σήμερα ότι είναι εκείνο που ρυθμίζει την ομαλή ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού, γιατί στο θέμα αυτό παίζουν μεγάλο ρόλο διάφοροι εσωοικογενειακοί και εξωοικογενειακοί παράγοντες (Ι.Δ. Ιωαννίδης 1996).

Ο Δ. Σάκκας 1977 γράφει για τα συμπλέγματα που ενδιαφέρουν ιδιαίτερα την αγωγή: τα συμπλέγματα ανασφάλειας, κατωτερότητας, ανωτερότητας και ενοχής.

7.1 Σύμπλεγμα ανασφάλειας

"Σύμπλεγμα ανασφάλειας (complex of insecurity) είναι ψυχολογική κατάσταση κατά την οποία το άτομο δεν αισθάνεται ασφάλεια, "σιγουριά". (Δ. Σάκκας 1977, 215).

Αίτια: Σύμπλεγμα ανασφάλειας προκαλούν: η έλλειψη μητρικής και πατρικής στοργής, οι φιλονικίες και το διαζύγιο των γονέων, η δεσποτική συμπεριφορά των γονέων ή των δασκάλων, η υπερπροστασία ή η εγκατάλειψη, ο ανταγωνισμός στο σχολείο κ.α. Στους ενήλικους αίσθημα ανασφάλειας προκαλούν η οικονομική κρίση, η ανεργία, ο κίνδυνος πολέμου και άλλοι παράγοντες.

Πώς εκδηλώνεται. Το άτομο που κατέχεται από ανασφάλεια φοβάται, είναι ανήσυχος ή νευρικό, δειλό, διστάζει να αναλάβει πρωτοβουλία. Παρουσιάζει τάσεις φυγής από την πραγματικότητα και απομόνωσης και σπανιότερα τάσεις εκδικητικές.

Ορθή αγωγή για την πρόληψη ή την καταπολέμηση του συμπλέγματος. Δεν αναπτύσσεται το σύμπλεγμα, όταν το παιδί αισθάνεται ότι το αγαπούν και το προστατεύουν. Αν όμως αναπτυχθεί, για να υπερνικηθεί, πρέπει να δημιουργηθεί το περιβάλλον που ευνοεί την ανάπτυξη συναισθημάτων ασφάλειας και αισιοδοξίας, περιβάλλον που να μη δημιουργεί συναισθηματικές εντάσεις και άγχος. (Δ. Σάκκας 1977).

7.2 Σύμπλεγμα Κατωτερότητας

“Σύμπλεγμα κατωτερότητας (complex of inferiority) είναι ψυχολογική κατάσταση κατά την οποία το άτομο νομίζει ότι μειονεκτεί απέναντι στους άλλους και πιστεύει ότι δεν μπορεί να επιτύχει, χωρίς όμως αυτή η πίστη του να είναι δικαιολογημένη”. (Δ. Σάκκας 1977, 216). Το άτομο εξουσιάζεται από το σύμπλεγμα αυτό τόσο πολύ, ώστε κυριεύεται από απαισιοδοξία, χάνει την αυτοπεποίθηση του και υποτιμά τις ικανότητες του.

Αίτια: Ο Άντλερ υποστηρίζει ότι βασική ανάγκη που κατευθύνει τη συμπεριφορά του ανθρώπου και ιδιαίτερα του παιδιού είναι η ανάγκη για απόκτηση δύναμης. Είναι μια ασυνείδητη δύναμη για την προβολή του εγώ, για αναγνώριση, επικράτηση και κυριαρχία. Όταν αυτή η ανάγκη δεν ικανοποιείται, όταν το άτομο αποτυγχάνει και δοκιμάζει σοβαρές απογοητεύσεις εξαιτίας ελαττωμάτων, μεγάλων εμποδίων, αυστηρής και χωρίς κατανόηση αγωγής, επικρίσεων κτλ, αναπτύσσεται το σύμπλεγμα κατωτερότητας. (Δ. Σάκκας 1977, 216).

Πώς εκδηλώνεται. Το άτομο υποτιμά τον εαυτό του και υπερτιμά τους άλλους. Είναι δειλό, υποχωρητικό, απαισιόδοξο και μάλιστα ευαίσθητο στην κριτική. Αγωνίζεται, χωρίς να πιστεύει στην επιτυχία ή εγκαταλείπει την προσπάθεια. Αισθάνεται φθόνο για όσους επιτυγχάνουν και ευτυχούν. Δεν επιδιώκει την κοινωνική συναναστροφή αλλά την απομόνωση ή τη συναναστροφή με άτομα πιο νέα, πιο ασθενικά ή με μεγαλύτερες γνώσεις. Όταν βρίσκεται μπροστά σε άτομα ικανότερα ή ισχυρότερα, υποχωρεί και υποτάσσεται, ενώ, όταν βρίσκεται ανάμεσα σε αδύνατα, “κάνει τον παλικαρά”, παρουσιάζει συμπεριφορά που φανερώνει προσπάθεια για εξασφάλιση υπεροχής. Η ανάγκη για απόκτηση δύναμης εκφράζεται και με κομπιασμούς, επιθετική συμπεριφορά και άλλους τρόπους. Ορισμένα άτομα διαπράττουν ακόμη και κολάσιμα παραπτώματα, για να επιτύχουν με την τιμωρία

τους την ηρωοποίηση και την προβολή. Πολλοί έφηβοι αποκτούν κακές έξεις (κάπνισμα κτλ) και ντύνονται κατά τρόπο “εξεζητημένο”, για να φαίνονται μεγάλοι και να τους υπολογίζουν. Και όσοι ακολουθούν πιστά τη μόδα, κατέχονται από την ίδια ανάγκη, την ανάγκη για προβολή και αναγνώριση. Όπως είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, πολλά άτομα ξεπερνούν το σύμπλεγμα κατωτερότητας με την αντιστάθμιση. (Δ. Σάκκας 1977).

Ορθή αγωγή για την πρόληψη ή την καταπολέμηση του συμπλέγματος. “Για να μην αναπτύσσεται το σύμπλεγμα κατωτερότητας, είναι ανάγκη”:

1. Οι απαιτήσεις μας από τα παιδιά να είναι ανάλογες με την ηλικία, τις ικανότητες και την εμπειρία τους.
2. Να ενθαρρύνουμε την απασχόληση σε δραστηριότητες, στις οποίες το παιδί είναι δυνατόν να παρουσιάσει επιτυχίες.
3. Να αποφεύγουμε την υπερπροστασία, γιατί εμποδίζει την πρωτοβουλία και τη δραστηριότητα, καθώς επίσης και την αυταρχική και σκληρή μεταχείριση, γιατί αποθαρρύνει και απογοητεύει.
4. Να μην καλλιεργούμε την προσδοκία μεγάλων επιτυχιών σε παιδιά που δεν έχουν ικανότητες.

Όλα τα παιδιά, ακόμη και τα πιο ικανά, να τα προετοιμάζουμε ψυχολογικά να δέχονται ψύχραιμα τις αποτυχίες που κι αυτές εντάσσονται στον κύκλο της ζωής.

5. Να αναγνωρίζουμε την προσπάθεια και να επαινούμε τις επιτυχίες. Είναι ανάγκη να επαινούμε περισσότερο τα παιδιά που υστερούν και καταβάλλουν φιλότιμες προσπάθειες παρά τα προικισμένα από τη φύση τους. Τα πρώτα χρειάζονται να τα ενθαρρύνουμε, ενώ στα δεύτερα ο συχνός έπαινος αναπτύσσει τον εγωισμό τους.
6. Να αποφεύγουμε τις επικρίσεις. Αντί να επικρίνουμε τα σφάλματα είναι καλύτερα να ενθαρρύνουμε την προσπάθεια για επιτυχία.
7. Να αποφεύγουμε τις μειωτικές συγκρίσεις. Όπως γράφει ο Α. Παπακωνσταντίνου (1962: 278) “αντί της δυσμενούς συγκρίσεως: “διατί δεν δύνασθε να επιτύχετε ότι και ο β, που είναι ένα άριστο παιδί και δι’ αυτό όλοι το αγαπούμε”. Είναι προτιμότερα η σύγκρισης προς τον εαυτό του. Είναι δηλαδή καλύτερον να είπωμεν: “Η χθεσινή σας πράξις ήτο εξαίρετος. Είμαι βέβαιος ότι δύνασθε να κάμετε το ίδιο και σήμερα, ή αυτό που κάμνετε σήμερα δεν ταιριάζει με τας συνηθείας που έχετε”.

Αν το σύμπλεγμα έχει αναπτυχθεί, να καταβάλλουμε προσπάθεια για την τόνωση της αυτοπεποίθησης. Για το σκοπό αυτό να ενθαρρύνουμε τις κοινωνικές σχέσεις και τη συνεργασία με τους άλλους, να παρέχουμε ευκαιρίες για επιτυχία και να επαινούμε τις φιλότιμες προσπάθειες και τις επιτυχίες. (Δ. Σάκκας 1977, 217-218)

7.3 Σύμπλεγμα ανωτερότητας

“Σύμπλεγμα ανωτερότητας (complex of superiority) είναι ψυχολογική κατάσταση κατά την οποία το άτομο υπερεκτιμά τον εαυτό του και συμπεριφέρεται αλαζονικά. Είναι σύμπλεγμα αντίθετο προς το σύμπλεγμα κατωτερότητας”. (Δ. Σάκκας 1977, 218).

Αίτια: Ομορφιά, υψηλή ευφυΐα, ικανότητες, παρ’ αξία, επιτυχίες, εύκολη και χωρίς δοκιμασίες ζωή, αγωγή αριστοκρατική, αυταρχική, αντιανθρωπιστική κτλ., ή ακόμα και σύμπλεγμα κατωτερότητας.

Πώς εκδηλώνεται. Το άτομο μιλά για τις επιτυχίες του, μονοπωλεί τη συζήτηση, υποτιμά τις ικανότητες και τις επιτυχίες των άλλων και αδιαφορεί για τις ανάγκες τους. Η συμπεριφορά του είναι αλαζονική. Δε διαθέτει τις ικανότητες του για την εξυπηρέτηση των άλλων, αλλά νομίζει ότι οι άλλοι οφείλουν να το υπηρετούν. Είναι δυνατόν να αισθάνεται και ικανοποίηση κάνοντας τους άλλους να στεναχωρούνται ή και να υποφέρουν. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η βαναυσότητα του Ναζισμού, που θεμελιώθηκε πάνω στο σύμπλεγμα αυτό. Ο κατεχόμενος από σύμπλεγμα κατωτερότητας δεν είναι κοινωνικός τύπος, δεν είναι όμως κοινωνικός τύπος και ο κατεχόμενος από σύμπλεγμα ανωτερότητας. Ο πρώτος είναι δειλός και αποφεύγει τη συνεργασία, ο δεύτερος καταδυναστεύει τους άλλους, τους θεωρεί μέσα για την ικανοποίηση των επιθυμιών του. Πολλά άτομα που κατέχονται από σύμπλεγμα κατωτερότητας παρουσιάζουν συμπτώματα συμπλέγματος ανωτερότητας ως αντιστάθμιση. Γι’ αυτό τα δύο συμπλέγματα θεωρούνται ως ένα, που παρουσιάζει δύο όψεις. (Δ. Σάκκας 1977)

Ορθή αγωγή για την πρόληψη ή την καταπολέμηση του συμπλέγματος. Τα παιδιά πρέπει να συναντούν εμπόδια, να δοκιμάζουν επιτυχίες και αποτυχίες, να επαινούνται αλλά και να συνηθίσουν να δέχονται την κριτική. Να αποθαρρύνεται η τάση των παιδιών για χλευασμό και υποτίμηση των άλλων. Η αγωγή ιδίως παιδιών με υψηλή ευφυΐα και πολλές δεξιότητες πρέπει να έχει κοινωνικό και ανθρωπιστικό προσανατολισμό. Να μην αναπτύσσεται ο ναρκισσισμός, αλλά η συνεργατικότητα και η επιθυμία για προσφορά υπηρεσίας στον συνάνθρωπο και στην κοινωνία. (Δ. Σάκκας 1977)

7.4 Σύμπλεγμα ενοχής

“Σύμπλεγμα ενοχής (complex of guilt) είναι ψυχολογική κατάσταση κατά την οποία το άτομο αισθάνεται ντροπή ή ενοχή για ό,τι έπραξε, είπε ή σκέφτηκε” (Δ. Σάκκας 1977, 219).

Αίτιο ανάπτυξης του. Η συνείδηση παράβασης των ηθικών κανόνων και αδικίας.

Πότε και πώς αναπτύσσεται. Το σύμπλεγμα αναπτύσσεται κυρίως κατά την νηπιακή και την παιδική ηλικία, κατά την οποία τα παιδιά είναι πολύ ευαίσθητα στις επικρίσεις. Αν π.χ. λέμε σ' ένα παιδί που τρώει τα νύχια του ή παρουσιάζει άλλη ανεπιθύμητη συμπεριφορά “ντροπή, δεν θέλω να σε βλέπω” κι άλλα ανάλογα, είναι δυνατόν να αναπτυχθεί σύμπλεγμα ντροπής ή ενοχής. Αν συμβεί να αρρωστήσει η μάνα του και του πούμε “η μαμά σου αρρώστησε, γιατί είσαι κακό παιδί και την στεναχωρούσες” επίσης είναι πιθανόν να αναπτυχθεί στο παιδί σύμπλεγμα ενοχής. (Δ. Σάκκας 1977).

Πώς εκδηλώνεται. Το άτομο που κατέχει από σύμπλεγμα ενοχής νομίζει ότι είναι αίτιο κακού, επικρίνει υπερβολικά τον εαυτό του και προσπαθεί να παρουσιάζει συμπεριφορά καλή. Μερικά άτομα αρνούνται να φάνε, να φορέσουν καινούρια ρούχα, να διασκεδάσουν, σαν να θέλουν να τιμωρήσουν έτσι τον εαυτό τους. Άλλα παρουσιάζουν φόβους, αύπνιες, κεφαλαλγίες, κλπ. (Δ. Σάκκας 1977).

Ορθή αγωγή για την πρόληψη ή καταπολέμηση του συμπλέγματος. Για να μην αναπτύσσεται σύμπλεγμα ενοχής, πρέπει να αποφεύγονται οι αποδοκιμασίες και οι επικρίσεις, να μην μεγαλοποιούνται τα σφάλματα και να μην συνδέονται τα ατυχήματα ή οι συμπεριφορές με τη συμπεριφορά των παιδιών.

Αν το σύμπλεγμα έχει αναπτυχθεί, είναι ανάγκη να συνειδητοποιηθεί ^η αίτια, που το προκάλεσε, και ύστερα να καταβληθεί προσπάθεια, για να πειστεί το άτομο ότι μεγαλοποίησε τα πράγματα, ότι δεν έφταιξε ή, αν έφταιξε, ότι το φταίξιμό του δεν ήταν τόσο σημαντικό, όπως νομίζει, κι ότι σε τέτοια σφάλματα πέφτουν και άλλοι άνθρωποι. (Δ. Σάκκας 1977).

8. ΝΕΥΡΩΣΕΙΣ

“Η νεύρωση είναι μια ψυχολογική διαταραχή που χαρακτηρίζεται από ένα σύμπτωμα ή μια ομάδα συμπτωμάτων τα οποία το άτομο αντιλαμβάνεται ως απαράδεκτα και ξένα προς εκείνο. Χαρακτηριστικό του νευρωτικού ή νευρωσικού ατόμου είναι το ότι διατηρεί την επαφή του με την πραγματικότητα και δεν αποδιοργανώνεται εντελώς. Ωστόσο παρουσιάζει αρκετά προβλήματα αναφορικά με την ένταξη του στο κοινωνικό σύνολο, τις εργασιακές και διαπροσωπικές του σχέσεις” (Γ. Πιπερόπουλος, 1995, 202).

Ο Δ. Σάκκας (1977) τις χαρακτηρίζει ως ψυχικές ανωμαλίες ήπιας μορφής. Τα συμπτώματα των νευρώσεων είναι πολλά και ανάλογα με τη φύση κάθε νεύρωσης, όπως σωματικοί πόνοι χωρίς οργανική αιτία, υπερβολική κόπωση, νευρικότητα, έμμονες ιδέες, φόβοι, τους οποίους το άτομο μολονότι του βρίσκει αδικαιολόγητους, δεν μπορεί να τους αποβάλλει, λήθη κ.τ.λ. Η νεύρωση συγκρινόμενη με το σύμπλεγμα διαφέρει από αυτό σε δυο σημεία: α) το σύμπλεγμα είναι αίτιο, ενώ η νεύρωση είναι αποτέλεσμα. Το σύμπλεγμα ανασφάλειας π.χ. είναι δυνατόν να προκαλέσει νεύρωση με βασικό σύμπτωμα το φόβο. β) Οι νευρώσεις δεν οφείλονται μόνο σε συμπλέγματα, αλλά και σε άλλες αιτίες. Οι αμυντικοί μηχανισμοί του εγώ π.χ. όταν υπερβαίνουν το μέτρο, οδηγούν σε νευρωτική συμπεριφορά. (Δ. Σάκκας 1977).

Ο Ι.Δ. Ιωαννίδης 1996 γράφει ότι η νεύρωση αποτελεί λίγο πολύ μια μονιμότερη διαταραχή. Είναι μια έκφραση της αδυναμίας του εγώ να ξεπεράσει τα εμπόδια. Το άτομο επιστρέφει στη θέση και παραμένει μετέωρο, ανήμπορο, γεμάτο άγχος και ταραχή μπρος στο αξεπέραστο εμπόδιο που μπορεί να προέρχεται κι από μέσα. (π.χ. η αδυναμία καταστολής μιας σεξουαλικής επιθυμίας).

Η νεύρωση η ψυχονεύρωση, όπως λέγεται κι αλλιώς, είναι μια ήπια μορφή διαταραχής της προσωπικότητας, σε σχέση με τη ψύχωση που αποτελεί τη σοβαρότερη μορφή διαταραχής. Κατά την ψυχονεύρωση, η προσωπικότητα δεν κατακερματίζεται και το άτομο δεν χάνει την επαφή με την πραγματικότητα.

Εκείνο που χαρακτηρίζει το νευρωτικό άτομο είναι ένα είδος ανωριμότητας στην αντιμετώπιση της ζωής. Συνήθως υπερβάλλει στην εκτίμηση των καταστάσεων και βλέπει σοβαρούς κινδύνους κι εκεί που δεν υπάρχει παρά ένα συνηθισμένο περιστατικό μιας κάποιας δυσκολίας. Έτσι, από τη μια διακατέχεται από το

συναίσθημα της αβεβαιότητας, του κενού, κι από την άλλη, από το μόνιμο άγχος. (Ι.Δ. Ιωαννίδης 1996).

Ο Γ. Πιπερόπουλος 1995, στο βιβλίο του "εφαρμοσμένη ψυχολογία", με βάση το DSM – III – R, το οποίο περιλαμβάνει μια ποικιλία διαταραχών κάτω από τον όρο "νεύρωση" κάνει μια ταξινόμηση:

α) Στις συναισθηματικές διαταραχές εντάσσεται η δυσθυμία (η καταθλιπτική νεύρωση).

β) Στις αγχώδης διαταραχές περιλαμβάνονται η αγοραφοβία (φόβος του ατόμου να βρίσκεται μέρη από όπου η διαφυγή είναι δύσκολη), η διαταραχή πανικού (με προβολές πανικού), η απλή φοβία, η κοινωνική φοβία, η ψυχαναγκαστική καταναγκαστική διαταραχή, η αγχώδης νεύρωση και η αγχώδης διαταραχή που δεν προσδιορίζεται αλλιώς.

γ) Στις σωματόμορφες διαταραχές είναι η διαταραχή μετατροπής και η υποχονδρία.

δ) Στις διασχιστικές διαταραχές εμφανίζονται η διαταραχή πολλαπλής προσωπικότητας η ψυχογενής φυγή, η ψυχογενής αμνησία και η διαταραχή αυτοπροσωποποίησης.

Οι παραπάνω διαταραχές, όπως είναι φυσικό παρουσιάζουν οι καθεμιά διαφορετικά συμπτώματα. Γίνεται επομένως αντιληπτό ότι και ο όρος "νεύρωση" διαφέρει ανάλογα με το είδος της συγκεκριμένης διαταραχής (Γ. Πιπερόπουλος 1995, 202-203).

Οι βασικές αιτίες των νευρώσεων κατά το Φρόυντ, τον Άντλερ, τη Χόρνεϋ και το Μάσλου είναι οι παρακάτω: "Ο Φρόυντ, που πρώτος μελέτησε συστηματικά τη νευρωτική συμπεριφορά των ανθρώπων και εισηγήθηκε νέα μέθοδο διάγνωσης και θεραπείας, δηλαδή την ψυχανάλυση, θεωρεί τις νευρώσεις επακόλουθο μη ικανοποίησης των ερωτικών επιθυμιών ή αποτέλεσμα φόβων σχετικών με τη σεξουαλική λειτουργία. Στην ικανοποίηση των ερωτικών επιθυμιών εγείρονται δύο εμπόδια: το υπερεγώ και η εξωτερική πραγματικότητα. Εξαιτίας αυτών των εμποδίων τα ερωτικά ένστικτα απωθούνται, καταπιέζονται και προκαλείται νεύρωση. Γενικότερα νευρώσεις δημιουργούνται, όταν τα εξωτερικά εμπόδια είναι ανυπέρβλητα και οι βασικές ανάγκες δεν ικανοποιούνται ή όταν το υπερεγώ εξουσιάζει απόλυτα το εγώ και εμποδίζει την ικανοποίηση των αναγκών" (Δ. Σάκκας 1977, 222).

“Κατά τον Άντλερ οι νευρώσεις είναι επακόλουθο συμπλέγματος κατωτερότητας. Το εγώ καταφεύγει σ’ αυτές από την ανάγκη για απόκτηση δύναμης. Ένα παιδάκι, όταν οι γονείς του το παραμελούν ή νομίζει ότι το παραμελούν, είναι δυνατόν να αρρωστήσει. Η ασθένεια αποτελεί μέσο, που χρησιμοποιεί το εγώ, για να επιτύχει την προσέλκυση της προσοχής των γονέων. Ένας μαθητής πρώτος στα μαθήματα, όταν έχει να αντιμετωπίσει ένα συμμαθητή του, που επίσης διεκδικεί την πρώτη θέση, είναι δυνατόν κατά την ημέρα των εξετάσεων να ασθενήσει. Η ασθένεια αποτελεί μέσο αποφυγής των εξετάσεων και του ενδεχόμενου μείωσης του. Ο φόβος μην υστερήσει, μη φανεί κατώτερος, προκαλεί τη νευρωτική συμπεριφορά. Μια γυναίκα, που συνέχεια παραπονιέται για την καθημερινή κουραστική εργασία της στο σπίτι, είναι πολύ πιθανόν ασυνείδητα να θέλει να συγκεντρώσει την προσοχή των άλλων, να παραδεχτούν ότι προσφέρει και αυτή, ό,τι αξίζει. Η νευρωτική συμπεριφορά της προέρχεται από σύμπλεγμα κατωτερότητας, από την ανάγκη για απόκτηση δύναμης. Και η σύζυγος που νομίζει ότι η αγάπη του συζύγου της γι’ αυτήν έχει μειωθεί είναι δυνατόν να παρουσιάσει πονοκεφάλους, παραλύσεις και άλλα συμπτώματα. Το εγώ της καταφεύγει στην ασθένεια, για να επιτύχει την αφομοίωση του συζύγου. (Δ. Σάκκας 1977, 222).

“Και ο Μάσλοου γράφει ότι οι νευρώσεις οφείλονται στην αδυναμία του ανθρώπου να ικανοποιήσει βασικές του ανάγκες, την ανάγκη για ασφάλεια, την ανάγκη για αγάπη και εκτίμηση, την ανάγκη για υπεροχή και άλλες. Οι νευρώσεις λέγει, είναι επακόλουθο στέρξης και γι’ αυτό τις αποκαλεί ασθένειες έλλειψης” (Δ. Σάκκας 1977, 222-223).

Οι ασθενέστερες μορφές νευρώσεων είναι η νευρασθένεια, η αναποφασιστικότητα και οι αμφιβολίες, οι φοβίες, οι έμμονες ιδέες, το άγχος, η υστερία, η αγωνία.

Εμείς στην μελέτη μας αναλύουμε τον φόβο και τις φοβίες, την αμφιβολία, το άγχος και την αγωνία σαν τις πιο συνηθέστερες μορφές, που διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην προσαρμογή του ατόμου ομαλή (ολοκληρωμένη) και μη ομαλή.

8.1 Φόβος και φοβίες

Ο φόβος ξέρουμε ότι είναι μια φυσική κατάσταση. Όλοι λίγο πολύ φοβόμαστε πράγματα τα οποία απειλούν κατά κάποιο τρόπο την οντότητα μας. Ακόμα κι ο Ουάτσον που δεν παραδέχεται έμφυτες καταβολές στον άνθρωπο και τονίζει την παντοδυναμία του περιβάλλοντος, το φόβο (μπρος στο συνηθισμένο κρότο) τον δέχεται σαν ένα από τρία έμφυτα στοιχεία (τα άλλα δυο είναι η τρυφερότητα και η

συγκίνηση). Ο φόβος μ' ένα λόγο είναι κάτι το φυσιολογικό, όταν ανταποκρίνεται σ' ένα ορισμένο και συγκεκριμένο αίτιο. Όταν το αίτιο δεν 'κάτι το συγκεκριμένο και το συνειδητό, ο φόβος παρουσιάζεται να μην έχει φαινομενικά αίτια, να είναι παράλογος. Σε μια τέτοια περίπτωση μιλούμε για φοβία. (Ι.Δ. Ιωαννίδης 1996).]

Σύμφωνα με τον Δ. Σάκκα (1977) φοβίες είναι νευρώσεις με βασικό χαρακτηριστικό τον έντονο, επίμονο και παράλογο φόβο. Αναπτύσσονται ιδιαίτερα στην παιδική ηλικία, όταν τα παιδιά δοκιμάζουν ισχυρούς φόβους από διάφορες αιτίες, όπως π.χ. από τις έντονες φιλονικίες των γονέων τους ή άλλων προσώπων, από την εγκατάλειψη τους από τους γονείς τους, από την παρακολούθηση κινηματογραφικών έργων τρόμου, από το άκουσμα φοβερών ιστοριών για φαντάσματα και κακούς ανθρώπους, από τον εγκλεισμό τους σε σκοτεινούς χώρους για εκφοβισμό κ.τ.λ.

Ο Γιάννης Γαλανός (1976, 23) γράφει για τον φόβο, "ότι χαρακτηρίζεται κυρίως από την παρουσία και τη γνώση ενός εξωτερικού, αντικειμενικού, υπαρκτού, αληθινού κινδύνου. Είναι κάτι το συγκεκριμένο, το φανερό, το γνωστό, σαν κάτι το προσωπικά και αναμφισβήτητα επικίνδυνο". Ο φόβος, επειδή είναι αντικειμενική παρουσία ενός κινδύνου, δημιουργεί ή την τάση της αποφυγής και της φυγής ή την προετοιμασία για την επίθεση και τον αγώνα.

Στο σύγγραμμα του Γ. Γαλανού (1976) "ο Alb. Brousseau διακρίνει τρεις διαβαθμίσεις του φόβου, το σκιάξιμο (*crainte*), την τρομάρα (*frayeur*) και τον τρόμο (*terreur*)".

"Κατά την J. Boutonier ο φόβος είναι μια ναυμαχία (*Malaise*), που θεμελιώνεται, λογικά, και που βρίσκεται στην υπηρεσία του ενστίκτου της αυτοσυντηρήσεως" (Γ. Γαλανός, 1976, 24).

"Η τρομάρα (*frayeur*) είναι μια ανώτερη βαθμίδα του φόβου και δημιουργείται από έναν κίνδυνο έντονο, βίαιο και άμεσο, που μπορεί να απειλήσει την ίδια τη ζωή" (Γ. Γαλανός, 1976, 24).

"Ο τρόμος (*terreur*) είναι η τρομάρα σε μια ανώτερη βαθμίδα, και αποτελεί ένα φόβο που παραλύει και που παραμορφώνει την αντικειμενική, αισθητηριακή αντίληψη του αντικειμενικού κινδύνου". (Γ. Γαλανός 1976, 24).

Σύμφωνα με τον Ι.Δ. Ιωαννίδη (1996) οι γνωστότερες φοβίες είναι:

Αγοραφοβία (φοβάται το άτομο τους ανοιχτούς χώρους)

Ακροφοβία (φοβάται το άτομο τα ψηλά μέρη)

Αλγοφοβία (φόβος του πόνου)

Αστραποφοβία (φοβάται κανείς τις αστραπές, τις βροντές, τους κεραυνούς).

Αιματοφοβία (φοβάται το αίμα)

Ζωοφοβία (φοβάται τα ζώα γενικά ή ένα ορισμένο ζώο)

Κλειστοφοβία (φόβος των κλειστών χώρων)

Μικροβιοφοβία (φόβος των μικροβίων)

Μονοφοβία ή μονωσιφοβία (φοβάται κανείς να μένει μόνος)

Νυκτοφοβία (φοβάται το σκοτάδι)

Οχλοφοβία (φόβος του πλήθους, του όχλου)

Πυροφοβία (φόβος της φωτιάς)

Συφιλοφοβία κλπ.

Ενώ το άτομο ξέρει και καταλαβαίνει ότι είναι αδικαιολόγητο να φοβάται το ορισμένο πράγμα μια και δεν του δημιουργεί καμιά απειλή, δεν μπορεί και να μην το φοβάται. Ας δούμε μερικά παραδείγματα. Η μονωσιφοβία, για παράδειγμα, κατά τον Τ. Νικολόπουλου, εμφανίζεται σε άτομα ευσυγκίνητα, ευαίσθητα, που κατέχονται από το αίσθημα ανασφάλειας.

Ιδιαίτερα στα παιδιά η μονωσιφοβία αναπτύσσεται από τη μητέρα την υπερπροστατευτική που πιστεύει ότι το παιδί θα πάθει κάτι κακό αν μείνει μόνο του. Ακόμα η τυχόν τιμωρία, το κλείσιμο σε μέρη σκοτεινά και τρομακτικά, συμβάλλει στην εδραίωση της. Η μονωσιφοβία ακόμα μπορεί να οφείλεται και σε μια ασυνείδητη σκοπιμότητα για την απόκτηση δευτερευόντων ωφελημάτων. Το παιδί με τη φοβία του αυτή αποσπά την προσοχή των γύρω του, την προσήλωση και τη συμπάθεια και τους αναγκάζει να ρυθμίζουν τη ζωή τους με την προϋπόθεση πάντοτε ότι δεν πρέπει να το αφήσουν μόνο του.

Από μια παιδαγωγική άποψη θα πρέπει να υπάρχει ιδιαίτερη φροντίδα, ώστε το παιδί να απαιτήσει αυτοκυριαρχία και αυτοπεποίθηση, να συνηθίσει να συνεργάζεται αλλά και να εργάζεται μόνο του, να συνηθίσει στην επικοινωνία αλλά και στην καλώς εννοούμενη απομόνωση. (Ι.Δ. Ιωαννίδης 1996).

Η φοβία, όπως υποστήριξε στην αρχή ο Φρόυντ, είναι μια μετατόπιση της πραγματικής αγωνίας σε κάτι άλλο. Κι αυτό, κατά τον Φρόυντ, γίνεται σε συσχετισμό με το Οιδιπόδειο Σύμπλεγμα.

Όπως ξέρουμε, από τις θεωρίες της μάθησης, μια φοβία μπορεί να είναι αποτέλεσμα του συσχετισμού με ένα υποκατάστατο, ουδέτερο ερέθισμα.

Τα αίτια της ανάπτυξης των φοβιών συχνά παραμένουν ασυνείδητα και είναι πιθανόν να ανάγονται στα πρώτα χρόνια της ζωής. (Δ. Σάκκας 1977).

Ακόμα και οι πιο ήπιες φοβίες έχουν πίσω τους μια ιστορία τραυματικής εμπειρίας. Άλλωστε και οι κοινοί φόβοι είναι κάτι που μαθαίνεται. Μαθαίνει κανείς να φοβάται λ.χ. τα φίδια όχι γιατί τα είδε αλλά γιατί του μεταδόθηκε ο φόβος με βάση μια τρομακτική εξιστόρηση, εικόνα ή άλλη συσχέτιση. (Ι.Δ. Ιωαννίδης 1996).

Οι φοβίες καταπολεμούνται, όταν τα αίτια τους συνειδητοποιούνται και γίνεται από τον άρρωστο αποδεκτό ότι οι φόβοι του είναι παράλογοι και αδικαιολόγητοι.

Η θεραπεία και η απαλλαγή από τις φοβίες έχει σαν βάση την ενθάρρυνση να ξεπεράσει το άτομο τη δύσκολη κατάσταση. Μια πραγματική αποθεραπεία κάνει το άτομο να πετύχει μια πλήρη επαναπροσαρμογή. (Δ. Σάκκας 1977, Ι.Δ. Ιωαννίδης 1996).

Είδος φοβίας είναι και οι διάφορες έμμονες ιδέες, από τις οποίες ορισμένα άτομα κυριαρχούνται. Είναι δυνατό π.χ. ο άνθρωπος να νομίζει ότι είναι άρρωστος, ότι οι άλλοι θέλουν το κακό του. Ότι είναι αμαρτωλός ή ότι ο κόσμος θα καταστραφεί. Οι έμμονες ιδέες καταταυρανούν το άτομο και περιορίζουν τη δραστηριότητα του. Υπερκινούνται, όταν το άτομο κατανοεί ότι βασανίζεται από σκέψεις που απέχουν από τα πράγματα και την αλήθεια. (Δ. Σάκκας 1977).

8.1.1 Η σχολική φοβία

Η σχολική φοβία, αν και δεν παρουσιάζει σήμερα τόσο μεγάλη συχνότητα, είναι μια φοβία σταθερώς και διεθνώς υπαρκτή και θα μπορούσε να πει κανείς με μονιμότητα σ' όλες τις τάξεις κυριότερα του Δημοτικού.

Σε σχέση με το σχολείο παρατηρούνται φοβίες αποχωρισμού από τη μητέρα. Είναι τα παιδιά που μόλις φθάνουν στο σχολείο, σφίγγονται στην αγκαλιά της μητέρας τους και δεν θέλουν να αποχωριστούν. Νιώθουν αδύναμα, άπραγα και χαμένα. Καταλαβαίνει κανείς πόση προσπάθεια θετικής προβολής του σχολείου χρειάζεται για να μπορέσει το παιδί να το δει με άλλο μάτι. (Ι.Δ. Ιωαννίδης 1996).

“Δεν πρέπει να συγχέουμε τη σχολική φοβία με τις πρώτες αρνητικές αντιδράσεις του παιδιού όταν πρωτοπηγαίνει στο σχολείο. Η σχολική φοβία είναι μια βαθύτερη ψυχολογική διαταραχή και θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως κατεπείγον

πρόβλημα με τη βοήθεια του ειδικού (παιδοψυχολόγου ή παιδοψυχιάτρου)” (Ι.Δ. Ιωαννίδης 1996, 117).

Το ευχάριστο είναι ότι η φοβία, κατά το μεγαλύτερο ποσοστό, είναι εύκολο να αντιμετωπιστεί.

Δυο είναι οι πρωταρχικοί – παράγοντες που μπορούν να συμβάλλουν στον σταδιακό περιορισμό και την τελική της εξαφάνιση. Από τη μια οι γονείς – ιδιαίτερα η μητέρα, που από νευρωσικά οφείλει για την ίδια συνήθως ορμώμενη, αν και φαίνεται να ανησυχεί για τα φοβικά συμπτώματα του παιδιού της (πόνος στο κεφάλι, στο στομάχι, τάση για λιποθυμία, έμετος, εφίδρωση κλπ) κατορθώνει να μην ενδίδει στην απαίτηση του να μην πάει στο σχολείο. Κι από την άλλη, οι ψυχολογικά ευαισθητοποιημένοι δάσκαλοι, που με την σωστή και γεμάτη κατανόηση στάση τους, δίνουν πρωταρχική σημασία όχι στην απόδοση αλλά στην αποδοχή του παιδιού από τους ίδιους κι από τα άλλα παιδιά. (Ι.Δ Ιωαννίδης 1996).

Ο πιο ενδεδειγμένος τρόπος αντιμετώπισης της σχολικής φοβίας όπως γράφει ο Ι.Δ. Ιωαννίδης, από την πλευρά κυριότερα του δασκάλου, θα λέγαμε ότι είναι ο τρόπος της επανυποκατάστασης.

Άλλωστε, τα ψυχοσωματικά συμπτώματα της σχετικά περιορισμένης σήμερα σχολικής φοβίας, εξαφανίζονται όχι μόνο κατά τις διακοπές αλλά ακόμα και κατά τα Σαββατοκύριακα.

8.1.2 Αναποφασιστικότητα και αμφιβολίες

“Η αναποφασιστικότητα και οι αμφιβολίες αποτελούν μορφή νευρώσεως με συμπτώματα την ανικανότητα για λήψη απόφασης και την τυραννική αμφιβολία για την ορθότητα ή τη μη ορθότητα αυτών που το άτομο έκανε και είπε ή σκέπτεται να κάνει και να ειπεί”. (Δ. Σάκκας 1977, 223).

8.1.3 Το ξεπέραςμα της αμφιβολίας και του φόβου

Ο Χαρολντ Μπλουμφιλντ με τον Λεοναρντ Φιλντερ, στο βιβλίο τους “Κάντε ειρήνη με τον εαυτό σας”. Το σύνδρομο του Αχιλλέα γράφουν ότι ο φόβος προκαλεί φόβο και η αμφιβολία προκαλεί αμφιβολία: Η Αχιλλείος Πτέρνα που περιβάλλει την αμφιβολία και τον φόβο μπορεί να είναι επίμονη. Αν επιθυμείς και ταυτόχρονα δεν έχεις άνεση με την προσωπική ελευθερία, καταλήγεις να περιφέρεσαι “έρχόμενος να ήσουν πιο ευτυχής”. Για να ξεπεράσεις τις αμφιβολίες και να απαντήσεις αυτοπεποίθηση χρειάζεται πρώτα να αναγνωρίσεις και ύστερα να καταπολεμήσεις τους φόβους σου. Ακολουθεί κατάλογος των πιο συνηθισμένων φόβων που

υπονομεύουν την προσωπική εκπλήρωση και την ευτυχία. Εξέτασε ποιους αναγνωρίζεις στον εαυτό σου ή σε ένα αγαπημένο σου πρόσωπο:

- Φόβος της προσωπικής δύναμης: Όταν αναλαμβάνεις την ευθύνη των δυνατοτήτων και των επιδεξιοτήτων σου, αρχίζεις να αισθάνεσαι πολύ καλύτερα με τον εαυτό σου. Ο ενθουσιασμός, η ενέργεια και η αυτοπεποίθηση σου αυξάνονται δραστικά. Για ορισμένους όμως ανθρώπους αυτή η αίσθηση δύναμης είναι ξένη, ακόμη και ενοχλητική. Αν ζούσες σε μια μελαγχολική ρουτίνα, το άνοιγμα στην τεράστια ελευθερία να επιλέγεις την ικανοποίηση μπορεί να είναι εκφοβιστικό. Μπορεί όμως να μετατρέψεις την Αχιλλείο Πτέρνα του “μακάρι να μπορούσα να ήμουν πιο ευτυχής” σε μian ευκαιρία να αναστήσεις τη δύναμή σου. (Χαρολντ Μπλουμφιλντ και Λεονταρντ Φίλντερ, 1992).

- Φόβος της ανακάλυψης του εαυτού σου. Μερικοί άνθρωποι διατηρούν ένα σφιχτό κάλυμμα στην εσωτερική τους ζωή από το φόβο μήπως ανακαλύψουν κάτι το φριχτό για τον εαυτό τους. Η πεποίθηση αυτή μπορεί να στηρίζεται σε γονικές ή θρησκευτικές εντολές ότι η αυτοπεποίθηση είναι αλαζονεία, η ευχαρίστηση κακό και κάθε ενθουσιασμός ύποπτος. Πολύ προσκολλώνται σφιχτά στο κατεστημένο για να μην κινδυνεύσουν από τον εαυτό τους.

Δες τις αντιστάσεις που έχει ο κόσμος απέναντι στην ανακάλυψη του εαυτού του και στην ελεύθερη έκφραση:

- “φοβάμαι να εκφραστώ ελεύθερα. Αν το κάνω, θα χαλάσει ο γάμος μου”.
- “Αν η ευτυχία ήταν η προτεραιότητα, θα παρατούσα τη δουλειά, και τότε τι θα γινόμουν;”
- “Αν είσαι ευτυχής, σταματάς να μοχθείς η πολύ ευτυχία είναι επικίνδυνη”.
- “Αν δεν ελέγξω τον εαυτό μου, ο μισητός άνθρωπος μέσα μου θα κυριαρχήσει”.
- “Η πολλή ευχαρίστηση δεν είναι καλή για σένα. Χάνεις την αίσθηση πως οι άλλοι υποφέρουν”.
- “Δεν έχω χρόνο για την δική μου ικανοποίηση. Οι άλλοι με χρειάζονται”.
- “Για να είσαι καλός άνθρωπος, πρέπει να είσαι έτοιμος να υποφέρεις”. (Χάρολντ Μπλουμφιλντ και Λεοναρντ Φίλντερ 1992, 179-180).

- Φόβος της προδοσίας. Ορισμένοι άνθρωποι φοβούνται πως αν είναι ευτυχής, οι άλλοι θα θυμώσουν μαζί τους. Πως μπορείς να είσαι ικανοποιημένος και ενθουσιασμένος όταν οι γονείς, οι συνάδελφοι ο/η σύζυγός σου παραπονούνται

διαρκώς για την υγεία τους ή γιατί νιώθουν κατατρεγμένοι; Πώς τολμάς να απολαμβάνεις τη ζωή σου τη στιγμή που οι άλλοι υποφέρουν; Δεν είναι ασέβεια να πετύχεις και να κερδίσεις περισσότερα χρήματα από τους γονείς σου ή να απολαμβάνεις το σεξ περισσότερο από τον/τη σύντροφο σου; Ο περιορισμός του εαυτού σου από μια παρεξηγημένη έννοια της πίστης μπορεί να εμποδίσει να πραγματοποιήσεις τους στόχους σου. Μπορεί να σε κάνει να αισθανθείς εξαντλημένος και εναντίον των ανθρώπων ακριβώς που θέλεις να βοηθήσεις. Όσο απολαμβάνεις τη ζωή σου, τόσο περισσότερο μπορείς να μοιράζεσαι τα καλά της με τρίτους. (Χάρολντ Μπλουμφιλντ και Λεοναρντ Φιλντερ 1992).

8.1.4 Οι φοβίες ως μηχανισμοί προσαρμογής

Θα το θεωρούσε παράλογο κανείς οι φοβίες με μία τόσο αρνητική επίδραση – να αποτελούν μηχανισμούς προσαρμογής. Παραταύτα δίνουν στο άτομο την ευκαιρία να αποφύγει τις άμεσα οδυνηρές καταστάσεις και κατά συνέπεια να προσαρμοστεί ανάλογα. Ένα περιστατικό που προκαλεί εύλογα φόβο αντικαθιστάται συμβολικά από ένα άλλο αντικείμενο ή κατάσταση που είναι εύκολη να αποφύγει κανείς. Έτσι, το να φοβάται κανείς είναι ανοιχτό παράθυρο είναι λιγότερο οδυνηρό από το οδυνηρότερο περιστατικό που αντίκρισε μέσα από αυτό. Έτσι, το συμβολικό αντικείμενο φόβου είναι μια προασπίδα, ένα προπύργιο στο οποίο προσφεύγει κανείς για να αποφύγει την οδυνηρότερη κατάσταση. Γι' αυτό και η φοβία χρησιμεύει σαν ένας αμυντικός μηχανισμός. Πέρα από αυτό, μια φοβία έχει και χρησιμοθηρική αξία. Με το να φοβάται π.χ. να μένει κανείς μόνος αναγκάζει την ύπαρξη συντροφιάς, με το να έχει αγοραφοβία, φοβία αποχωρισμού, από τη μητέρα, κλειστοφοβία κλπ έχει την δικαιολογία να μη μένει σε χώρους στενάχωρους. (Δ. Ιωαννίδης 1996).

- **Φόβος απώλειας ελέγχου** Ορισμένοι καταπιέζουν τις επιθυμίες τους σαν δικτάτορες, τρέμοντος την επανάσταση. Έχουν σεξουαλικές φαντασιώσεις που θα ήθελαν να εξερευνήσουν αλλά φοβούνται μήπως χάσουν τον έλεγχο. Δεν παίρνουν άδεια μεγάλης διάρκειας (χωρίς αποδοχές) από τη δουλειά τους από το φόβο πως δεν πρόκειται να επιστρέψουν ποτέ. Σε ένα πάρτι θέλουν να αφεθούν και να διασκεδάσουν περισσότερο αλλά φοβούνται μήπως φανούν ανόητοι ή προκαλέσουν σχόλια. Ονειρεύονται να ήταν λιγότερο αυστηροί και ελεγχόμενοι, και πάλι φοβούνται πως θα "παραφρονήσουν". (Χάρολντ Μπλουμφιλντ και Λεοναρντ Φιλντερ 1992, 181).

Ορισμένοι καταπιέζουν τις επιθυμίες τους σαν δικτάτορες, τρέμοντας την επανάσταση. Ονειρεύονται να ήταν λιγότερο αυστηροί και ελεγχόμενοι, και πάλι φοβούνται πως θα “παραφρονήσουν”.

- Φόβος να προχωρήσεις μπροστά Αν είσαι επιρρεπής στην αμφιβολία, ίσως ψάχνεις με μανία αιτίες για να μην προχωρήσεις μπροστά. Όσο αρνείσαι να κάνεις τις καλύτερες από τις διαθέσιμες εκλογές, τόσο περισσότερο κολλημένος και γεμάτος αμφιβολίες αισθάνεσαι. Για παράδειγμα, αν φοβάσαι να δεσμευτείς σε μια σχέση, μπορείς πάντα να βρίσκεις μιαν εκκεντρική συνήθεια, μιαν ασήμαντη αδυναμία ή ακόμη και ένα αντιαισθητικό στίγμα στο δέρμα για το οποίο να απορρίπτεις τον άλλο. Όταν αρνείσαι να πιάσεις μια καινούργια δουλειά, μπορείς πάντα να δικαιολογείς την ανεργία σου με την έλλειψη μιας ασήμαντης παροχής, την έλλειψη παράθυρου στο γραφείο ή την παρουσία ενός συναδέλφου που σου θυμίζει τον/την πρώην σύζυγο σου. Από το (φόβο μήπως πάρουν “λαθεμένη” απόφαση, μερικοί άνθρωποι ; πνίγονται μέσα σε μια σχέση ή μια δουλειά την οποία έχουν ξεπεράσει καθαρά. Ενώ μια μεταβατική περίοδος συχνά είναι γεμάτη με φόβους και αβεβαιότητες στη ζωή τίποτα δεν παραμένει ακίνητο. Ακόμα και το να μη αποφασίζεις είναι μια απόφαση. Μόνο που προκαλεί αμφιβολία και σε εμποδίζει να προχωρήσεις. (Χάρολντ Μπλουμφιλντ και Λεοναρντ Φιλντερ 1992).

- Εμπιστεύσου τις επιθυμίες και τις απόψεις σου Πειραματίσου να ακολουθείς συχνότερα τις παρορμήσεις και τα ένστικτα σου. Αν η διάθεση σου είναι να δοκιμάσεις κάτι καινούργιο, προχώρησε σ' αυτό και απόλαυσε την εμπειρία. Όταν ψωνίζεις ρούχα, δοκίμασε ένα καινούργιο στυλ, χωρίς να περιορίζεσαι από αυτό που φορούσες “πάντα”. Πάρε αυτό που σου φαίνεται κατάλληλο χωρίς να επηρεάζεσαι από τα γούστα των πωλητών. Όταν έχεις ένα βαθύ συναίσθημα ή γνώμη, μην εξαρτάσαι από φίλους ή συζύγους για να επιβεβαιώσουν την άποψη σου. Όσο περισσότερο εμπιστεύεσαι τις δικές σου αξίες και προτιμήσεις, τόσο λιγότερο θα χρειάζεσαι να υπερασπίζεσαι τον εαυτό σου και να τσακώνεσαι. Οι άλλοι είναι πιθανότερο να σέβονται τις αποφάσεις και τα συναισθήματα σου αν τα εμπιστεύεσαι εσύ ο ίδιος.

- Πάψε να συγκρίνεις τον εαυτό σου με ένα προκατασκευασμένο ιδανικό Όταν ήσουν παιδί, ήταν σωστό να προσπαθήσεις να εκπληρώσεις τις προσδοκίες γονιών και δασκάλων. Δεν είναι πια σωστό, ωστόσο, να τιμωρείς τον εαυτό σου που δεν εκπληρώνει τις προσδοκίες και τα οράματα τρίτων. Όταν απογοητεύεσαι που δεν είσαι στο ύψος των προτύπων κάποιου άλλου, αναρωτήσου, “Σε ποιον προσπαθώ να αρέσω;” θα μπορούσε να είναι η μητέρα, ο πατέρας, ένας αδελφός, ο

σύζυγος ή κάποιο σημαντικό πρόσωπο. Μάθε να ζεις με τους κανόνες που" έχουν νόημα για σένα αντί με τις υπαγορεύσεις τρίτων.

- Επανεξέτασε την ενέργεια και την ζωτικότητα σου Αν αισθάνεσαι αποδιοργανωμένος, αποκομμένος ή μπερδεμένους φορές το να κάνεις ένα διάλειμμα βοηθάει. Πήγαινε να τρέξεις στοχάσου ή άκουσε μουσική. Κάνε οτιδήποτε το ευχάριστο για να ανανεώσεις τη ζωτικότητα σου. Κάτω από μια κατάσταση πίεσης υπάρχει η τάση να επαναλαμβάνεις τα πράγματα που σ' ενοχλούν. Παρ' όλο που είναι αδύνατο να εμποδίσεις την επανεμφάνιση όλων σου των φόβων, μόλις μάθεις πως να κανείς μια διακοπή και να επαναφορτίζεις την μπαταρίας σου, οι βλαβερές αμφιβολίες δεν θα διαρκούν για πολύ. (Χάρολντ Μπλουμφιλντ και Λεοναρντ Φιλντερ 1992, 184).

8.2 Άγχος

Είδαμε ότι, όταν το άτομο υφίστανται πίεση που του προκαλεί άγχος, αναπτύσσει τρόπους συμπεριφοράς που το οδηγούν με κάποια διαδικασία στη λύση του προβλήματος και την αποφυγή του στρες.

Βασικά συμπτώματα του άγχους είναι: ανησυχία, κατάθλιψη, νευρικήτητα, αμφιβολία, αναποφασιστικότητα, αδράνεια. Μερικές φορές παρουσιάζονται και δυσχέρειες στην αναπνοή, ανωμαλίες στο σφιχτό, δυσπεψία, περίσφιγξη της καρδιάς, βάρος στο επιγάστριο, εξάντληση κλπ.

Τα αίτια του άγχους είναι πολλά: αποτυχίες, τιμωρίες, απογοητεύσεις, κίνδυνοι, αβεβαιότητα για το μέλλον, ανασφάλεια κλπ. Κατά τον Φρόυντ το άγχος προκαλείται από την έλλειψη ικανοποιητικών σχέσεων του παιδιού με την μάνα του ή με τα υποκατάστατα της ή από συγκρούσεις ερωτικής φύσης. Κατά την Χόρνεϋ από συναίσθημα ανασφάλειας, που αναπτύσσεται στο παιδί από την αυστηρότητα, τις τιμωρίες, τους υπερβολικούς περιορισμούς, τις απειλές, τους κινδύνους και άλλα αίτια. (Δ. Σάκκας 1977).

Υπάρχουν περιπτώσεις κατά τις οποίες το άτομο χρειάζεται να αναπτύξει άλλου είδους άμυνες και άλλους τρόπους προσαρμογής όταν είναι υποχρεωμένο να αντιμετωπίσει όχι αντικειμενικά προβλήματα αλλά εσωτερικές συγκρούσεις των οποίων τα κίνητρα είναι ασυνείδητα. Το άγχος που προκαλείται από τις εσωτερικές συγκρούσεις που τα αίτια του παραμένουν ασυνείδητα, γιατί ή τυχόν αποκάλυψη τους απειλεί το άτομο με ακόμα περισσότερο άγχος, αντιμετωπίζεται με τρόπους διαφορετικούς από ότι το άγχος που προέρχεται από τις εξωτερικές δυσκολίες,

δηλαδή με “τεχνάσματα” που το εγώ επινοεί προκειμένου να απαλύνει, να ελαττώσει ή να αποβάλει το δυσάρεστο συναίσθημα του άγχους. (Μ. Νασιάκου, 1982).

Κατά τον Δ. Σάκκα 1977 “άγχος (anxiety) είναι ψυχολογική κατάσταση κατά την οποία το άτομο αισθάνεται παράλογο φόβο από επικείμενο κίνδυνο, που όμως στην πραγματικότητα δεν υπάρχει”.

Φοβάται μήπως αρρωστήσει, αποτύχει ή καταστραφεί εξαιτίας του φόβου βρίσκεται σε μεγάλη ένταση και δεν μπορεί να λάβει αποφάσεις και να αντιδράσει. Στο άγχος ο κίνδυνος είναι φανταστικός, αναμενόμενος και απροσδιόριστος. Είναι δυνατόν το άτομο να αγωνιά για πιθανή του ασθένεια, χωρίς να μπορεί να προσδιορίσει τις αιτίες, ή είναι δυνατόν να αισθάνεται αγωνία για επικείμενη οικονομική καταστροφή, χωρίς να μπορεί να δικαιολογήσει αντικειμενικά τους φόβους του. Στη φοβία το άτομο προσπαθεί να αποφύγει το επικίνδυνο πρόσωπο, αντικείμενο ή κατάσταση. Στο άγχος όμως το άτομο παραμένει σε αδράνεια. Δεν γνωρίζει αυτό που προέρχεται ο κίνδυνος και γι’ αυτό δεν ενεργεί, για να τον αποφύγει, ή όταν ενεργεί η ενέργειά του δεν κατευθύνεται σε καθορισμένο στόχο. (Δ. Σάκκας 1977, Γ. Γαλανός 1996).

“Η Κάρεν Χόρνεϋ θεωρεί το άγχος ως τον πιο καθοριστικό παράγοντα της ανθρώπινης προσωπικότητας. Συνήθως η γονεϊκή απώθηση γεννά το βασικό άγχος και το παιδί αναπτύσσει πολυποικίλες δραστηριότητες, που με την πάροδο του χρόνου απαιτούν κεντρικό ρόλο στον ψυχισμό του ατόμου, εξελισσόμενες ως πολύμορφες νευρωτικές ανάγκες που χαρακτηρίζουν τη συμπεριφορά και τη προσωπικότητα του ατόμου. (Γ. Πιπερόπουλος 1994, 54).

“Ο Freud επεσήμανε από τους πρώτους τη σημασία του άγχους και διαχώρισε α) το αντικειμενικό άγχος, δηλαδή το φόβο που προκαλεί απάντηση του οργανισμού σε ένα υπαρκτό κίνδυνο, και β) το νευρωσικό άγχος, δηλαδή εκείνο που προέρχεται από μια ασυνείδητη εσωτερική σύγκρουση. Αυτή άλλωστε είναι σύμφωνα με την Φροϋδική θεωρία, και η διαφορά του φόβου από το άγχος. Ο φόβος είναι συναίσθημα αρνητικό μπροστά σε υπαρκτούς και συγκεκριμένους κινδύνους, ενώ το άγχος είναι “φόβος” απέναντι σε μια “αυλή” αόρατη και δυσεξήγητη απειλή, που συχνά δεν ξέρει το άτομο από πού προέρχεται. Ο Freud πίστευε ότι το νευρωσικό άγχος είναι το αποτέλεσμα μιας ασυνείδητης σύγκρουσης ανάμεσα στις σεξουαλικές και επιθετικές ενοχλήσεις και τους περιορισμούς που βάζει το Εγώ. Πολλές από τις ασυνείδητες επιθυμίες ή ακριβέστερα πολλές από τις επιθυμίες του ασυνείδητου απειλούν το άτομο, αντιτίθεται στις προσωπικές του αξίες και έρχονται σε αντίθεση με τα επιτρεπτά κοινωνικά πρόσωπα.

Το εγώ βρίσκεται σε σύγκρουση με τις ενορμήσεις του Αυτού, που προσπαθούν να το κατακλείσουν τείνοντας έτσι να απαιτήσουν πρόσβαση στη συνείδηση και να ικανοποιηθούν. Το εγώ αμύνεται με την ίδια δύναμη τόσο απέναντι στη συνειδητοποίηση, όσο κι απέναντι στα συναισθήματα που συνοδεύουν αυτές τις ενορμήσεις". (Μ. Νασιάκου 1982, 127-128).

Το άγχος εμφανίζει μια προοπτική, μια κλιμάκωση, μια ιεράρχηση, και δεν αποτελεί ένα σύμπωμα ίδιο και αμετάλλακτο πού να ισχύει για όλες τις παθολογικές καταστάσεις στις όποιες και εμφανίζεται. Μόνο σαν το αντιμετωπίσουμε έτσι, όπως διδάσκει ο Η. Ey, στο βιβλίο του Γ. Γαλανού (1976) σε μια τέτοια προοπτική, παύει να υπάρχει το χάος στη διάκριση ανάμεσα στην αγωνία πού είναι ταυτόχρονα "σκέψη και σωματικό γεγονός", και στο άγχος πού είναι "μόνο σωματικό-περιφερικό-αισθητηριακό βίωμα" στο οποίο και δεν έχει συμμετοχή η σκέψη και η συνείδηση. Έτσι στην κατώτερη βαθμίδα αυτής της κλίμακας βρίσκεται το άγχος σαν ένα οδυνηρό — αισθητηριακό-σωματικό-περιφερικό γεγονός της υπάρξεως, πού σχεδόν δε θίγει το Εγώ παρά σαν ένα κάποιο αντικείμενο πού μόλις το αφορά (π.χ. πονόδοντος, κοιλιακόν άλγος). Αυτό όμως το σωματικό γεγονός, όσο κι αν δεν προσβάλλει τον πυρήνα του Εγώ, της σκέψεως, και της συνειδήσεως, όμως, αν είναι "κυρίως" αισθητηριακό γεγονός, είναι ταυτόχρονα και λίγο και συνειδησιακό βίωμα, υπάρχουν δε καταστάσεις κυρίως σωματικές όπως π.χ. το στηθαγχικόν άλγος, πού αυτή ή συνειδησιακή συμμετοχή είναι ίδια και ακόμα μεγαλύτερη από τη σωματική (π.χ. αίσθημα επικειμένου θανάτου, καταστροφής, αγωνία για το μέλλον κλπ.). Από την άλλη μεριά το συνειδησιακό άγχος (αγωνία για πολλούς), έχει πάντα και σωματική συμμετοχή μικρότερη ή μεγαλύτερη (π.χ. αγχώδης μελαγχολία, παρανοϊκό υποχονδριακό παραλήρημα κλπ.). Γι' αυτό το λόγο το άγχος στις πιο καθαρές-τυπικές μορφές του είναι μια συγκινησιακή-συνειδησιακή κατάσταση, στην οποία ζω με μια σωματική αναταραχή (ταχυκαρδία, ιδρώτες, αίσθημα παραλύσεως, αδυναμίας, λιποθυμίας, δύσπνοιας κλπ.) μια καταστροφή, μιαν απειλή ή έναν κίνδυνο πού τον συλλαμβάνω ταυτόχρονα στη σκέψη μου σαν άμεσο και αναπόφευκτο. (Γ. Γαλανός 1976).

Το άγχος είναι μια ειδική οδυνηρή συγκινησιακή κατάσταση αποκλειστικό σχεδόν προνόμιο και έκφραση της βαθιάς δραματικής ανθρώπινης υποστάσεως. Το κυριότερο χαρακτηριστικό του είναι ότι αποτελεί ένα σωματο-ψυχικό βίωμα μιας βαθιάς και οδυνηρής αναταραχής, πού προκαλείται από την αντίληψη της αναμονής ενός ακαθόριστου επικειμένου κινδύνου. Το άγχος είναι ταυτόχρονα και συνειδησιακό γεγονός και σωματική αίσθηση. Το άγχος στη δίνη του παρασύρει

ολόκληρο το ανθρώπινο είναι, πού παραλύει μπροστά του, και το συλλαμβάνει από τη μια μεριά σαν ένα συνειδησιακό βίωμα και από την άλλη σαν ένα σωματικό-αισθητηριακό γεγονός (αίσθημα πνιγμού, συσφίξεως κλπ). Το άγχος αποτελεί συστατικό στοιχείο της ανθρώπινης υπάρξεως και υπάρχει "δυνάμει" στην ανθρώπινη φύση, εμφανιζόμενο είτε σαν παθολογικό σύμπτωμα στις καταστάσεις πού αποδιοργανώνουν τη συνείδηση και την προσωπικότητα είτε παρουσιαζόμενο στην ιστορική διαδρομή των ανθρώπων προς τα πεπρωμένα τους (Γ. Γαλανός, 1976)

Ο αναφερόμενος συμπληρώνει ότι το άγχος εκφράζει την αγωνία του ανθρώπου μπροστά στο αναπόφευκτο τέλος του, και σημαδεύει την πορεία του και την αέναη προωθητική του κίνηση μπροστά στον άγνωστο κόσμο, πού καλείται να παραβιάσει τις πύλες του για να γίνει ένας κάποιος. Είναι η έκφραση αυτής της εξακολουθητικής πορείας στην οποία καλείται να γίνει οδοιπóρος από τότε που κατάλαβε τον κόσμο, χωρίς να ερωτηθεί από κανέναν αν το θέλησε, και ταυτόχρονα νιώθοντας και σαν ο μόνος υπεύθυνος γι' αυτήν του την παρουσία, έστω και αν δεν το θέλησε ποτέ του. Νιώθει να συμπορεύεται με τους άλλους (ή μόνος) υπακούοντας σε κρυφές δυνάμεις πού τις αισθάνεται μέσα του, χωρίς ποτέ να μπορεί να τις γνωρίσει απόλυτα, προς κάπου μακριά στο μέλλον όντας υποχρεωμένος κάθε στιγμή να χαλάσει το παρόν από μόνος του. Είναι αυτό το ακαθόριστο, και στις ενεργειακές του πηγές, από όπου αντλεί τις δυνάμεις τον στην πάλη του προς την ιστορική του πορεία, αλλά ακόμα και το ακαθόριστο και άγνωστο στο οποίο ρίχνεται, που καθορίζει και προσδιορίζει τα βιώματα του που απαρτίζουν το άγχος. Είναι σαν κάτι να τον τραβά κοντά του και ταυτόχρονα να τον απωθεί, να τον τροφοδοτεί με δυνάμεις και να τον παραλύει, να τον σπρώχνει να προχωρήσει και να τον καθλώνει, να τον ανυψώνει και να τον παρασύρει με την ίδια δύναμη στα βάραθρα, να τον διαστέλλει προς την εξάπλωση και την επιτυχία και να τον περιστέλλει για να τον αναγάγει στο μηδέν και την ανυπαρξία. (Γ. Γαλανός 1976).

Το άγχος πηγάζει από τον ίδιο μας τον εαυτό, γι' αυτό και δεν χρειάζεται για να αναφανεί εξωτερικό αντικείμενο, και σε αυτό βασικά διαφέρει από το φόβο. Πηγή του άγχους είναι η ίδια η ανθρώπινη φύση και τίποτε άλλο, και αυτή το γεννά με τη συγκρουσιακή και αντιθετική της υπόσταση. Ενώ στο φόβο το αντικείμενο που το προκαλεί βρίσκεται έξω από το χώρο του Εγώ και κάπου στο εξωτερικό περιβάλλον, το αντικείμενο πού προκαλεί το άγχος βρίσκεται κάπου μέσα μας βαθιά κρυμμένο και είναι το ίδιο μας το είναι που μας το δίνει, και είναι στο ίδιο μας πάλι το είναι που δίνεται. (Γ. Γαλανός 1976).

Το άγχος χαρακτηρίζεται από τα παρακάτω, πού πάντα λιγότερο ή περισσότερο, σε όλη τους την έκταση ή και σε: συνδυασμό μεγαλύτερων ή μικρότερων "ποσοστών" το συγκροτούν.

Τέλος, στο άγχος πάντα υπάρχει ένα ανυπόφορο, καταπιεστικό, βασανιστικό, καταθλιπτικό, και οδυνηρό συναίσθημα της αναμονής του κινδύνου και της καταστροφής. Πρόκειται για έναν απειλητικό κίνδυνο, πού ενώ επέρχεται με μια δύναμη κατακλυσμική, με μια τρομακτική αναγκαιότητα και με μιαν ακατάλυτη μοιραιότητα, όμως ταυτόχρονα και εκ των προτέρων η αγχόμενη συνείδηση "ζει αυτή την ίδια εδώ τη στιγμή", τον κίνδυνο, την απειλή, την τιμωρία, τα βασανιστήρια, τον εκμηδενισμό, και το θάνατο, σε όλη τους την ένταση και σε όλη την έκταση των συνεπειών τους.

8.2.1 Αγωνία

Η αγωνία (anxiete), είναι πιο δύσκολο να διαχωριστεί-από το άγχος και με τη σημασία αυτών των δύο λέξεων έχει δημιουργηθεί ένα αληθινό χάος στη διεθνή βιβλιογραφία (κυρίως πριν από το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο) πού μεγαλώνει περισσότερο και από τις γλωσσικές δυσκολίες (Γ. Γαλανός, 1976).

Όμως παρόλα αυτά, και παρά την επιμονή ψυχολόγων και ψυχιάτρων, ή λέξη άγχος κατάληξε να σημαίνει αυτό που σήμαινε παλιά (για τη γαλλική κλασική ψυχιατρική) ή αγωνία, και όχι μόνο αυτό, αλλά σιγά - σιγά ή αγωνία εξοστρακίστηκε από τη λογοτεχνία και την καθημερινή γλώσσα από το άγχος, πού σήμερα πια σημαίνει μια περίπλοκη ψυχική κατάσταση στην οποία μετέχουν λίγο πολύ το συγκινησιακό, το συναισθηματικό, το ιδεονοητικό και το αισθητηριακό-σωματικό στοιχείο. Η αγωνία προκαλεί περισσότερη ανησυχία από το άγχος γι' αυτό και προκαλεί και εντονότερες κινητικές αντιδράσεις για αποφυγή, αποτροπή και κατανίκηση του κινδύνου, από ό,τι το άγχος πού διαποτίζει, ακινητοποιεί, παραλύει, και καταβάλλει, γι' αυτό και το άγχος γίνεται αντιληπτό σαν ένα βίωμα αποτυχίας, αδυναμίας, ηττοπάθειας, ελλείψεως προσαρμογής (Γ. Γαλανός, 1976).

Επιπλέον τονίζει ο Γ. Γαλανός (1976) ότι στο άγχος το πνεύμα ακινητοποιείται περισσότερο από ότι στην αγωνία στην οποία ψάχνει κανείς να βρει μια λύση και μια διέξοδο. Στο άγχος ζει κανείς πιο πολύ το δράμα του και τη δυστυχία του παρά τα σκέφτεται, και εγκαταλείπεται σ' αυτά. Στην αγωνία το αντικείμενο της είναι πιο φανερό, πιο εξωτερικό, πιο πραγματικό και προσιτό από ό,τι στο άγχος, γι' αυτό στη μια περίπτωση (αγωνία) υπάρχει πάντα μια πιθανότητα διαφυγής, διεξόδου, και ελπίδας, με συνέπεια την ανάπτυξη δραστηριότητας, έστω και αποτυχημένης και

ανοργάνωτης, ενώ στο άγχος είναι το ίδιο το εγώ που το δημιουργεί χωρίς να το θέλει, και χωρίς να γνωρίζει ούτε τις αιτίες του, αλλά ούτε και τη φύση του, γι' αυτό το ζει σαν κάτι που δεν μπορεί να το αντιμετωπίσει και να το αποφύγει. Στο άγχος προβάλλεται πάντα η συγκρουσιακή, αντινομική, αμφιθυμική, και βαθιά δραματική φύση της ανθρωπίνης υπάρξεως, που το άγχος αποτελεί εκφραστικό και συνειδησιακό της γεγονός. Στο άγχος το άτομο ζει το δράμα της εσωτερικής ενοχής, της αμαρτίας, του "κακού", της αδυναμίας του. (Γ. Γαλανός 1976).

Από όλα τα παραπάνω, συνοψίζοντας συμπεραίνουμε λοιπόν ότι το άγχος είναι είδος αγωνίας. Μια αγωνία που γεννά μια κατάσταση έντονης συγκίνησης, μια και το άτομο νομίζει ότι κάποιος κίνδυνος που προέρχεται από άγνωστες και ανεξέλεγκτες καταστάσεις (πόλεμοι, αεροπειρατείες, αρρώστιες οικονομικών επιδεινώσεων κ.α.) καιροφυλακτεί.

Το άγχος εκφράζει τη παράλογη όψη της αγωνίας, όπως η φοβία την παραλογή όψη του φόβου, φαινομενικά τουλάχιστο. Δηλαδή φαινομενικά η αγωνία φαίνεται παράλογη. Ψυχολογικά, ωστόσο, είναι πολύ λογική. Είναι άτομο που διακατέχεται από αγωνία χωρίς να υπάρχει άμεση αυταπόδεικτη αιτία, μπορεί να φαίνεται ότι παραλογίζεται, αλλά αν εξεταστεί αυτή βαθύτερα, θα φανεί ότι υπάρχει βάση λογική, έστω και ασυνείδητη.

Όταν απειλείται η αυτάρκεια και η αξία του ατόμου, φυσικό να προκαλείται αναστάτωση. Η αναστάτωση αυτή μπορεί να χαρακτηρίζεται σαν αγωνία. Το άγχος και η αγωνία στην αγγλοσαξωνική ορολογία είναι έννοιες ταυτόσημες αλλά στην ελληνική γλώσσα, η λέξη άγχος αποδίδει καθαρότερα την ψυχολογική συσχέτιση της αγωνίας εκείνης που μπορεί να παρουσιαστεί σαν άσχετη – φαινομενικά άσχετη – προς μία κατάσταση. (Δ. Ιωαννίδης 1996).

9. ΑΥΤΟΕΚΤΙΜΗΣΗ

Αφού μιλήσαμε διεξοδικά σχετικά με τα συμπλέγματα και τις νευρώσεις, τα οποία αποτελούν στοιχεία των ψυχικών διαταραχών της προσωπικότητας και συγχρόνως επηρεάζουν την ομαλή ή μη ομαλή προσαρμογή του ατόμου, θα αναφερθούμε αναλυτικά στην έννοια της αυτοεκτίμησης που επίσης την επηρεάζει.

Η Virginia Satir στο βιβλίο της "Πλάθοντας ανθρώπους" γράφει ότι "η αυτεκτίμηση είναι ιδέα, στάση, συναίσθημα εικόνα και εξωτερικεύεται με τη συμπεριφορά". (Virginia Satir 1989, 39). Σ' αυτό το βιβλίο όποτε χρησιμοποιείται ο όρος "καζάνι" εννοείται η αξία του εαυτού η εκτίμηση του εαυτού. Χαρακτηριστικά αναφέρει αν το καζάνι ήταν γεμάτο ή πόσο γεμάτο ήταν, συμβόλιζε πόσο αισθανόντουσαν οι άνθρωποι γεμάτοι, κενοί, βρώμικοι ή ακόμη "τσακισμένοι". Τα "ατομικά αυτά καζάνια" για το πόσο ήταν γεμάτα με συναισθήματα αξίας ή ενοχής, ντροπής ή ανικανότητας. Αν κάποιος έλεγε "το καζάνι μου είναι γεμάτο σήμερα" αυτό φανέρωνε ότι το άτομο ήταν γεμάτο ενεργητικότητα, κέφι και σιγουριά. Αν κάποιος έλεγε "χαμήλωσε η στάθμη στο καζάνι μου σήμερα" αυτό φανέρωνε ότι, το άτομο αισθανόταν πως δεν νοιάζονται για αυτόν ότι είναι κουρασμένος ή βαριεστημένος ή πληγωμένος ή όχι και πολύ αξιαγάπητος. (Virginia Satir 1989).

Τα παραδείγματα αυτά με το καζάνι δημιουργούν κάποια ερωτήματα: σ' αυτό το σημείο αισθάνομαι την αξία του εαυτού μου θετική ή αρνητική και πόση αυτεκτίμηση έχω; Χαρακτηριστικά θα λέγαμε αυτοεκτίμηση είναι η ικανότητα να δίνεις αξία στον εαυτό σου και να τον μεταχειρίζεσαι με αξιοπρέπεια, με αγάπη και αλήθεια. Όποιος αγαπιέται είναι επιδεκτικός αλλαγής. Τα σώματα μας δεν διαφέρουν. Βασικός παράγοντας για ότι συμβαίνει εντός και μεταξύ των ανθρώπων είναι η αυτεκτίμηση του καθενός, το καζάνι του.

Ακεραιότητα, ειλικρίνεια, υπευθυνότητα, συμπόνια, αγάπη και ικανότητα – όλα πηγάζουν χωρίς δυσκολία από τους ανθρώπους που η αυτεκτίμηση τους βρίσκεται ψηλά. Αισθανόμαστε πως μας λογαριάζουν πως ο κόσμος είναι καλύτερος γιατί βρισκόμαστε κι εμείς σ' αυτόν. Πιστεύουμε στις ικανότητες μας. Επιτρέπουμε στον εαυτό μας να ζητήσει βοήθεια από τους άλλους, πιστεύουμε όμως ότι μπορούμε να αποφασίζουμε μόνοι μας κι ότι τελικά μέσα μας θα βρούμε αστείρευτες πηγές βοήθειας. Εκτιμώντας τη δική μας αξία, είμαστε έτοιμοι να δούμε και να σεβαστούμε την αξία των άλλων. Ακτινοβολούμε εμπιστοσύνη και ελπίδα. Δεν έχουμε κανόνες

αντίθετους με οτιδήποτε αισθανόμαστε. Ξέρουμε ακόμα ότι δεν είμαστε υποχρεωμένοι να κάνουμε κάτι γι' αυτό που αισθανόμαστε. Μπορούμε να επιλέξουμε. Η νόηση μας κατευθύνει τις πράξεις μας. Δεχόμαστε ολόκληρο τον εαυτό μας σαν ανθρώπινο πλάσμα. (Virginia Satir 1989).

Όσοι έχουν ζωντάνια, νιώθουν κατά κανόνα γεμάτο το καζάνι τους. Αλήθεια πόσες φορές δεν αισθανόμαστε ότι θα τα παρατήσουμε όλα, όταν η κούραση μας λυγίζει και η ζωή μας φορτώνει μονομιάς με πάρα πολλές απογοητεύσεις και τα προβλήματα της μας φαίνονται ξαφνικά τόσα πολλά, που δεν πιστεύουμε πια πως θα τα βγάλουμε πέρα. Όσοι έχουν ζωντάνια όμως, αντιμετωπίζουν αυτές τις πρόσκαιρες πτώσεις της στάθμης μες το καζάνι τους, σαν μια κρίση της στιγμής, γιατί αυτό ακριβώς είναι. Αυτή η κρίση πιθανόν να αποτελεί τις οδύνες πριν από τη γέννηση κάποιας καινούργιας δυνατότητας για μας. Μπορεί να μην αισθανόμαστε άνετα εκείνη τη στιγμή, αλλά δεν υπάρχει λόγος να κρυβόμαστε, ξέρουμε ότι θα βγούμε από αυτήν την κρίση σώοι και αβλαβής.

Όταν οι άνθρωποι αισθάνονται ότι δεν αξίζουν, είναι σίγουροι πως οι άλλοι θα τους ξεγελάσουν. Θα τους παραγκωνίσουν και θα τους υποτιμήσουν. Έτσι προετοιμάζουν το δρόμο για να γίνουν θύματα. Καθώς περιμένουν το χειρότερο, το προκαλούν και συνήθως το παθαίνουν. Για να προστατευθούν, κρύβονται πίσω από έναν τοίχο δυσπιστίας και βουλιάζουν μέσα σ' ένα τρομακτικό συναίσθημα μοναξιάς και απομόνωσης. Έτσι απομονωμένοι από τους άλλους, γίνονται απαθής, αδιαφορούν για τον εαυτό τους και για τους άλλους γύρω τους. Είναι δύσκολο για αυτούς να ακούσουν, να δουν και να σκεφτούν καθαρά και επομένως έχουν την τάση να παραγκωνίζουν και να υποτιμούν τους άλλους. Όσοι αισθάνονται έτσι, χτίζουν τεράστιους ψυχολογικούς τοίχους και κρύβονται πίσω τους και ύστερα, για να αμυνθούν, αρνιούνται πως αυτό έκαναν. (Virginia Satir 1989).

Ο φόβος είναι φυσικό επακόλουθο αυτής της δυσπιστίας και της απομόνωσης. Μας περιορίζει και μας τυφλώνει. Μας εμποδίζει να διακινδυνεύσουμε με νέες λύσεις των προβλημάτων μας. Αντίθετα, μας σπρώχνει πάντα σε τρόπους συμπεριφοράς εκ' τον προτέρων καταδικασμένους σε αποτυχία.

Όταν άτομα, που νιώθουν μόνιμα χαμηλή τη στάθμη στο καζάνι τους, γευτούν την ήττα, χαρακτηρίζουν οριστικά τον εαυτό τους αποτυχημένο. "Θα πρέπει να μην αξίζω τίποτα, αλλιώς δεν εξηγείται, γιατί μου συμβαίνουν όλα αυτά τα τρομερά πράγματα", να, πια είναι συνήθως η εσωτερικής τους αντίδραση. Έπειτα από αρκετές τέτοιες αντιδράσεις, ο εαυτός μένει απροστάτευτος στα ναρκωτικά, στο πσιτό, ή σε κάποιον άλλον τρόπο φυγής από τον αγώνα.

Το αίσθημα της κατάπτωσης δεν είναι το ίδιο με τη χαμηλή στάθμη στο καζάνι. Χαμηλή στάθμη σημαίνει, ουσιαστικά, πως όταν κυριεύεσαι από δυσάρεστα συναισθήματα, προσπαθείς να φέρεσαι σαν μην υπάρχουν. Χρειάζεται μεγάλη αυτοεκτίμηση για να παραδεχτεί κανείς ότι αισθάνεται κατάπτωση.

Είναι σημαντικό να θυμόμαστε ότι και άτομα με μεγάλη αυτοεκτίμηση μπορεί να νιώθουν κατάπτωση. Με τη διαφορά ότι, όσοι αισθάνονται κατάπτωση, δεν θεωρούν τον εαυτό τους ανάξιο, ούτε υποκρίνονται πως δεν υπάρχει μέσα τους αυτό το συναίσθημα της κατάπτωσης. Ούτε προβάλλουν τα συναισθήματα τους στους άλλους. Το να νιώθει κανείς καμιά φορά σε κατάπτωση είναι φυσιολογικό. Η πολύ σημαντική διαφορά βρίσκεται στο αν καταδικάζεις τον εαυτό ή αν αντιμετωπίζεις αυτή την περίοδο σαν μια ανθρώπινη κατάσταση, ενάντια στην οποία χρειάζεται κανείς να παλέψει.

Το να αισθάνεσαι σε κατάπτωση και να μη το παραδέχεσαι, είναι μια μορφή ψευτιάς προς τον εαυτό σου και τους άλλους. Η υποτίμηση των συναισθημάτων σου, οδηγεί στην υποτίμηση του εαυτού σου, βαθαίνοντας έτσι την κατάσταση της χαμηλής στάθμης. Πολλά από αυτά που μας συμβαίνουν είναι αποτέλεσμα της στάσης μας. Και μια στάση μπορούμε πάντα να την αλλάξουμε.

9.1 Ο ρόλος της οικογένειας στη διαμόρφωση της αυτοεκτίμησης

Όταν ένα μωρό έρχεται στον κόσμο, δεν έχει παρελθόν, δεν έχει πείρα για να χειριστεί τον εαυτό του, δεν έχει κριτήρια για να κρίνει την αξία του. Το μωρό πρέπει να στηρίζεται στις εμπειρίες του με τους ανθρώπους και στα μηνύματα τους για την αξία του ως ατόμου. Στα πρώτα πέντε ή έξι χρόνια η αυτεκτίμηση του παιδιού σχηματίζεται αποκλειστικά σχεδόν μέσα στην οικογένεια. Μόλις το παιδί πάει στο σχολείο, άλλες επιρροές έρχονται να το επηρεάσουν, η οικογένεια ωστόσο παραμένει βασικός παράγοντας. Εξωτερικές δυνάμεις τείνουν να ενδυναμώσουν τα συναισθήματα της αξίας ή της αναξιοσύνης που το παιδί έμαθε στο σπίτι: το μικρό, το γεμάτο αυτοπεποίθηση, μπορεί να ξεπεράσει πολλές αποτυχίες στο σχολείο ή με τους συνομηλικούς του. Ενώ το παιδί, που δεν εκτιμάει τον εαυτό του μπορεί να έχει πολλές επιτυχίες κι όμως να αισθάνεται την αμφιβολία για την αξία του και να του τρώει τα σωθικά. Ακόμη και μια μόνο αρνητική εμπειρία μπορεί να δημιουργήσει δυσανάλογα με το γεγονός αποτελέσματα.

«Η κάθε λέξη, η κάθε έκφραση του προσώπου, κάθε χειρονομία ή ενέργεια των γονιών στέλνει στο παιδί ένα μήνυμα για το πόσο αξίζει ο εαυτός του. Είναι

θλιβερό πως τόσοι γονείς δεν συνειδητοποιούν τα μηνύματα που στέλνουν». (Virginia Satir 1989, 47).

«Αισθήματα αξίας μπορούν να ανθίσουν μόνο μέσα σε μια ατμόσφαιρα στην οποία αναγνωρίζονται οι ατομικές διαφορές, εκφράζεται ανοικτά η αγάπη, τα λάθη χρησιμοποιούνται για να μάθεις, η επικοινωνία είναι ανοικτή και οι κανόνες ελαστικοί, αναπτύσσεται η υπευθυνότητα (η σύζευξη της υπόσχεσης με την πραγμάτωση) και εφαρμόζεται στην πράξη η τιμιότητα, στην ατμόσφαιρα εκείνη που βρίσκει κανείς σε μια διαπαιδαγωγούσα οικογένεια. Δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι όσα παιδιά μεγαλώνουν σε οικογένεια, όπου εφαρμόζονται τα παραπάνω, συνήθως τα 'χουν καλά με τον εαυτό τους και είναι κατά συνέπεια, συναισθηματικά, γερά στο σώμα και ικανά» (Virginia Satir, 1989, 48).

Η ίδια συμπληρώνει, ότι «αντίστροφα όσα παιδιά μεγαλώνουν σε διαταραγμένες οικογένειες, αισθάνονται συχνά ανάξια, καθώς μεγαλώνουν με "παραμορφωμένη" επικοινωνία, με άκαμπτους κανόνες, κατακρίνονται για τις ατομικές διαφορές τους, τιμωρούνται για τα λάθη τους και δεν αποκτούν καμιά εμπειρία υπευθυνότητας. Αυτά τα παιδιά μεγαλώνουν με τον κίνδυνο να αναπτύξουν καταστροφικές συμπεριφορές απέναντι στον εαυτό τους ή και στους άλλους. Μεγάλο μέρος από το δυναμικό του ατόμου κρατιέται σε αδράνεια σε τέτοιες περιπτώσεις» (Virginia Satir, 1989, 48).

Οι ίδιες διαφορές αυτεκτίμησης μπορεί να παρατηρηθούν και στα ενήλικα μέλη της οικογένειας. Όχι τόσο γιατί η οικογένεια επηρεάζει την αίσθηση του εαυτού που έχει ο ενήλικος (αν και σίγουρα συμβαίνει και αυτό) όσο γιατί οι γονείς με ανώτερη αυτεκτίμηση είναι πιθανότερο να δημιουργήσουν διαπαιδαγωγούσες οικογένειες, ενώ γονείς με χαμηλό βαθμό αυτεκτίμησης θα φτιάξουν πιθανότητα διαταραγμένης οικογένειας. Το σύστημα αναπαράγεται από τους αρχιτέκτονες της οικογένειας: τους γονείς". (Virginia Satir, 1989).

Ευτυχώς είναι δυνατόν να αυξήσει κανένας την αυτεκτίμησή του, άσχετα από την ηλικία του ή την κατάσταση. Το συναίσθημα να μη δίνεις μεγάλη αξία στον εαυτό σου "μαθαίνεται" άρα και ξεμαθαίνεται και κάτι καινούργιο μπορεί να το αντικαταστήσει. Η ευκαιρία υπάρχει από τη γέννηση μέχρι το θάνατο γι' αυτό και δεν είναι ποτέ αργά. Σε οποιαδήποτε στιγμή του ο άνθρωπος μπορεί να αρχίσει να βελτιώνει την αυτεκτίμησή του (Virginia Satir 1989).

9.2 Συναισθήματα και ιδέες για την αυτεκτίμηση

“Η Virginia Satir παρουσιάζει μια διακήρυξη για την εκτίμηση του εαυτού.

Είμαι εγώ.

Σ’ όλον τον κόσμο δεν υπάρχει κανένας άλλος ακριβώς σαν και μένα. Υπάρχουν άνθρωποι που μου μοιάζουν σε μερικά σημεία, αλλά κανένας δεν είναι ολότελα όμοιος με μένα. Επομένως, ότι προέρχεται από μένα είναι απόλυτα δικό μου, γιατί εγώ μόνος μου το διάλεξα.

Μου ανήκει ότι έχω: το σώμα του κι όλα όσα κάνει, το μυαλό μου με τις ιδέες του και τις σκέψεις του, τα μάτια μου και οι εικόνες όσων βλέπουν, τα συναισθήματα μου, όποια κι αν είναι αυτά: θυμός, χαρά, αποκαρδίωση, αγάπη, απογοήτευση, ενθουσιασμός, το στόμα μου και τα λόγια που ξεστομίζω: ευγενικά, γλυκά ή σκληρά, σωστά ή λαθεμένα. Η φωνή μου δυνατή ή σιγανή κι όλες μου οι πράξεις άσχετα αν κατευθύνονται προς σε μένα ή προς τους άλλους. Δικές μου είναι όλες οι φαντασιώσεις, τα όνειρα μου, οι ελπίδες μου, οι φόβοι μου. Δικοί μου οι θρίαμβοι και οι επιτυχίες μου κι όλες μου οι αποτυχίες και τα λάθη μου.

Γιατί σε μένα ανήκει όλος ο εαυτός μου, μπορώ να γνωριστώ καλά, στενά μαζί του. Έτσι μπορώ να τον αγαπάω και να είμαι φίλος μαζί του, με όλες του τις πλευρές. Μπορώ λοιπόν να βάλω όλο μου τον εαυτό μου να δουλέψει για το συμφέρον μου. Μερικές πλευρές του εαυτού μου με βάζουν σε απορία. Το ξέρω, κι άλλες μου είναι τελείως άγνωστες. Όσο όμως διατηρώ φιλικές σχέσεις μαζί του και τον αγαπάω, μπορώ με θάρρος και ελπίδα να αναζητώ λύσεις για τα αινίγματα και τρόπους για να ανακαλύψω πιο πολλά πράγματα για μένα.

Όπως κι αν μοιάζω κι αν φαίνομαι, ότι λέω και κάνω, ότι σκέφτομαι και αισθάνομαι σε οποιαδήποτε στιγμή, όλα αυτά είμαι εγώ. Κι αυτό είναι κάτι το αυθεντικό και δείχνει που βρισκόμουν εκείνη την στιγμή.

Όταν αργότερα εξετάσω πώς έμοιαζα και πώς φαινόμουν, τι έκανα και τι είπα, τι σκέφτηκα και πως αισθάνθηκα, κάποια σημεία μπορεί να είναι και ακατάλληλα. Μπορώ να τα πετάξω τα ακατάλληλα και να κρατήσω όσα αποδείχτηκαν κατάλληλα και να εφεύρω κάτι καινούργιο για να αντικαταστήσω ότι πέταξα.

Βλέπω, ακούω, αισθάνομαι, σκέπτομαι, λέγω και πράττω.

Έχω τα εργαλεία που χρειάζομαι για να επιζήσω, να ‘μαι κοντά με τους άλλους, να ‘μαι παραγωγικός, να καταλαβαίνω και να βάζω σε τάξη μες το νου μου

το πλήθος των ανθρώπων και των πραγμάτων έξω από μένα. Είμαι κύριος του εαυτού μου και, επομένως, μπορώ να τον οργανώσω.

Είμαι εγώ κι είμαι πολύ εντάξει.” (Virginia Satir, 1989, 48-49).

9.3 Η αυτεκτίμηση πηγή ενέργειας

Όταν εκτιμάμε και αγαπάμε τον εαυτό μας η ενέργειά μας αυξάνεται. Όταν την χρησιμοποιούμε θετικά και αρμονικά για να φτιάξουμε μέσα μας ένα σύστημα που να λειτουργεί ομαλά, τότε αυτή δημιουργεί γερή βάση απ’ την οποία ο εαυτός μας θα μπορεί να αντιμετωπίζει δημιουργικά, ρεαλιστικά και με συμπόνια όλα όσα φέρνει η ζωή στο δρόμο του. (Virginia Satir 1989).

Μπορεί και με άλλον τρόπο να το εκφράσει αυτό: “όταν τον εαυτό μου τον εκτιμώ και μου αρέσει, έχω τις μεγαλύτερες πιθανότητες να αντιμετωπίσω τη ζωή με αξιοπρέπεια, ειλικρίνεια, δύναμη, αγάπη και ρεαλισμό”. Αυτή είναι η περίπτωση της αυτοεκτίμησης υψηλής στάθμης. Απ’ την άλλη μεριά όταν βλέπει κανείς υποτιμητικά τον εαυτό του, με αηδία ή περιφρόνηση ή άλλο αρνητικό συναίσθημα, η ενέργεια διαχέεται, κατακερματίζεται. Ο εαυτός γίνεται θύμα, νικημένο από τη ζωή. Η αντιμετώπιση της ζωής γίνεται από τη βάση του φόβου και της ανημπόρειας, και δημιουργεί μια κατάσταση στην οποία το άτομο αισθάνεται θύμα και φέρεται σαν θύμα. Σ’ αυτήν την ψυχολογική κατάσταση το άτομο, αισθάνεται ότι δεν το λογαριάζουν, ότι συνέχεια απειλείται με απόρριψη κι ότι του λείπει η ικανότητα να δει σωστά τον εαυτό του, τους άλλους και τα περιστατικά. Αυτή είναι η περίπτωση αυτεκτίμησης χαμηλής στάθμης.

Ένας άνθρωπος, που δεν δίνει αξία στον εαυτό του, περιμένει από κάποιον άλλον – τη σύζυγο, το σύζυγο, το γιο ή την κόρη να του δώσει την αξία. Αυτό συχνά οδηγεί σε ατέλειωτη χειραγώγηση, που συνήθως προκαλεί αντίκτυπο ολέθριο και για τους δυο.

Σε πολλούς μπορεί να φανεί ριζοσπαστική ή και ακόμη καταστροφική άποψη πως είναι ουσιαστικό το να αγαπάει και να δίνει κανείς αξία στον εαυτό του. Για πολλούς ανθρώπους το να αγαπάς τον εαυτό σου σημαίνει εγωισμό και επομένως ενέργεια εναντίον των άλλων – πόλεμο μεταξύ των ανθρώπων. Μα γεννιέται και το ερώτημα: αν κανείς δεν έχει μάθει να αγαπάει τον εαυτό του, πως μπορεί να ξέρει να αγαπάει τους άλλους; έχουμε πολλές αποδείξεις που μαρτυρούν ότι μόνο αν αγαπάς τον εαυτό σου θα μπορέσεις να αγαπήσεις και τους άλλους, ότι αυτεκτίμηση και εγωισμός δεν είναι το ίδιο πράγμα (Virginia Satir 1989).

Οι καλές ανθρώπινες σχέσεις και η κατάλληλη και τρυφερή συμπεριφορά πηγάζουν από ανθρώπους που έχουν αυξημένη αυτοεκτίμηση. Για να το πούμε απλά, όσοι αγαπάνε και εκτιμούν τον εαυτό τους είναι ικανοί να αγαπήσουν και να εκτιμήσουν τους άλλους και να αντιμετωπίσουν την πραγματικότητα κατάλληλα. Η συναίσθηση της αξίας του εαυτού είναι το κλειδί, ο δρόμος για να γίνεις περισσότερος άνθρωπος, να αποκτήσεις υγεία και ευτυχία, να δημιουργήσεις και να συντηρήσεις ικανοποιητικές σχέσεις και να είσαι ο κατάλληλος άνθρωπος, ο αποδοτικός και υπεύθυνος.

“Όσο πιο δυνατή είναι η αυτοεκτίμηση, τόσο πιο εύκολα παίρνει κανείς κουράγιο για να αλλάξει συμπεριφορά. Όσο πιο πολύ εκτιμάει κανείς τον εαυτό του, τόσο πιο λίγα απαιτεί από τους άλλους. Όσο λιγότερα απαιτεί, τόσο περισσότερο τους εμπιστεύεται. Όσο πιο πολύ εμπιστεύεται τον εαυτό του και τους άλλους, τόσο πιο πολύ μπορεί να αγαπάει. Όσο πιο πολύ αγαπάει, τόσο πιο λίγο φοβάται τους άλλους. Όσο περισσότερα οικοδομεί μαζί με τους άλλους, τόσο πιο πολύ τους γνωρίζει. Όσο πιο πολύ τους γνωρίζει, τόσο πιο στερεοί είναι οι δεσμοί και οι γέφυρες ανάμεσα σ’ αυτόν και τους άλλους. Η συμπεριφορά της αυτοεκτίμησης βοηθάει λοιπόν να μπει τέλος στην απομόνωση και την αποξένωση ανάμεσα στους ανθρώπους, στις ομάδες και στα έθνη στην εποχή μας”. (Virginia Satir 1989, 53-54).

Άρα βλέπουμε ότι η υψηλή αυτοεκτίμηση σ’ ένα άτομο αποτελεί ουσιαστικό παράγοντα για την εύκολη προσαρμογή του, ενώ αντίθετα η χαμηλή αυτοεκτίμηση μπορεί να παρουσιάσει δυσκολίες στην προσαρμογή.

10. ΑΥΤΟΑΝΤΙΛΗΨΗ

10.1 Έννοια της Αυτοαντίληψης

Συνεχίζοντας, μετά την ανάλυση της έννοιας της αυτοεκτίμησης, η οποία είναι πολύ σημαντική πάνω στο θέμα της προσαρμογής, θεωρήθηκε απαραίτητο να ακολουθήσει η περιγραφή της έννοιας «αυτοαντίληψη». Δύο χαρακτηριστικές πλευρές της προσωπικής μας αντίληψης για τον κόσμο είναι η γνώση του εαυτού μας και η γνώση μας των άλλων ανθρώπων. Από όλες τις ιδιότητες που διαθέτουμε, η εικόνα που έχουμε για τον εαυτό μας είναι αυτή που μας προδίδει, κατά τρόπο μοναδικό, την ανθρώπινη ιδιότητα (Αγγελική Λεονταρή, 1996).

Η εικόνα την οποία διαμορφώνουμε για τον εαυτό μας φαίνεται ότι επηρεάζει καθοριστικά την επεξεργασία των πληροφοριών και τα κίνητρα για δράση και,

επομένως, είναι ικανή να κατευθύνει και να καθορίζει τη μελλοντική μας συμπεριφορά. Η εικόνα αυτή θεωρείται ένα εστιακό στοιχείο της προσωπικότητας μας, που αποτελεί θεμελιακό παράγοντα για την ψυχική μας υγεία (Α. Λεονταρή, 1996).

Στο σύγγραμμά της «αυτοαντίληψη» η Α. Λεονταρή (1996) αναφέρει ότι τα άτομα που διαθέτουν θετική εικόνα του εαυτού παρουσιάζουν καλή προσαρμογή, δημοτικότητα, χαμηλό βαθμό άγχους, ανεξαρτησία από την ομάδα, έχουν δε καλές διαπροσωπικές σχέσεις. Φαίνεται να είναι περισσότερο ειλικρινή με τον εαυτό τους και χρησιμοποιούν σπανιότερα μηχανισμούς άμυνας, είναι ικανά να αποδεχθούν τον εαυτό τους ακόμη και με τις αδυναμίες του, έχουν εμπιστοσύνη στον εαυτό τους και ισχυρά κίνητρα για επιτυχία. Αντίθετα, τα άτομα με την αρνητική αυτοαντίληψη υποφέρουν από άγχος, υιοθετούν μια στάση άμυνας απέναντι στους άλλους νιώθουν μοναξιά και υποτιμούν τις πραγματικές τους δυνατότητες. Επικεντρώνονται συνεχώς στις αδυναμίες τους, δεν έχουν εμπιστοσύνη στον εαυτό τους, με αποτέλεσμα να αποφεύγουν τον ανταγωνισμό με άλλους και να φοβούνται την αποτυχία. (Αγγελική Λεονταρή 1996).

Η άποψη ότι η αυτοαντίληψη επηρεάζει ουσιαστικά τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι αντιμετωπίζουν τις καταστάσεις επίτευξης υποστηρίζεται από τα πορίσματα πολλών ερευνών. Ενώ η αρνητική αυτοαντίληψη οδηγεί σε μειωμένη ενεργοποίηση με ισχυρή τη συναίσθηση της πιθανής αποτυχίας, η θετική αυτοαντίληψη γίνεται δυναμικό κίνητρο για δημιουργία, που καθιστά πιο εφικτή την επιτυχία. Η πληροφόρηση ότι κάποιος απέτυχε σε ένα συγκεκριμένο έργο έχει σαφώς πιο αρνητικά αποτελέσματα στα μελλοντικά κίνητρα και στη συμπεριφορά των ατόμων με αρνητική αυτοαντίληψη παρά σε εκείνα με θετική.

Η θετική αυτοαντίληψη, επιπλέον, θεωρείται απαραίτητη προϋπόθεση για την εξασφάλιση της συμμετοχής του ατόμου για την εξασφάλιση της συμμετοχής του ατόμου στη διαδικασία της μάθησης. Η ικανοποιητική μάθηση προϋποθέτει την ενεργητική συμμετοχή στον προγραμματισμό, την επεξεργασία και την αξιολόγηση της διαδικασίας της μάθησης, και οι μεταγνωστικές ικανότητες αυτού του είδους είναι ιδιαίτερα σημαντικές. Θα πρέπει επομένως το άτομο να μπορεί να συγκεντρωθεί σ' αυτές ανεπηρέαστο από ανησυχίες, όπως ο φόβος της αποτυχίας ή ο φόβος να διακινδυνεύσει τη θετική εικόνα του εαυτού του και την αυτοπεποίθησή του. (Αγγελική Λεονταρή 1996).

Για όλους αυτούς τους λόγους που αναφέρθηκαν η έννοια της αυτοαντίληψης κατέχει σημαντική θέση σε πολλές από τις θεωρίες της ανάπτυξης του παιδιού.

Στο βιβλίο της Α. Λεονταρή (1996) ο Rosenberg (1979) και ο Anderson (1952) θεωρούν ότι «η αυτοαντίληψη διαμορφώνεται κατά την πρώτη παιδική ηλικία και μετά παραμένει σταθερή. Για τα άτομα που έχουν αναπτύξει μια συγκεκριμένη εικόνα εαυτού στο πρώτο στάδιο της ζωής τους εξακολουθούν να έχουν αυτήν την εικόνα για πολύ αργότερα, ακόμα κι αν έχουν συντελεστεί ριζικές μεταβολές στον εαυτό τους». (Αγγελική Λεονταρή 1996, 99).

«Την ίδια άποψη υποστηρίζει και ο Anderson (1952) ο οποίος τονίζει ότι ο πρώτος χρόνος στη ζωή του παιδιού είναι ο σπουδαιότερος για τη διαμόρφωση της αυτοαντίληψης κι ότι η διαμόρφωσή της οριστικοποιείται κατά τη διάρκεια της εφηβείας» Α. Λεονταρή, 1996, 99).

Για το πώς διαμορφώνεται η αυτοαντίληψη στα διάφορα στάδια ζωής του ατόμου καθώς και για τους παράγοντες (παράμετροι) που διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο θα μιλήσουμε παρακάτω.

10.2 Η ανάπτυξη της αίσθησης του εαυτού από τη γέννηση μέχρι την ηλικία 30 - 36 μηνών

Η ανάπτυξη της αίσθησης του εαυτού αρχίζει με τη συνειδητοποίηση του εαυτού ως υποκείμενο και επιτυγχάνεται όταν το βρέφος αντιληφθεί ότι αποτελεί μια οντότητα ξεχωριστή από τους άλλους. Οι Lewis και Brooks – Gunn (1979) στο βιβλίο της Α. Λεονταρή (1996) ονομάζουν υπαρξιακό εαυτό αυτή τη βασική αίσθηση της ξεχωριστής οντότητας, που διαμορφώνεται και ενισχύεται σταδιακά κατά την διάρκεια των πρώτων οκτώ-δώδεκα μηνών.

Σύμφωνα με την Α. Λεονταρή (1996) η κατάκτηση της έννοιας του εαυτού ως αντικειμένου αποδεικνύεται από το ότι τα νηπια ηλικίας 30 - 36 μηνών είναι ικανά να αναγνωρίσουν τον εαυτό τους στον καθρέφτη και να διακρίνουν τον εαυτό τους σε φωτογραφίες. Η αυτοαναγνώριση αποτελεί το πρώτο βήμα για την ανάπτυξη ενός διαφοροποιημένου ψυχολογικού εαυτού, γεγονός που αποτελεί σημαντικό κοινωνικό-γνωστικό επίτευγμα των παιδικών χρόνων. Οι σχετικές έρευνες δείχνουν ότι πρωταρχικής σημασίας στην επίτευξη της αυτοαναγνώρισης είναι η ύπαρξη μιας σταθερής διασύνδεσης μεταξύ των πράξεων των νηπίων και των αποτελεσμάτων που ακολουθούν τις πράξεις αυτές, και ειδικά η σταθερότητα των αντιδράσεων των άλλων απέναντι τους, κυρίως αυτών που φροντίζουν το παιδί.

Συγχρόνως με την ανάπτυξη του “εμένα” τα παιδιά αποκτούν συνείδηση και του γεγονότος ότι μπορούν να αξιολογηθούν από τους άλλους. Η σχέση και η

επαφή του παιδιού με τους Σημαντικούς Άλλους αποτελεί μια μόνιμη πηγή ανατροφοδότησης, η οποία επενεργεί σημαντικά στη διαμόρφωση της αυτοαντίληψης και κατά συνέπεια της προσαρμογής.

Ωστόσο η αυτοαντίληψη δεν μπορεί με κανένα τρόπο να θεωρηθεί απλώς αντανάκλαση του ατόμου μέσα στον κοινωνικό καθρέφτη τον οποίο συνθέτουν οι Σημαντικοί Άλλοι. Ο ρόλος του ατόμου είναι καθοριστικός. Ένα σημαντικό γνωστικό επίτευγμα της ηλικίας αυτής (εως 30 - 36 μηνών) είναι η κατάκτηση της ιδέας της μονιμότητας των αντικειμένων και των προσώπων. Το επόμενο στάδιο της γνώσης αυτής είναι η συνειδητοποίηση ότι τα διάφορα αντικείμενα παραμένουν τα ίδια από τη μια συνάντηση στην άλλη (ταυτότητα αντικειμένου – object identity). Οι δυο αυτές γνώσεις, δηλαδή η έννοια της μονιμότητας και η έννοια της ταυτότητας των αντικειμένων, αποτελούν τη βάση για την ανάπτυξη της αίσθησης της συνέχειας του εαυτού μέσα στο χρόνο και το χώρο. (Αγγελική Λεονταρή 1996).

10.2.2 Η ανάπτυξη της αυτοαντίληψης κατά τη διάρκεια της προσχολικής ηλικίας

Συνεχίζοντας με τη διαμόρφωση της αυτοαντίληψης στη διάρκεια της προσχολικής ηλικίας, αρχικά αναφέρονται οι απόψεις του Erikson.

Σύμφωνα με την Α. Λεονταρή (1996) "Ο Erikson (1963) ορίζει την προσχολική ηλικία σε 3 - 6 έτη και θεωρεί ότι στο στάδιο αυτό, το οποίο ονομάζει "στάδιο πρωτοβουλίας-ενοχής", η αυτοαντίληψη καθορίζεται από τις κοινωνικές προσδοκίες για ανεξαρτησία στις κινήσεις και από κίνητρα τα οποία απορρέουν από κάποια αυτονομία και έλεγχο που μόλις έχει αποκτηθεί. Η διάσταση της πρωτοβουλίας αντιπροσωπεύει την απόσταση του παιδιού από τη γονεϊκή εξάρτηση και την προσπάθεια του να αντιμετωπίζει τις ανάγκες του μόνο του. Η ανάληψη πρωτοβουλιών είναι σημαντική, γιατί κατ' αυτό τον τρόπο μεγαλώνει συνεχώς η αυτονομία του παιδιού και συντελείται το πρώτο μεγάλο βήμα προς την ανεξαρτησία. Αν το παιδί ενθαρρυνθεί στις προσπάθειες του αυτές, η αίσθηση πρωτοβουλίας θα είναι έντονη. Στην αντίθετη περίπτωση η έλλειψη ευκαιριών και τα αρνητικά συναισθήματα που βιώνει το παιδί όταν αποθαρρύνεται ή και τιμωρείται, επειδή προσπαθεί να ξεπεράσει τα δεδομένα όρια, έχουν ως αποτέλεσμα το συναισθηματικό της ενοχής και επηρεάζουν αρνητικά τη διαμόρφωση της αυτοαντίληψης του". (Αγγελική Λεονταρή 1996, 105).

Στην ηλικία των 3-5 ετών, ο κατηγοριακός εαυτός έχει αναπτυχθεί πλήρως και επομένως οι βάσεις για την ανάπτυξη της αυτοαντίληψης έχουν τεθεί. Για τα παιδιά

της ηλικίας αυτής, η αυτοαντίληψη στηρίζεται κυρίως σε εξωτερικά, εμφανή χαρακτηριστικά, όπως ονόματα, εξωτερική εμφάνιση, υλικά αγαθά που το παιδί έχει στην κατοχή του και τυπικές συμπεριφορές.

Παρ' όλα αυτά, αρκετά χαρακτηριστικά του εαυτού που είναι σταθερά και αμετάβλητα, όπως είναι το φύλο, δε θεωρούνται ακόμη σταθερά. Ένα παιδί προσχολικής ηλικίας πιστεύει ότι αλλάζοντας ρούχα ή φορώντας μια μάσκα μπορεί να αλλάξει το φύλο του. Ακόμη και όταν κατακτηθεί η ιδέα της σταθερότητας του κατηγοριακού εαυτού, πολλά παιδιά νομίζουν ότι αν αλλάξουν το όνομα τους θα πάψουν να είναι το ίδιο πρόσωπο. Μόνο στην ηλικία των οκτώ ετών περίπου τα παιδιά είναι σε θέση να κατανοήσουν ότι το όνομα είναι αυθαίρετο και δεν έχει σχέση με τη συνέχεια του εαυτού μέσα στο χρόνο. Κάτι άλλο που επηρεάζει την αυτοαντίληψη των παιδιών της προσχολικής ηλικίας είναι η απολυτότητα στη σκέψη, που χαρακτηρίζει τα παιδιά των 3-6 ετών. Θεωρούν, για παράδειγμα, ότι αν αυτά τα ίδια ή κάποια άλλα είναι καλά στο τρέξιμο, θα είναι καλά και στην αριθμητική και στην αναρρίχηση.

Εκτός από τις αναφορές σε εμφανή, φυσικά χαρακτηριστικά, τα παιδιά της προσχολικής ηλικίας χρησιμοποιούν περιγραφές που αναφέρονται σε διάφορες συνήθειες τους δραστηριότητες (π.χ. βλέπω τηλεόραση, πηγαίνω στο σχολείο), σε ενέργειες που δείχνουν ικανότητες (μπορώ και λούζω τα μαλλιά μου μόνη μου) και σε πράξεις προσφοράς βοήθειας (βοηθώ τη μαμά μου να στρώσει το τραπέζι). Οι Keller, Ford και Meachum (1978) στο σύγγραμμα της Α. Λεονταρή (1996) μάλιστα υποστηρίζουν ότι τα παιδιά της ηλικίας των 3-6 ετών αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους σε σχέση με διάφορες δραστηριότητες μάλλον παρά σε σχέση με τη φυσική τους ύπαρξη ή με τα υλικά τους αγαθά. (Αγγελική Λεονταρή 1996).

“Τα συμπεράσματα των Keller, Ford και Meachum δίνουν μια νέα διάσταση στις ιδέες του Selman, ο οποίος χρησιμοποίησε τον όρο “φυσική ύπαρξη” για να περιγράψει το πρώτο στάδιο κατανόησης του εαυτού. Είναι πιθανό το στάδιο αυτό, εκτός από την εικόνα του “φυσικού εαυτού”, να περιλαμβάνει και την εικόνα του εαυτού που δρα, και αυτή η εικόνα είναι όπως φαίνεται κυρίαρχη στην προσχολική ηλικία”. (Αγγελική Λεονταρή 1996, 107).

Η αναφερόμενη Α. Λεονταρή (1996) συμπληρώνει την αντίθετη γνώμη του Piaget, ο οποίος υποστήριξε ότι τα παιδιά στην ηλικία αυτή δεν είναι ικανά να διακρίνουν τα εσωτερικά από τα εξωτερικά φαινόμενα και θεωρούν ότι τα ψυχικά φαινόμενα, όπως τα όνειρα και οι ιδέες, έχουν φυσική υπόσταση, οι νεότεροι ερευνητές τονίζουν ότι τα παιδιά της προσχολικής ηλικίας είναι ικανά να

κατανοήσουν τον "εσωτερικό εαυτό", που αποτελείται από προσωπικές ιδέες και φαντασιώσεις προσιτές μόνο στο συγκεκριμένο άτομο και όχι στους άλλους. Συγχρόνως με τη συνειδητοποίηση του "εσωτερικού εαυτού", αρχίζει να αναπτύσσεται και ο "ψυχολογικός εαυτός". Τα παιδιά της ηλικίας των 3,5 ετών μπορούν να περιγράψουν τον εαυτό τους ως προς τα συναισθήματα, τις στάσεις και τις απόψεις της στιγμής. Όμως οι περιγραφές αυτές δεν αναφέρονται ακόμη σε σταθερά ψυχολογικά χαρακτηριστικά που διαχωρίζουν το άτομο από τους άλλους.

Αρχίζοντας από το δεύτερο μισό του δεύτερου χρόνου, γίνεται αισθητή μια αυξημένη "αυτο-συνείδηση" και συγχρόνως αυξάνεται και η ευαισθησία των παιδιών προς κάποια γενικά κριτήρια αξιολόγησης. Πολύ σύντομα, τα παιδιά αρχίζουν να αυτοαξιολογούνται. Οι πρώιμες αυτές, περιορισμένης έκτασης, αυτοαξιολογήσεις υποδηλώνουν ότι τα παιδιά της ηλικίας αυτής αρχίζουν να κρίνουν τον εαυτό τους ως ικανό ή μη ικανό. Υπάρχουν κάποια στοιχεία που δείχνουν ότι τα παιδιά αναπτύσσουν θετικές αυτο-αξιολογήσεις πριν αναπτύξουν αρνητικές (Bullock & Lutkenhaus, 1988· Heckhausen, 1988). Τα παιδιά της ηλικίας αυτής χρησιμοποιούν απόλυτα κριτήρια για την αυτοαξιολόγησή τους, ενώ δε γίνονται ακόμη συγκρίσεις με τους άλλους. Επιπλέον, η αυτοαξιολόγηση είναι γενική με πολύ μικρή σταθερότητα από τη μια κατάσταση στην άλλη ή μέσα στο χρόνο (Αγγελική Λεονταρή 1996).

10.2.3 Η ανάπτυξη της αυτοαντίληψης κατά τη διάρκεια της σχολικής ηλικίας

Με την είσοδο του παιδιού στο σχολείο, η γνώση του εαυτού προοδευτικά γίνεται πολυπλοκότερη. Κατά τον Erikson απαραίτητη προϋπόθεση για την ανάπτυξη μιας θετικής αυτοαντίληψης είναι η αίσθηση φιλοπονίας που αποτελεί τη βάση για μια επιτυχημένη δραστηριοποίηση στην κοινωνία και για την ανάπτυξη των αναγκαίων κοινωνικών δεξιοτήτων. Η απόκτηση αυτών των αναγκαίων δεξιοτήτων και ικανοτήτων (φιλοπονία) οδηγεί σε συναισθήματα πληρότητας και ικανοποίησης. Παιδιά που δεν έχουν τις ευκαιρίες ελέγχου του κόσμου τους ή που εμποδίζονται στις προσπάθειές τους οδηγούνται σε ένα συναίσθημα κατωτερότητας ή στην πεποίθηση ότι δεν αξίζουν τίποτα.

Κατά την διάρκεια του σταδίου αυτού συντελείται μία στροφή προς τον εσωτερικό εαυτό και γίνονται όλο και περισσότερες αναφορές σε ψυχολογικά χαρακτηριστικά κατά την προσπάθεια περιγραφής του εαυτού.

Ο John Broughton (1978) ερεύνησε τις απλοϊκές, φιλοσοφικές τοποθετήσεις των παιδιών για τον κόσμο, υποβάλλοντας τους διάφορες ερωτήσεις ανοιχτού τύπου σχετικά με την έννοια του εαυτού, όπως για παράδειγμα: "τι είναι ο εαυτός; Τι είναι ο

νους; Ποια είναι η διαφορά μεταξύ του σώματος και του νου;”. Από τις απαντήσεις των παιδιών συμπεράνε ότι στην προσχολική ηλικία τα παιδιά αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους σε αυστηρά φυσικά πλαίσια και τον θεωρούν μέρος του σώματος. (Αγγελική Λεονταρή 1996).

Τα παιδιά των 8 περίπου ετών έδειχναν να κατανοούν τη πνευματική και βουλητική πτυχή του εαυτού και ήταν σε θέση να κάνουν τη διάκριση μεταξύ σώματος και νου. Επίσης μπορούσαν να κατανοήσουν την υποκειμενικότητα του εαυτού, καθώς και το γεγονός ότι κάποιος διαφέρει από τους άλλους όχι επειδή φαίνεται διαφορετικός ή έχει στην κατοχή του διάφορα υλικά αγαθά, αλλά επειδή έχει διαφορετικά συναισθήματα.

Ο Robert Selman (1980) κατέληξε σε παρόμοια συμπεράσματα με εκείνα του Broughton εφαρμόζοντας τη δική του έρευνα. Ο Selman συμπεράνε ότι υπάρχουν τρία στάδια στην ανάπτυξη της συνείδησης του εαυτού.

“Στο πρώτο στάδιο, το οποίο είναι ανάλογο με εκείνο που προσδιόρισε ο Broughton, τα παιδιά δεν κάνουν καμιά διάκριση μεταξύ εσωτερικής ψυχολογικής διεργασίας και εξωτερικής εμφάνισης και συμπεριφοράς. Έτσι, αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους μόνο ως φυσική ύπαρξη και οι βουλητικές τάσεις θεωρούνται συνδεδεμένες με διάφορα μέρη του σώματος” (Αγγελική Λεονταρή 1996: 112).

“Στο δεύτερο στάδιο τα παιδιά αναγνωρίζουν τις διαφορές μεταξύ της εξωτερικής εμφάνισης και συμπεριφοράς και της εσωτερικής ψυχολογικής κατάστασης κι ορίζουν “τον αληθινό εαυτό” ως τον εσωτερικό κόσμο του ατόμου”. Ο Selman υποστηρίζει ότι η αλλαγή αυτή περνά από δυο υποστάδια. Στην ηλικία των 6 ετών περίπου, τα παιδιά συνειδητοποιούν ότι τα ψυχολογικά βιώματα δεν είναι τα ίδια με τη φυσική συμπεριφορά, αλλά εξακολουθούν να πιστεύουν ότι υπάρχει μια συνάφεια ανάμεσα στα δυο. Μόνο στην ηλικία των 8 ετών ή αργότερα συνειδητοποιούν ότι η φυσική συμπεριφορά μπορεί να διαφέρει εντελώς από τα συναισθήματα. Συνεπώς, δεν μπορεί κάποιος να καταλάβει κάποιον άλλον παρακολουθώντας απλώς τα λόγια του και τις πράξεις του. Τότε η συνειδητή απάτη γίνεται μια δυνατότητα για το παιδί επειδή είναι πλέον σε θέση να χρησιμοποιήσει τη σχέση μεταξύ της εξωτερικής εμφάνισης και του υποκειμενικού, εσωτερικού βιώματος.

Οι Secord και Peevers (1974) διαπίστωσαν ότι η δράση, η οποία κατέχει σημαντική θέση στις περιγραφές των παιδιών της προσχολικής ηλικίας, εξακολουθεί να κυριαρχεί στη θεώρηση του εαυτού ακόμη και για μεγαλύτερα παιδιά. Στην

έρευνά τους βρήκαν ότι παιδιά της τρίτης δημοτικού περιγράφουν τον εαυτό τους κυρίως αναφερόμενα σε διάφορες δραστηριότητες. Υπάρχει όμως ένα νέο στοιχείο στις περιγραφές των μεγαλύτερων παιδιών. Αντίθετα με τα παιδιά προσχολικής ηλικίας, που περιγράφουν τον εαυτό τους σε σχέση με τυπικές δραστηριότητες (“κάνω ποδήλατο”, “παίζω μπάλα”), τα μεγαλύτερα παιδιά κάνουν αναφορά στις δραστηριότητες αυτές συγκρίνοντας τον εαυτό τους με άλλους (“παίζω μπάλα καλύτερα από τον αδερφό μου”). Το ενδιαφέρον αρχίζει να επικεντρώνεται όχι πια στο τι μπορούν να κάνουν, αλλά στο τι μπορούν να κάνουν καλά σε σύγκριση με τους άλλους. (Αγγελική Λεονταρή 1996: 112-113).

Αυτή η εξελικτική αλλαγή που επισημάνθηκε από τους Secord και Peevers τονίζεται και από την Diane Ruble (1980), η οποία μελέτησε τον τρόπο με τον οποίο τα παιδιά χρησιμοποιούν την κοινωνική πρόταση για να αξιολογήσουν τον εαυτό τους. Η Ruble αρχικά έδινε στα παιδιά ένα δύσκολο έργο να εκτελέσουν και στη συνέχεια τους έδινε πληροφορίες για την απόδοσή τους, αλλά και για την απόδοση των άλλων παιδιών της ηλικίας τους. Κατόπιν ζητούσε από τα παιδιά να κάνουν μια αυτοξιολόγηση. Διαπίστωσε ότι τα παιδιά της ηλικίας 7 ετών δεν ανέφεραν καθόλου τις πληροφορίες που τους είχε δώσει σε σχέση με την απόδοση των συνομηλίκων τους. Στήριζαν την αυτοαξιολόγηση τους σε “απόλυτα κριτήρια”, δηλαδή στο αν είχαν εκτελέσει ή όχι το έργο. Αντίθετα, τα μεγαλύτερα συχνά έκριναν την απόδοσή τους σε σύγκριση με την απόδοση των άλλων παιδιών.

10.2.4 Η ανάπτυξη της αυτοαντίληψης κατά την περίοδο της εφηβείας

Στην εφηβεία συντελούνται οι πιο δραστικές αλλαγές σε όλες τις διαστάσεις της ατομικής ανάπτυξης. Καθώς οι εμπειρίες πληθαίνουν και διαφοροποιούνται, και εξελίσσεται η συμβολική ικανότητα, συνειδητοποιείται η ύπαρξη ενός μη φυσικού εαυτού, τα στοιχεία του οποίου είναι περισσότερο αφηρημένα. Στο στάδιο αυτό παρατηρείται μια αναδιοργάνωση της προσωπικότητας, με αφετηρία την αλλαγή της σωματικής εικόνας και την αναζήτηση ταυτότητας, που σκοπό έχει την ένταξη του ατόμου στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο.

Οι αλλαγές στην αυτοαντίληψη των εφήβων θεωρούνται αποτέλεσμα της νοητικής τους ανάπτυξης. Η ικανότητα τους να αξιοποιούν τόσο τις παρούσες αντιληπτικές εμπειρίες όσο και την παρελθούσα εμπειρία τους, για να αντιμετωπίσουν τα νέα προβλήματα, αυξάνει την ικανότητα πρόβλεψης και τους επιτρέπει να προσεγγίζουν το πρόβλημα με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους, πριν από την προσπάθειά τους να εφαρμόσουν οποιαδήποτε λύση. Επιπλέον,

συνειδητοποιούν ότι η σκέψη είναι μια εξατομικευμένη διαδικασία και πως κανένας άλλος δε γνωρίζει ό,τι σκέφτονται. Είναι πιο ευαίσθητοι —σε σύγκριση με παιδιά νεαρότερης ηλικίας- ως προς το χάσμα ανάμεσα στο πραγματικό και το ιδεώδες. Όλες αυτές οι αλλαγές στις γνωστικές ικανότητες οδηγούν σε ένα δεδηλωμένο ενδιαφέρον στα ιδεώδη και τον ιδανικό εαυτό (Αγγελική Λεονταρή 1996).

Ο Erikson (1968) θεωρεί ότι η διαμόρφωση του εαυτού ολοκληρώνεται στη περίοδο της εφηβείας κι όχι νωρίτερα, συνεχίζει όμως να εξελίσσεται στα διάφορα στάδια της ενήλικης πια ζωής. Το επόμενο βήμα είναι η αίσθηση της ταυτότητας, μια σαφής απάντηση στην ερώτηση “ποιος είμαι/ποια είμαι;”

Αν το περιβάλλον δεν είναι υποστηρικτικό και αν ο έφηβος συναντά δυσκολίες στο να καθορίσει κάποιο ρόλο, το αποτέλεσμα μπορεί να είναι μια ασαφής έννοια της ατομικής ταυτότητας, μια σύγχυση ρόλων. Αν το φαινόμενο αυτό δεν έχει βαθιές ρίζες και τα αίτια του ελέγχονται, τότε ο/η έφηβος θα αντιπαρέλθει τη σύγχυση της ταυτότητας σχετικά ανώδυνα. Παρά την εντύπωση που επικρατεί, οι έρευνες δείχνουν ότι οι περισσότεροι έφηβοι διέρχονται το στάδιο αυτό ομαλά, χωρίς κρίσεις.

“Μερικοί ερευνητές (Rosenberg, 1979 Protinsky και Farrier, 1980) υποστηρίζουν ότι η αυτοαντίληψη στα διάφορα στάδια ανάπτυξης παρουσιάζει διαφορετικού βαθμού σταθερότητα και ότι υπάρχουν κάποιες σημαντικές διακυμάνσεις στην αυτοαντίληψη των εφήβων. Ο Rosenberg (1979) ερεύνησε τις αλλαγές στην αυτοαντίληψη, καθώς το άτομο περνά από την παιδική ηλικία στην εφηβεία. Υπέβαλε στα υποκείμενα των ερευνών του διάφορες ερωτήσεις που αφορούσαν την αίσθηση της ατομικής ιδιαιτερότητας, την εικόνα του μελλοντικού εαυτού, τα σημεία που προκαλούν υπερηφάνεια και αυτά που προκαλούν ντροπή. Με τον τρόπο αυτό διαπίστωσε μια μεγάλη αστάθεια στην αυτοαντίληψη, κυρίως κατά την προεφηβεία. Στο στάδιο της εφηβείας το άτομο έρχεται αντιμέτωπο με μια νέα ομάδα ομηλικών και με μια πλειάδα εκπαιδευτικών. Συγχρόνως έχει μεγαλύτερη συνείδηση του εαυτού του ως αντικειμένου παρατήρησης σε σχέση με τα μικρότερα παιδιά. Στην προσπάθειά του να δει τον εαυτό του μέσα από τη ματιά των άλλων, η αυτοαντίληψη του αποκτά μια νέα μορφή πολυπλοκότητας. Αυτό, κατά τον Rosenberg, οδηγεί σε μια σχετικά ασταθή εικόνα του εαυτού, στο αρχικό στάδιο της εφηβείας. Καθώς οι έφηβοι μαθαίνουν τι ακριβώς αναμένουν οι άλλοι από αυτούς, διαμορφώνουν μια σταθερότερη (και νέα) εικόνα του εαυτού”. (Αγγελική Λεονταρή 1996: 115-116).

Σε παρόμοια συμπεράσματα κατέληξε κι ο Elkind (1971), ο οποίος αναφέρει ότι κατά τη διάρκεια της εφηβείας αναπτύσσεται μια “αληθινή αίσθηση του εαυτού”

και υποστηρίζει ότι οι έφηβοι σε σχέση με νεότερα παιδιά ασχολούνται εκτενώς με την αυτοπαρατήρηση και με τον τρόπο που τους αντιμετωπίζουν οι άλλοι.

Τα πορίσματα της έρευνας των Protinsky και Farnier (1980) παρέχουν απόλυτη υποστήριξη στα συμπεράσματα του Rosenberg. Διαπιστώνουν ότι η αυτοαντίληψη ήταν περισσότερο ασταθής κατά την προεφηβεία και σταθεροποιούνται προοδευτικά κατά τη διάρκεια της εφηβείας.

Την ιδέα ότι η αυτοαντίληψη διαφοροποιείται προοδευτικά, τόσο ως προς τη δομή όσο και ως προς το περιεχόμενο, υποστηρίζει και η Harter (1983), η οποία θεωρεί ότι η ανάπτυξη της αυτοαντίληψης διέρχεται από τέσσερα στάδια, που είναι ανάλογα με τα στάδια της γνωστικής ανάπτυξης που αναφέρει ο Piaget, και τα οποία αρχίζουν από απλές περιγραφές και φθάνουν σε αφηρημένες έννοιες κατά τη διάρκεια της εφηβείας. Τονίζει το γεγονός ότι ορισμένες κατηγορίες που χρησιμοποιούν τα παιδιά για να περιγράψουν τον εαυτό τους μπορεί να σημαίνουν τελείως διαφορετικά πράγματα σε διαφορετικές ηλικίες. Επισημαίνει ακόμα (Harter & Monsour, 1992) ότι κατά τη διάρκεια της εφηβείας παρατηρείται μια μεγαλύτερη και σαφέστερη διαφοροποίηση μεταξύ των διαφόρων πτυχών του εαυτού, που είναι αποτέλεσμα κοινωνικών πιέσεων για υιοθέτηση ορισμένων κοινωνικών ρόλων. Ως αποτέλεσμα του γεγονότος αυτού, ο/η έφηβος βρίσκεται αντιμέτωπος με "πολλαπλούς εαυτούς", οι οποίοι πολλές φορές είναι αντιθετικοί. Επιπλέον, διάφορες μορφές του ιδεώδους εαυτού μπορεί να βρίσκονται σε σύγκρουση με τον πραγματικό εαυτό (Harter, 1986·Higgins, 1987), γεγονός που μπορεί ή να προκαλέσει σύγχυση στο άτομο, ή να επενεργήσει ,ως κίνητρο για δράση (Αγγελική Λεονταρή 1996).

Τέλος η Αγγελική Λεονταρή γράφει ότι οι έρευνες δείχνουν ότι στους έφηβους, συγκριτικά με τις μικρότερες ηλικίες, υπάρχει μια σημαντικά χαμηλότερη αντίληψη ως προς την ακαδημαϊκή ικανότητα και ως προς τις σχέσεις με την οικογένεια. Οι άλλες πτυχές της αυτοαντίληψης (σχέσεις με τους φίλους/ομηλικούς, εμπιστοσύνης στον εαυτό και σωματικός εαυτός) δεν παρουσιάζουν αλλαγές.

10.2.5 Η αυτοαντίληψη των ενηλίκων

Η ανάπτυξη της αυτοαντίληψης πέρα από το στάδιο της εφηβείας έχει ερευνηθεί ελάχιστα. Ο Erikson είναι από τους λίγους θεωρητικούς που με την ψυχοκοινωνική του θεωρία κάλυψε όλη την έκταση της ζωής υποστηρίζοντας ότι η διαμόρφωση της αυτοαντίληψης ολοκληρώνεται στη φάση της εφηβείας και στη

συνέχεια, σε όλη τη διάρκεια της ζωής, εμπλουτίζεται και προσαρμόζεται στις εκάστοτε συνθήκες.

Το έκτο από τα οκτώ εξελικτικά στάδια της θεωρίας του κάνει σαφές πόσο σημαντική είναι η εξάρτηση από τα προηγούμενα στάδια. Το βιολογικά πλήρες άτομο έχει πρωταρχικό εξελικτικό στόχο την δημιουργία στενών φυσικών και ψυχολογικών σχέσεων. Ο Erikson ορίζει το στόχο του σταδίου αυτού ως οικειότητα μια οικειότητα γενικής μορφής μεταξύ των ανθρώπων, η οποία αντιπροσωπεύει και κάποια δέσμευση έτσι, ώστε να εμπεδωθεί μια ζεστή και γεμάτη νόημα σχέση. Το άτομο θα πρέπει να έχει κάποιο βαθμό αυτονομίας και βασικής εμπιστοσύνης. (Αγγελική Λεονταρή 1996).

Η ανυπαρξία οικειότητας στις σχέσεις οδηγεί στην αίσθηση απομόνωσης και της μειωμένης αυτοεκτίμησης επηρεάζει αρνητικά την αυτοαντίληψη και εμποδίζει την μετάβαση στο επόμενο στάδιο.

Ο Erikson χρησιμοποίησε τον όρο ολοκλήρωση του Εγώ, για να περιγράψει το τελευταίο στάδιο της ανάπτυξης. Σε αυτό φθάνουν τα άτομα που, μετά από ένα μεγάλο χρονικό διάστημα επιτυχημένων λύσεων και συγκρούσεων, δέχονται ότι έζησαν μια παραγωγική και αξιόλογη ζωή, είναι ικανά να κοιτάξουν προς τα πίσω και να αισθανθούν ικανοποιημένα. Από αυτή τη θεώρηση αποκτούν μεγάλη δύναμη και φθάνουν στην ολοκλήρωση του Εγώ. Τα άτομα που δε θεωρούν τη ζωή τους επιτυχημένη βιώνουν μια τραγική αίσθηση απόγνωσης και καταβάλλουν απεγνωσμένες προσπάθειες για να αναπληρώσουν το χαμένο χρόνο.

“Οι πιο εκτεταμένες έρευνες ως προς τις αλλαγές που υφίσταται η αυτοαντίληψη μεταξύ του τέλους της εφηβικής ηλικίας και της αρχής της νεανικής ηλικίας έχουν γίνει από τους Mortimer, Finch και Kumka (1982) και από τους Bachman, O' Malley και Johnston (1978). Οι Mortimer, Finch και Kumka (1982) σε μία διαχρονική μελέτη διερεύνησαν τις αλλαγές στην αυτοαντίληψη έχοντας ως δείγμα 368 πρωτοετείς φοιτητές πανεπιστημίου (όλοι ήταν άνδρες) κατά τη διάρκεια 10 ετών. Η μελέτη των απαντήσεων ανέδειξε τέσσερις παράγοντες:

α) την αίσθηση του ότι είναι κάποιος καλά (ευτυχής, άνετος, με αυτοπεποίθηση),

β) την κοινωνικότητα (κοινωνικός, ανοικτός, ζεστός, με εκδηλώσεις ενδιαφέροντος για τους άλλους),

γ) την ικανότητα (ενεργητικός, δυνατός, ικανός, επιτυχημένος) και

δ) τη μη συμβατικότητα (σχετικά ανεξάρτητος από κοινωνικές πιέσεις και πρακτικά προβλήματα)”.

(Αγγελική Λεονταρή 1996: 120).

Οι ερευνητές συμπέραναν ότι η σπουδαιότητα της ακαδημαϊκής επιτυχίας μειώνεται δραστικά με την πάροδο του χρόνου και η επίδραση της στην αυτοαξιολόγηση περιορίζεται σημαντικά.

10.3. Παράμετροι που επηρεάζουν την ανάπτυξη της αυτοαντίληψης

Σήμερα γίνεται γενικά αποδεκτό ότι η αυτοαντίληψη είναι αποτέλεσμα αλληλεπίδρασης διαφόρων παραγόντων. Οι εμπειρίες, που θεωρούνται καθοριστικές στη διαμόρφωση της αυτοαντίληψης, απαιτούν την ιδιαίτερη σημασία τους μόνον ως αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης που ασκείται αμφίδρομα από τα ιδιαίτερα ιδιοσυστασιακά χαρακτηριστικά του ατόμου προς τους άλλους.

Οι “Άλλοι” άλλοτε αναφέρονται αόριστα και εντάσσονται στα πλαίσια του ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος, και άλλοτε γίνεται μια προσπάθεια διαφοροποίησης τους, οπότε γίνεται αναφορά στους βασικούς φορείς της κοινωνικοποίησης, όπως οικογένειας, σχολείο, κτλ. (Αγγελική Λεονταρή 1996).

Η θεωρητική προοπτική της συμβολικής αλληλεπίδρασης τόνισε με έμφαση ότι η κοινωνική αλληλεπίδραση μέσα από ένα συμβολικό σύστημα επικοινωνίας είναι αυτή που παίζει πρωταρχικό ρόλο στη διαμόρφωση της αυτοαντίληψης. Ο Cooley (1902) υποστήριξε ότι η αυτοαντίληψη προέρχεται κυρίως από τις πράξεις και αντιδράσεις των άλλων στα πλαίσια των διαπροσωπικών σχέσεων. Χρησιμοποιώντας τον όρο “καθρεφτιζόμενος εαυτός” (looking – glass self), τόνισε ότι τα συναισθήματα που τρέφει το άτομο για τον εαυτό του αντανakλούν τα συναισθήματα και τις κρίσεις των άλλων γι αυτό.

“Παρόμοιες ήταν και οι ιδέες του Mead (1934), ο οποίος υποστήριξε ότι, προκειμένου το άτομο να πραγματώσει την κοινωνικοποίηση του, εσωτερικεύει ιδέες και στάσεις που εκφράζονται από σημαντικούς ανθρώπους στη ζωή του, και στη συνέχεια της εκλαμβάνει ως δικές του. Οι ιδέες του Cooley και του Mead δείχνουν ότι η ικανότητα του ατόμου να κατανοεί την αγάπη του άλλου – ικανότητα η οποία αναπτύσσεται προς το τέλος της σχολικής ηλικίας – παίζει καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη του ψυχολογικού εαυτού. Παρόλο που οι έρευνες παρέχουν κάποια υποστήριξη στην ιδέα αυτή του Mead, οι στάσεις των Σημαντικών Άλλων φαίνεται να

σχετίζονται πολύ περισσότερο με τη διαμόρφωση της αυτοαντίληψης από ότι η στάση ενός γενικού άλλου." (Αγγελική Λεονταρή 1996:128).

Ο Rosenberg, ο οποίος ερεύνησε ποια πρόσωπα μπορούν να θεωρηθούν Σημαντικοί Άλλοι στη ζωή του παιδιού, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι αυτό μπορεί να προσδιοριστεί αν ληφθούν υπόψη τα χαρακτηριστικά των άλλων, τα χαρακτηριστικά του ίδιου του ατόμου και τα χαρακτηριστικά της κατάστασης. Η σειρά σημαντικότητας των Άλλων είναι συνήθως: η μητέρα, ο πατέρας, τα αδέρφια, οι δάσκαλοι, οι φίλοι και οι συμμαθητές. Η οικογένεια φαίνεται να παίζει σπουδαίο ρόλο στη διαμόρφωση της αυτοαντίληψης κατά την προσχολική, τη σχολική ηλικία και την αρχή της εφηβείας.

Ο Epstein (1991) αναφέρει δυο πηγές ως τις σημαντικότερες στη διαμόρφωση μιας θετικής αυτοαντίληψης. Η πρώτη είναι η προσωπική αντίληψη του παιδιού για την αξία που έχει στα μάτια των γονέων του. Η δεύτερη είναι η αίσθηση αποτελεσματικότητας που αποκτά το παιδί της ηλικίας των 2-5 ετών. Η Janoff – Bouiman (1989) και ο Epstein (1991) υποστηρίζουν ότι τραυματικά γεγονότα όπως ο θάνατος ενός αγαπημένου προσώπου, η αλλαγή περιβάλλοντος το διαζύγιο των γονιών, μια μεγάλη φυσική καταστροφή κλπ, επηρεάζουν καθοριστικά την ανάπτυξη της αυτοαντίληψης.

Παρακάτω θα εξετάσουμε διεξοδικότερα το ρόλο των παραγόντων που θεωρούνται οι σπουδαιότεροι στη διαμόρφωση της αυτοαντίληψης, το ρόλο της οικογένειας, του σχολείου, του πολιτισμικού πλαισίου, της προσωπικής ιστορίας, του ατόμου και του φίλου.

10.3.1 Οι διαπροσωπικές σχέσεις στην οικογένεια

Πολλοί είναι οι θεωρητικοί που υποστηρίζουν ότι η θετική αυτοαντίληψη διαμορφώνεται μέσα από τη σχέση του παιδιού με τα σημαντικά πρόσωπα κατά τα πρώτα στάδια της ζωής του. Ιδιαίτερα υπογραμμίζεται ότι οι διακυμάνσεις της αυτοαντίληψης βρίσκονται σε άμεση συνάφεια με τον τρόπο που αντιμετωπίζεται το παιδί από τους γονείς. Κατά τον Erikson (1963,1968), ο τρόπος με τον οποίο οι γονείς ικανοποιούν ή παραμελούν τις ανάγκες του παιδιού κατά την περίοδο της βρεφικής ηλικίας επηρεάζει σημαντικά τη στάση του απέναντι στη ζωή και, επομένως, και την προσωπικότητα του.

Ο Άγγλος ψυχίατρος Ronald Laing τονίζει επίσης τη σημασία των Σημαντικών Άλλων στη διαμόρφωση μιας θετικής αυτοαντίληψης, μια επίδραση που είναι ιδιαίτερα ισχυρή κατά τη διάρκεια της παιδικής ηλικίας. Οι Άλλοι συντελούν στο να

επικυρώσουμε αυτό που είμαστε, γιατί ο τρόπος με τον οποίο μας βλέπουν επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο βλέπουμε εμείς τον εαυτό μας. Η αντιμετώπιση τους και ο τρόπος που σχετίζονται με εμάς επικυρώνει ή απορρίπτει αυτό που οι ίδιοι νομίζουμε ότι είμαστε, και η πορεία αυτή μπορεί να είναι κυκλική (Αγγελική Λεονταρή 1996).

Οι παράμετροι που φαίνεται να είναι ιδιαίτερα σημαντικές στη διαμόρφωση μιας θετικής αυτοαντίληψης είναι το συναισθηματικό κλίμα της οικογένειας, η αποδοχή του παιδιού από τους γονείς του, και ο τρόπος διαπαιδαγώγησης. Τόσο ο Rosenberg (1965) όσο κι ο Coopersmith (1967) οι οποίοι ερεύνησαν τον τομέα αυτόν, κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι οι προϋποθέσεις που βοηθούν το παιδί να αποκτήσει θετική αυτοαντίληψη είναι ένας συνδυασμός, αφενός, της αυστηρής εφαρμογής κάποιων ορίων στη συμπεριφορά του και αφετέρου, της παροχής ενός σημαντικού βαθμού αυτονομίας μέσα στα όρια αυτά.

Σχετικά με τον τρόπο διαπαιδαγώγησης, επισημαίνεται ότι ο υπερβολικός έλεγχος ή ανυπαρξία ελέγχου συνεπάγεται χαμηλή αυτοαντίληψη. Η στάση των γονιών που χαρακτηρίζεται από παροχή σχετικής ελευθερίας με συγκεκριμένα όρια σχετίζεται θετικά με μια υψηλή αυτοαντίληψη του παιδιού.

“Κατά την Baumrind, οι γονείς που συντελούν στη διαμόρφωση θετικής αυτοαντίληψης και στην ανάπτυξη μεγάλου βαθμού αυτοπεποίθησης και αυτονομίας στα παιδιά παρουσιάζουν τα παρακάτω χαρακτηριστικά:

α) Εξασφαλίζουν στα παιδιά τους ένα περιβάλλον πλούσιο σε μορφωτικά υλικά παιχνίδια και κοινωνικές αλληλεπιδράσεις.

β) Εξηγούν στα παιδιά τους τους λόγους για τους οποίους απαιτούν από αυτά ένα ορισμένο είδος συμπεριφοράς κι έτσι του δίνουν την ευκαιρία να κατανοήσουν πληρέστερα τις κοινωνικές νόρμες και τα κοινωνικά πρότυπα.

γ) Δίνουν στα παιδιά τους δυνατότητα για αυτοέκφραση.” (Αγγελική Λεονταρή 1996:134).

Επιπλέον, η ύπαρξη ή μη άλλων παιδιών στην οικογένεια, η σειρά γέννησης, η θέση του παιδιού μέσα στην οικογένεια και οι δυναμικές που δημιουργούνται από αυτήν είναι παράμετρα που επιδρούν στη διαμόρφωση της αυτοαντίληψης, αλλά που όμως δεν έχουν ακόμη ερευνηθεί αρκετά.

Οι Song και Hattie (1984) ερεύνησαν την επίδραση του οικογενειακού περιβάλλοντος στη διαμόρφωση της αυτοαντίληψης με βάση τρεις παραμέτρους. Η

πρώτη είναι περιγραφική και εξετάζει την δομή της οικογένειας, η δεύτερη έχει σχέση με το κοινωνικό-οικονομικό επίπεδο της οικογένειας και η τρίτη απαρτίζεται από μεταβλητές που συνδέονται άμεσα με την ανάπτυξη συγκεκριμένων χαρακτηριστικών.

Οι ερευνητές κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι κοινωνικοοικονομική κατάσταση δεν φαίνεται να σχετίζεται άμεσα με την αυτοαντίληψη, χωρίς όμως να αποκλείουν το γεγονός ότι η επίδραση μπορεί να συντελείται έμμεσα μέσω των ψυχολογικών χαρακτηριστικών της οικογένειας.

Οι Song και Hattie διαπίστωσαν μια στατιστικά σημαντική θετική συσχέτιση μεταξύ της αυτοαντίληψης και της σειράς γέννησης. Οι ερευνητές επισημαίνουν ότι η τρίτη παράμετρος τα ψυχολογικά χαρακτηριστικά της οικογένειας, ήταν αυτή που είχε μια καθοριστική και άμεση επίδραση στην αυτοαντίληψη. (Αγγελική Λεονταρή 1996).

Γενικά, θα μπορούσε κανείς να συμπεράνει ότι η οικογένεια είναι ένας σημαντικός προσδιοριστικός παράγοντας που παίζει ρόλο στη διαμόρφωση της αυτοαντίληψης. Οι θετικές ενδοοικογενειακές σχέσεις (οι σχέσεις των παιδιών με τους γονείς τους, αλλά κι αυτές με τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας και οι δυναμική που πηγάζει από αυτές) συνιστούν απαραίτητη προϋπόθεση για τη διαμόρφωση μιας θετικής αυτοαντίληψης.

10.3.2 Η επίδραση του σχολείου

Όταν το παιδί ξεκινά τη σχολική του ζωή, μπαίνει σε μια νέα πολιτισμική υποκατηγορία και αρχίζει να βιώνει μια σειρά από νέες διαπροσωπικές σχέσεις τελείως διαφορετικές από εκείνες της οικογενειακής του ζωής. Αν οι πρώτες εικόνες του εαυτού είναι θετικές θα αποτελέσουν μια ασφαλή βάση που θα επιτρέψει στο παιδί να προσαρμοστεί καλά στο καινούργιο του περιβάλλον. Στο χώρο του σχολείου Σημαντικοί Άλλοι που αποτελούν καινούργια και αξιόλογη πηγή πληροφόρησης για τον εαυτό του, είναι τώρα οι δάσκαλοι. Ο δάσκαλος επηρεάζει το ψυχολογικό κλίμα της τάξης και τη θέση που κατέχει το παιδί ανάμεσα στους συμμαθητές του. Με την εξουσία που ασκεί και την αξιολόγηση που πραγματοποιεί, επηρεάζει την συμπεριφορά, τη στάση και τη μαθησιακή αποδοτικότητα κάθε παιδιού και έτσι το τροφοδοτεί με θετική ή αρνητική εκτίμηση. (Αγγελική Λεονταρή 1996).

“Η πρώτη σχολική περίοδος είναι ιδιαίτερα σημαντική για την ανάπτυξη μιας επιμέρους εικόνας του εαυτού, της γενικής αυτοαντίληψης ικανότητας ή ακαδημαϊκής αυτοαντίληψης”). (Αγγελική Λεονταρή 1996:137).

Ο Ερίκσον τόνισε ότι τα δυο στοιχεία που αποτελούν τους εναλλακτικούς πόλους του σταδίου αυτού είναι η φιλοπονία και η κατωτερότητα. Αν το περιβάλλον του παιδιού (οικογένεια και σχολείο) το ενθαρρύνει και στηρίζει τις προσπάθειές του, τότε το παιδί θα αναπτύξει το συναίσθημα της φιλοπονίας και της εμπιστοσύνης στις ικανότητες τους. Αν, αντίθετα, το παιδί αντιμετωπίσει επικρίσεις, ειρωνεία και απόρριψη, τότε θα του δημιουργηθεί ένα συναίσθημα κατωτερότητα και ανεπάρκειας.

Ιδιαίτερα ευάλωτα είναι τα παιδιά που έρχονται στο σχολείο έχοντας ήδη μία αρνητική αυτοαντίληψη. Συναισθήματα μειονεκτικότητας μπορεί να δημιουργηθούν κι όταν οι προσδοκίες των Σημαντικών Άλλων από το παιδί δεν είναι ρεαλιστικές.

“Μέσα στη σχολική κοινότητα το παιδί αξιολογείται σε σύγκριση με τα άλλα παιδιά και αυτή η σύγκριση φαίνεται ότι αποτελεί μια σημαντική πηγή της αυτοαντίληψης” (Αγγελική Λεονταρή 1996: 138).

Η ιδέα της κοινωνικής σύγκρισης υπαινίσσεται ότι η σχέση μεταξύ της αυτοαντίληψης και της σχολικής επίδοσης μπορεί να κατανοηθεί καλύτερα όταν έχουμε υπόψη μας τον άμεσο κοινωνικό περίγυρο του ατόμου. Αυτό σημαίνει ότι η σπουδαιότητα της σχολικής επίδρασης δεν βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με το πραγματικό επίπεδο επίδρασης, αλλά με το πώς το παιδί αντιλαμβάνεται την επίδοσή του συγκρίνοντας τον εαυτό του με τα υπόλοιπα παιδιά της τάξης.

Οι Simpson και Rosenholzf (1986) διαπιστώνουν τρεις παράγοντες καθοριστικούς, για τον τρόπο που αναπτύσσουν τα παιδιά τις ιδέες τους για τις δικές τους διανοητικές ικανότητες και των φίλων τους: το ποσό των πληροφοριών που δέχεται το παιδί, το κατά πόσον οι πληροφορίες αυτές είναι σταθερές, και ο βαθμός στον οποίο οι πληροφορίες αυτές μπορούν να ερμηνευθούν εύκολα και αν ενσωματωθούν στο υπάρχον οικοδόμημα.

Αποτέλεσμα της κοινωνικής σύγκρισης είναι και το φαινόμενο που ο March ονομάζει BELPE*, γεγονός δηλαδή ότι το γενικό ακαδημαϊκό επίπεδο του σχολείου ή της τάξης μπορεί να επιδράσει αρνητικά στη διαμόρφωση της ακαδημαϊκής αυτοαντίληψης. (Αγγελική Λεονταρή 1996).

10.3.3 Η επίδραση του πολιτισμικού πλαισίου

Οι 60χρονες θεωρητικές απόψεις για τον εαυτό τονίζουν την επίδραση του συγκεκριμένου πολιτισμικού πλαισίου στη διαμόρφωση της αυτοαντίληψης. Οι ιδέες που επικράτησαν στο χώρο της ψυχολογίας μέχρι σήμερα βασίζονται στην άποψη, που θεωρεί το άτομο μια ανεξάρτητη, αυτόνομη οντότητα, η οποία χαρακτηρίζεται κυρίως από εσωτερικά χαρακτηριστικά (ικανότητες, κίνητρα, αξίες) και συμπεριφέρεται ανάλογα με τα χαρακτηριστικά αυτά. (Αγ. Λεονταρή 1996).

Θα μπορούσε κανείς να κάνει μια διάκριση ανάμεσα στις κοινές πτυχές του εαυτού, αυτές δηλαδή που είναι ανεξάρτητες από το είδος του συγκεκριμένου πολιτισμικού πλαισίου και στις ειδικές πτυχές του εαυτού, οι οποίες βρίσκονται σε άμεση συνάρτηση με αυτό. Ο Hallavell (1955) στις κοινές πτυχές του εαυτού αναφέρει ότι όλοι οι άνθρωποι αναπτύσσουν μια εικόνα του εαυτού τους ως όντος ξεχωριστού από τους άλλους. Ο Allport (1937) ως κοινό ανθρωπιστικό γνώρισμα τονίζει τη διαχρονικότητα, ο Neisser (1988), αναφέρεται στον οικολογικό εαυτό.

Στις κοινές πτυχές του εαυτού μπορεί ακόμη να συμπεριληφθεί και η αίσθηση της εσωτερικότητας το ότι δηλαδή κάθε άτομο έχει κάποια συνείδηση μιας εσωτερικής δραστηριότητας όπως είναι τα όνειρα, οι σκέψεις, τα συναισθήματα. (Α. Λεονταρή 1996).

“Παρόλο που κάποιες πτυχές του εσωτερικού εαυτού φαίνεται ότι είναι ίδιες σε όλους τους ανθρώπους, οι περισσότερες είναι συνδεδεμένες με το συγκεκριμένο πολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο μεγαλώνει το άτομο. Όχι μόνο το περιεχόμενο και η δομή του “εσωτερικού εαυτού” διαφέρουν ανάλογα με το πολιτισμικό πλαίσιο,

* BELPE:-the Big Fish Little Poud Effect. Η άποψη αυτή υποστηρίζει ότι η αυτοαξιολόγηση επηρεάζεται από τις αξίες και τα χαρακτηριστικά της ομάδας στην οποία ανήκει το άτομο έτσι, ικανοί μαθητές παρουσιάζουν αρνητική αυτοαντίληψη ακαδημαϊκής ικανότητας όταν βρεθούν σε μια τάξη με ικανότερα από αυτούς παιδιού επειδή συγκρίνουν την απόδοσή τους μαζί τους. Οι ίδιοι μαθητές αν βρεθούν σε τάξη με απόδοση χαμηλότερη από τη δική τους θα έχουν θετική αυτοαντίληψη.

αλλά και ο “κοινωνικός εαυτός”, ο οποίος προέρχεται από τις σχέσεις του ατόμου με άλλα άτομα και διάφορους κοινωνικούς οργανισμούς, μπορεί επίσης να διαφέρει σημαντικά”. (Α. Λεονταρή 1996).

Μια από τις διαφοροποιήσεις που υπάρχουν στις διαφορετικές κουλτούρες ως προς τον εσωτερικό εαυτό είναι αυτή που αφορά τις πεπιοθήσεις των ατόμων για τις σχέσεις τους με τους άλλους και ειδικά το αν βλέπουν τον εαυτό τους ανεξάρτητο από τους άλλους ή σε συσχέτιση με αυτούς. Το άτομο θεωρείται μέρος μιας κατάστασης και πρέπει να αντιμετωπιστεί ως αναπόσπαστα συνδεδεμένο με το κοινωνικοπολιτιστικό του περιβάλλον, για να κατανοηθεί πλήρως.

Οι δυο θεωρήσεις του “αυτόνομου εαυτού” και του “συσχετιστικού εαυτού” που για το πρώτο η εικόνα του εαυτού πηγάζει από την πεποίθηση ότι κάθε άτομο είναι μια σφαιρική και ιδιαίτερη οντότητα που οδεύει προς την αξιοποίηση του έμφυτου δυναμικού του, προς την ικανοποίηση των προσωπικών του αναγκών, την αυτοενεργοποίηση και την προσωπική εξέλιξη. Άτομα με “αυτόνομο εαυτό” είναι ευαίσθητα στο κοινωνικό τους περιβάλλον, αλλά η ευαισθησία αυτή συνήθως πηγάζει από μια ανάγκη να εκφραστούν ή να επιβεβαιώσουν τα προσωπικά τους γνωρίσματα. Η εικόνα του “συσχετιστικού εαυτού” είναι η σχέση μεταξύ του εαυτού και των άλλων, ή μεταξύ του εαυτού και των άλλων, ή μεταξύ του υποκειμένου και του αντικειμένου. Το άτομο θεωρείται μέρος μιας κατάστασης και πρέπει να αντιμετωπιστεί ως αναπόσπαστα συνδεδεμένο με το κοινωνικο-πολιτικό του περιβάλλον, για να κατανοηθεί πλήρως. (Α. Λεονταρή 1996).

Οι δυο αυτές θεωρήσεις του εαυτού αποτελούν σημαντικότερα γνωστικά σχήματα που επηρεάζουν καθοριστικά τη συμπεριφορά. Τα άτομα με μία “αυτόνομη αντίληψη του εαυτού” είναι πιο ευαίσθητα σε πληροφορίες που έχουν σχέση με αυτοπροσδιοριστικά χαρακτηριστικά ενώ αντίθετα τα άτομα με “συσχετική αντίληψη του εαυτού” είναι περισσότερο ευαίσθητα σε πληροφορίες που αφορούν τη σχέση τους με τους άλλους.

Η ακριβής επίδραση αυτών των διαφορετικών πολιτισμικών σχημάτων στη διαμόρφωση της αυτοαντίληψης είναι δύσκολο να προσδιοριστεί, δεδομένου ότι η αυτοαντίληψη επηρεάζεται και από ένα πλήθος άλλων παραγόντων, όπως είναι το φύλο, η κοινωνική τάξη, η θρησκεία και η προσωπική ιστορία του ατόμου. (Α. Λεονταρή 1996).

10.3.4 Η προσωπική ιστορία του ατόμου

Ένας άλλος παράγοντας που μπορεί να επηρεάσει καθοριστικά την αυτοαντίληψη αφορά γεγονότα που μπορεί να προκαλέσουν μεγάλη συναισθηματική φόρτιση στο άτομο. Ποικίλα συμβάντα όπως φυσικές καταστροφές θάνατος, βιασμός, αρρώστιες κτλ, η συνειδητοποίηση αυτή ακολουθείται από μια αλλαγή στις αντιλήψεις που έχουν για τον εαυτό τους και τον κόσμο γύρω τους. (Α. Λεονταρή 1996).

Η Janoff – Bulmann, ερευνώντας την επίδραση τραυματικών γεγονότων στις βασικές πεποιθήσεις των ανθρώπων, διαπίστωσαν, ότι τα άτομα που είχαν βιώσει κάποιο από τα γεγονότα αυτά είχαν πιο αρνητική στάση απέναντι στη ζωή, σημαντικά χαμηλότερη αυτοεκτίμηση και αρνητική αυτοαντίληψη.

Οι ερευνητές επισημαίνουν ότι ναι μεν τα διάφορα τραυματικά γεγονότα έχουν εκτενείς αρνητικές επιδράσεις στις βασικές ιδέες του ατόμου για τον κόσμο γύρω του και για τον εαυτό του, αλλά οι επιδράσεις αυτές διαφοροποιούνται ανάλογα με τη φύση των γεγονότων.

Μια ακόμη σημαντική επισήμανση που κάνουν οι Catlin και Epstein είναι ότι η επίδραση των γεγονότων προσδιορίζεται όχι από τα γεγονότα αυτά καθ' αυτά, αλλά από τον τρόπο με τον οποίο τα ερμηνεύει το άτομο. Ο τρόπος ερμηνείας φαίνεται να επηρεάζεται από τη νοητική ικανότητα, τη χρήση μηχανισμών "αυτοεξυπηρέτηση", τα προηγούμενα βιώματα του ατόμου και την ηλικία. (Α. Λεονταρή 1996).

10.3.5 Η επίδραση του φύλου

Μια από τις βασικότερες παραμέτρους στη διαμόρφωση της αυτοαντίληψης είναι η επίδραση του φύλου. Οι διαπιστωμένες διαφορές ανάμεσα στους άνδρες και τις γυναίκες πιστεύεται ότι οφείλονται, κατά μέρος, στην κοινωνικοποίηση τους ένα δε από τα αποτελέσματα αυτά της κοινωνικοποίησης είναι η διαμόρφωση διαφορετικών αντιλήψεων ως προς τον εαυτό. (Α. Λεονταρή 1996).

Πολλοί ερευνητές (Chodorow, Badinter, Stoller και Gilbert) επισημαίνουν το ρόλο της πρώτης σχέσης με τη μητέρα στη διαμόρφωση της αυτοαντίληψης, τονίζοντας ότι η πρώτη αυτή σχέση αφήνει ανεξίτηλα σημάδια στον ψυχισμό του ατόμου και ότι πρόκειται για μια εμπειρία που δεν έχει τις ίδιες επιπτώσεις στα αγόρια και τα κορίτσια.

Βάση λοιπόν της σχέσης που αναπτύσσουν με τη μητέρα, αγόρια και κορίτσια διαμορφώνουν διαφορετική αυτοαντίληψη. Αργότερα, το ανδρικό ή το γυναικείο

πρότυπο που έχει υιοθετήσει το παιδί εδραιώνεται μέσα από την ενθάρρυνση και την ενίσχυση που παρέχει το περιβάλλον. Η γυναικεία αυτοαντίληψη, βασισμένη στο γνωστικό σχήμα "εαυτός σε αλληλεξάρτηση με τους άλλους" διαφέρει ριζικά ως προς το περιεχόμενο και τη δομή από την ανδρική αυτοαντίληψη η οποία βασίζεται στο γνωστικό σχήμα "εαυτός ως αυτόνομη οντότητα". Αυτή η υιοθέτηση των στερεοτύπων έχει μια επιπλέον επίδραση στην αυτοαντίληψη των ατόμων. Ένα συνήθες εύρημα των ερευνών είναι ότι οι γυναίκες έχουν λιγότερο θετική αυτοαντίληψη από ό,τι οι άνδρες. (Α. Λεονταρή 1996).

10.3.6 Ο ενεργητικός ρόλος του ίδιου του ατόμου

Αν και πολλοί ερευνητές τόνισαν με έμφαση το ρόλο του περιβάλλοντος στη διαμόρφωση της αυτοαντίληψης, άλλοι θεώρησαν εξίσου σημαντικό ή σημαντικότερο το ρόλο που παίζει το ίδιο το άτομο στον τομέα αυτόν.

Συχνά, ο ενεργητικός ρόλος των ατόμων στη διαμόρφωση της αυτοαντίληψης αποκαλύπτεται στον τρόπο με τον οποίο "ξαναγράφουν" την προσωπική τους ιστορία ή με φαινόμενα που ο Greenwald (1980) ονόμασε "γνωστικές προκαταλήψεις", όπως οι μηχανισμοί αυτοεξυπηρέτησης, οι εγωκεντρισμός, ο γνωστικός συντηρητισμός και η παρεμπόδιση του εαυτού (Α. Λεονταρή 1996).

Η προκατάληψη αυτοεξυπηρέτησης εκδηλώνεται με την προσπάθεια του ατόμου να αποδίδει τα αρνητικά συμβάντα σε παράγοντες εξωτερικούς, ενώ τα θετικά σε προσωπικές ιδιότητες.

Ο εγωκεντρισμός είναι η τάση που έχει το άτομο να μεγαλοποιεί το ρόλο του στη διαμόρφωση των γεγονότων.

Ο γνωστικός συντηρητισμός είναι μια πολύ κοινή αυταπάτη που οδηγεί άτομα, οργανισμούς, και έθνη ολόκληρα στην πεποίθηση ότι δε χρειάζεται να αλλάξουν, ακόμη και όταν η αλλαγή είναι επιβεβλημένη.

Τέλος, η παρεμπόδιση του εαυτού. Χαρακτηρίζεται από το ότι άτομα που δεν είναι σίγουρα για την επιτυχία τους σε κάτι, ή που οι επιτυχίες τους σε ένα συγκεκριμένο τομέα δεν ανταποκρίνονται στις φιλοδοξίες τους, μπορεί ασυνείδητα να επινοήσουν τέτοια εμπόδια για τον εαυτό τους, που θα τους επιτρέψουν να αποδώσουν τη μελλοντική αποτυχία τους σε κάποιους εξωτερικούς παράγοντες μ' άλλον παρά στον εαυτό τους.

Αυτές οι προκαταλήψεις, οι οποίες εξυπηρετούν τη διατήρηση μιας θετικής αυτοαντίληψης, δεν ισχύουν στις αξιολογήσεις που κάνουμε για άλλα πρόσωπα. (Α. Λεονταρή 1996).

Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι άνθρωποι παίζουν έναν ενεργητικό ρόλο στη διαμόρφωση της εικόνας του εαυτού τους, ωθούμενοι κυρίως από δύο κίνητρα: το κίνητρο για τη διαμόρφωση και διατήρηση μιας θετικής αυτοαντίληψης και το κίνητρο για μια σταθερή εικόνα του εαυτού.

ΕΝΟΤΗΤΑ Β΄

1. ΟΡΙΣΜΟΙ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗΣ

Αφού διευκρινήστηκαν αναλυτικά στην προηγούμενη ενότητα σημαντικά στοιχεία που συνθέτουν την προσωπικότητα και συγχρόνως επηρεάζουν την προσαρμογή, περνάμε στην δεύτερη ενότητα όπου θα αναλυθεί η έννοια της προσαρμογής, ξεκινώντας με τους ορισμούς της, οι οποίοι έχουν ειπωθεί κατά καιρούς από διάφορους ειδικούς μελετητές, ερευνητές.

1. **Προσαρμογή:** «Είναι η κατάσταση στην οποία βρίσκεται κάποιος οργανισμός, σε τρόπο ώστε να είναι εναρμονισμένος προς το περιβάλλον του» (Λεξικό Χατζηθωμά, 1994, 178).

2. «**Προσαρμογή** είναι η συμμόρφωση του ανθρώπου και κάθε ζωντανού οργανισμού προς το περιβάλλον του» (Λεξικό Χατζηθωμά, 1994, 178).

3. «**Προσαρμογή** είναι η πράξη και το αποτέλεσμα του προσαρμοζώ, η εφαρμογή, το ταίριασμα» (Λεξικό Χατζηθωμά, 1994, 178).

Η προσαρμογή αφορά τον άνθρωπο ως κοινωνικό ον. Συχνά ακούγεται η φράση ότι εκείνος πέτυχε γρήγορα την προσαρμογή του μέσα στο περιβάλλον που ζει. Προσαρμοσμένος είναι ο άνθρωπος, που εναρμονίζεται με τις διάφορες συνθήκες του φυσικού κοινωνικού και πολιτιστικού του περιβάλλοντος. Η προσαρμογή είναι απαραίτητη για τον ίδιο τον άνθρωπο, αλλά και για την ίδια την κοινωνία στο περιβάλλον. (Λεξικό Χατζηθωμά 1994).

Επιπλέον σύμφωνα με τον Laurance E. Shaffer, στο βιβλίο του Χ. Χριστοφίδη (1991), ένας από τους κυριότερους μελετητές του θέματος ορίζει την προσαρμογή ως "την κατάσταση εκείνη, κατά την οποία ο ζωντανός οργανισμός διατηρεί ισορροπία μεταξύ των αναγκών του και των περιστάσεων εκείνων, οι οποίες επιδρούν πάνω στην ικανοποίηση των αναγκών του". (Χ. Χριστοφίδης 1991).

Ο James Drener στο ψυχολογικό του λεξικό, ορίζει την "προσαρμογή ως την κατάσταση εκείνη, κατά την οποία το άτομο έχει πετύχει με την κατάλληλη διαρρύθμιση των συνθηκών του περιβάλλοντος του, ν' αντιμετωπίσει μ' επιτυχία ειδικές συνθήκες. (Χ. Χριστοφίδης 1991).

Στην Παιδαγωγική Ψυχολογική εγκυκλοπαίδεια ο Piaget διατυπώνει μια εξελικτική θεωρία που πραγματεύεται τις λειτουργίες της προσαρμογής του ανθρώπου στο περιβάλλον του. Ο Piaget ονομάζει προσαρμογή «την αποκατάσταση της ισορροπίας ανάμεσα στο άτομο και το περιβάλλον του. Κάθε συμπεριφορά παρουσιάζεται ως προσαρμογή, Το άτομο ενεργεί μόνο όταν αισθάνεται την ανάγκη για δράση, δηλαδή όταν διαταράσσεται για την ώρα η ισορροπία μεταξύ οργανισμού και περιβάλλοντος». (παιδαγ. Ψυχολογική εγκυκλ. Λεξικό).

Ένας ακόμη ορισμός που έχει διατυπωθεί σύμφωνα με τον Δ. Σάκκα (1977) για την προσαρμογή αναφέρει: Προσαρμογή από κοινωνική και ψυχολογική άποψη είναι η εξοικείωση με νέες συνθήκες ζωής και γενικότερα η αντιμετώπιση των προβλημάτων και η ικανοποίηση των αναγκών με τρόπους κοινωνικά παραδεκούς (Δ. Σάκκα 1977, 163).

Με βάση τον ορισμό του Ν. Παπαδόπουλου και Δ. Ζάχου (1989) ορίζεται ως προσαρμογή

Το φαινόμενο της διαμόρφωσης της συμπεριφοράς ενός ατόμου ανάλογα με τις ανάγκες του, τις επιδιώξεις του και τις ιδιομορφίες της προσωπικότητας του σε συνάντηση με τις επιταγές, προσκλήσεις, προσδοκίες, πιέσεις του κοινωνικού του περίγυρου ονομάζεται προσαρμογή. Η προσαρμογή δεν είναι παθητική συμμόρφωση αλλά μεταβολή της συμπεριφοράς μέσα από μια διαδικασία αλληλεπίδρασης ανάμεσα από μια διαδικασία αλληλεπίδρασης ανάμεσα στο άτομο και το περιβάλλον (Ν. Παπαδόπουλος, Δ. Ζάχος, 1989).

Τέλος, ορισμός της προσαρμογής δίνεται και από την Μ. Νασιάκου (1982,93) η οποία "ονομάζει την διαδικασία εκείνη του οργανισμού ν' ανταποκριθεί και ν' αντιμετωπίσει αποτελεσματικά τις συνθήκες και απαιτήσεις του περιβάλλοντος".

2. ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗΣ

Η προσαρμογή είναι βασική προϋπόθεση όχι μόνο για την πρόοδο του ανθρώπου, αλλά και για την επιβίωση του. Ο απροσάρμοστος άνθρωπος μέσα στην οργανωμένη κοινωνία δυσκολεύεται να καλλιεργήσει, να αναπτύξει την προσωπικότητα του και να εξασφαλίσει τη σταδιοδρομία του. Στην προσαρμογή του ατόμου βοηθούν η βιολογική, η πνευματική του συγκρότηση και το περιβάλλον που ζει. Ο προσαρμοσμένος άνθρωπος ικανοποιεί τις ανάγκες του με την υποταγή και τη

συμμόρφωση στο κοινωνικό του περιβάλλον. Αυτό όμως δε σημαίνει ότι μεταβάλλεται σε όργανο άβουλο, που δέχεται άκριτα και παθητικά τις υποχρεώσεις του μέσα στην κοινωνία. Το προσαρμοσμένο άτομο εκτελεί τα καθήκοντα του, ενώ παράλληλα διεκδικεί και τα δικαιώματά του. Δε λέει “εγώ”, αλλά “εμείς”, τη γνωστή παραίνεση του Μακρυγιάννη. Έτσι ρυθμίζει τη συμπεριφορά του και αποφεύγει τις αντιθέσεις με το περιβάλλον του. Με τον τρόπο αυτό αναπτύσσει την προσωπικότητά του, αξιοποιεί τις ικανότητές του και ικανοποιεί τις ανάγκες του (Χατζηθωμά, 1994).

Ο Σάκκας (1977, 163) πάνω στο ίδιο θέμα συμπληρώνει ότι “Προσαρμογή από κοινωνική και ψυχολογική άποψη είναι η εξοικείωση με νέες συνθήκες ζωής και γενικότερα η αντιμετώπιση των προβλημάτων και η ικανοποίηση των αναγκών με τρόπους κοινωνικά παραδεκτούς”.

Οι τρόποι αυτοί συνειδητοί ή ασυνειδητοί και τα μέσα που το άτομο χρησιμοποιεί για να δεχθεί και ν’ αντιμετωπίσει τις απαιτήσεις του βιολογικού, του φυσικού και του κοινωνικού περιβάλλοντος. Η προσαρμογή είναι μια δυναμική και συνεχής διαδικασία και όχι μια παθητική αποδοχή των απαιτήσεων του περιβάλλοντος. Στη διαδικασία της προσαρμογής το άτομο συμμετέχει ενεργητικά και η τάση του είναι να ικανοποιήσει τις επιθυμίες του, συνειδητές ή ασυνειδητές, τις ανάγκες του και να φτάσει τους στόχους του. Είναι συνεχής διαδικασία διότι οι συνθήκες του περιβάλλοντος δεν είναι πάγιες και αναλλοίωτες και διότι η συμπεριφορά του ατόμου, ο τρόπος που το άτομο αισθάνεται, σκέφτεται και ενεργεί δεν είναι ενιαίος και αμετάβλητος. (Μ. Νασιάκου 1982).

Οι άνθρωποι αναπτύσσονται και κάθε τόσο παρουσιάζονται διαφορετικά, μέσα σε ένα περιβάλλον, που δεν παραμένει στατικό και αναλλοίωτο, αλλά συνεχώς εξελίσσεται και μεταβάλλεται. Ανάμεσα στο διαφορετικό κάθε φορά άνθρωπο και στο διαφορετικό κάθε φορά περιβάλλον δημιουργείται μια διαφορετική κάθε φορά διαλεκτική σχέση, η σχέση της προσαρμογής ή ορθότερα η σχέση της προσαρμοστικότητας.

Στη διαλεκτική αυτή σχέση ο άνθρωπος άλλοτε κατορθώνει και προσαρμόζεται στο περιβάλλον οπότε εντάσσεται στους κόλπους του και ζει αρμονικά με τον εαυτό του και τους ομοίους του και άλλοτε δεν προσαρμόζεται οπότε αντιμετωπίζει προβλήματα και δυσκολίες. (Β. Χαραλαμπίδης 1987).

Παραπάνω συμπεράναμε ότι χαρακτηρίζουμε έναν άνθρωπο ως προσαρμοσμένο, όταν συμβαδίζει με την εποχή του, παραδέχεται την

πραγματικότητα και την αντιμετωπίζει όπως είναι, προσπαθεί να βρει λύσεις στα προβλήματα του και να ικανοποιήσει τις ανάγκες και τις επιθυμίες του, στο βαθμό που οι συνθήκες και οι δυνατότητες του του επιτρέπουν, να μένει ικανοποιημένος από τη ζωή του. Αντίθετα, χαρακτηρίζουμε ως απροσάρμοστο εκείνον που δεν κατορθώνει να παρακολουθεί την εξέλιξη, να αντιμετωπίζει νέες καταστάσεις, να βρίσκει λύσεις στα προβλήματα του, να μένει ικανοποιημένος (Μ. Νασιάκου, 1982, Β. Χαραλαμπόπουλος 1987).

Η έννοια της προσαρμογής χρησιμοποιείται συχνά από πολλούς ειδικούς της συμπεριφοράς αντί του όρου της ψυχικής ασθένειας (το άτομο αντιμετωπίζει προβλήματα επειδή αδυνατεί να προσαρμοστεί). Όμως στη θεώρηση αυτή υπάρχουν κενά, αφού προκύπτει το ερώτημα: προσαρμογή σε τι; Οι υποστηρικτές αυτής της άποψης εντοπίζουν την προσαρμογή σε τέσσερις διαστάσεις: την οργανική, την ψυχολογική, την κοινωνική και την ηθική (Γ. Πιπερόπουλος, 1995).

Η οργανική προσαρμογή αφορά σε θέματα βιολογικής λειτουργίας του οργανισμού με στόχο την επιβίωση (τροφή, ύπνος, αντίσταση του οργανισμού στις ασθένειες) η ψυχολογική αναφέρεται στην άντληση ικανοποίησης ή την υποκειμενική αίσθηση της “ευτυχίας” η κοινωνική περιγράφει την ικανότητα του ατόμου να συμβιώσει ομαλά μέσα στο κοινωνικό σύστημα στο οποίο ζει τέλος η ηθική προσαρμογή_καλύπτει ουσιαστικά όλες τις προηγούμενες κατηγορίες. (Γ. Πιπερόπουλος 1995).

Σύμφωνα με την άποψη του Β. Χαραλαμπόπουλος (1987) και τον Ι. Δ. Ιωαννίδη (1996), η ανθρώπινη προσαρμογή έχει δύο διαστάσεις: τη βιολογική και την ψυχολογική. Η πρώτη συναρτάται με την ικανοποίηση των βιολογικών αναγκών και εξασφαλίζει την επιβίωση. Η δεύτερη σχετίζεται με την ικανοποίηση των ψυχικών αναγκών και εξασφαλίζει την προσωπική και κοινωνική καταξίωση.

Σκοπός της βιολογικής προσαρμογής είναι το ξεπέραςμα των δυσκολιών που συναντούν τα οργανικά όντα στο περιβάλλον τους και η ικανοποίηση των αναγκών του οργανισμού τους, ώστε να διατηρείται η οργανική τους ισορροπία και να εξασφαλίζεται η ζωή τόσο των ατόμων όσο και του είδους. Σκοπός της ψυχολογικής προσαρμογής είναι το ξεπέραςμα των πάσης φύσεως δυσκολιών, που συναντούν οι άνθρωποι στη ζωή τους, και η ικανοποίηση των ψυχικών αναγκών τους, ώστε να εξασφαλίζεται η προσωπική και κοινωνική πρόοδος. Με άλλα λόγια, με τη βιολογική προσαρμογή εξασφαλίζεται η επιβίωση, ενώ με την ψυχολογική επιτυγχάνεται η ψυχική ευεξία και ο άνθρωπος καταξιώνεται έναντι του εαυτού του και των

συνανθρώπων του. Η πρώτη αποτελεί “ζήν”, ενώ η δεύτερη το “ευ ζην” (B. Χαραλαμπίδης, 1987, I. Δ. Ιωαννίδης, 1996).

Η προσαρμογή προς τις κοινωνικές συνθήκες θεωρείται επιτυχημένη, όταν το άτομο ικανοποιεί τις ανάγκες του κατά τρόπο σύμμετρο και κοινωνικά αποδεκτό, με αποτέλεσμα το ίδιο να μένει ευχαριστημένο από τη ζωή του και οι άλλοι ικανοποιημένοι από τη συμπεριφορά του. Η προσαρμογή των κοινωνικών συνθηκών προς τις ανάγκες του ατόμου θεωρείται επιτυχημένη όταν το άτομο βρίσκεται σε ενεργητική κατάσταση, όταν δηλαδή σκέπτεται, προβληματίζεται, αγωνίζεται, λαμβάνει αποφάσεις και αναλαμβάνει ευθύνες με σκοπό τη βελτίωση των συνθηκών και την ικανοποίηση των αναγκών. Η παθητική στάση του ατόμου έναντι των δυσμενών κοινωνικών συνθηκών δεν φανερώνει σωστή προσαρμογή, αλλά αλλοτρίωσης του ατόμου. Όποιος ζει και κινείται μόνο στη σφαίρα της ικανοποίησης των αναγκών της επιβίωσης και αναπαραγωγής, αυτός που ευθυγραμμίζεται με την άποψη των πολλών και νιώθει απόλυτη σιγουριά και ικανοποίηση, αυτός που δεν έχει πνευματικές ανησυχίες και ζει χωρίς πίστη, ελπίδα και όνειρο, δεν είναι ένας καλά προσαρμοσμένος άνθρωπος. (B. Χαραλαμπίδης, 1987).

Η κοινωνική προσαρμογή ουδέποτε μπορεί να είναι πλήρης. Κατά τη διάρκεια της ζωής του ο άνθρωπος συνεχώς προσαρμόζεται και αναπροσαρμόζεται. Ευτυχώς οι περισσότεροι άνθρωποι κατορθώνουν να παραμένουν λογικά προσαρμοσμένοι στο περιβάλλον τους και να ρυθμίζουν ανάλογα τη ζωή τους. Υπάρχουν όμως και εκείνοι, οι λίγοι που για διάφορους λόγους αδυνατούν να επιτύχουν πραγματική προσαρμογή κι επομένως την ηρεμία και την ευτυχή διαβίωση. Οι άνθρωποι αυτής της κατηγορίας είναι βέβαια δυστυχισμένοι, αλλά όχι καταδικασμένοι. Αφού βοηθούν κατάλληλα, μπορούν να ξαναβρούν τον εαυτό τους και να ξαναποκτήσουν το συναίσθημα ασφάλειας, την αυτοπεποίθηση, τον αυτοσεβασμό και τη ψυχική και σωματική γαλήνη, ν' απαλλαγούν από τις ποικίλες νευρικές και ψυχωτικές διαταραχές από τις οποίες κατατρύχονται. Η μελέτη της ψυχολογίας της προσαρμογής, μπορεί να βοηθήσει το άτομο στην καλή προσαρμογή του. Από την καλή δε προσαρμογή του θα εξαρτηθούν οι κοινωνικές του σχέσεις, η αποδοτικότητα, ο ενθουσιασμός, η αισιοδοξία με λίγα λόγια η πρόοδος και η ψυχική η υγεία, τόσο του ατόμου, όσο και της κοινωνίας. (X. Χριστοφίδης 1991).

Σύμφωνα με τον X. Χριστοφίδη (1991, 114) υπάρχει μία ουσιαστική διαφορά μεταξύ της βιολογικής και της κοινωνικής προσαρμογής. Οι φυσιολογικές ανάγκες

ζητούν οπωσδήποτε ικανοποίηση κι επομένως η προσαρμογή στην περίπτωση αυτή συνδέεται με την ύπαρξή μας. Π.χ. η μη ικανοποίηση της ανάγκης μας για οξυγόνο, επιφέρει το θάνατο από ασφυξία. Αντίθετα η μη ικανοποίηση μερικών κοινωνικών αναγκών δε θα επηρεάσει μεν τη φυσική ύπαρξη του ατόμου αλλά θα του δημιουργήσει ψυχική ένταση. Οπωσδήποτε η ατελείς προσαρμογή στην περίπτωση αυτή αποτελεί σοβαρότατο κοινωνικό πρόβλημα. (όμως, τελικά θα έλεγα ότι τα δυο είδη προσαρμογής αλληλοεπηρεάζονται. Π.χ. η μη λήψη ικανοποιητικής τροφής και πλούσιας σε ορισμένο είδος βιταμίνης, είναι δυνατόν να επηρεάσει μακρόχρονα την κοινωνική συμπεριφορά του ατόμου).

Κλείνοντας το κεφάλαιο της έννοιας και σημασίας της προσαρμογής φαίνεται μέσα από τη βιβλιογραφική αυτή μελέτη ότι υπάρχει σχέση μεταξύ της προσωπικότητας και της προσαρμογής την οποία θέλουμε να τονίσουμε.

Η ψυχολογία της προσαρμογής εξετάζει τους τρόπους με τους οποίους ο άνθρωπος προσπαθεί να επιτύχει την προσαρμογή του και τα προβλήματα συμπεριφοράς και ψυχικής υγείας που δημιουργούνται από τη μη ικανοποιητική προσαρμογή. Ιδρυτής και Θεμελιωτής του νέου τούτου κλάδου είναι ο Φρόυντ, ο οποίος σπούδασε τους πολλούς και διάφορους τρόπους προσαρμογής, που υιοθετούνται από το εγώ. Στενή άλλωστε είναι η σχέση της προσαρμογής με τη δομή της προσωπικότητας, την οποία επίσης ο Φρόυντ μελέτησε συστηματικά.

Στο βιβλίο του Δ. Σάκκα (1977) και του Β. Χαραλαμπόπουλου (1987) ο Lasarus αναφέρει ότι οι μηχανισμοί προσαρμογής εξαρτώνται από τις σταθερές δομές της προσωπικότητας και η προσωπικότητα έχει σχέση με τους σταθερούς τρόπους με τους οποίους το άτομο προσαρμόζεται στο περιβάλλον.

Η ψυχολογία της προσαρμογής είναι τμήμα της ψυχολογίας της προσωπικότητας. Ιδιαίτερα χρήσιμο και ενδιαφέρον. Στα ζώα η αδυναμία προσαρμογής στο φυσικό περιβάλλον βαθμιαία οδηγεί στην εξαφάνιση του είδους. Στον άνθρωπο η αδυναμία προσαρμογής στο κοινωνικό περιβάλλον οδηγεί σε διατάραξη της ψυχικής ισορροπίας και σε δυστυχία.

Άρα παρατηρούμε μια αμφίδρομη σχέση μεταξύ τους. Η ανάπτυξη της προσωπικότητας συμβάλλει στην ομαλή, δυναμική και δημιουργική προσαρμογή και η σωστή προσαρμογή ενισχύει την ανάπτυξη των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας. (Δ. Σάκκας, 1977, Β. Χαραλαμπόπουλος, 1987).

3. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗΣ

Αφού παρουσιάστηκαν οι ορισμοί, η έννοια και η σημασία της προσαρμογής στο σημείο αυτό θα αναλυθούν τα στοιχεία του φαινομένου της προσαρμογής. Σύμφωνα με τον Δ. Σάκκα (1977) το φαινόμενο της προσαρμογής το αποτελούν τα εξής τέσσερα στοιχεία: 1) Κίνητρα συμπεριφοράς 2) Εμπόδια στην πραγματοποίηση των σκοπών, που, αν είναι ανυπέρβλητα ή πολύ δύσκολα, προκαλούν σοβαρή ψυχολογική ένταση 3) Αντιδράσεις, που αποσκοπούν στην υπερνίκηση των εμποδίων και την επιτυχία των σκοπών και 4) Επιτυχία_των σκοπών ή Λύση των προβλημάτων. Από την ανάλυση τους θα κατανοηθεί καλύτερα το φαινόμενο της προσαρμογής.

3.1 Ο ρόλος των κινήτρων στην Προσαρμογή

Ερμηνεία των κινήτρων:

Σύμφωνα με τον Σάκκα (1977) τα κίνητρα είναι ένα πολύπλευρο σύστημα κινητοποίησης δυνάμεων για την επίτευξη του τελικού σκοπού, της όλης προσαρμογής, της ικανοποίησης μιας ή περισσότερων αναγκών και ενδιαφερόντων του ατόμου.

Ο άνθρωπος στις σκέψεις και στις ενέργειες του κατευθύνεται από κίνητρα. Έχει ένστικτα, ανάγκες, ορμές, επιθυμίες, ενδιαφέροντα δέχεται ερεθισμούς, που αφυπνίζουν ανάγκες ή δημιουργούν νέες τον δραστηριοποιούν και τον κινούν στην επιδίωξη σκοπών ή στην αποφυγή αντικειμένων ή καταστάσεων κατέχεται από φόβους, λύπη, θυμό, οργή και άλλα συναισθήματα που τον κατευθύνουν προς ορισμένες εκδηλώσεις ζει σε κοινωνικό περιβάλλον, που έχει απαιτήσεις από αυτόν, στις οποίες είναι υποχρεωμένος να συμμορφωθεί. (Δ. Σάκκας 1977, 167).

Το κίνητρο το οποίο υπάρχει σε κάθε ανθρώπινη συμπεριφορά έχει δεχθεί κατά καιρούς διάφορες ερμηνείες. Κατ' αρχήν η συσχέτιση κάθε πράξης με τα ένστικτα αποτελούσε – όχι και πριν πολλά ακόμα χρόνια – κανόνι ψυχολογικής ερμηνείας. Ο Ουίλλιαμ Τζέημς π.χ. προσδιόριζε το ένστικτο σαν μια ικανότητα ενέργειας που προκαλούσε ένα ορισμένο και όχι απρόβλεπτο αποτέλεσμα. Το ένστικτο θεωρούνταν – όπως και θεωρείται από πολλούς ακόμα – κάτι το έμφυτο, το αυθύπαρκτο. Η μόνη διαφορά είναι πως παλαιότερα ο κατάλογος των καταγεγραμμένων ενστίκτων μεγάλωνε από μέρα σε μέρα. Η ζήλια και η αγάπη, το

μίσος κι ο φόβος, η μίμηση και η διαμάχη κι ένα πλήθος από παρόμοια θέματα, βρίσκονταν να 'χουν σχέση με τα ένστικτα. Επειδή πέρα απ' όλα αυτά υπάρχει διαφωνία (Ι. Δ. Ιωαννίδης 1996, 35-36) ως προς το θέμα των ενστίκτων κι επειδή δεν υπάρχει οριστική και ξεκαθαρισμένη λύση, η όλη αναφορά στα ένστικτα γίνεται για απλή ενημέρωση.

Σύμφωνα με τους Α. Κωσταρίδου – Ευκλείδη (1995), ορίζουν ότι προκειμένου για την ανθρώπινη συμπεριφορά και δράση, τα αίτια που την προκαλούν, ή οι λόγοι που την εξηγούν, είναι τα κίνητρα. Κίνητρο είναι ο,τιδήποτε κινεί, ωθεί ή παρασύρει σε δράση ένα άτομο. Τα κίνητρα είναι δυνατό να ωθούν το άτομο ενεργώντας από μέσα ή να το έλκουν ενεργώντας από έξω. Κίνητρα, επομένως, είναι τόσο οι εσωτερικές αιτίες της συμπεριφοράς, όπως τα ένστικτα, οι ορμές, οι σκοποί, οι επιθυμίες ή προθέσεις, τα συναισθήματα, οι διάφορες συγκινησιακές καταστάσεις, όσο και εξωτερικές αιτίες, όπως οι αμοιβές, τα θέλητρα, ή φόβητρα, ή οι απωθητικοί ερεθισμοί. (Α. Κωσταρίδου – Ευκλείδη 1995, 17).

Τα κίνητρα μπορεί να είναι εγγενή – ή επίκτητα, δηλαδή να έχουν κληρονομική βάση, όπως τα ένστικτα, ή να αποκτιούνται μέσα από διαδικασίες μάθησης κατά την αλληλεπίδραση του ατόμου με το περιβάλλον. Διακρίνονται επίσης σε φυσιολογικά, που εξυπηρετούν την λειτουργία του οργανισμού και τη σωματική ομοιόσταση, σε βιολογικά που εξυπηρετούν την επιβίωση, συντήρηση και αναπαραγωγή του ατόμου και του είδους, και σε ψυχολογικά, που έχουν να κάνουν με το θυμικό, την προσωπικότητα, και τις συναλλαγές του ατόμου με το περιβάλλον, φυσικό και κοινωνικό (Α. Κωσταρίδου - Ευκλείδη, 1995).

Τα κίνητρα δεν προϋποθέτουν αναγκαστικά εκούσιο και συνειδητό έλεγχο της συμπεριφοράς. Το κίνητρο μπορεί να καθοδηγεί τη συμπεριφορά χωρίς να υπάρχει "σκοπός", δηλαδή ενσυνείδητος στόχος και πρόθεση που οδηγεί σε εξέταση συνθηκών και επιλογές ενεργειών. Συνεπώς τα κίνητρα μπορεί να είναι συνειδητά ή ασυνείδητα. Συχνά οι άνθρωποι άγονται από ορμές ή κίνητρα τα οποία δεν γνωρίζουν, τα οποία αρνούνται ή διαστρεβλώνουν σε συνειδητό επίπεδο. (Α. Κωσταρίδου – Ευκλείδη, 1995).

Καταλήγοντας και συνοψίζοντας μπορούμε να πούμε ότι η ερμηνεία των κινήτρων γίνεται σε σχέση με την συμπεριφορά, για την οποία θα μιλήσουμε σε άλλο κεφάλαιο. Κύριος σκοπός είναι ο εντοπισμός των αιτιών που οδηγούν σε συγκεκριμένη κάθε φορά συμπεριφορά ή δράση. Τέτοιες αιτίες μπορεί να είναι εσωτερικές ή εξωτερικές δυνάμεις, ανάλογα με τον τόπο στον οποίο εντοπίζονται, μπορεί να είναι συναισθήματα, ανάγκης, ορμές, επιθυμίες, ή ακόμη στόχοι και

επιδιώξεις, ή ερεθισμοί διάφορων τύπων. Επίσης, συχνά συνυπάρχουν πολλές αιτίες ταυτοχρόνως, οι οποίες μπορεί να μην είναι εύκολο να συνειδητοποιηθούν και να αναφερθούν από το άτομο.

Οι ανάγκες και οι ορμές οι οποίες προαναφέρθηκαν, αποτελούν τα εσωτερικά κίνητρα ενέργειας του ανθρώπου και η ικανοποίηση τους αποτελεί την απαραίτητη προϋπόθεση ομαλής προσαρμογής και διατήρησης της ψυχικής ισορροπίας και υγείας. Οι εξωτερικοί ερεθισμοί αφυπνίζουν και δημιουργούν ανάγκες (Δ. Σάκκας, 1977).

Ο νηστικός π.χ. είναι δυνατόν να μην αισθάνεται την πείνα του, όταν εργάζεται. Η οσμή όμως ή η θέα ενός φαγητού αφυπνίζει την ανάγκη της πείνας. Μια διαφήμιση ενός αντικειμένου είναι δυνατόν να γεννήσει σε ένα άτομο την επιθυμία αγοράς του, ακόμα κι αν δεν του είναι απαραίτητο. Οι σκοποί, τα ενδιαφέροντα, οι επιθυμίες, οι καλές ή κακές διαθέσεις αποτελούν επίσης εσωτερικά κίνητρα ενέργειας, τα οποία όμως προϋποθέτουν ανάγκες. Ο άνθρωπος θέτει σκοπούς, γιατί με την πραγματοποίησή τους ικανοποιεί ανάγκες του. Έχει ενδιαφέροντα για τη γνώση, γιατί αισθάνεται την ανάγκη για γνώση. (Δ. Σάκκας 1977)

Τη δραστηριότητα του ανθρώπου κατευθύνουν και εξωτερικά κίνητρα, όπως οι απαιτήσεις των γονέων, των δασκάλων, των φίλων, του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου, των ηθών και εθίμων, των νόμων, της παράδοσης. Και στις περιπτώσεις αυτές όμως λειτουργούν ανάγκες, όπως η ανάγκη για έπαινο, η ανάγκη για ασφάλεια και άλλες. Ο άνθρωπος και τα ζώα παρουσιάζουν δραστηριότητα, γιατί έχουν ανάγκες (Δ. Σάκκας, 1977).

Από τα παραπάνω συμπεραίνουμε τον ιδιαίτερο ρόλο που διαδραματίζουν οι ανάγκες και οι ορμές στην κατανόηση των κινήτρων, τα οποία αποτελούν αναγκαία προϋπόθεση για την κατανόηση της συμπεριφοράς και την άσκηση ορθής αγωγής. Για τον λόγο αυτό παρουσιάζουμε εκτενέστερα τον ρόλο των αναγκών και των ορμών.

3.1.1 Ανάγκες

Το θέμα είτε της βιολογικής είτε της ψυχολογικής προσαρμογής ρυθμίζεται από το μέγεθος, την έκταση και το είδος των αναγκών. Οι ανάγκες καθορίζουν κατά πόσο μία προσαρμογή είναι εύκολη, δύσκολη, σημαντική ή ασήμαντη. Όπως είναι γνωστό, άλλωστε, οι ανάγκες αποτελούν αναπόσπαστο μέρος κάθε είδους ζωής. Η ανάγκη για τροφή λ.χ. υπάρχει ακόμα και πριν από την γέννηση. Το έμβρυο

τρέφεται, διατρέφεται μέσω του οργανισμού της μητέρας του και ικανοποιείται ταυτόχρονα κι ένα πλήθος άλλων αναγκών του. (Ι. Δ. Ιωαννίδης 1996, 27).

Στο βιβλίο του Β. Χαραλαμπόπουλου (1987) αναφέρεται ότι για μερικούς ψυχολόγους οι ορμές ταυτίζονται με τις ανάγκες. Άλλοι όμως διακρίνουν τα δυο αυτά κίνητρα για δράση και προσαρμογή. Η ανάγκη, κατά τους μεν ακολουθεί την ορμή και δημιουργείται στον οργανισμό όταν για διάφορους λόγους η ορμή δεν ικανοποιείται. Είναι δηλαδή εσωτερική συναισθηματική κατάσταση, η οποία συνοδεύεται με παρορμητική διάθεση. Κατά τους δε, η ανάγκη είναι οργανική κατάσταση και προέρχεται είτε από υπερβολές είτε από ελλείψεις. Παρουσιάζεται δηλαδή ως τάση του οργανισμού για διαμόρφωση του πεδίου δράσης του, με βάση ορισμένους σκοπούς (Β. Χαραλαμπόπουλος, 1987).

Ζωικές ορμές για τροφή και νερό εξαρτώνται από οργανικές ανάγκες. Στις περισσότερες περιπτώσεις η ορμή έρχεται να συμπληρώσει κάποια ανάγκη που ήδη υπάρχει. Έτσι, η ανάγκη θέτει σε ενέργεια την ορμή και η ορμή ωθεί τον οργανισμό για δράση (Β. Χαραλαμπόπουλος, 1987).

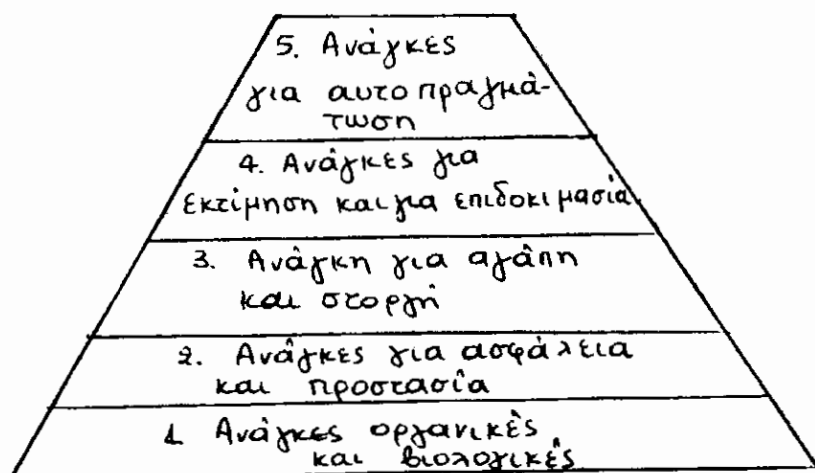
Υιοθετώντας, λοιπόν την άποψη ότι, σ' αντίθεση δηλαδή προς την προηγούμενη κατά την οποίαν η ανάγκη ακολουθεί την ορμή, η ορμή ακολουθεί την ανάγκη. Μ' άλλα λόγια, η ανάγκη προϋπάρχει στον οργανισμό και έρχεται να την ικανοποιήσει η ορμή.

Οι ανάγκες, όπως είναι φυσικό, διαφέρουν τόσο από οργανισμό σε οργανισμό, όσο και σ' αυτό τον οργανισμό από χρόνο σε χρόνο. Ειδικά για τον άνθρωπο οι ανάγκες του είναι πολυάριθμες σε σχέση μ' εκείνες των άλλων ζωντανών οργανισμών, διότι εκτός από εκείνες που ικανοποιούνται με τις ζωικές ή φυσιολογικές ορμές έχει κι εκείνες που δημιουργούνται από τις σχέσεις του προς τους συνανθρώπους του, οι οποίες και πάλι ικανοποιούνται μέσω των ανώτερων ορμών. (Χ. Χριστοφίδης, 1991).

Αν κάποιος μπορούσε να εκφράσει ελεύθερα την αιτία της συμπεριφοράς του θα έλεγε: "κάποιες ανάγκες μου παραμελούνται και προσπαθώ να τις ικανοποιήσω" ο Β. Χαραλαμπόπουλος (1987) διακρίνει τις ανθρώπινες ανάγκες σε βιολογικές ή πρωτογενείς και σε ψυχολογικές ή δευτερογενείς. Οι πρώτες είναι αποτέλεσμα οργανικών μεταβολών, ενώ οι δεύτερες είναι αποτέλεσμα μάθησης. Ο άνθρωπος, ζώντας μέσα σε ένα ορισμένο κοινωνικό και πολιτιστικό περιβάλλον, μαθαίνει ένα σύστημα ψυχικών και κοινωνικών αναγκών, η ικανοποίηση του οποίου οδηγεί προς την προσαρμογή, ενώ η αποτυχία της ικανοποίησης του έχει ως αποτέλεσμα τη

συσσώρευση συναισθηματικής έντασης, τη δέσμευση των πνευματικών δυνάμεων του ανθρώπου και τη προβληματική προσαρμογή του.

Ο Α. Maslow ιεράρχησε τις ανθρώπινες ανάγκες σε πυραμίδα 5 βαθμίδων ως εξής:

Πηγή: (Β. Χαραλαμπίδης 1987: 126-127)

Στη πρώτη βαθμίδα της πυραμίδας κατατάσσονται οι οργανικές και βιολογικές ανάγκες η ικανοποίηση των οποίων εξασφαλίζει την επιβίωση του ατόμου. Ο οργανισμός ενός ατόμου για να διατηρηθεί στη ζωή έχει ανάγκη από τροφή, νερό, οξυγόνου, ένδυση, ξεκούραση, ύπνο κ.λ.π. Όταν ο οργανισμός δεν μπορεί να αναπληρώσει κάποια έλλειψη τότε διαταράσσεται η φυσιολογική του ισορροπία (ομοιόσταση) και εμφανίζεται η οργανική ανάγκη, που επιζητεί άμεση ικανοποίηση. Εδώ δεν υπάρχουν συμβιβασμοί, γιατί η μη ικανοποίηση της οργανικής ανάγκης επιφέρει το θάνατο του οργανισμού. Στις οργανικές ανάγκες ανήκει και η σεξουαλική ανάγκη. Αυτή όμως δεν οφείλεται σε έλλειψη αλλά στην επίδραση ερεθισμών και την έκκριση ορμονών. Δεν μπορούμε να μιλάμε για ομαλή προσαρμογή των ατόμων εκείνων που πίνουν και τρέμουν από το κρύο και την παγωνιά που νυστάζουν και κακοποιούνται. Και τέτοιες περιπτώσεις υπάρχουν δυστυχώς πολλές και στις σύγχρονες, τις λεγόμενες προοδευμένες κοινωνίες. (Β. Χαραλαμπίδης 1987, 127).

Στη δεύτερη βαθμίδα κατατάσσονται οι ανάγκες για ασφάλεια και προστασία. Το άτομο που γνωρίζει ότι δεν κινδυνεύει ότι έχει μόνιμη εργασία, ότι αγαπιέται, κατανοείται και γίνεται αποδεκτό με τις δυνάμεις του και τις αδυναμίες του, απαλλάσσεται από το άγχος και την ανησυχία και εδραιώνει μέσα του ένα συναίσθημα σιγουριάς και αυτοπεποίθησης που θεωρείται βασικό στοιχείο τόσο στην ανάπτυξη του όσο και στην προσαρμογή του (B. Χαραλαμπίδης, 1987).

Στην τρίτη βαθμίδα κατατάσσονται οι ανάγκες για αγάπη και στοργή. Οι άνθρωποι σε όλες τις φάσεις της ζωής τους νιώθουν την ανάγκη για αγάπη και στοργή. Περισσότερο όμως έντονα όταν βρίσκονται σε κατάσταση αδυναμίας, όταν δηλαδή είναι παιδιά, γέροντες, άρρωστοι, ξεριζωμένοι. Καθετί ουσιαστικό μέσα στην οικογένεια και τη σχολική κοινότητα ξεκινά από την αγάπη, και την κατανόηση και την αποδοχή. Η μητρική στοργή, το μητρικό χέρι, η ψυχική επαφή αναπτύσσει ανάμεσα στη μητέρα και στο παιδί ισχυρούς συναισθηματικούς δεσμούς που δεν αποχρωματίζονται εύκολα, απομακρύνουν το φόβο και την αγωνία, ενισχύουν το συναίσθημα της εσωτερικής ασφάλειας και συμβάλλουν στην ψυχική υγεία του παιδιού. (B. Χαραλαμπίδης, 1987).

Στην τέταρτη βαθμίδα βρίσκονται οι ανάγκες για εκτίμηση και επιδοκιμασία. Όλοι οι άνθρωποι αισθάνονται αυτές τις ανάγκες και όλοι αγωνίζονται να επιβεβαιώσουν τον εαυτό τους νικώντας την αντίσταση των άλλων που ίσως δεν ενδιαφέρονται, δεν πείθονται ή δεν θέλουν να τους αναγνωρίσουν και να τους επιδοκιμάσουν. Εντονότερα όμως και ισχυρότερα αισθάνεται την ανάγκη για εκτίμηση και επιδοκιμασία το παιδί, όταν βρίσκεται σε καινούργιο και άγνωστο περιβάλλον και προσπαθεί να πάρει μια θέση ανάμεσα στους άλλους, χωρίς ακόμα να είναι σίγουρο για το εαυτό του. Το παιδί, στη προσπάθειά του να ικανοποιήσει την ανάγκη για εκτίμηση και επιδοκιμασία, άλλοτε χρησιμοποιεί ενεργητικά μέσα (κλάμα, άρνηση, πείσμα, επιθετικότητα, καυχησιολογία, επιδειξιμανία, αυτοπροβολή) και άλλοτε παθητικά (αδυναμία, συμπόνια, οίκτο). Ανάλογα με τα χρησιμοποιούμενα μέσα για την επιτυχία του ίδιου σκοπού, διαμορφώνονται δύο δυσάρεστοι τύποι. Ο τύπος του "ήρωα", που επιδιώκει το θαυμασμό και ο τύπος του "μάρτυρα", που επιδιώκει τη συμπόνια. Και οι δύο τύποι παίζουν θέατρο και έχουν ανάγκη από κάποιο ακροατήριο και κάποια δημοσιότητα που θα εγκωμιάσει τις "ηρωικές πράξεις" ή θα συμπονέσει τα "μαρτύρια τους". Όταν λείπει το ακροατήριο και η δημοσιότητα παύει και το θέατρο (B. Χαραλαμπίδης, 1987).

Στην πέμπτη βαθμίδα της πυραμίδας βρίσκονται οι ανάγκες για αυτοπραγμάτωση, που θεωρούνται περισσότερο κοινωνικοποιημένες από αυτές

που κατατάσσονται στην πρώτη και τη δεύτερη βαθμίδα. Κατά τον Maslow, ο όρος αυτοπραγμάτωση δηλώνει έναν αδιάκοπο αγώνα για την κατάκτηση όλο και υψηλότερων στόχων. Ο άνθρωπος έχει χρέος να πορεύεται προς την αυτοπραγμάτωση, να επιδιώκει δηλαδή την κατάκτηση πνευματικών, αισθητικών, και κοινωνικών σκοπών και να γίνεται αυτό που μπορεί να γίνει: άνθρωπος με ανθρωπιά, με ανθυπαρξία και ωριμότητα, με τιμιότητα και ψυχική ανδρεία, με υπευθυνότητα και γνήσια κοινωνικότητα. Η διαρκής πορεία του ανθρώπου κι ο διαρκής αγώνας του, για το ξεπέρασμα του βιολογικού του εαυτού του και το ανέβασμα του σε υψηλότερες και λεπτότερες κατακτήσεις, εκφράζεται με το στοιχείο του ποιητή "πάντα ψηλότερα ν' ανεβαίνουμε, πάντα μακρύτερα να κοιτάμε". Και εκδηλώνεται στην ανθρώπινη προσπάθεια για περισσότερη ελευθερία και ανεξαρτησία, για περισσότερη κοινωνική δικαιοσύνη και ειρήνη, για περισσότερη απελευθέρωση του ανθρώπου από την πλάνη, το μύθο και την εξάρτηση. Η πορεία προς την αυτοπραγμάτωση είναι δυνατόν να ξεστρατίσει προς την κατεύθυνση της χίμαιρας και να μη φέρει τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Ασφαλιστική δικλείδα ενάντια στον κίνδυνο αυτό είναι η αυτογνωσία και η σύμμετρη και κατά τρόπο κοινωνικά αποδεκτό ικανοποίηση το ποικίλων αναγκών του ατόμου. (B. Χαραλαμπίδης, 1987).

Το 1955 ο Maslow υποδιαίρεσε την ιεράρχηση του αυτή σε δύο κατηγορίες.

- α) Κατηγορία ελλιπών κινήτρων
- β) Κατηγορία αναπτυγμένων κινήτρων

Η πρώτη αφορά τα άτομα εκείνα που δεν προχωρούν πέρα από την τέταρτη βαθμίδα της ιεράρχησης. Δηλαδή δεν φτάνουν στην αυτοπραγμάτωση και φυσικά δεν προχωρούν πέρα από την αρχή. Οι ανάγκες τους για εκτίμηση και επιδοκιμασία, για επιβεβαίωση του εαυτού τους δεν ικανοποιούνται. Πρόκειται για άτομα με ελαττωμένη ψυχική δραστηριότητα τα οποία περιορίζονται στην ικανοποίηση των ορισμένων αναγκών της πρώτης κατηγορίας (I. Δ. Ιωαννίδης, 1996).

Αντίθετα, τα άτομα με ολοκληρωμένη ψυχική υγεία, αφού έχουν ικανοποιήσει τις ανάγκες της πρώτης κατηγορίας προχωρούν στη δεύτερη και φτάνουν ακόμα και στην τελευταία βαθμίδα της όλης ιεραρχίας. (I. Δ. Ιωαννίδης, 1996).

Η ιεράρχηση του Μάσλοου σε σχέση με το σχολείο μας δίνει τη δυνατότητα να κατανοήσουμε τη σημασία του επιπέδου κυρίως της αυτοπραγμάτωσης. Τα παιδιά που έχουν κατορθώσει να φτάσουν στο επίπεδο αυτό, χαίρονται την ανάπτυξη

τους, αντλούν ευχαρίστηση από τη μάθηση νέων τρόπων συμπεριφοράς και αισθάνονται ικανοποίηση, γιατί είναι σε θέση να κυριαρχούν έστω και κατά ένα μέρος, στο περιβάλλον τους.

Τα παιδιά που έχουν παραμείνει στις κατώτερες βαθμίδες, έστω και αν τρέφονται και διαβιούν καλά, έστω κι αν αγαπιούνται και δεν αισθάνονται ανασφαλή, παρουσιάζουν αγωνία και κατά πόσο τα εκτιμούν οι άλλοι και κατά πόσο τα έχουν σε υπόληψη. Οι ανάγκες για υπόληψη τα ακολουθούν και στη μετέπειτα ζωή τους αν δεν ανέλθουν στην επόμενη βαθμίδα. Είναι τα άτομα ακριβώς εκείνα που δεν ζουν παρά για τη γνώμη των άλλων όσο κι αν η γνώμη αυτή δεν είναι πάντοτε η πιο σωστή (Ι. Δ. Ιωαννίδης, 1996).

Αν και, όπως είναι φυσικό, οι ψυχολογικές ανάγκες το άτομο δρα ατομικά κι ανεξάρτητα όσο κι αν το ψυχολογικό του περιβάλλον συσχετίζεται με το φυσικό, ή κοινωνικό περιβάλλον. Για χάρη ενός σκοπού ένα άτομο απαρνιέται ακόμα και τις βιολογικές του ανάγκες (απεργία πείνας) ή και θυσιάζει ακόμα και τη ζωή του. Σε πολλές περιπτώσεις της καθημερινής ζωής, η διαφορά αναγκών από άτομο σε άτομο είναι ιδιαίτερα αισθητή. Οι ανάγκες προδιαγράφονται με βάση το περιβάλλον. Το ψυχολογικό περιβάλλον κάθε ατόμου που διαμορφώνεται με βάση τη φαινομενολογική αντίληψη, επιβάλλει, περιορίζει ή αποβάλλει την ικανοποίηση ορισμένων αναγκών. Το κοινωνικό περιβάλλον επιτρέπει ή απαγορεύει την ικανοποίηση ορισμένων αναγκών (λ.χ. το σεξ) ή επιτρέπει την ικανοποίηση της ανάγκης αλλά απαγορεύει τον τρόπο ικανοποίησης. Βέβαια καθώς οι ανάγκες από μέρα σε μέρα μεταβάλλονται και οι κοινωνικοί κώδικες, πέρα από τους "άγραφους νόμους", δεν παραμένουν σταθεροί, χρειάζεται από καιρό σε καιρό μία επανεξέταση του προβλήματος των αναγκών (Ι. Δ. Ιωαννίδης, 1996)

3.1.2 Ορμές

Η φύση των ορμών

Στο βιβλίο του Ι. Δ. Ιωαννίδη (1996) διατυπώνεται ο ορισμός του Βρετανού Ουίλλιαμ Μακ Ντούγκαλ: "ορμή είναι εντονότατη δράση προς ένα σκοπό". Ορμή βασικά σημαίνει μια τάση προς δράση. Εφ' όσον πρόκειται για φυσικές ορμές όπως είναι ευνόητο, σκοπό είχαν να ικανοποιήσουν βιολογικές ανάγκες του ατόμου. Οι ορμές, γενικά, είναι μέσο έκφρασης των αναγκών. Από το είδος και την δύναμη μιας ορμής κατανοούμε τη φύση και το μέγεθος μιας ανάγκης (Ι.Δ. Ιωαννίδης 1996, 37).

Στο βιβλίο του Χ. Χριστοφίδη (1991, 117) διατυπώνεται σύμφωνα με τον Conrad: "ορμή είναι τάση για άρση δυσάρεστων αισθημάτων ή συναισθημάτων, βρίσκεται στη φύση του ανθρώπου, είναι διαρκής, σκοτεινή ή τυφλή". Στο ίδιο βιβλίο διατυπώνεται και ο ορισμός από τον Β. Βορέα ως "τάση προς ενέργεια η οποία χωρίς σαφή συνείδηση και επίγνωση λειτουργεί για εκπλήρωση κάποιων σκοπών". (Χ. Χριστοφίδης 1991, 117). Τέλος ο Γ. Σακελλαρίου: "ονομάζει ορμή την ασυνείδητα και διαρκώς κατευθυνόμενη διάθεση προς ένα ορισμένο σκοπό". (Χ. Χριστοφίδης 1991, 118).

Η ελληνική λέξη "ορμή" χρησιμοποιείται επίσης από ψυχολόγους διεθνούς φήμης για την έκφραση της επιμονής προς τη δράση, του ζήλου προς ενέργεια, για τη μέχρι παραφοράς και βίας ενεργητικότητα. Έτσι, ο C. G. Jung γράφει: Ορμή είναι μια ελληνική λέξη η οποία σημαίνει δύναμη, επίθεση, πίεση, παραφορά, βία, υπέρμετρο ζήλο. Είναι πολύ σχετική προς το *elan vital* του Bergson. Με τη λέξη "ορμή" μπορούμε να εκφράσουμε ψυχολογικά τη θεμελιώδη εκείνη προσπάθεια, η οποία οδηγεί προς δράση και συνδέεται με την ύπαρξή μας (Χ. Χριστοφίδης, 1991).

Ο άγγλος καθηγητής Sir Percy Nunn στο ίδιο βιβλίο, αναφέρει σχετικά: Κατ' αρχή οφείλουμε να βρούμε ένα όνομα για τη βασική εκείνη δύναμη, η οποία εκφράζεται στην αδιάκοπη δράση για προσαρμογή και περιπέτεια, απαραίτητα στοιχεία της ζωής. Είμαστε ενήμεροι της δύναμης αυτής και τη θεωρούμε ως στοιχείο εσωτερικής προσπάθειας, βίας, τάσης για πραγμάτωση κάποιου ορισμένου σκοπού. Στο στοιχείο αυτό επιθυμώ να δώσω ένα απλό όνομα "ορμή".

Τέλος ο Βρετανός ψυχολόγος William Mac Dugall γράφει: Τελευταία κυκλοφόρησε μια αρχαία ελληνική λέξη, η μόνη κατάλληλη για την έκφραση της ψυχολογίας εκείνης, η οποία είναι πλήρης από ζωή και δράση, σκόπιμη ή ενστικτώδης. Έχω την πρόθεση να χρησιμοποιήσω τη λέξη ορμή (τάση προς δράση) που παράγεται από το ρήμα ορμώ (κινούμαι προς τα εμπρός, σπεύδω, διεγείρω, ωθούμαι), για να δηλώσω την ενέργεια εκείνη, η οποία παρουσιάζεται ως μια εντονότατη δράση προς ένα σκοπό, μέσα στα πλαίσια των σοβαρών προσπαθειών του ατόμου". (Χ. Χριστοφίδης 1991, 118).

Στην αρχή η ορμή δεν έχει ορισμένη κατεύθυνση. Απλώς, παρακινούμενη από την ανάγκη, παρορμάτε προς αναζήτηση τρόπου ικανοποίησης της ανάγκης. Το άτομο π.χ. το οποίο έχει ανάγκη να ξεχάσει ένα δυσάρεστο γεγονός και έχει μια ασίγαστη ορμή γι' αυτό, μπορεί να καταλήξει στο αλκοόλ. Έτσι η ορμή του, ενώ στην αρχή δεν είχε ορισμένη κατεύθυνση, θα μάθει να κατευθύνεται προς το ποτό, ακόμα και προς ένα ορισμένο ποτό. Βιολογικά ή επίκτητα μια ανάγκη υπάρχει. Η

έμφυτη ή επίκτητη ορμή απλούστατα μαθαίνει να ικανοποιεί την ανάγκη με ορισμένο τρόπο, φυσικά όχι πάντοτε αυτόν που αρμόζει και τον πιο σωστό (Χ. Χριστοφίδης, 1991).

Με το πέρασμα των χρόνων οι ορμές θα πρέπει να ποδηγετούνται κατάλληλα, ώστε να αποφεύγονται οι ανώμαλοι τρόποι ικανοποίησης ορισμένων αναγκών. Το φαινόμενο της εξιδανίκευσης, της κατάλληλης δηλαδή διοχέτευσης της ορμής σε έργα ατομικά και κοινωνικά ωφέλιμα, εξασφαλίζει στο άτομο τη δυνατότητα να αποφύγει να γίνει έρμαιο των παθών. (Ι.Δ. Ιωαννίδης 1996).

Κατηγορίες ορμών

Ο Χ. Χριστοφίδης (1991) στο βιβλίο του «ψυχικές διαταραχές και η αντιμετώπισή τους», κάνει μια κατηγοριοποίηση των ορμών και γράφει σχετικά μ' αυτό ότι ο άνθρωπος έχει προικισθεί από τη φύση και από ορμές δράσης και χρησιμοποίησης και άσκησης των ικανοτήτων του. Οι ορμές αυτές είναι πολυάριθμες και δεν είναι εύκολη η ταξινόμηση τους. Μπορούμε όμως να διακρίνουμε τις ακόλουθες κατηγορίες:

«α) Η ορμή για μυϊκή κίνηση

β) Η ορμή για χρήση των αισθητηρίων οργάνων

γ) Η ορμή για χρήση των νοητικών δυνάμεων

δ) Η ορμή για αγάπη και στοργή

ε) Η ορμή για ιδιοκτησία και η ορμή για κοινωνικότητα

στ) Η ορμή προς αναγνώριση της αξίας του» (Χ. Χριστοφίδης, 1991, 120).

Η ορμή αυτή και οι ανάγκες που συνδέονται μαζί της, αποτελούν τον συνδετικό δεσμό των προσώπων με τις κοινωνίες μέσα στις οποίες ζουν και ασκούν πρωτεύοντα ρόλο για την ανάπτυξη του υποκειμενισμού. Οι ορμές για επιδοκιμασία και αναγνώριση, συμβαδίζουν προς τη συνεχώς ακριβέστερη αντίληψη του αναπτυσσόμενου εαυτού μας. Με την πάροδο του χρόνου, όταν το παιδί αναπτύσσει και αποκτά συνεχώς αυξανόμενη και περισσότερο συγκεκριμένη ιδέα για την προσωπικότητά του, νιώθει την ανάγκη που απορρέει από τη σχετική ορμή, για ικανοποιητικά συναισθήματα για τον εαυτό του, την ανάγκη γι' αυτοεκτίμηση, την επιθυμία "για σταθερή, δικαιολογημένη και ψηλή αξιολόγηση του εαυτού του" όπως

λέγει ο Maslow στο βιβλίο του Χ. Χριστοφίδη (1991). Η αξιοποίηση αυτή γεννά ικανοποίηση η οποία ωθεί την ανθρώπινη φύση για περαιτέρω προόδους. (Χ. Χριστοφίδης 1991).

Γενικά οι ορμές για επιδοκιμασία και αναγνώριση της αξίας μας, ωθούν τον άνθρωπο στην επιθυμία αφ' ενός μεν για υπερτίμηση του εαυτού του, αφ' ετέρου δε τη διατήρηση της ακεραιότητας και της υπόληψης που τρέφουν οι άλλοι για το πρόσωπο του.

Κατά τον Stern, έχουμε διάφορες ορμές, όλες όμως περιστρέφονται γύρω από μια, η οποία τυφλά προχωρεί προς ορισμένη κατεύθυνση και παίρνει το όνομα από την πορεία που ακολουθεί. Αν κατευθύνεται προς την κοινωνία ονομάζεται κοινωνική ορμή, αν κατευθύνεται προς επικράτηση ή υποταγή, ονομάζεται ορμή επικράτησης ή υποταγής, αν προς μίμηση, ορμή μίμησης, προς ασχολία, ορμή ασχολίας κ.α.

Έτσι παρουσιάζεται πλήθος ορμών, χαρακτηριστικό των οποίων είναι ότι παρωθούν το άτομο ασυνείδητα σε πραγμάτωση ορισμένων σκοπών (Χ. Χριστοφίδης, 1991).

Στο ίδιο βιβλίο ο καθηγητής Γ. Σακελλαρίου υποστηρίζει ότι οι ορμές προέρχονται εκ γενετής, αν και δεν έχουν ορισμένο χρόνο ενέργειας τους, όλες εκδηλώνονται κοντά την παιδική ηλικία, με τη μορφή παιχνιδιού περιορίζεται στην άσκηση των ανθρωπίνων λειτουργιών, όπως υποστηρίζει ο Groos. Η γνώμη του Γ. Σακελλαρίου για το έμφυτο των ορμών δε συμφωνεί με τις γνώμες άλλων ψυχολόγων οι οποίοι πιστεύουν ότι μόνο οι ζωικές ορμές είναι έμφυτες, ενώ οι άλλες αναπτύσσονται κατά τη διάρκεια της ζωής του ανθρώπου.

Οι ορμές, ανεξάρτητα από τη μορφή και το όνομα με το οποίο παρουσιάζονται, συνδέονται στενά με την ύπαρξη του υλικού και πνευματικού ανθρώπου και ασκούν τεράστιο ρόλο για την ασφαλή και καρποφόρο δράση του και τη μόρφωση του χαρακτήρα του. Μπορούμε δε αδίστακτα να πούμε ότι η σφραγίδα της προσωπικότητας του καθενός από μας τίθεται από τη δράση μας γενικά και η οποία κατευθύνεται από τις ποικίλες ορμές και αφ' ετέρου από το λογικό μας. (Χ. Χριστοφίδης 1991).

Ορμές και άμυνα

Στη συνέχεια, σύμφωνα με την Α. Κωσταρίδου - Ευκλείδη (1995) στο βιβλίο «ψυχολογία κινήτρων», παρουσιάζεται η σχέση ορμών και άμυνας. Ξεκινώντας, εκφράζει το ερώτημα πώς μορφοποιούνται αυτές οι συμπεριφορές που έχουν ως αφετηρία τους ανεκπλήρωτες επιθυμίες. Για να κατανοήσουμε το μηχανισμό μέσω του οποίου οι ασυνειδητες δυνάμεις επηρεάζουν τη συμπεριφορά πρέπει να αναγνωρίσουμε τη δράση όχι μόνο των ορμών αλλά και των δυνάμεων που αντιστέκονται στην ικανοποίηση των πρώτων. Τα ένστικτα μπορεί να είναι πολύ ισχυρά από μόνα τους, αλλά περιορίζονται από τη δράση των αντιδυνάμεων. Οι αντιδυνάμεις συνιστούν την άμυνα του ατόμου απέναντι στην πίεση των ορμών. Οι αντιδυνάμεις ωστόσο δεν έχουν δική τους πρωτοβουλία στη δράση. Ο ρόλος που έγκειται στον περιορισμό, στην απώθηση της σκέψης και τη δράσης που απορρέει από τις ενστικτώδεις δυνάμεις. Στην πρώτη παιδική ηλικία οι αντιδυνάμεις αυτές ασκούνται από το εξωτερικό περιβάλλον με τις απαγορεύσεις, περιορισμούς και απειλές της οικογένειας και του κοινωνικού περιγύρου. Η επανάληψη αυτών των περιορισμών οδηγεί στην εσωτερικοποίηση των απαγορεύσεων, και έτσι ο έλεγχος ασκείται εσωτερικά. Οι ενστικτώδεις δυνάμεις συγκρούονται ενδοψυχικά με τις αντιδυνάμεις σε ασυνειδητο επίπεδο, και αυτό προκαλεί άγχος στον άνθρωπο. Η τελική έκφραση των ενστικτωδών ορμών αποτελεί στην ουσία μια συμβιβαστική μορφή, μια συνισταμένη των δυνάμεων και αντιδυνάμεων. Η ένταση της σύγκρουσης και η διάρκειά της προσδιορίζουν το είδος και το μέγεθος της νευρωτικής συμπεριφοράς που θα εκδηλωθεί. Τα νευρωτικά συμπτώματα, αλλά και τα όνειρα, τα λάθη της γλώσσας, η καλλιτεχνική δημιουργία αποτελούν προϊόντα της σύγκρουσης ορμής – άμυνας (Α. Κωσταρίδου - Ευκλείδη, 1995).

Ο βασικός στόχος της άμυνας είναι να προστατεύσει το άτομο από το άγχος, την τιμωρία, ή την επί μακρό έκθεση σε απωθητικούς ερεθισμούς. Προκειμένου για τάσεις και εσωτερικές επιθυμίες, η άμυνα στοχεύει στο να αποτρέψει τις ενστικτώδεις ορμές από το να περάσουν στο συνειδητό επίπεδο. Αν η άμυνα αποτύχει, τότε οι ορμές περνούν στη συνείδηση, με τη μορφή που έχουν. Αν όμως η άμυνα πετύχει να απωθήσει τις επιθυμίες, τότε η εκδήλωση των επιθυμιών στη συνείδηση δεν έχει την αρχική μορφή, αλλά κάποια συμβιβαστική, προϊόν της δράσης διάφορων αμυντικών μηχανισμών. Τους μηχανισμούς αυτούς θα δούμε παρακάτω. (Α. Κωσταρίδου – Ευκλείδη, 1995).

3.2 Ο ρόλος των εμποδίων

3.2.1 Η έννοια και τα είδη εμποδίων

Το δεύτερο στοιχείο της προσαρμογής, αναφέρεται στο ρόλο των εμποδίων στη προσαρμογή και στη συσσώρευση ψυχικής έντασης. Σύμφωνα με τους Δ. Σάκκα (1977), Β. Χαραλαμποπούλο (1987) και Ι. Δ. Ιωαννίδη (1996) εμπόδιο θεωρείται οτιδήποτε είναι δυνατόν να ανακόψει την πορεία μας για ικανοποίηση των αναγκών μας και που τελικά καθυστερεί ή ματαιώνει την προσαρμογή μας. Το εμπόδιο υπάρχει, εφόσον οι τρόποι που γνωρίζει το άτομο για αποτελεσματική δράση γίνονται ανίσχυροι.

Ένα εμπόδιο, από ψυχολογική άποψη, για να θεωρηθεί ως τέτοιο, πρέπει να αναγνωρίζεται από το ενδιαφερόμενο άτομο. Π.χ. η πνευματική καθυστέρηση αποτελεί κώλυμα για εισδοχή ενός παιδιού στο γυμνάσιο. Όμως δεν εμποδίζεται ψυχολογικά, γιατί δεν έχει γνώση της κατάστασης του. Οι γονείς του παιδιού φυσικά δυνατό να γνωρίζουν την κατάσταση του και θα ήθελαν να φοιτήσει και το παιδί τους σε Σχολή Μέσης Παιδείας, αλλά τούτο είναι αδύνατο εκ των πραγμάτων. Επομένως, ψυχολογικά κάθε κώλυμα θεωρείται εμπόδιο μόνο αν το ίδιο το άτομο είναι ενήμερο γι' αυτό, ό,τι δηλαδή το κώλυμα αυτό εμποδίζει το άτομο να επιτύχει κάποιο σκοπό. (Χ. Χριστοφίδης, 1991).

«Η ψυχική ένταση που προκαλείται, όταν παρεμβάλλεται ένα ή περισσότερα εμπόδια, στην γλώσσα της ψυχολογίας, ονομάζεται ματαίωση» (Frustration) (Β. Χαραλαμποπούλος 1987, 129). Η κατάσταση αυτή, η οποία αναφέρεται από τον Ι.Δ. Ιωαννίδη (1996) σαν «ψυχικός πόνος», το άτομο αισθάνεται ότι απειλείται η ακεραιότητά του, ότι ματαιώνονται οι σκοποί του. Έτσι η ματαίωση είναι η κατάσταση στην οποία βρίσκεται το άτομο όταν κάποιο εμπόδιο απειλεί την ικανοποίηση μιας ανάγκης ή επιθυμίας και γενικά στην πραγματοποίηση ενός σκοπού. «Η παρεμβολή εμποδίων είναι συνηθισμένο φαινόμενο στην καθημερινή ζωή, η δε παρεμπόδιση γίνεται με τρεις κυρίως τρόπους:

α) Από τις δικές μας σωματικές αδυναμίες (αναπηρίες, δυσμορφίες, ασθένειες κ.α.) Αυτά τα εμπόδια χαρακτηρίζονται ως μόνιμα καθ' όσο μας συνοδεύουν σ' όλη μας τη ζωή.

β) Από τους συνανθρώπους μας και

γ) Από φυσικά αντικείμενα ή καταστάσεις»

(Χ. Χριστοφίδης 1991, 133).

Τα εμπόδια είναι δυο ειδών: α) Εμπόδια εξωτερικά ή του περιβάλλοντος. Αυτά διακρίνονται σε εμπόδια του φυσικού περιβάλλοντος, όπως είναι τα ποτάμια, τα βουνά, οι έρημοι, το κρύο, η ζέστη, η έλλειψη νερού, η αφορία του εδάφους κτλ και σε εμπόδια κοινωνικά, όπως είναι οι αντιδράσεις ή οι απαιτήσεις των άλλων ανθρώπων, τα ήθη και τα έθιμα, οι παραδόσεις, οι κοινωνικές προκαταλήψεις, οι νόμοι κ.τ.λ. β) Εμπόδια προσωπικά, δηλαδή τα διάφορα σωματικά και πνευματικά μειονεκτήματα, η έλλειψη εμπειρίας ή θάρρους, οι κακές έξεις και άλλα. Τα εμπόδια του περιβάλλοντος υπερκινούνται ή παρακάμπτονται ευκολότερα από τα προσωπικά εμπόδια. (Δ. Σάκκας 1977, Β. Χαραλαμπόπουλος 1987, Ι.Δ. Ιωαννίδης 1996).

Με την παραπάνω διάκριση των εμποδίων συμφωνεί και ο Χ. Χριστοφίδης (1991), ο οποίος τα διακρίνει μ' έναν άλλο όρο, ως αντικειμενικά, υποκειμενικά και κοινωνικά. Επιπλέον υποστηρίζει ότι ως εμπόδιο μπορεί να θεωρηθεί και η αναποφασιστικότητα ιδιωτικής μορφής για την επίτευξη του σκοπού. Αυτή παρουσιάζεται στις καταστάσεις εκείνες κατά τις οποίες δε μπορούμε ν' αποφασίσουμε ανάμεσα σε ενέργειες που είναι εξίσου ελκυστικές ή δυσάρεστες. Αυτό το είδος της αναποφασιστικότητας οφείλεται σε σύγκρουση. Όταν τελικά δεν αποφασίζουμε, παραμένουμε σε κατάσταση διαρκούς εκκρεμότητας. (Χ. Χριστοφίδης 1991, 133). Για το φαινόμενο της σύγκρουσης θα γίνει παρακάτω αναλυτική παρουσίαση. Η ματαίωση στην οποία βρίσκεται ένα άτομο όταν κάποιο εμπόδιο, εσωτερικό ή εξωτερικό, απειλή την ικανοποίηση μιας ανάγκης ή επιθυμίας, ή σκοπού. Έχει σαν αποτέλεσμα την δημιουργία συναισθήματος αποτυχίας, εξωτερικής ματαίωσης και εσωτερικής ματαίωσης (Χ. Χριστοφίδης, 1991).

Συναίσθημα αποτυχίας

Η συναίσθηση αποτυχίας προέρχεται κυρίως από την έλλειψη αυτοπεποίθησης, από την πίστη – έστω και αν είναι λαθεμένη – ότι δεν μπορούμε να αντιμετωπίσουμε μια κατάσταση. Το άτομο νιώθει ότι βρίσκεται σε ματαίωση, όταν κάποιο εμπόδιο απειλεί: α) την πραγματοποίηση ενός σκοπού, β) την ικανοποίηση μιας ανάγκης ή επιθυμίας (Ι. Δ. Ιωαννίδης 1996).

Ματαιώση μπορεί να υπάρξει ακόμα όχι μόνο από την παρουσίαση εμποδίου στην πραγματοποίηση κάποιου σκοπού αλλά κι από την έλλειψη σκοπού. Ένα παιδί πηγαίνει σ' ένα βιβλιοπωλείο να αγοράσει ένα βιβλίο για το οποίο καιρό μάζευε τα χρήματα. Ματαιώση θα υπάρξει είτε όταν φτάνοντας στο βιβλιοπωλείο ανακαλύψει ότι έχει χάσει τα χρήματα (εμπόδιο στην πραγματοποίηση του σκοπού του), είτε όταν δει ότι το βιβλίο έχει πια εξαντληθεί (έλλειψη σκοπού). Ή ένα παιδί, ενώ θέλει να πάει στο σπίτι ενός φίλου του, οι γονείς του δεν του επιτρέπουν, ή οι γονείς του το επιτρέπουν, αλλά δεν υπάρχει φίλος (έλλειψη σκοπού). Τα εμπόδια προκαλούν ματαιώση αλλά συναισθημα ματαιώσης υπάρχει κι όταν δεν υπάρχει σκοπός (Ι. Δ. Ιωαννίδης, 1996).

Ακόμα η ματαιώση είναι διαφορετική όχι μόνο από άτομο σε άτομο αλλά κι αυτή καθαυτή είναι διαφορετικού είδους. Ένα άτομο λ.χ. δεν έχει να πληρώσει το εισιτήριο του πλοίου και έτσι βρίσκεται σε ματαιώση. Άλλος δεν ταξιδεύει, γιατί υπάρχει μόνο Γ' θέση διαθέσιμη, άλλος γιατί έχει θαλασσοταραχή. Τέλος, ένας άλλος ενώ δεν φοβάται τη θαλασσοταραχή, έχει το αντίτιμο και δέχεται να ταξιδέψει στη Γ' θέση, αντιμετωπίζει ματαιώση, επειδή δεν υπάρχει πλοίο. (Ι. Δ. Ιωαννίδης, 1996).

3.2.2 Πιέσεις και συγκρούσεις επιθυμιών

Ο Γ. Πιπερόπουλος (1995) γράφει σχετικά με τις πιέσεις και συγκρούσεις επιθυμιών ότι οι ενδογενείς πιέσεις που κάθε άτομο αισθάνεται πηγάζουν από τις θεμελιακές, βιολογικές, ή ομοιοστατικές ανάγκες του οργανισμού για τροφή, ύπνο, ξεκούραση, ζεστασιά, ασφάλεια. Οι βιολογικές ανάγκες κάθε ζωντανού οργανισμού δεν είναι δυνατό, μέσα στα πλαίσια των κανόνων που ρυθμίζουν την κοινωνική συμβίωση, να ικανοποιούνται κάθε στιγμή άμεσα και κατά βούληση.

Το κάθε κοινωνικό σύστημα (και η κουλτούρα η υποκουλτούρα) μέσα στο οποίο ζει και δραστηριοποιείται το άτομο καθορίζει και προσδιορίζει τον τόπο, το χρόνο, ακόμη και τους τρόπους ικανοποίησης των βασικών βιολογικών αναγκών, καταλήγοντας έτσι στη διαμόρφωση των εξωγενών για το άτομο πιέσεων.

Πολλές από τις εξωγενείς πιέσεις που ασκούνται στο άτομο από την παιδική του ηλικία (μέσα από τις διαδικασίες της κοινωνικοποίησης) μετουσιώνονται σε ενδογενείς, καθώς το άτομο ενστερνίζεται αξίες,πίστες και σύμβολα, που αργότερα γίνονται καθοριστικά για τη διαμόρφωση της συμπεριφοράς του και την άντληση ικανοποίησης ή τη δημιουργία συναισθημάτων απογοήτευσης και ματαιώσης. (Γ. Πιπερόπουλος 1995).

Σύμφωνα με τους Δ. Σάκκα 1977, Β. Χαραλαμπίοπουλου 1987, Χ. Χριστοφίδης 1991, Γ. Πιπερόπουλος 1995 και Ι. Δ. Ιωαννίδης 1996. Σύγκρουση ορίζεται ως το φαινόμενο εκείνο το οποίο: «προκύπτει μεταξύ δύο ή περισσοτέρων επιθυμιών του ατόμου, όταν αυτές οι δυο ταυτόχρονα παρούσες επιθυμίες είναι ασυμβίβαστες, δηλαδή όταν η συμπεριφορά που απαιτεί η ικανοποίηση της μίας αποβαίνει απαγορευτική για την πλήρωση της άλλης. Καθώς η διαμόρφωση και εκδήλωση συμπεριφοράς για την ικανοποίηση μιας ανάγκης αφήνει ανεκπλήρωτη την άλλη, το άτομο παραμένει ψυχικά προβληματισμένο και παραστατικά, σε θέση ακινησίας ή αδράνειας» (Χ. Χριστοφίδης, 1991, 133). Ο ίδιος υποστηρίζει ότι κατά τη σύγκρουση το άτομο μπορεί να βρεθεί ανάμεσα σε δύο θετικές δυνάμεις (ελκυστικές ή ανάμεσα σε δύο αρνητικές (απωθητικές) ή να βρεθεί ανάμεσα σε μια θετική και μια αρνητική δύναμη.

Κατά συνέπεια, τα εμπόδια διαιρούνται σε τρεις κατηγορίες:

- α) Σε εμπόδια προσωπικά ή υποκειμενικά
- β) Σε εμπόδια αντικειμενικά ή του περιβάλλοντος (άψυχα ή έμψυχα) και
- γ) Σε εμπόδια που προέρχονται από τη σύγκρουση αντιθέτων κινήτρων.

(Χ. Χριστοφίδης 1991).

Από τα παραπάνω βλέπουμε ότι η σύγκρουση θεωρείται ότι έχει τη μεγαλύτερη σημασία από όλα τα εμπόδια που ορθώνονται μπροστά στο άτομο και καθυστερούν ή ματαιώνουν την εκπλήρωση των σκοπών του. Η μελέτη της σύγκρουσης βοηθά πολύ στην κατανόηση των περιπτώσεων δυσκολοπροσαρμογής.

Μέσα από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση των Β. Χαραλαμπίοπουλο (1987), Χ. Χριστοφίδης (1991), Γ. Πιπερόπουλο (1995), Ι. Δ. Ιωαννίδης (1996) ο Lewin διακρίνει τρεις κατηγορίες συγκρούσεων.

- Συγκρούσεις δυνάμεων προσέγγισης – προσέγγισης
- Σύγκρουση δυνάμεων αποφυγής – αποφυγής
- Συγκρούσεις δυνάμεων προσέγγισης – αποφυγής και αποφυγής – προσέγγισης.

Ο Lewin, επειδή παραδέχεται ότι η σύγκρουση είναι κάποιο είδος αμοιβαίας δράσης ανάμεσα στα άτομα και το περιβάλλον, γι' αυτό και διατύπωσε τη γνωστή "Περί του πεδίου θεωρία του". Σύμφωνα με την θεωρία αυτή, οι δυνάμεις (τάσεις)

στο πεδίο αυτό της δράσης παριστάνονται γραφικά, όπως και στη φυσική, με βέλη τα οποία δείχνουν αφ' ενός μεν την κατεύθυνση και αφ' ετέρου την ισχύ των προσπαθειών του ατόμου. Οι θετικές δυνάμεις είναι τάσεις προσέγγισης, οι δε αρνητικές, είναι τάσεις απομάκρυνσης και αποφυγής. Αυτές οι δυνάμεις είναι δυνατόν να προέρχονται από τις ανάγκες του προσώπου ή να επιβάλλονται από έξω ή τέλος να προέρχονται η μια από τις ανάγκες του ατόμου (εσωτερικά) και η άλλη να επιβάλλεται από άλλο άτομο (εξωτερικά). Είναι ευκολονόητο ότι η αποτελεσματικότητα των δυνάμεων που επιβάλλονται από τα έξω, θα εξαρτηθεί κυρίως από το πρόσωπο το οποίο επιβάλλει αυτές τις δυνάμεις και από τη σχέση του προς το πρόσωπο με το οποίο βρίσκεται σε σύγκρουση (Χ.Χριστοφίδης, 1991).

Η περίπτωση της σύγκρουσης ανάμεσα σε εσωτερικές και εξωτερικές δυνάμεις, έγινε αντικείμενο μελέτης, τόσο σε νήπια όσο και σε σπουδαστές. Σ' όλες τις περιπτώσεις τα άτομα που βρίσκονται σε σύγκρουση, εξαιτίας της επιβολής σ' αυτή εξωτερικών δυνάμεων, παρουσίασαν αυξημένη επιθετικότητα εναντίον των πειραματιστών, οι οποίοι επέβαλλαν δυνάμεις από έξω και επέφεραν σύγκρουση. Τούτο οφειλόταν στο γεγονός, ότι τα συγκρουόμενα πρόσωπα, είχαν την τάση να αυξήσουν τη δύναμη τους, υποτιμώντας τη δύναμη των ξένων προσώπων, στο πεδίο της σύγκρουσης (Χ. Χριστοφίδης, 1991).

3.2.3 Αντιδράσεις του ατόμου στη σύγκρουση

Σύμφωνα με το Χ. Χριστοφίδη (1991), κατά τη σύγκρουση το άτομο τίθεται αντιμέτωπο μ' ένα πρόβλημα εκλογής. Π.χ. το παιδί οφείλει να διαλέξει μεταξύ της εκδρομής ή της παραμονής του στο σπίτι, όπου θα δει το προσφιλέστερο έργο στην τηλεόραση. Εδώ υπάρχει σύγκρουση ανάμεσα σε δυο θετικές δυνάμεις, μιας εξωτερικής και μιας εσωτερικής. Το παιδί επίσης που απειλείται με τιμωρία (δύναμη αρνητική από έξω) αν δεν εκτελέσει μια δυσάρεστη πράξη (π.χ. να κλέψει) – δύναμη επίσης αρνητική από έξω - βρίσκεται σε σύγκρουση ανάμεσα στις δυο αυτές αρνητικές δυνάμεις. Το άτομο που έχει σύγκρουση αυτού του τύπου, ζητά ευκαιρία να απομακρυνθεί από το πεδίο δράσης, χωρίς εκλογή, πράγμα που δε συμβαίνει αν οι συγκρουόμενες δυνάμεις είναι θετικές. Στην τελευταία περίπτωση, το άτομο θα προσπαθήσει να επιτύχει, αν είναι δυνατό, και τους δυο σκοπούς (π.χ. να πάει εκδρομή και να έχει και τηλεόραση στ' αυτοκίνητο) (Χ. Χριστοφίδης, 1991).

Παράδειγμα σύγκρουσης θετικών και αρνητικών κινήτρων είναι η κατάσταση στην οποία θα βρεθεί το άτομο, προκειμένου να διαλέξει ανάμεσα στην εκτέλεση

μια δυσάρεστη πράξη και στην απώλεια μιας αμοιβής, διότι έκαμε αυτή την δυσάρεστη πράξη.

Όταν κατά τη σύγκρουση υπάρχει μια θετική και μια αρνητική δύναμη, η κατάσταση αντιμετωπίζεται πολλές φορές με το παρακαμπτήριο πρόβλημα. Το άτομο θα προσπαθήσει δηλαδή να επιτύχει το σκοπό προς τον οποίο το ωθούν οι θετικές δυνάμεις – την αμοιβή του παραδείγματος – χωρίς την εκτέλεση της δυσάρεστης πράξης από την οποία προέρχονται οι αρνητικές δυνάμεις (Χ. Χριστοφίδης, 1991).

Πιθανό να υπάρξουν σοβαρές συγκρούσεις, εξ αιτίας της ενέργειας θετικών και αρνητικών δυνάμεων, της κατάστασης δηλαδή της “προσέγγισης και απομάκρυνσης” (αποφυγή). Σ’ αυτή την περίπτωση, το άτομο που βρίσκεται σε σύγκρουση, κυριεύεται από συναισθήματα προσωπικής ανεπάρκειας. Το άτομο σπρώχνεται από την ανάγκη να επιτύχει κάτι θετικό, για το κύρος και την κοινωνική εκτίμηση του (προσέγγιση προς τον αντικειμενικό σκοπό), αλλά συγχρόνως διακατέχεται από φόβο, μήπως οι προσπάθειες του δεν καρποφορήσουν, εξ αιτίας των συναισθημάτων ανεπάρκειας. Οι πιο σοβαρές συγκρούσεις αυτού του τύπου της “προσέγγισης και απομάκρυνσης”, είναι η μορφή της σύγκρουσης, η οποία προέρχεται από κίνητρα αγάπης και φόου ή υποτέλειας (εξάρτησης) και εχθροπάθειας και το ίδιο πρόσωπο (Χ. Χριστοφίδης, 1991).

Στις περιπτώσεις αυτής της σύγκρουσης, του τύπου “προσέγγισης και απομάκρυνσης”, το άτομο δε μπορεί να εγκαταλείψει το πεδίο της σύγκρουσης, όπως συμβαίνει στη σύγκρουση της μορφής “απομάκρυνση – απομάκρυνση” (δύο αρνητικές δυνάμεις). Κι αυτό, διότι η προσέγγιση είναι δύναμη θετική, συγκρατεί το άτομο και δεν του επιτρέπει να απομακρυνθεί. Έτσι, το πρόσωπο που βρίσκεται σε σύγκρουση, παραμένει σε κατάσταση συνεχούς αβεβαιότητας και έντασης, εξ αιτίας της ίδιας ισχύος των δύο αντίθετων δυνάμεων (Χ. Χριστοφίδης, 1991).

3.2.4 Αιτίες που προκαλούν τις συγκρούσεις – Συγκρούσεις από το περιβάλλον

Αφού αναλύθηκαν οι αντιδράσεις του ατόμου στις συγκρούσεις, στο σημείο αυτό αναφέρονται οι αιτίες που τις προκαλούν. Σύμφωνα με τον Χ. Χριστοφίδη (1991) η κυριότερη πηγή συγκρούσεων για το παιδί θεωρείται το περιβάλλον στο οποίο ζει μέχρι την ενηλικίωση του. Και βέβαια τούτο αποτελούν η οικογένεια και το σχολείο. Σ’ αυτά θα πρέπει να προστεθούν οι ομάδες, οι οργανώσεις, ο

κινηματογράφος, τα έντυπα, το ραδιόφωνο, η τηλεόραση, και γενικά η κοινωνική ζωή.

Όπως μας πληροφορεί ο Χ. Χριστοφίδης (1991), πολλές από τις συγκρούσεις των ενηλίκων έχουν την αρχή τους σε συγκρούσεις τις οποίες τα άτομα αυτά έζησαν κατά την παιδική τους ηλικία. Το περιβάλλον του παιδιού και το οικογενειακό δίνει αφορμές για συγκρούσεις, χωρίς να υποτιμούμε και τις άλλες συγκρούσεις που προέρχονται από το ευρύτερο περιβάλλον. Οι συνθήκες διαβίωσης, οι σχέσεις του παιδιού με τους γονείς του και τους αδελφούς του, το πνεύμα και η όλη ατμόσφαιρα που επικρατεί στο σπίτι και προπάντων η ομαλή ή ανώμαλη συμβίωση των γονέων, αποτελούν την αρχή των ψυχικών συγχύσεων στο παιδί και κλονίζουν τις προϋποθέσεις ευτυχισμένης και ήρεμης ζωής.

Η οικογένεια ως παράγοντας αγωγής έχει μελετηθεί πολύ σ' όλες τις χώρες του κόσμου. Είναι σχεδόν το αντικείμενο έρευνας όλων των επιστημών. Ένα από τα προβλήματα που θ' αντιμετωπίσει το παιδί ζώντας στην οικογένειά του, είναι η έλλειψη του συναισθήματος ασφάλειας, λόγω παραμέλησής του από τους γονείς. Έρευνες από τους κοινωνικούς λειτουργούς έχουν φέρει στο φως απίστευτες περιπτώσεις παραμέλησης των παιδιών από τους γονείς τους.

Η σκληρότητα μερικών γονιών είναι πολλές φορές αφάνταστη. Εκδηλώνεται μέσα στο σπίτι και δεν υπάρχουν μάρτυρες. Το παιδί μπορεί να τιμωρηθεί, να κακοποιηθεί με οποιοδήποτε τρόπο, να τραυματισθεί και τελικά όταν ρωτηθεί για το τραύμα ή την κακοποίηση του να αποκρύψει την αλήθεια, γιατί διαφορετικά θα υποστεί χειρότερα. Συνεχίζοντας με τις απόψεις του Χ. Χριστοφίδη (1991) το παιδί όμως που υφίσταται τέτοια μεταχείριση θα νιώσει κάποια στιγμή ως αποδιοπομπαίος τράγος και θα κυριευθεί από το συναίσθημα απόρριψης. Αυτό το συναίσθημα δημιουργείται στο παιδί όταν δεν αγαπάτε από τους γονείς του. Το συναίσθημα αυτό γεννιέται επίσης και όταν το παιδί δεν αγαπάτε από τα πρόσωπα εκτός της οικογένειας, όπως εκπαιδευτικοί, συνομήλικοι, αρχηγοί ομάδων, άλλοι ενήλικες κ.α. Βέβαια στη δεύτερη περίπτωση το συναίσθημα της απόρριψης δεν είναι τόσο ηχηρό, ασκεί όμως τεράστια επίδραση στη ψυχική του υγεία.

Αντίθετα, ζώντας το παιδί μέσα στην οικογένεια του είναι δυνατόν να τύχει, αντίθετης μεταχείρισης, όπως υπερβολική αφοσίωση και προσκόλληση των γονιών του. Η ολοκλήρωση αυτή προσκόλληση των γονιών προς τα τέκνα τους (η υπερπροστασία), είναι επίσης πηγή συγκρούσεων. Η απόλυτη αδιαφορία και η έλλειψη στοργής, σημαίνει την καταδίκη του παιδιού σε θάνατο. Αλλά και πάλι δεν είναι ορθό να ασχολούμαστε μαζί του πέραν του δέοντος. Γιατί οι συνέπειες της

υπερβολικής εξάρτησης των γονιών από τα παιδιά τους θα είναι τραγικές στα επόμενα χρόνια της παιδικής ηλικίας. Το παιδί στην αρχή θα είναι ευτυχισμένο, γιατί θα έχει ό,τι θέλει. Αλλά όταν αργότερα βρεθεί με άλλα πρόσωπα, δε θα του αφιερωθούν ολοκληρωτικά ούτε και θα γίνουν υπηρέτες του. Τότε το παραχαϊδεμένο παιδί θα βρεθεί σε μεγάλη σύγχυση, η οποία θα μεγαλώνει με τα χρόνια και θα γίνει πηγή σοβαρών συγκρούσεων στην εφηβική και τη ζωή του ενήλικα (Χ. Χριστοφίδης, 1991).

Άλλο πρόβλημα το οποίο θ' αντιμετωπίσει το παιδί ζώντας στην οικογένειά του είναι οι σχέσεις του με τ' αδέρφια του (ακόμα και στην περίπτωση που οι γονείς του του δείχνουν την πρόεπουσα από κάθε άποψη ψυχική επαφή και στοργή. Η ζηλοτυπία είναι συνηθισμένο φαινόμενο μεταξύ παιδιών και προ πάντων στην περίπτωση που γεννιέται δεύτερο παιδί. Τα παιδιά της ίδιας οικογένειας, ανταγωνίζονται μεταξύ τους και καθένα ζητά αποκλειστικά για τον εαυτό του την αγάπη και την προσοχή των γονιών του. Επειδή όμως τούτο δεν είναι δυνατό να επιτευχθεί και επειδή τα επιτεύγματα των παιδιών της ίδιας οικογένειας δεν είναι πάντα τα ίδια, γεννιέται ανάμεσα στ' αδέρφια η ζηλοτυπία, η οποία θα επιδράσει δυσμενώς τόσο στη σωματική όσο και στη ψυχική υγεία τους.

Συνοψίζοντας ότι όλα τα πιο πάνω προβλήματα, τα οποία συναντά το παιδί στο οικογενειακό περιβάλλον αποτελούν αιτίες σύγκρουσης. Για τούτο πρέπει να λαμβάνονται σοβαρά υπόψη από εκείνους που ενδιαφέρονται για την ψυχική υγεία των παιδιών, ώστε να μη παρεμβάλλουν ενσυνείδητα ή ασυνείδητα εμπόδια για την ομαλή προσαρμογή των παιδιών. (Χ. Χριστοφίδης 1991)

– Συγκρούσεις γενετήσιας ορμής

Το θέμα των γενετήσιων σχέσεων καλύπτεται συνήθως με ένα πέπλο μυστηρίου από τους γονείς και τους ενήλικες. Σύμφωνα με τον Χ. Χριστοφίδη (1991) οι συγκρούσεις αυτές της γενετήσιας ορμής, αναφέρονται στα ερωτήματα που αναπτύσσονται κατά την παιδική κυρίως ηλικία και αφορούν, τη γέννηση, την ύπαρξη, τις διαφορές στο φύλο. Όταν τα ερωτήματα αυτά δεν απαντώνται δημιουργούνται στο παιδί συναισθήματα ενοχής και κατ' επέκταση συγκρούσεις, οι οποίες επαυξάνονται κατά τη νεαρή κυρίως ηλικία. Το παιδί ωθούμενο από περιέργεια υποβάλλει ερωτήσεις χωρίς βέβαια να παίρνει ικανοποιητική απάντηση. Πολλές απορίες του και προ πάντων εκείνες που έχουν σχέση με τις διαφορές των φύλων, παραμένουν άλυτες.

Γι' αυτό και είναι πιθανή η εμφάνιση συναισθημάτων ενοχής. Το συναίσθημα της ενοχής με την πάροδο των χρόνων μεγαλώνει και από το γεγονός ότι το παιδί (έφηβος πια), επιζητεί ή σκέπτεται τρόπους ικανοποίησης της γενετήσιας ορμής και το οποίο φυσικά είναι απαράδεκτο για την κοινωνία στην οποία ζει. Έτσι, δημιουργείται για το άτομο προβληματική κατάσταση, η οποία καταλήγει σε σύγκρουση δύο δυνάμεων, της γενετήσιας ορμής από τη μία και του συναισθήματος ενοχής από την άλλη (Χ. Χριστοφίδης, 1991).

Βέβαια οι γενετήσιες σχέσεις στη νεαρή ηλικία δε λύουν την σύγκρουση, αλλά αντίθετα την επαυξάνουν, διότι οι δυνάμεις που προέρχονται από το συναίσθημα ενοχής, ενισχυμένες και από τις δυνάμεις των κοινωνικών απαιτήσεων και της ηθικής, προκαλούν μεγαλύτερη ψυχική αναστάτωση στο άτομο (Χ. Χριστοφίδης 1991).

– Συγκρούσεις από κοινωνικές απαιτήσεις

Συνεχίζοντας με τις συγκρούσεις που αναπτύσσονται από τις κοινωνικές απαιτήσεις του περιβάλλοντος ο Χ. Χριστοφίδης (1991) παρουσιάζει την κοινωνία ως τόπο δράσης του ατόμου, αλλά και χώρο επιβολής ορισμένων κανόνων και απαιτήσεων από μέρους του οργανωμένου συνόλου ή των παραδόσεων, τις οποίες το άτομο οφείλει να λαμβάνει σοβαρά υπόψη. Κάποτε μάλιστα οι απαιτήσεις αυτές είναι τόσο πολλές και ποικίλες, ώστε το άτομο που να βρίσκεται σε δύσκολη θέση (σύγκρουση), ποια από τις δυο αντίθετες απόψεις θα ακολουθήσει.

Η κοινωνική ζωή δημιουργεί, επίσης, συνεχώς συγκρούσεις, προ- πάντων κατά τα τελευταία χρόνια, με την αύξηση των αναγκών, άρα και των απαιτήσεων, ενώ οι δυνατότητες ικανοποίησης αυτών των απαιτήσεων, δεν αυξήθηκαν με τον ίδιο ρυθμό όπως οι ανάγκες. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, η σημερινή κοινωνία χαρακτηρίζεται σύμφωνα με τον Χ. Χριστοφίδη (1991) ως κοινωνία με « ψυχονευρωτικά συμπτώματα.

3.2.5 Αποτελέσματα σύγκρουσης

Τελειώνοντας με τα αποτελέσματα που προκύπτουν από τις συγκρούσεις στο βιβλίο του ο Χ. Χριστοφίδης (1991) γράφει ότι πειραματικές εργασίες που έγιναν πάνω σε ζώα κυρίως, κατέληξαν σε πολύτιμα συμπεράσματα, σχετικά με την κατανόηση των φαινομένων της προσαρμογής. Ο Shaffer στο βιβλίο του παραπάνω συγγραφέα «λέγει ότι οι συγκρούσεις δεν είναι οι κυριότερες αιτίες των προσαρμοστικών δυσκολιών, ενεργώντας αρνητικά, αλλά συντελούν και στην ικανότητα του ατόμου για προσαρμογή, δίνοντας στο άτομο, εμπειρίες για να δράση

μ' επιτυχία, όταν βρεθεί μπροστά σε νέα προβλήματα, ενεργώντας έτσι θετικά» (Χ. Χριστοφίδης, 1991, 137). Επίσης διαπιστώθηκε από τα πειράματα, ότι οι ισχυρές συγκρούσεις της παιδικής και της νεανικής ηλικίας, ασκούν τεράστια επίδραση στη διαμόρφωση της προσωπικότητας και του χαρακτήρα των ατόμων και δημιουργούν πολλές ψυχικές ανωμαλίες, έχουν την πηγή τους σε τέτοιες χωρίς λύση συγκρούσεις.

Το άτομο της ώριμης ηλικίας, το οποίο δείχνει ελάχιστη ικανότητα για προσαρμογή, σίγουρα πολλές φορές κατά τη νηπιακή ή παιδική του ηλικία είχε βρεθεί ανάμεσα, σε συγκρούσεις τέτοιας φύσης, ώστε ν' αναπτύξει συγχρόνως ασθενικό χαρακτήρα, υποχωρητικό και άτονο, μη μπορώντας να δράσει επωφελώς όταν βρίσκεται αντιμέτωπος με νέες δυσκολίες και να επιτύχει έτσι την προσαρμογή του.

Τέλος κλείνοντας το κομμάτι των αποτελεσμάτων των συγκρούσεων και υποστηρίζοντας την άποψη του Χ. Χριστοφίδη (1991) αναφέρεται ότι η συνεχής σύγκρουση επιφέρει ψυχική αναστάτωση, η οποία πιθανό να μη καταλήξει πάντα σε ψύχωση, αλλά να καταλήξει σε νεύρωση. Έτσι, είναι καθήκον όλων (γονέων, παιδαγωγών, καθηγητών – συμβούλων, κοινωνικών λειτουργών κ.α. να απομακρύνουν από τα παιδιά τέτοιες καταστάσεις οι οποίες συχνά τα θέτουν σε συγκρούσεις κι έτσι διατρέχει άμεσο κίνδυνο η διατάραξη της ψυχικής τους υγείας. (Χ. Χριστοφίδης, 1991).

3.2.6 Απογοήτευση

Ο Δ. Σάκκας (1977) αναφερόμενος στην έννοια της απογοήτευσης γράφει ότι όταν ο άνθρωπος βρίσκεται μπροστά σε σοβαρά εμπόδια ή αντίθετες δυνάμεις και για πολύ καιρό δεν μπορεί να δώσει λύση στις συγκρούσεις του, είναι πολύ πιθανών να περιπέσει σε απογοήτευση. «Απογοήτευση είναι δυσάρεστη ψυχολογική κατάσταση, στην οποία το άτομο περιέρχεται, όταν για πολύ καιρό δεν μπορεί να επιτύχει ένα σκοπό του εξαιτίας σοβαρών εμποδίων η αδυνατεί να επιλέξει ανάμεσα σε αντίθετα κίνητρα» (Δ. Σάκκας, 1977, 165).

Τα εμπόδια που προκαλούν την απογοήτευση είναι προσωπικά και εξωτερικά. Ελαττώματα σωματικά και πνευματικά αποτελούν σοβαρά και μόνιμα προσωπικά εμπόδια στην πραγματοποίηση των σκοπών του ατόμου και προκαλούν μεγάλη ένταση, αν το άτομο τα έχει συνειδητοποιήσει. Εξωτερικά εμπόδια που προκαλούν συγκρούσεις και απογοητεύσεις είναι η αρνητική στάση των γονέων, οι τιμωρίες, τα

ήθη και τα έθιμα, οι νόμοι, το επάγγελμα, η κοινωνική θέση, η οικονομική κατάσταση, ο εμπαιγμός και η υποτίμηση από τους άλλους και άλλα (Δ. Σάκκας, 1977).

Η απογοήτευση εκδηλώνεται με διάφορους τρόπους. Συνήθως το άτομο κλείνεται στον εαυτό του και αποφεύγει την επικοινωνία με τους άλλους. Άλλοτε ξεσπά σε θυμούς, και σε επιθετική συμπεριφορά με έργα ή λόγια εναντίον προσώπων, ζώων ή πραγμάτων, ακόμα και εναντίον αθώων ανθρώπων. Τα επακόλουθα των απογοητεύσεων είναι πολύ δυσάρεστα για την ψυχική και τη σωματική υγεία και μάλιστα όταν οι απογοητεύσεις προέρχονται από τη μη ικανοποίηση ουσιωδών αναγκών. Ο άνθρωπος όταν βρίσκεται ανάμεσα σε συγκρουόμενες επιθυμίες και εμπόδια, επιβάλλεται να κυριαρχείται από τη λογική, να εκτιμά τα υπέρ και τα κατά για κάθε λύση και να αποφασίζει το ταχύτερο. Όσο περισσότερο παραμένει στην κατάσταση της σύγκρουσης, τόσο περισσότερο παραμένει στην κατάσταση της σύγκρουσης, τόσο περισσότερο κινδυνεύει η ψυχική του υγεία (Δ. Σάκκας, 1977).

3.2.7 Συμπέρασμα

Με βάση όσα αναφέρθηκαν, για τις ανάγκες, τα εμπόδια και τις συγκρούσεις, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι οι ψυχολογικές συγκρούσεις προκαλούν σοβαρές εντάσεις και προβλήματα συμπεριφοράς. Προέχει να μην δημιουργούνται. Όταν όμως αναπτύσσονται από εσφαλμένη αγωγή ή άλλες αιτίες είναι ανάγκη να λύνονται το ταχύτερο με υποχωρήσεις και συμβιβασμό των συγκρουόμενων δυνάμεων που τις προκαλούν.

Ιδιαίτερη σοβαρότητα παρουσιάζουν οι συγκρούσεις μεταξύ εξωτερικών κινήτρων (απαιτήσεων). Για να μη προκαλούνται συγκρούσεις αυτής της μορφής, η αγωγή πρέπει να έχει συνέπεια.

Και οι συγκρούσεις μεταξύ εσωτερικών κινήτρων και εξωτερικών απαιτήσεων είναι επικίνδυνες για την ψυχική υγεία. Για το λόγο αυτό η αγωγή πρέπει πάντοτε να εκφράζεται με τρόπους που δεν δημιουργούν συνθήκες για την ανάπτυξη απογοητεύσεων. Ιδιαίτερα να δημιουργούμε στο παιδί την αίσθηση "της σιγουριάς", να το βοηθούμε να επιτυγχάνει και με κάθε τρόπο να το ενισχύουμε την αυτοπεποίθησή του.

3.3 Αντιδράσεις

Συνεχίζοντας με τις αντιδράσεις που παρουσιάζει το άτομο στη διαδικασία της προσαρμογής του αναφέρουμε τις απόψεις του Δ. Σάκκα (1977) και του Β.

Χαραλαμπόπουλου (1987) οι οποίοι τις χαρακτηρίζουν ως το τρίτο δομικό στοιχείο στη διαδικασία της προσαρμογής που είναι οι αντιδράσεις, οι αποκρίσεις. Το άτομο κάτω από την πίεση των κινήτρων για την υπερπήδηση των εμποδίων και τη λύση της προβληματικής κατάστασης προβαίνει σε ποικίλες μυϊκές ή πνευματικές αντιδράσεις, οι οποίες διακρίνονται σε άμεσες και έμμεσες. Με τις άμεσες αντιδράσεις, το άτομο κατορθώνει να ξεπεράσει τα εμπόδια και τις δυσκολίες και να φτάσει στη λύση, στην άμεση δηλαδή, προσαρμογή. Με τις έμμεσες αντιδράσεις ή τη χρησιμοποίηση μηχανισμών άμυνας το άτομο δεν κατορθώνει να ξεπεράσει τα εμπόδια. Κατορθώνει όμως να μετριάσει την ψυχική ένταση και να προστατέψει το εγώ του, επιτυγχάνοντας μια υποφερτή έμμεση προσαρμογή (Δ. Σάκκας, 1977, Β. Χαραλαμπόπουλος, 1987).

Ο μαθητής π.χ. που απέτυχε στα μαθηματικά αντισταθμίζει την αποτυχία που με την προσπάθειά του για απόδοση σε άλλα μαθήματα και ο υπάλληλος που δέχτηκε επικρίσεις από τον προϊστάμενο του μετριάσει την ένταση του υβρίζοντάς τον, όταν βρεθεί μακριά του, ή ακόμα φιλονικώντας με τη σύζυγό του, όταν επιστρέψει στο σπίτι του. Αντιδράσεις αυτού του είδους δε λύνουν το πρόβλημα, αλλά ωφελούν ψυχολογικά το άτομο (Δ. Σάκκας, 1977).

Η ποικιλία των επιτυχημένων αντιδράσεων εξαρτάται από τη νοημοσύνη του ατόμου, την αποκτημένη εμπειρία του και την ψυχική του κατάσταση. Τα νοητικά καθυστερημένα άτομα δεν μπορούν να χρησιμοποιήσουν ποικίλες αντιδράσεις. Επιμένουν σε έναν τρόπο αντίδρασης με αποτέλεσμα να μην μπορούν να επιλύσουν το πρόβλημά τους. Τα στερούμενα πείρας άτομα δεν μπορούν να βρουν εναλλακτικές λύσεις, ενώ τα άτομα εκείνα που ενεργούν σε στιγμές φόβου ή οργής προβαίνουν στις ίδιες αντιδράσεις και δεν απαλλάσσονται από την ψυχική ένταση (Β. Χαραλαμπόπουλος, 1987).

Συνοψίζοντας λοιπόν τα παραπάνω αναφέρουμε ότι όσο περισσότερο ο άνθρωπος είναι υπόδουλος στα συναισθήματά του, όσο λιγότερο μπορεί να σκέπτεται λογικά και να προβαίνει σε ποικίλες αντιδράσεις, όσο να επιτύχει τους σκοπούς του, τόσο δυσκολότερα μπορεί να προσαρμόζεται σε νέες καταστάσεις και να απαλλάσσεται από τις εντάσεις. Ιδιαίτερα η επιμονή του ανθρώπου σ' έναν τρόπο αντίδρασης και η επιδίωξη σκοπών που δεν είναι δυνατόν να πραγματοποιηθούν εμποδίζουν την προσαρμογή και προκαλούν εντάσεις με δυσάρεστα επακόλουθα.

3.4 Επιτυχία ή λύση

Κλείνοντας το κεφάλαιο που αφορούσε τα στοιχεία του φαινομένου της προσαρμογής περιγράφεται παρακάτω το τέταρτο και τελευταίο στοιχείο «επιτυχία ή λύση». Ο Δ. Σάκκας (1977, 170) δίνει έναν ορισμό για την προσαρμογή. Χαρακτηρίζει ότι «η ομαλή προσαρμογή είναι αδύνατη χωρίς επιτυχία. Προσαρμογή άλλωστε αυτό ακριβώς σημαίνει: αντιμετώπιση των εμποδίων με επιτυχία, λύση των προβλημάτων. Οποιαδήποτε αντίδραση που οδηγεί στη λύση οδηγεί και στην καταστροφή της έντασης».

Με την παραπάνω άποψη συμφωνεί και ο Β. Χαραλαμπόπουλος (1987), ο οποίος αναφέρει ότι η λύση μίας προβληματικής κατάστασης σημαίνει επιτυχημένη αντιμετώπιση των παρουσιαζόμενων στη διαδικασία της προσαρμογής εμποδίων και δυσκολιών, οπότε δεν δημιουργείται ψυχολογική ένταση ή εξαφανίζεται. Οι επιτυχημένες άμεσες αντιδράσεις οδηγούν στη λύση των προβληματικών καταστάσεων, στην εξαφάνιση δηλαδή της ψυχικής έντασης και την αποκατάσταση της ψυχικής ισορροπίας του ατόμου, ενώ η έμμεσες (πλάγιες) αντιδράσεις δεν οδηγούν στη λύση των προβληματικών καταστάσεων, αλλά στην περιστολή της ψυχικής έντασης και την ανακούφιση του ατόμου (Β. Χαραλαμπόπουλος, 1987).

Την άμεση ή έμμεση λύση μια προβληματικής κατάστασης επηρεάζει σημαντικά η μάθηση, η οποία, στη διαδικασία της προσαρμογής, επενεργεί και προς την κατεύθυνση των αντιδράσεων (αποκρίσεων). Από τη μια μεριά η μάθηση πολλαπλασιάζει τους ερεθισμούς που προκαλούν ή διεγείρουν ανάγκες. Από την άλλη μεριά η μάθηση επεμβαίνει στη διαδικασία της προσαρμογής και τροποποιεί ή αλλάζει τις αντιδράσεις (Β. Χαραλαμπόπουλος, 1987).

Το μικρό παιδί σιγά – σιγά μαθαίνει και αντικαθιστά το κλάμα (φυσική αντίδραση) με κάποια άλλη ενέργεια (χάδι, καλή κουβέντα) κτλ προκειμένου να αποκτήσει αυτό που επιθυμεί. Έτσι, όμως αποκτά κοινωνικές συνήθειες, τρόπους δηλαδή και μεθόδους προσαρμογής και διαμορφώνει τα κοινωνικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του. Κατά τους οπαδούς της κοινωνικής μάθησης, το άτομο στη διαδικασία της προσαρμογής αποκτά κοινωνική εμπειρία, την οποία χρησιμοποιεί για τη διαμόρφωση της δικής του προσωπικότητας. Το μικρό αγόρι π.χ. βλέποντας ότι ο πατέρας του επιβάλλεται με το θυμό ή την οργή, χρησιμοποιεί την ίδια μέθοδο, για την ικανοποίηση της ανάγκης για επιβολή και αναγνώριση. Έτσι εξηγείται η ομοιότητα που παρουσιάζουν τα παιδιά προς τους γονείς, τους δασκάλους και τους άλλους σημαντικούς τρίτους σε ορισμένα πρότυπα κοινωνικής

συμπεριφοράς. Σήμερα υποστηρίζεται σοβαρά η άποψη ότι, η ανάπτυξη της προσωπικότητας στηρίζεται στην κοινωνική μάθηση, όπως ακριβώς η σωματική ανάπτυξη στηρίζεται στο νευρικό σύστημα και τους αδένες (Β. Χαραλαμπίδης, 1987).

3.4.1 Συνηθισμένοι τρόποι προσαρμογής

Στο βιβλίο του Χ. Χριστοφίδη (1991) ο Shaffer υποστηρίζει ότι είναι πολύ δύσκολο να βρεθούν και να ταξινομηθούν όλοι οι τρόποι μέσω των οποίων επιτυγχάνει ο άνθρωπος την προσαρμογή του. Ως προς τα ονόματα των μηχανισμών αυτών, δεν υπάρχει συμφωνία μεταξύ των ψυχολόγων. Σε μία έρευνα που έκανε ο Shaffer πάνω σε 8 ψυχολογικά βιβλία βρήκε 32 διαφορετικούς μηχανισμούς προσαρμογής, από τους οποίους δύο ήσαν κοινοί σ' όλα τα βιβλία.

Η παρουσία της ασυμφωνίας οφείλεται κατά τον Shaffer στο πολύπλοκο της ανθρώπινης συμπεριφοράς και το μεγάλο αριθμό των συνηθειών, τις οποίες κάθε οργανισμός μπορεί ν' αναπτύξει, για να περιορίσει τις εντάσεις του.

«Αυτοί οι διάφοροι προσαρμοστικοί μηχανισμοί μπορούν να ταξινομηθούν:

α) Ως προς την αιτία, η οποία τους προκαλεί

β) Ως προς το πρόσωπο, το οποίο αντιδρά» (Χ. Χριστοφίδης, 1991, 144).

«Και οι δύο όμως τρόποι δημιουργούν δυσκολίες, γι' αυτό η ταξινόμηση γίνεται ανάλογα με το είδος της αντίδρασης. Ο τρόπος αυτός τον οποίον προτιμά ο Shaffer έχει το πλεονέκτημα της αντικειμενικότητας, παρουσιάζει δε πέντε κυρίως τύπους προσαρμοστικών μηχανισμών, ήτοι:

α) Προσαρμογή με υπεράσπιση (adjustment by defence)

β) Προσαρμογή με διαφυγή (adjustment by escape)

γ) Προσαρμογή που συνεπάγεται φόβους (adjustment involving focal fears)

δ) Προσαρμογή με αδιαθεσίες (adjustment by ailments)

ε) Προσαρμογή με αγωνίες (anxiety states)» (Χ. Χριστοφίδης, 1991, 144).

«Θεωρούμε τη φοβία και την αγωνία, ως ψυχονευρώσεις, για τούτο και θα τις εξετάσουμε κάτω απ' αυτήν την μορφή. Έτσι, οι τύποι των προσαρμοστικών μηχανισμών στους οποίους θα αναφερθούμε είναι οι ακόλουθοι:

α) Προσαρμογή με υπεράσπιση

β) Προσαρμογή με διαφυγή

- γ) Προσαρμογή με καταπίεση
- δ) Προσαρμογή με ψυχονευρώσεις και
- ε) ψυχώσεις» (Χ. Χριστοφίδης 1991, 144).

4. ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΗ Ή ΤΕΛΕΙΑ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΑΠΟ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΑΠΟΨΗ

Ο άνθρωπος ζει και κινείται μέσα στο φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον του. Το ανθρώπινο (κοινωνικό) περιβάλλον δεν είναι βέβαια, μεμονωμένα άτομα, άσχετα και ασύνδετα μεταξύ τους. Κάθε άτομο στο περιβάλλον μας υπάρχει για μας πάντοτε σε αναφορά με άλλα άτομα, με κάποιες ομάδες, με κάποιους θεσμούς. Τα άτομα δρουν στο πλαίσιο του κοινωνικού τους ρόλου (γονιός, δάσκαλος, μαθητής κ.τ.λ.) (Ν. Παπαδόπουλος, Δ. Ζάχος, 1989).

Η δραστηριότητα που αναπτύσσει ο άνθρωπος στην καθημερινή του ζωή βρίσκεται σε άμεση σχέση με τη δραστηριότητα άλλων ανθρώπων. Η συμπεριφορά μας προσδιορίζεται – πέρα από τις δικές μας προσωπικές ανάγκες κι επιδιώξεις – σε μεγάλο βαθμό από τις απαιτήσεις που προβάλλει το κοινωνικό περιβάλλον μας. Σ' αυτές τις απαιτήσεις – “προσκλήσεις” το άτομο απαντάει με το δικό του τρόπο, επιδιώκοντας – συνειδητά ή όχι – μια εναρμόνιση της συμπεριφοράς του προς τη συμπεριφορά των άλλων, μέσα πάντοτε στα πλαίσια των δικών τους επιδιώξεων (Ν. Παπαδόπουλος, Δ. Ζάχος, 1989).

Σύμφωνα με τους Ν. Παπαδόπουλο και Δ. Ζάχο (1989) προσαρμογή είναι το φαινόμενο της διαμόρφωσης της συμπεριφοράς ενός ατόμου ανάλογα με τις ανάγκες του, τις επιδιώξεις του και τις ιδιομορφίες της προσωπικότητας του σε συνάρτηση με τις επιταγές, προκλήσεις, προσδοκίες, πιέσεις του κοινωνικού του περίγυρου.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, ο Δ. Σάκκας (1977, 171) δίνει κι αυτός τη δική του ερμηνεία ότι δηλαδή «η προσαρμογή είναι τέλεια από ψυχολογική άποψη, όταν το άτομο πραγματοποιεί τους σκοπούς του και ικανοποιεί τις ανάγκες του κατά τρόπο σύμμετρο και με συμπεριφορά κοινωνικά παραδεκτή».

Για να υπάρχει ομαλή προσαρμογή, είναι απαραίτητο να σημειώνονται επιτυχίες και ικανοποιούνται οι ανάγκες. Βέβαια στη ζωή του ο άνθρωπος δεν επιτυγχάνει μονάχα, αλλά και αποτυγχάνει, χωρίς όμως να δημιουργείται πάντοτε

σημαντική ένταση. Η ένταση που προκαλείται από την αποτυχία σε ασήμαντους σκοπούς είναι ασήμαντη και παροδική. Παροδική π.χ. ένταση αισθάνεται ο άνθρωπος, όταν, ενώ είναι βιαστικός, φτάνει στην αφετηρία των λεωφορείων λίγα δευτερόλεπτα μετά την αναχώρηση του οχήματος ή βρίσκει να περιμένουν πολλοί στην "ουρά". Επίσης η ένταση δεν είναι σημαντική, όταν η αποτυχία αναμένεται και γενικά όταν το άτομο είναι έτοιμο ψυχολογικά να δεχτεί την αποτυχία. Μεγάλη όμως και μόνιμη ένταση προκαλείται όταν ο άνθρωπος αποτυγχάνει στην επιδίωξη σημαντικών σκοπών και μάλιστα όταν αποτυγχάνει κατ' επανάληψη. Η ικανοποίηση των αναγκών πρέπει να επιδιώκεται και να πραγματοποιείται κατά τρόπους παραδεκτούς κοινωνικά. Εξαιρέση αποτελούν τα βρέφη και τα νήπια (Δ. Ν. Σάκκας, 1977).

"Ομαλά προσαρμοσμένος και ψυχικά υγιής είναι εκείνος που μένει ικανοποιημένος ο ίδιος από τη ζωή του και από τους άλλους και ταυτόχρονα μένουν ικανοποιημένοι και οι άλλοι από τη συμπεριφορά του" (Δ. Σάκκας 1977, 171). Όπως γράφει ο Α. Παπακωνσταντίνου, στο βιβλίο του Δ. Σάκκα (1977) μέτρον της ψυχικής υγείας αποτελεί η ικανότης του ατόμου να απεργάζεται αρμονικές σχέσεις με τον εαυτόν του και με τους ανθρώπους του περιβάλλοντος του. Ο πολύ αυστηρός και απαιτητικός δάσκαλος π.χ. είναι απροσάρμοστος, γιατί είναι ίσως ο ίδιος ικανοποιημένος από τη ζωή του, αλλά δεν είναι ικανοποιημένοι και οι μαθητές του από αυτόν. Το ίδιο συμβαίνει και με τον αυστηρό οικογενειάρχη, που αισθάνεται ικανοποιημένος στο σπίτι του, όταν όλοι υπακούουν στις εντολές του. Αυτό όμως δεν αρκεί. Η ικανοποίηση πρέπει να είναι αμοιβαία: Να είναι ικανοποιημένος ο ίδιος από τους άλλους, αλλά να είναι και οι άλλοι ικανοποιημένοι από αυτόν.

Ο Χ. Χριστοφίδης (1991), αναφέρει ότι ο Shaffer ο οποίος προτιμά τους όρους ολοκληρωμένη και μη ολοκληρωμένη προσαρμογή για να εκφράσει το κανονικό ή μη κανονικό της προσαρμοστικής λύσης που πέτυχε το άτομο, αναφέρει ότι κατά την ολοκληρωμένη προσαρμογή προϋποτίθεται απόλυτα κανονική συμπεριφορά του ατόμου και ικανοποίηση κάποιας του ανάγκης, όχι όμως σε βάρος κάποιας άλλης. Σ' αυτή την περίπτωση όλα τα κίνητρα του ατόμου ενεργούν σε στενή σχέση προς τα παρόντα και τα μέλλοντα συμφέροντα του οργανισμού. Η ολοκληρωμένη προσαρμογή είναι πραγματική προσαρμογή, την οποίαν κάθε οργανισμός θα πρέπει να επιτυγχάνει (Χ. Χριστοφίδης, 1991).

Άρα τα είδη αυτά της προσαρμογής αντιπροσωπεύουν μάλλον τρόπους αντιδράσεων και όχι τύπους προσώπων. Σε κάθε άτομο είναι δυνατόν κατά περιόδους να παρουσιασθεί ολοκληρωμένη, μη ολοκληρωμένη και μη

προσαρμοσμένη αντίδραση. Οι άνθρωποι διαφέρουν μόνο κατά τον βαθμό της ύπαρξης σε καθένα απ' αυτά τα πιο πάνω είδη προσαρμογής. Και τα πιο ομαλά πρόσωπα, παρουσιάζουν κάποτε συμπεριφορά που προδίδει μη ολοκληρωμένη προσαρμογή, λόγω της ύπαρξης αδημονίας, ανησυχίας κ.α. Αντίθετα, δυσκολοπροσάρμοστα άτομα, προσαρμόζονται πλήρως σε ορισμένες περιστάσεις. Γενικά, για να είναι ο άνθρωπος ευτυχισμένος και πηγή χαράς για τους άλλους με τους οποίους συναναστρέφεται, χρειάζεται να είναι προσαρμοστικός, να επιδιώκει σκοπούς πραγματοποιήσιμους, να μένει ικανοποιημένος με ό,τι έχει επιτύχει στη ζωή του, να υποχωρεί, όταν χρειάζεται, να σκέπτεται τους άλλους, να έχει ανοιχτή καρδιά, να μη χάνει την ψυχική του γαλήνη και την ευτυχία και μάλιστα για ασήμαντες αιτίες.

4.1 Φάσεις της ψυχολογικής προσαρμογής

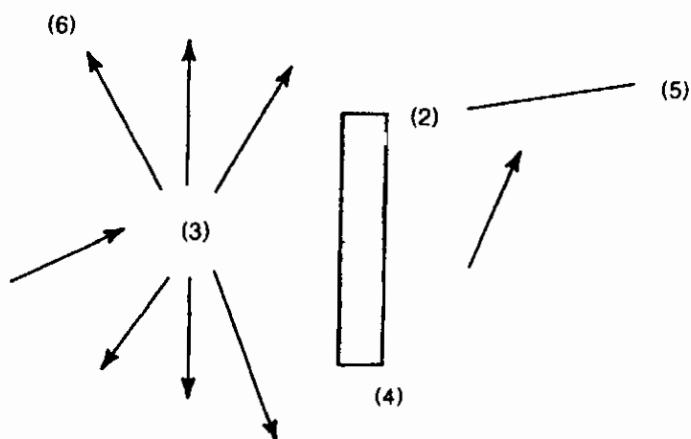
Οι διαφορές που υπάρχουν στην ψυχοσύνθεση από άτομο σε άτομο είναι ένα πρόβλημα που δεν έχει βρει την τελική λύση του. Διαφορές υπάρχουν όχι μόνο στον τομέα ικανοποίησης των ψυχολογικών αναγκών αλλά και σ' αυτές καθ' αυτές τις ψυχολογικές ανάγκες. Έτσι, το "κεντρικό στοιχείο της θεωρίας της προσαρμογής είναι να κατανοήσουμε πώς έχουν μάθει τα άτομα να παρουσιάζονται μπροστά στις απειλητικές καταστάσεις" (Ι.Δ. Ιωαννίδης 1996, 22). Ένα άλλο σημείο που πρέπει να διευκρινιστεί είναι η τεράστια διαφορά που υπάρχει μεταξύ της ψυχολογικής και μοραλιστικής προσέγγισης.

Η ψυχολογική προσέγγιση αντίθετα προς τη μοραλιστική εξετάζει την προσαρμογή μόνο σ' ό,τι αφορά τα αίτια και την πορεία της. Εκείνο που την ενδιαφέρει είναι να κατανοήσει την πράξη του ατόμου κι όχι να την αξιολογήσει. Δεν επαινεί ούτε κατακρίνει την πράξη. Την καταγράφει με σκοπό να την μελετήσει και να την αξιοποιήσει επιστημονικά. Αναζητά τα αίτια της πράξης χωρίς να συζητά αν τα αποτελέσματά της είναι καλά ή άσχημα. Εκείνο που την ενδιαφέρει είναι να δει κατά πόσο η προσαρμογή του ατόμου υπήρξε εποικοδομητική για το ίδιο το άτομο ή όχι. Η ορισμένη πράξη του ατόμου είναι μια προσπάθεια που κάνει το ίδιο το άτομο να λύσει ένα πρόβλημα το οποίο το απασχολεί, για να ικανοποιήσει μια ανάγκη του και να δώσει διέξοδο σε κάποιο αδιέξοδο. Έτσι, αν αυτή του η πράξη αξιολογηθεί σαν καλή ή κακή, η οπτική γωνιά από την οποία εξετάζεται, είναι μοραλιστική. Αν, αντίθετα, παραμεριστεί η αξιολόγηση του αποτελέσματος και εξετασθούν τα αίτια της πράξης (ανάγκες, σκοπιμότητα, κίνητρα) η προσέγγιση είναι ψυχολογική. Η προσαρμογή βέβαια δεν ταυτίζεται απλώς με την ορισμένη

πράξη αλλά οπωσδήποτε η πράξη αποτελεί μέρος της όλης προσαρμογής (Ι. Δ. Ιωαννίδης, 1996).

Σε ό,τι αφορά την διαδικασία της προσαρμογής οι Χ. Χριστοφίδης (1991) και Ι. Δ. Ιωαννίδης (1996) συμφωνούν στην άποψη ότι αρχίζει με την εμφάνιση της ανάγκης και τελειώνει με την ικανοποίηση της ανάγκης αυτής. Υπάρχει ένα είδος πορείας που ακολουθείται βήμα προς βήμα, μέχρι περατώσεως της προσαρμογής. Υπάρχει, κατ' αρχή, η ανάγκη ακολουθεί η τάση ικανοποίησης αυτής της ανάγκης, το ορισμένο εμπόδιο που προκαλεί την ένταση και τέλος η λύση της έντασης που σημαίνει την περάτωση της προσαρμογής.

“Το παρακάτω διάγραμμα, εξηγεί την όλη διαδικασία της προσαρμογής.

1. Το άτομο, προκειμένου να ικανοποιήσει κάποια ανάγκη του, προχωρεί στην τέλεση της επιθυμητής πράξης.
2. Κάποια εξωτερική αιτία προβάλλει εμπόδιο στην ικανοποίηση της ανάγκης του.
3. Το άτομο συσκέπτεται με σκοπό να βρει τρόπο να υπερπηδήσει το εμπόδιο.
4. Παρακάμπτει το εμπόδιο.
5. Συνεχίζει απρόσκοπτα την πορεία του” (Ι.Δ. Ιωαννίδης 1996, 23)

Έτσι, στην περίπτωση που είμαστε πεινασμένοι και καθυστερεί το γεύμα, νιώθουμε ένταση κι οργιζόμαστε εναντίον των υπευθύνων ή της κατάστασης. Η ικανοποίηση της ανάγκης μας για τροφή δε γίνεται λόγω της παρεμβολής κάποιου εμποδίου. Η ένταση βέβαια δε θα απομακρυνθεί και θα πραγματοποιηθεί η ικανοποίηση της φυσικής μας ανάγκης (πεινας), ενώ συγχρόνως θ' απαλλαγούμε από την ένταση και την αδημονία, θα πετύχουμε δηλαδή την προσαρμογή μας. Μπορούμε κατά συνέπεια να διακρίνουμε το ακόλουθο σχήμα: Ανάγκη (για τροφή),

εμπόδιο (καθυστέρηση γεύματος), ένταση (αδημονία, οργή, χειρονομίες), απομάκρυνση εμποδίων (παράθεση γεύματος), λύση έντασης (προσαρμογής) (Χ. Χριστοφίδης, 1991, 115).

Σύμφωνα με τον Χ. Χριστοφίδη (1991) η πορεία για προσαρμογή μ' αυτή τη μορφή τη συναντούμε σ' όλους τους οργανισμούς, από τα πιο ατελή ζώα μέχρι τον άνθρωπο. Η ζωή των οργανισμών είναι μια συνεχής πορεία για προσαρμογή, καθ' όσο ο ένας σκοπός διαδέχεται τον άλλο κι επομένως η μια προσπάθεια απομάκρυνσης των εμποδίων ακολουθεί την άλλη. Με την έννοια αυτή η ζωή είναι αγώνας και δε νοείται πορεία προς τα εμπρός, χωρίς εμπόδια. Όταν ο σκοπός επιτευχθεί, πολλές φορές γίνεται αφετηρία για την επίτευξη κάποιου άλλου σκοπού. (Χ. Χριστοφίδης 1991).

Ο Χ. Χριστοφίδης (1991) μιλά για τη λειτουργία της προσαρμογής και ισχυρίζεται ότι μπορεί να διαπιστωθεί σε πολλές περιπτώσεις της καθημερινής ζωής, οι οποίες δεν είναι ζωτικές για το μέλλον του ατόμου, όμως μπορούν να είναι συντελεστικές στην ηρεμία και τη ψυχική του υγεία. Πολλές φορές το εμπόδιο είναι τέτοιο ώστε να μπορούμε εύκολα να το εξουδετερώσουμε. Σ' αυτή την περίπτωση η πορεία για προσαρμογή δεν είναι πολύπλοκη, ούτε παρουσιάζει δυσκολίες. Όμως είναι διαφορετικά όταν το εμπόδιο είναι ανυπερβλήτο. Τότε ο οργανισμός θα πρέπει να δράσει εντονότερα για να υπερνικήσει ή να εξουδετερώσει το εμπόδιο, το οποίο ματαιώνει προς στιγμή την ικανοποίηση της ανάγκης του ατόμου και αποτελεί την αιτία δημιουργίας έντασης. Έτσι καταλήγει ο Χ. Χριστοφίδης (1991) ότι η δράση για προσαρμογή θα ποικίλλει και θα είναι ανάλογη, κατά την μορφή και την ένταση, προς το εμποδιζόμενο πρόσωπο (νοημοσύνη, χαρακτήρας, μόρφωση, κοινωνικό επίπεδο κ.α.), τη φύση του εμποδίου και τέλος προς τη φύση του σκοπού, η πραγμάτωση του οποίου εμποδίζεται. Μ' αυτό τον τρόπο το άτομο θα επιζητεί συνεχώς την επίτευξη επιτυχημένων λύσεων στα προβλήματα του. Οι λύσεις αυτές που μπορούν να ονομαστούν προσαρμοστικές λύσεις, περιλαμβάνουν την επιτυχία ή την ικανοποίηση κάποιας ανάγκης του ατόμου, αφού είναι γεγονός ότι για διάφορους λόγους και προ πάντων κοινωνικούς, δεν είναι δυνατόν να ικανοποιηθούν όλες μας οι ανάγκες.

Στη συνέχεια ο Χ. Χριστοφίδης (1991) από ψυχολογική άποψη μιλά για προσαρμοστική λύση, την πράξη εκείνη η οποία ικανοποιεί ή περιορίζει το κίνητρο, το οποίο δημιούργησε την ένταση. Για τούτο και το κριτήριο, της προσαρμοστικής λύσης είναι η ελάττωση της έντασης. Αυτό εφαρμόζεται και στην περίπτωση που η επιτευχθείσα λύση δεν είναι κοινωνικά ανεκτή. Στο βιβλίο του Χ. Χριστοφίδη ο

Shaffer λέγει ότι μια από τις σπουδαιότερες γενικεύσεις της Ψυχολογίας είναι ότι κάθε δράση του ατόμου ικανοποιεί κατά ένα ποσοστό τα κίνητρα του, ο κανόνας δε αυτός ισχύει κι αν ακόμη οι πράξεις που ακολουθούν τη δράση είναι παράλογες, αλλόκοτες, ή κοινωνικά απαράδεκτες. Αυτό είναι διαφορετικός τρόπος έκφρασης του γεγονότος ότι κάθε πράξη διευθύνεται από κάποιο κίνητρο και κατευθύνεται προς κάποιο σκοπό. Η γενική αυτή αρχή είναι το κλειδί της κατανόησης, σε μεγάλο βαθμό, της ανθρώπινης συμπεριφοράς. (Χ. Χριστοφίδης, 1991).

Παρακάτω, παρουσιάζεται ο τρόπος προσαρμογής του ατόμου στις κοινωνικές συνθήκες του περιβάλλοντος. Η προσαρμογή των κοινωνικών συνθηκών προς τις ανάγκες του ατόμου θεωρείται επιτυχημένη, όταν το άτομο βρίσκεται σε ενεργητική κατάσταση, δηλαδή σκέπτεται, προβληματίζεται, αγωνίζεται, αναλαμβάνει αποφάσεις και ευθύνες για την ικανοποίηση των αναγκών. Στην αντίθετη περίπτωση η παθητική στάση του ατόμου έναντι των δυσμενών κοινωνικών συνθηκών δεν φανερώνει σωστή προσαρμογή, αλλά αλλοτρίωση του ατόμου. Στη συνέχεια βλέπουμε πως παρουσιάζεται το φαινόμενο αυτό.

4.2 Προσαρμογή και αλλοτρίωση

Η προσαρμογή εξετάζεται εδώ από ψυχολογική άποψη και ιδιαίτερα σε σχέση με το παιδί. Από δεοντολογική άποψη όμως η προσαρμογή που θεωρείται ως ιδεώδης για τα παιδιά δεν είναι οπωσδήποτε ιδεώδες και για τους εφήβους και τους ενήλικους. Για την προσαρμογή όμως των εφήβων και των ενηλίκων η ικανοποίηση των ίδιων αναγκών δεν αρκεί. Προσαρμογή εφήβων και ενηλίκων που είναι επακόλουθο μόνο της ικανοποίησης των αναγκών για τροφή, νερό, ύπνο, σεξ, ασφάλεια και εξασφάλιση άνετης διαβίωσης είναι προσαρμογή της αλλοτριωμένης προσωπικότητας, της προσωπικότητας που περιορίζει την ακτίνα της δραστηριότητάς της στα όρια της επιβίωσης και της αναπαραγωγής.

Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες είναι οι απόψεις του Έριχ Φρομ όπως μας πληροφορεί ο Δ. Σάκκας (1977) για το πρόβλημα αυτό στο περισπούδαστο έργο του "Η υγιής κοινωνία". Ο Φρόμ γράφει ότι το συναίσθημα της απόλυτης ασφάλειας, που οι ψυχολόγοι θεωρούν εκδήλωση ψυχικής υγείας, είναι χαρακτηριστικό του απόλυτα αλλοτριωμένου ανθρώπου, που δε σκέπτεται και δεν αποφασίζει ο ίδιος για τον εαυτό του, δεν αναλαμβάνει ευθύνες, δε διακινδυνεύει, δεν είναι ανεξάρτητος. Επίσης, σύμφωνα με τον Δ. Σάκκα (1977) Ο ε λ ε ύ θ ε ρ ο ς ά ν - θ ρ ω π ο ς, παρατηρεί ο Φρόμ είναι αναγκαστικά ανασφαλής. Ο σκεφτόμενος άνθρωπος είναι αναγκαστικά αβέβαιος.

“Η επιτυχία”, κατά τον Φρομ, δεν μπορεί να βρεθεί στην κατάσταση της εσωτερικής παθητικότητας και στη στάση του καταναλωτή που διαποτίζει τη ζωή του αλλοτριωμένου ανθρώπου. Ευτυχία είναι να νοιώθει κανείς την πληρότητα και όχι κενό που πρέπει να γεμίσει.

Ο Δ. Σάκκας (1977), συμφωνεί με όσα παραθέτει ο Φρομ και συμπληρώνει ότι ένα άλλο χαρακτηριστικό της ομαλής προσαρμογής θεωρείται η ικανοποίηση. Ευτυχισμένος είναι εκείνος που καλοπερνά και μένει ικανοποιημένος. Αλλά και αυτό το χαρακτηριστικό σ’ ένα βαθμό είναι χαρακτηριστικό του αλλοτριωμένου ανθρώπου. Το αλλοτριωμένο άτομο έχει μεταβληθεί σε πράγμα. Δεν είναι ελεύθερο, δεν έχει εγώ. Μία προσωπικότητα με αυτά τα χαρακτηριστικά δεν μπορεί να θεωρηθεί τέλεια, ούτε υγιής. Η αλλοτρίωση οδηγεί σε άγχος, όπως και η ανασφάλεια. Το άγχος γεννιέται από τον αγώνα του αλλοτριωμένου ανθρώπου να “ευθυγραμμίζεται” με τους άλλους και από το φόβο του μήπως αποτύχει σ’ αυτή του την προσπάθεια, μήπως υστερήσει ή παρεκκλίνει. Άγχος αναπτύσσεται, όταν η αλλοτριωμένη προσωπικότητα χάνει “τη στενή επαφή με το κοπάδι” (Δ. Σάκκας 1977).

Σύμφωνα με τις σπουδές αυτές απόψεις, αναφέρουμε ότι δεν είναι ολοκληρωμένος εκείνος που αρκείται στην ικανοποίηση των βιολογικών αναγκών και στην εξασφάλιση ανέσεων. Χρειάζεται ο άνθρωπος να αναπτυχθεί πνευματικά, να ελευθερωθεί από φόβους, να “ξυπνήσει ολόπλευρα”, για να είναι σε θέση να προβληματίζεται και να σκέπτεται σωστά.

Συνοψίζοντας λοιπόν από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση, για να επιτυγχάνει το παιδί την ομαλή προσαρμογή του στο κοινωνικό περιβάλλον του, είναι ανάγκη να ικανοποιεί βασικές του ανάγκες, ιδιαίτερα τις ανάγκες για στοργή, ασφάλεια, αποδοχή και αναγνώριση. Απώτερος σκοπός της παιδείας όμως είναι η ανάπτυξη της πνευματικότητας. Γι’ αυτό με την πρόοδο της ηλικίας πρέπει να αφυπνίζονται στο παιδί οι κοινωνικές και πνευματικές ανάγκες.

5. ΜΗ ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΗ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ

Από το προηγούμενο κεφάλαιο που αφορούσε την ολοκληρωμένη ή τέλεια προσαρμογή από ψυχολογική άποψη, περάσαμε στο κεφάλαιο που αφορά τη μη ολοκληρωμένη προσαρμογή. Στο κεφάλαιο που αφορά τη διαδικασία της προσαρμογής (βλ. σελ. 196), το σημείο (6) του διαγράμματος ανάγεται στην

περίπτωση που το άτομο δεν υπερπηδά το εμπόδιο. Ίσως γιατί η παρόρμηση του να το υπερπηδήσει είναι αδύναμη. Ίσως γιατί το εμπόδιο του φαίνεται ανυπέρβλητο ή ίσως γιατί βρίσκει ικανοποίηση και στην οπισθοχώρηση και παραμονή στο ίδιο στάδιο έντασης (Ι. Δ. Ιωαννίδης, 1996).

Ουσιαστικά προσαρμογή δεν πραγματώνεται εφ' όσον το άτομο δεν έχει προχωρήσει στη λύση της έντασης και στην ικανοποίηση της ανάγκης. Παρά ταύτα, το άτομο την αισθάνεται σαν προσαρμογή. Περαιτώνει την πορεία της προσαρμογής στο σημείο της οπισθοχώρησης και παραμονής μπροστά στο εμπόδιο, σε αδράνεια. Η προσαρμογή του δεν είναι τέλεια, δεν είναι ολοκληρωμένη γνωστή κι ως προσαρμογή στρουθοκαμήλου. Όπως είναι γνωστό η στρουθοκάμηλος όταν βλέπει ότι δεν μπορεί να αποφύγει τον κίνδυνο, βυθίζει το κεφάλι της στην άμμο. Έτσι, κλείνοντας τα μάτια μπροστά στην πραγματικότητα νομίζει ότι “αποφεύγει” τον κίνδυνο. Σε μια μη ολοκληρωμένη προσαρμογή το άτομο προβαίνει σε αντιπερισπασμό κι όχι σε ουσιαστική αντιμετώπιση του προβλήματος. Η μη ολοκληρωμένη προσαρμογή χαρακτηρίζεται από ικανοποίηση ορισμένων μόνον αναγκών του ατόμου και μάλιστα σε βάρος άλλων. (Χ. Χριστοφίδης 1991, 117) και (Ι. Δ. Ιωαννίδης, 1996).

Από μια παιδαγωγική άποψη, ανολοκλήρωτη προσαρμογή παρουσιάζει το παιδί το οποίο, μη μπορώντας να τα βάλει με το δάσκαλο του, χτυπά ένα μικρότερο παιδί ή επειδή δεν πήρε καλό βαθμό, σχίζει το τετράδιο του. Η επειδή δεν το έπαιξαν σ' ένα παιχνίδι, στέκεται παράμερα και κλαίει. Οποιαδήποτε ενέργεια που δεν αποτελεί λύση της έντασης αλλά υπεκφυγή η διαιώνισή της, είναι ό,τι χαρακτηρίζει μια ανολοκλήρωτη προσαρμογή. Τα πρόσωπα τα οποία παρουσιάζουν περιπτώσεις τέτοιας προσαρμογής, επειδή ικανοποιούν κάποια ανάγκη σε βάρος άλλης, έχουν ανάγκη βοήθειας από τον κλινικό ψυχολόγο (Ι. Δ. Ιωαννίδης 1996).

Τύπος μη ολοκληρωμένης προσαρμογής είναι και η περίπτωση της αδράνειας, όταν το άτομο δεν καταβάλλει καμιά προσπάθεια για εύρεση κάποιας λύσης για το πρόβλημα που το απασχολεί. Ο τύπος αυτός λέγεται μη προσαρμοστικός (μη προσαρμοστική αντίδραση). (Χ. Χριστοφίδης, 1991).

«Η πρόθεση για αρμονική συνύπαρξη και συνεργασία με ένα άκαμπτο περιβάλλον καταλήγει να γίνεται για το άτομο εξαναγκασμός σε απόλυτη, μονόπλευρη υποταγή. Το άτομο τότε χάνει την ισορροπία του. Αυτόματα πολλές φορές και χωρίς να το συνειδητοποιεί, κατορθώνει να διατηρεί κάποιο εσωτερικό ισοζύγιο. Με κάποιους μηχανισμούς και μεθοδεύσεις βρίσκει διεξόδους για λύση

των εσωτερικών εντάσεων και συγκρούσεων του. Συμβιβάζετε με το περιβάλλον του. Μα όχι πάντα. Αυτή η δυνατότητα αναδιοργάνωσης της προσωπικότητας του μπορεί να μην υπάρχει, άλλοτε γιατί από την αρχή διαμορφώθηκε δε δομήθηκε σωστά κι άλλοτε γιατί η σύγκρουση με το περιβάλλον είναι τόσο ισχυρή, ώστε το άτομο να μην αντέχει και αποδιοργανώνεται. Μιλάμε τότε για **δυσκολίες προσαρμογής (δυσπροσαρμογή)**». (Ν. Παπαδόπουλος κ. Δ. Ζάχος 1989, 144-145).

Είναι ανάγκη να προσέξουμε ιδιαίτερα στο σχολείο να συνηθίσουν οι μαθητές στην ολοκληρωμένη κατά το δυνατόν προσαρμογή. Αντί να αντιμετωπίζουν παθητικά ένα εμπόδιο, πρέπει να βρίσκουν τρόπους να το ξεπερνούν. Είναι σκόπιμο να δημιουργούνται κατάλληλες ευκαιρίες. Το σημείο 3 του διαγράμματος (βλ. σελ. 196) είναι η κρίσιμη καμπή σε σχέση τόσο με την αποθάρρυνση και οπισθοχώρηση όσο και με την επιμονή για αναζήτηση τρόπων παράκαμψης του εμποδίου (Ι. Δ. Ιωαννίδης, 1996).

Βέβαια, δεν είναι δυνατό πάντοτε ένα άτομο να παρουσιάζει ολοκληρωμένη προσαρμογή. Σε ορισμένες περιπτώσεις θα παρουσιάζει και ανολοκλήρωτη. Αυτό ωστόσο πρέπει να γίνεται τυχαία και συμπτωματικά παρά κατά κανόνα. Άλλωστε, η κοινωνική προσαρμογή ποτέ δεν παρουσιάζει πληρότητα. Νέες καταστάσεις αναφύονται καθημερινά και επιβάλλουν επαναπροσαρμογή. Η ένταση, η ανησυχία, η αναστάτωση, χαρακτηριστικά της κρισιμότερης φάσης της όλης διαδικασίας της προσαρμογής, αποτελούν γνωρίσματα του καθημερινού βίου και δημιουργούν το πολυσυζητούμενο στις μέρες μας άγχος. Η αδυναμία του ατόμου να υπερπηδήσει το εμπόδια (έναν πόλεμο ή πέρα από τις δυνατότητες του κατάσταση) το αφήνει μετέωρο στην αγωνία και το κάνει επιρρεπές προς αντιπερισπαστικές λύσεις (Ι. Δ. Ιωαννίδης, 1996).

Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι δεν πρέπει να προβάλλονται κρίσιμα και πάνω από τις δυνάμεις τους εμπόδια στα παιδιά. Μπροστά σε τέτοια εμπόδια, η ένταση θα είναι μεγάλη, θα υπάρχει εκνευρισμός, ανησυχία, ταραχή, αδυναμία προσαρμογής στην τάξη, με αποτέλεσμα ούτε να παιδαγωγούνται ούτε να μαθαίνουν ευχάριστα. Επιβάλλεται να υπάρχει, όσο είναι δυνατό, ευκαιρία ικανοποίησης των αναγκών και λύση της έντασης, δηλ. τέλεια προσαρμογή για κάθε μαθητή.

6. ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΟΜΑΛΗΣ ΚΑΙ ΜΗ ΟΜΑΛΗΣ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗΣ ΤΗ ΔΥΣΠΡΟΣΑΡΜΟΣΤΙΑΣ

Αφού παρουσιάστηκε στα προηγούμενα κεφάλαια το τι σημαίνει «ολοκληρωμένη και μη ολοκληρωμένη προσαρμογή» στο σημείο αυτό καταγράφονται τα κριτήρια τα οποία συνθέτουν και χαρακτηρίζουν την προσαρμογή, όταν είναι ολοκληρωμένη ή μη ολοκληρωμένη.

Το κριτήριο, για να πούμε πως ένα άτομο έχει προβλήματα προσαρμογής είναι, ότι δεν κατορθώνει (για δικούς του εσωτερικούς λόγους ή για λόγους που προέρχονται από το περιβάλλον) να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις, τις πιέσεις, τις προσδοκίες του κοινωνικού του περιβάλλοντος (Δ. Σάκκας, 1977 και Ν. Παπαδόπουλος και Δ. Ζάχος, 1989).

Τα κριτήρια για να χαρακτηριστεί ένα άτομο “δυσπροσάρμοστο” ή “προβληματικό” δεν είναι σταθερά και απόλυτα. Συχνά δεν είναι ούτε αντικειμενικά. Αλλάζουν από εποχή σ’ εποχή, είναι διαφορετικά σε διάφορα κοινωνικά ή πολιτισμικά πλαίσια. Διαμορφώνονται από τη δοσμένη κοινωνική πραγματικότητα, τη συγκεκριμένη, κάθε φορά, ιστορική στιγμή. Και σ’ αυτή την περίπτωση δεν έλειψαν – και δε λείπουν ακόμα – οι καταχρήσεις των όρων “δυσπροσάρμοστος” ή “απροσάρμοστος” για να απομονωθούν και να “στιγματιστούν” κάποια άτομα ή “ομάδες ανεπιθύμητων”. (Ν. Παπαδόπουλος και Δ. Ζάχος 1989, 145). Ως γενικά κριτήρια σύμφωνα με τον Δ. Σάκκα (1977), θεωρούνται τα ακόλουθα:

6.1 Απόκλιση από την κανονική συμπεριφορά

Το άτομο που δεν έχει επιτύχει την προσαρμογή του δε συμπεριφέρεται όπως τα άλλα άτομα της ίδιας ηλικίας, παρουσιάζει ιδιορρυθμίες. Το παιδί π.χ. που συναντάει δυσκολίες προσαρμογής δεν παίζει, ούτε συνεργάζεται με τους συνομήλικους του. Κλείνεται στον εαυτό του ή παρουσιάζει επιθετική συμπεριφορά.

6.2 Κακές σχέσεις με τους άλλους

Όταν κανείς δε μένει ευχαριστημένος από τους άλλους, έρχεται σε προστριβές μαζί τους κ.λ.π., ή όταν οι άλλοι δεν τον εκτιμούν και δεν επιδιώκουν τη συναναστροφή του, παρουσιάζει δυσπροσαρμοσσία.

6.3 Έλλειψη ικανοποίησης για μεγάλο διάστημα

Το άτομο που γενικά δεν είναι χαρούμενο και ικανοποιημένο για μεγάλο διάστημα έχει προβλήματα, που δεν είναι προσαρμοσμένο.

6.4 Πνευματικές διαταραχές

Αδυναμία συγκέντρωσης της προσοχής και εκτέλεσης συνηθισμένων ενεργειών και εργασιών είναι πολύ πιθανόν να είναι σύμπτωμα δυσπροσαρμοσίας.

6.5 Σωματικά συμπτώματα

Κεφαλαλγία, αϋπνία, ανορεξία, νευρικήτητα, τραυλισμός, συσπάσεις των μυών, αναισθησία στον πόνο, στη θερμότητα ή στο κρύο, αισθήματα κόπωσης κ.τ.λ. μπορεί να είναι επακόλουθα δυσπροσαρμοσίας.

Στην συνέχεια για την καλύτερη κατανόηση του χαρακτηρισμού της ολοκληρωμένης ή μη ολοκληρωμένης προσαρμογής βάση των κριτηρίων παρουσιάζονται αυτά στα διάφορα ηλικιακά στάδια σύμφωνα με το Δ. Ν. Σάκκα (1977).

7. ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΟΜΑΛΗΣ ΚΑΙ ΜΗ ΟΜΑΛΗΣ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗΣ ΚΑΤΑ ΤΑ ΔΙΑΦΟΡΑ ΣΤΑΔΙΑ ΤΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ

7.1 Κριτήρια ομαλής προσαρμογής κατά την προσχολική ηλικία

“Τα παιδιά της προσχολικής ηλικίας που είναι γερά και ευτυχισμένα:

1. Κοιμούνται σε κανονικές ώρες ήσυχα και περισσότερο από 9 ώρες το 24ωρο.
2. Έχουν όρεξη και τρώνε κανονικά το φαγητό τους χωρίς ιδιαίτερη πίεση.
3. Γελούν, ψελλίζουν, μονολογούν, μιλούν ικανοποιημένα. Δεν κλαίνε, παρά μόνο όταν πεινούν, πονούν ή έχουν ανάγκη για καθαρισμό και κίνηση. Από την ηλικία των 4-5 χρονών και πάνω να μη χρησιμοποιούν το κλάμα ως μέσω επιτυχίας των σκοπών τους, αλλά άλλους τρόπους κοινωνικότερους. Βαθμιαία εγκαταλείπουν συνήθειες, που έπαψαν να διευκολύνουν την προσαρμογή τους, κοινωνικοποιούνται.
4. Όταν δεν κοιμούνται, παίζουν και κινούνται δραστήρια.

5. Έχουν περιέργεια, παρατηρούν, πειραματίζονται, κατασκευάζουν και καταστρέφουν, μαθαίνουν”(Δ. Σάκκας, 1977, 228).

7.2 Κριτήρια μη ομαλής προσαρμογής κατά την προσχολική ηλικία

“Παιδιά της προσχολικής ηλικίας που η συμπεριφορά τους δεν παρουσιάζει τα παραπάνω χαρακτηριστικά έχουν προβλήματα προσαρμογής. Αυτά είναι δυνατόν να παρουσιάζουν:

1. Ακανόνιστο και ανήσυχο ύπνο.
2. Ανορεξία ή δυστροφία στο φαγητό τους.
3. Ανησυχία, κλάματα χωρίς λόγο, θήλασμα των δακτύλων, δάγκωμα των νυχιών, επιθετικότητα ή τάσεις απομόνωσης.
4. Μικρή περιέργεια και περιορισμένη δραστηριότητα” (Δ. Σάκκας 1977, 228).

7.3 Κριτήρια ομαλής προσαρμογής κατά την ηλικία των 6-14 χρονών

«Τα ομαλά προσαρμοσμένα παιδιά της ηλικίας των 6-14 χρονών παρουσιάζουν τα επόμενα χαρακτηριστικά, ορισμένα από τα οποία είναι κοινά με τα χαρακτηριστικά της προηγούμενης περιόδου:

1. Δεν παρουσιάζουν προβλήματα φαγητού και ύπνου
2. Έχουν εγκαταλείψει τους μη κοινωνικούς τρόπους συμπεριφοράς των πρώτων χρόνων της ηλικίας τους. Δεν υπολογίζουν μόνο τον εαυτό τους αλλά και τους άλλους.
3. Αντιμετωπίζουν τα προβλήματά τους και προσαρμόζονται εύκολα σε νέες καταστάσεις και απαιτήσεις της ζωής.
4. Επιζητούν τη συναναστροφή με συμμαθητές και συνομηλικούς τους, ιδιαίτερα του ίδιου φύλλου.
5. Είναι αποδεκτά από τους συνομηλικούς τους.
6. Κινούνται και παίζουν, γενικά είναι ικανοποιημένα από τη ζωή τους» (Δ. Σάκκας, 1977, 229).

7.4 Κριτήρια μη ομαλής προσαρμογής κατά την ηλικία των 6-14 χρονών

«Τα παιδιά της ηλικίας των 6-14 χρονών που η συμπεριφορά τους δεν παρουσιάζει τα παραπάνω χαρακτηριστικά έχουν προβλήματα προσαρμογής. Τα παιδιά αυτά είναι δυνατόν:

1. Να παρουσιάζουν συμπεριφορά της προσχολικής ηλικίας
2. Να προσαρμόζονται δύσκολα σε νέες καταστάσεις
3. Να αποφεύγουν τις σχέσεις με συνομηλίκους ή να τις επιζητούν, αλλά να μη είναι αποδεκτά.
4. Να παρουσιάζουν επιθετική συμπεριφορά στους νεότερους, δουλική στους μεγαλύτερους και τυραννική στην οικογένειά τους.
5. Να αισθάνονται ανασφάλεια
6. Να μην παίζουν, να μην κινούνται δραστήρια, όπως τα άλλα παιδιά της ηλικίας τους, και να παρουσιάζουν τάση για απομόνωση»(Δ. Σάκκας, 1977, 229 - 230).

Συμπεριφορά των παιδιών που παρουσιάζει χαρακτηριστικά, όπως τα παραπάνω, πρέπει να αντιμετωπίζεται θετικά. Και θετική αντιμετώπιση των προβλημάτων προσαρμογής είναι πάντοτε η αναζήτηση και η εξουδετέρωση των αιτιών που προκαλούν την προβληματική συμπεριφορά. Η προτροπή δε φέρει πάντοτε αποτελέσματα. Συναντά π.χ. το παιδί προβλήματα που δεν μπορεί να τα λύσει. Όταν του λέμε "προσπάθησε περισσότερο", αυξάνουμε την έντασή του. Θα το βοηθήσουμε, όταν απλουστεύσουμε τα προβλήματα, για να τα λύσει και να δοκιμάσει και αυτό τη χαρά της επιτυχίας. Παρουσιάζει ίσως ανασφάλεια, φόβους και τάσεις για απομόνωση. Και στις περιπτώσεις αυτές χρειάζεται να απομακρύνουμε τα αίτια. Μήπως είμαστε αίτιοι εμείς οι δάσκαλοι; Μήπως εμείς αποθαρρύνουμε το παιδί με τις υπερβολικές μας απαιτήσεις, την αυστηρότητα ή τις απειλές μας; Μήπως η αιτία βρίσκεται στην οικογένεια; Μήπως το παιδί εμπαιξεται από τους συνομηλίκους του; Αυτά τα "μήπως", δηλαδή τα αίτια, πρέπει να αναζητούνται και να εξουδετερώνονται (Δ. Σάκκας 1977).

7.5 Κριτήρια ομαλής προσαρμογής των εφήβων

«Η προσαρμοσμένοι έφηβοι:

1. Επιζητούν τη συναναστροφή με συνομηλικούς και συνάπτουν σταθερές φιλίες.
2. Συνεργάζονται αρμονικά με τους άλλους, είναι ευγενείς και κατορθώνουν να ελέγχουν τα συναισθήματα και τη συμπεριφορά τους.
3. Έχουν αναπτυγμένο το αίσθημα της φιλοτιμίας. Επιθυμούν πολύ να τους εκτιμούν.
4. Επιδιώκουν να επιτύχουν την ανεξαρτησίας τους
5. Κάνουν σχέδια για το μέλλον τους. Τους απασχολεί ιδιαίτερα η εκλογή κατάλληλου επαγγέλματος και από το 16 ή 17 έτος και το πρόβλημα του γάμου.
6. Αντιμετωπίζουν με θάρρος τη ζωή.
7. Αναγνωρίζουν τα σφάλματά τους και αναλαμβάνουν την ευθύνη των λόγων και των πράξεών τους
8. Πιστεύουν σε αξίες, τις οποίες και υπερασπίζονται. Είναι περισσότερο ιδεαλιστές και λιγότερο ρεαλιστές.
9. Δοκιμάζουν ικανοποίηση, όταν τους δίνεται ευκαιρία να βοηθούν τους άλλους.
10. Ονειροπολούν, αλλά δε χάνουν την αίσθηση της πραγματικότητας.
11. Συχνά μελαγχολούν, αλλά δεν είναι απαισιόδοχοι. Είναι ικανοποιημένοι από τη ζωή τους» (Δ. Σάκκας, 1977, 230 - 231).

7.6 Κριτήρια μη ομαλής προσαρμογής των εφήβων

«Η απροσάρμοστοι έφηβοι παρουσιάζουν τα παρακάτω χαρακτηριστικά ή ορισμένα απ' αυτά.

1. Αποφεύγουν τις συναναστροφές με συνομηλικούς τους, προτιμούν να ζουν μόνοι.
2. Δε συνεργάζονται αρμονικά με τους άλλους.
3. Δεν κατορθώνουν να ελέγχουν τα συναισθήματά τους.
4. Είναι δύσθυμοι και απαισιόδοχοι.
5. Ονειροπολούν υπερβολικά ώστε να χάνουν την αίσθηση της πραγματικότητας.

6. Επιθυμούν την εξάρτηση από τους γονείς τους ή επαναστατούν κι απομακρύνονται από αυτούς.
7. Παρουσιάζουν φυγοπονία, απουσίες και καθυστέρηση στα μαθήματα ή και αρνούνται να φοιτήσουν στο σχολείο.
8. Πέφτουν σε παραπτώματα (κλοπή, επίθεση κ.τ.λ.)» (Δ. Σάκκας 1977, 231 - 232).

7.7 Κριτήρια ομαλής προσαρμογής των ενηλίκων

«Η ομαλά προσαρμοσμένοι ενήλικοι:

1. Έχουν καλές κοινωνικές σχέσεις και συνεργάζονται αρμονικά με τους άλλους.
2. Είναι ανεκτικοί, υπολογίζουν και κατανοούν τους άλλους. Προτιμούν να υποχωρούν για να αποφεύγουν την οξύτητα στις κοινωνικές τους σχέσεις.
3. Είναι ικανοποιημένοι από τη ζωή τους και μένουν και οι άλλοι ικανοποιημένοι από τη συμπεριφορά τους.
4. Βρίσκουν τρόπους να περνάν ευχάριστα τον ελεύθερο χρόνο τους. Δεν πλήττουν, δε λένε "πότε θα περάσει η μέρα!", αλλά "πότε πέρασε η ημέρα!".
5. Είναι ρεαλιστές. Προσπαθούν να επιτύχουν ό,τι επιτρέπουν οι δυνάμεις τους και οι περιστάσεις.
6. Το εγώ τους καταφεύγει ελάχιστα στους αμυντικούς μηχανισμούς.
7. Δεν απογοητεύονται. Αντιμετωπίζουν τις δυσκολίες με την πεποίθηση ότι τελικά θα επιτύχουν. Είναι αισιόδοξοι» (Δ. Σάκκας, 1977, 231 - 232).

7.8 Οι απροσάρμοστοι ενήλικοι

«Οι ενήλικοι που δεν παρουσιάζουν τη συμπεριφορά που αναφέραμε δεν είναι ομαλά προσαρμοσμένοι, έχουν προβλήματα. Ιδιαίτερα οι απροσάρμοστοι ενήλικοι παρουσιάζουν τα παρακάτω χαρακτηριστικά ή ορισμένα από αυτά:

1. Δεν έχουν ικανοποιητικές σχέσεις και δε συνεργάζονται αρμονικά με τους άλλους.
2. Δεν κατανοούν και δεν υπολογίζουν τις ανάγκες των άλλων.
3. Δε μένουν ικανοποιημένοι από τη ζωή τους και το χειρότερο κάνουν και τους άλλους δυστυχισμένους.

4. Δε μένουν ικανοποιημένοι από το επάγγελμά τους.
5. Δε βρίσκουν τρόπους να απασχολούνται κατά τον ελεύθερο χρόνο τους. Πλήττουν και λένε "πότε θα περάσει κι αυτή η ημέρα!".
6. Δεν είναι ρεαλιστές, δεν εκτιμούν την πραγματικότητα ορθά, δεν προσπαθούν να επιτύχουν δυνατούς σκοπούς.
7. Κατέχονται από παράλογους φόβους και ανησυχίες.
8. Απογοητεύονται εύκολα» (Δ. Σάκκας 1977, 232).

Αφού παρουσιάστηκαν αναφορικά παραπάνω τα κριτήρια ομαλής και μη ομαλής προσαρμογής κατά τα διάφορα ηλικιακά στάδια, σύμφωνα με τα οποία παραθέτει ο Σάκκας, για να χαρακτηρίσουν ένα άτομο στην προσαρμογή του, τώρα θα ακολουθήσει το κεφάλαιο στο οποίο περιγράφονται οι αρνητικοί παράγοντες οι οποίοι δυσχαιραίνουν την ομαλή προσαρμογή.

8. ΑΡΝΗΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΟΜΑΛΗΣ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗΣ

Στο σημείο αυτό γίνεται μία σύντομη αναφορά στους παράγοντες που συμβάλλουν αρνητικά στην εξέλιξη του παιδιού και δημιουργούν προβλήματα προσαρμογής. Οι παράγοντες αυτοί είναι: ατομικοί, οικογενειακά, σχολικοί και κοινωνικοί.

8.1 Ατομικοί παράγοντες

Ατομικά μειονεκτήματα, όπως αναπηρία, χαμηλό ανάστημα, δυσμορφία, δυσκινησία, παχυσαρκία, τραυλισμός, καχεξία, χαμηλή ευφυΐα, έλλειψη ικανοτήτων, έλλειψη εμπειρίας κ.τ.λ. αποτελούν σοβαρότατα εμπόδια για την ομαλή προσαρμογή. Παιδιά με ελατώματα όπως τα παραπάνω, χλευάζονται από τους συνομηλίκους, δε γίνονται δεκτά στις φιλικές ομάδες, αποτυγχάνουν στα μαθήματα, στον αθλητισμό ή στο παιχνίδι, απογοητεύονται, χάνουν την ευτυχία τους. Τα παιδιά που μειονεκτούν πρέπει να τα βοηθούμε και να τα ενθαρρύνουμε με όλους τους δυνατούς τρόπους, για να παίζουν και να συνεργάζονται με άλλα παιδιά και να σημειώνουν επιτυχίες που επιτρέπουν οι δυνάμεις τους (Δ. Σάκκας, 1977).

8.2 Οικογενειακοί παράγοντες

Τον πρωταρχικό ρόλο της οικογένειας στη διαμόρφωση της προσωπικότητας αναπτύξαμε στο πρώτο μέρος της μελέτης μας. Εδώ εξετάζουμε πολύ σύντομα ορισμένα ιδιαίτερα προβλήματα, που δημιουργούνται από τη θέση του παιδιού μέσα στην οικογένεια. Το μόνο παιδί, ο πρωτότοκος ή ο υστερότοκος γιος, ένας αδερφός με πολλές αδερφές, η μία αδερφή με πολλούς αδερφούς, τα δίδυμα, τα ορφανά, οι προγονοί, τα θετά παιδιά εξαιτίας των ιδιαίτερων συνθηκών ανάπτυξής τους, όταν η αγωγή δεν είναι σωστή, είναι πολύ πιθανόν να παρουσιάζουν ανωμαλίες στην ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους και προβλήματα ψυχικής υγείας.

8.2.1 Το μόνο παιδί (μοναχοπαίδι)

Το μόνο παιδί συγκεντρώνει όλη τη στοργή και την προστασία των γονέων και άλλων προσώπων της οικογένειας, με αποτέλεσμα να αναπτύσσει εγωισμό και διάφορες ιδιορρυθμίες, χαρακτηριστικά που εμποδίζουν την ομαλή προσαρμογή του στο κοινωνικό περιβάλλον.

Οι γονείς των παιδιών αυτής της κατηγορίας επιβάλλεται να εκδηλώνουν τη στοργή τους με μέτρο, να μη τους τα προσφέρουν όλα έτοιμα, να μην είναι υποχωρητικοί εκεί που δεν πρέπει, να συνηθίζουν τα παιδιά σε μια πειθαρχημένη ζωή και να τα φέρουν σε συχνή επικοινωνία με άλλα παιδιά της ίδιας ηλικίας, για να παίζουν μαζί, να μαθαίνουν να συνεργάζονται και να αναπτύσσονται κοινωνικά (Δ. Σάκκας, 1977).

8.2.2 Το πρωτότοκο και του στερότοκο παιδί

Το πρωτότοκο παιδί, επειδή αποτελεί τον άξονα ζωής του νέου ζευγαριού και συγκεντρώνει όλες τις φροντίδες του, συνήθως αναπτύσσει από την κούνια του ακόμα κακές έξεις και αδυναμίες. Ιδίως είναι δυνατόν να αναπτύξει εγωισμό, να μείνει μακριά από την πραγματικότητα και να γίνει ανίκανο να αντιμετωπίζει τα προβλήματα της ζωής. Προβλήματα είναι δυνατόν να παρουσιάζει και το υστερότοκο παιδί, προς το οποίο οι γονείς συνήθως εκδηλώνουν την ιδιαίτερη τρυφερότητά τους, με αποτέλεσμα και το ίδιο να βλάπτουν και τα άλλα παιδιά να τραυματίζονται. Στην αγωγή των παιδιών της κατηγορίας αυτής να καταβάλλεται φροντίδα να μην αναπτύσσεται ο εγωισμός τους και άλλοι αντικοινωνικοί τρόποι συμπεριφοράς και να μην γίνεται διακριτική μεταχείρισή τους και προκαλείται έτσι η ζηλοτυπία των αδελφών τους (Δ. Σάκκας, 1977).

8.2.3 Ένας αδελφός με πολλές αδελφές ή μια αδελφή με πολλούς αδελφούς

Δυσκολία προσαρμογής είναι δυνατόν να παρουσιάζουν και παιδιά που στην οικογένεια έχουν την παραπάνω σχέση: ένα αδελφός με πολλές αδελφές ή μια αδελφή με πολλούς αδελφούς. Τα πρώτα αναπτύσσουν εγωισμό, γίνονται απαιτητικά, άβουλα και ιδιόρρυθμα, στα δεύτερα αναπτύσσεται ζηλοτυπία ή και μίσος για τα αδέρφια τους που οι γονείς τους αγαπούν περισσότερο ακόμα και προς τους ίδιους τους γονείς καθώς και αισθήματα ανασφάλειας. Για να αποφεύγονται αυτά τα δυσάρεστα επακόλουθα, οι γονείς δεν πρέπει ποτέ να κάνουν διακρίσεις και να μεροληπτούν την αγάπη τους για τα παιδιά τους (Δ. Σάκκας, 1977).

8.2.4 Τα δίδυμα

Ιδιαίτερα προβλήματα παρουσιάζουν τα δίδυμα, στα οποία είναι δυνατόν να αναπτυχθεί ζηλοτυπία, ανταγωνισμός ή και μνησικακία. Ιδιαίτερα μάλιστα όταν το ένα υπερέχει από το άλλο ή όταν οι γονείς συνήθως ντύνουν τα δίδυμα του ίδιου φύλου όμοια και αγοράζουν γι' αυτά τα ίδια παιχνίδια. Με τον τρόπο αυτό περιορίζεται η ζηλοτυπία τους, αλλά δεν αναπτύσσεται η ατομικότητά τους. Είναι όμως απαραίτητο και τα δίδυμα να βοηθούνται, για να αποβαίνουν ιδιαίτερες προσωπικότητες (Δ. Σάκκας, 1977).

8.2.5 Τα ορφανά και οι προγονοί

Τα ορφανά και μάλιστα τα ορφανά από μητέρα είναι τραυματισμένα ψυχικά. Άλλα πρόσωπα που πονούν και φροντίζουν για τα παιδιά αυτά είναι δυνατόν να υποκαταστήσουν τους γονείς, αλλά οπωσδήποτε είναι δύσκολο να καλύψουν πλήρως το κενό. Ιδιαίτερα προβλήματα παρουσιάζουν και οι προγονοί (καχυποψία, μίσος, κατάθλιψη, τάσεις απομόνωσης ή επιθετικότητα κ.τ.λ.), που συνήθως οι πατριοί και μάλιστα οι μητριές δεν αγαπούν όσο τα άλλα παιδιά τους ή και τους κακομεταχειρίζονται (Δ. Σάκκας, 1977).

8.2.6 Τα θετά παιδιά

Ένα δύσκολο πρόβλημα που αντιμετωπίζουν οι θετοί γονείς είναι αν πρέπει να λένε στα παιδιά αυτά την αλήθεια για τους πραγματικούς γονείς τους. Γι' αυτό θα πρέπει κατά την ηλικία των 5-6 ετών να γίνεται κάποιος προϋδεασμός κατά ένα πλάγιο τρόπο. Αργότερα, μετά την ηλικία των 12 ετών, σκόπιμο είναι να αποκαλύπτεται η αλήθεια στα παιδιά αυτά ως προς τους πραγματικούς γονείς τους,

χωρίς όμως ποτέ να τους λέγεται ή να αφήνεται η αλήθεια να εννοηθεί ότι ήταν κακοί ή ότι τα εγκατέλειψαν. Η συναναστροφή με τους πραγματικούς γονείς του ικανοποιεί φυσική ανάγκη του και δεν εξασθενεί το δεσμό του με τους θετούς γονείς, αν πραγματικά αυτός είναι ισχυρός και έχει αναπτυχθεί από τη βρεφική ή τη νηπιακή ηλικία.

Άλλοι οικογενειακοί παράγοντες που συμβάλλουν αρνητικά στην ομαλή εξέλιξη του παιδιού είναι δυνατόν να είναι: Η πολυμελής οικογένεια, γιατί οι γονείς δεν μπορούν να ανταποκριθούν στις πολλές υποχρεώσεις τους, ιδιαίτερα όταν εργάζονται, με αποτέλεσμα να τους στερούνται τα παιδιά και να μην ικανοποιείται η θεμελιακή ανάγκη τους για φροντίδα, στοργή και ασφάλεια, η φτώχεια, γιατί δημιουργεί συναισθήματα ανασφάλειας και κατωτερότητα η κακή υγεία των γονέων, γιατί επίσης προκαλεί συναισθήματα ανασφάλειας οι πολυ νέοι ή οι μεγάλοι στην ηλικία γονείς, η "μεγάλη ζωή" των γονέων, οι επιδράσεις της αγωγής του παππού και μάλιστα της γιαγιάς, η ανάπτυξη των παιδιών από υπηρέτριες και άλλα ανεύθυνα πρόσωπα, η έλλειψη αρμονικών σχέσεων ανάμεσα στους γονείς, γενικότερα η εσφαλμένη αγωγή και η αρνητική οικογενειακή ατμόσφαιρα. (Δ. Σάκκας 1977).

8.3 Σχολικοί παράγοντες

8.3.1 Η είσοδος του παιδιού στο σχολείο

Το παιδί της προσχολικής ηλικίας βλέπει το σχολείο με χαρά και φόβο. Θέλει να πάει σχολείο, για να μάθει γράμματα και για να παίζει, αλλά και φοβάται μήπως δεν μπορέσει να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις του. Αυτό το φόβο αισθάνονται σε μεγαλύτερο βαθμό τα υπερπροστατευόμενα παιδιά. Ο φόβος του σχολείου αναπτύσσεται περισσότερο από τους ίδιους τους γονείς όταν, για εκφοβισμό, προβάλλουν το σχολείο σαν τόπο τιμωρίας και βασανισμού. Οπωσδήποτε, η είσοδος του παιδιού στο δημοτικό είναι περίοδος κρίσιμη. Αν επικρατήσει ο φόβος, θα αναπτυχθεί σύμπλεγμα ανασφάλειας και τάσης φυγής. Η σχολική ζωή θα έχει πολύ κακό ξεκίνημα. Γι' αυτό επιβάλλεται να γίνεται κατάλληλη ψυχολογική προετοιμασία, ώστε το παιδί να αντικρίζει το σχολείο ως προέκταση της οικογένειάς του, ως χώρο όπου θα μπορεί να μαθαίνει, να παίζει και να περνά ευχάριστα, όπως και στο σπίτι του (Δ. Σάκκας, 1977).

8.3.2 Ο ακατάλληλος δάσκαλος

Ο δάσκαλος ασκεί επίδραση στο παιδί σε βαθμό που ο ίδιος συχνά δεν υποπτεύεται. Ακόμα και απλές επικρίσεις του ή μορφασμοί του είναι δυνατόν να αναπτύξουν συμπλέγματα κατωτερότητας ή ενοχής, ενώ ένα μειδιάματά του ή μια απλή επιδοκιμασία του τονώνουν την αυτοπεποίθηση και την αισιοδοξία του παιδιού και κατ' επέκταση η ομαλή ανάπτυξη των παιδιών είναι θετικότερη. Αν όμως ο ίδιος δεν έχει ενδιαφέρον για το επάγγελμά του, δεν έχει αγαθές σχέσεις και δε συνεργάζεται με τους γονείς, δεν αισθάνεται στοργική αγάπη για τους μαθητές του, δεν τους κατανοεί και δεν τους βοηθά, περιορίζεται στη μετάδοση ξηρών γνώσεων και δεν τον απασχολούν τα προβλήματα προσαρμογής και ψυχικής υγείας των μαθητών του, είναι αυστηρός, απλησίαστος, μεροληπτικός, ασυνεπής, ευερέθιστος και ασταθής, αν γενικά δε συγκεντρώνει τα προσόντα του καλού δασκάλου, η συμβολή του στην ομαλή ανάπτυξη των παιδιών είναι αρνητική (Δ. Σάκκας, 1977).

8.3.3 Το απρόσφορο πρόγραμμα μαθημάτων και οι ακατάλληλες μέθοδοι διδασκαλίας

Συναισθηματικές εντάσεις προκαλούνται και από το απρόσφορο για τα παιδιά πρόγραμμα μαθημάτων και τις ακατάλληλες μεθόδους διδασκαλίας. Διδασκαλία χωρίς εποπτικότητα, βιωματικότητα και αυτενέργεια δεν καλλιεργεί το πνεύμα, δεν αναπτύσσει την προσωπικότητα, δεν προκαλεί ευχάριστα βιώματα στους μαθητές, αλλά εντάσεις και απογοητεύσεις (Δ. Σάκκας, 1977).

Μετά την εκτενή ανάλυση των αρνητικών πααγόντων της ομαλής προσαρμογής, θα μιλήσουμε για τους αμυντικούς μηχανισμούς, οι οποίοι αποτελούν έμεσες αντιδράσεις, όταν το άτομο δεν κατορθώσει να ξεπεράσει τα εμπόδια και να πετύχει την προσαρμογή.

8.3.4 Κοινωνικοί παράγοντες

Διάφοροι κοινωνικοί παράγοντες, όπως η ανεργία, η μετανάστευση ο πόλεμος κ.τ.λ., επηρεάζουν επίσης αρνητικά την εξέλιξη του παιδιού. Την ψυχική υγεία των παιδιών καταστρέφει και η κλειστή ζωή των πόλεων με τις πολύ περιορισμένες δυνατότητες για κίνηση, παιχνίδι και φυσική ζωή. (Δ. Σάκκας 1977).

9. ΑΜΥΝΤΙΚΟΙ ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΙ ΚΥΡΙΟΤΕΡΟΙ ΤΡΟΠΟΙ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗΣ

Μετά το κεφάλαιο που αφορούσε τους αρνητικούς παράγοντες οι οποίοι επηρεάζουν την προσαρμογή, περνάμε στο κεφάλαιο των Αμυντικών μηχανισμών που αναπτύσσει το άτομο προκειμένου να πετύχει την προσαρμογή του. Σύμφωνα με τον Δ. Σάκκα (1977, 184) οι αμυντικοί μηχανισμοί (defense mechanisms) είναι ασυνείδητοι και μη ρεαλιστικοί τρόποι αντίδρασης με τους οποίους το εγώ επιτυγχάνει τη διέξοδο από τις δυσκολίες και τον περιορισμό της έντασης.

Σύμφωνα με την άποψη του Ι. Δ. Ιωαννίδη (1996) οι τρόποι αυτοί είναι περισσότερο γνωστοί σαν αμυντικοί μηχανισμοί. Τους μηχανισμούς αυτούς τους χρησιμοποιούμε μέχρι ένα βαθμό όλοι μας είτε για να αντιμετωπίσουμε μια δυσάρεστη πραγματικότητα είτε για να μην την αποφύγουμε. Κύριο χαρακτηριστικό τους είναι η διάθεση προστασίας της ακεραιότητας του εγώ του ατόμου. Συνήθως λειτουργούν ασυνείδητα είτε μειωμένα ατομικά είτε κατά ομάδες. Κοινό γνώρισμα των μηχανισμών είναι η αυταπάτη και η παραμόρφωση της πραγματικότητας (Ι. Δ. Ιωαννίδη 1996, 67).

Το εγώ έχει δύσκολο έργο. Βρίσκεται ανάμεσα σε τρεις αντίθετες δυνάμεις, στο αυτό, στο υπερεγώ και στην πραγματικότητα, και προσπαθεί να εναρμονίσει τις μεταξύ τους αντιθέσεις και να εξασφαλίσει έτσι την ισορροπία, που είναι τόσο απαραίτητη για τη ψυχική υγεία. Συχνά όμως ορθώνονται δύσκολα εμπόδια, τα οποία το εγώ δεν κατορθώνει να ξεπεράσει. Τότε η ψυχική υγεία κινδυνεύει. Το εγώ βρίσκεται σε πολύ δύσκολη θέση. Και επειδή δεν μπορεί να αντιμετωπίσει την κατάσταση κατά τρόπο ευθύ και ρεαλιστικό, καταφεύγει σε πλάγιους τρόπους αντίδρασης, στους λεγόμενους αμυντικούς μηχανισμούς. Ο Δ. Σάκκας (1977) μιλάει στο βιβλίο του για τους μηχανισμούς αυτούς τους οποίους μελέτησε συστηματικά πρώτος ο Φρόυντ, και έπειτα η θυγατέρα του Άννα, που έγραψε και ιδιαίτερο σύγγραμμα γι' αυτούς, με τον τίτλο "Το εγώ και οι αμυντικοί μηχανισμοί" και τέλος οι Νεοφρουδικοί. Ο όρος είναι πολύ εκφραστικός. Με τους μηχανισμούς αυτούς το εγώ α μ ύ ν ε τ α ι εναντίον των κινδύνων, που απειλούν την ψυχική υγεία. Σωματικά ή πνευματικά μειονεκτήματα και εσφαλμένη αγωγή π.χ. είναι δυνατόν να οδηγήσουν στην ανάπτυξη συμπλέγματος κατωτερότητας, που αποτελεί σοβαρό κίνδυνο για την ψυχική ισορροπία. Γι' αυτό το εγώ αναγκάζεται να αναπτύξει αμυντικό μηχανισμό κατά του κινδύνου. Είναι δυνατόν το άτομο να καταβάλλει

μεγαλύτερη προσπάθεια εκεί που υστερεί, για να υπερκάμψει τα εμπόδια ή να αναπτύξει δραστηριότητα σε περιοχές στις οποίες μπορεί να επιτύχει και να αντισταθμίσει έτσι τις αποτυχίες του ή να παρουσιάσει επιθετική συμπεριφορά εναντίον μικροτέρων ή αδυνατοτέρων ή να επιζητήσει την ικανοποίηση σε φανταστικές επιτυχίες (Δ. Σάκκας, 1977).

Οι ανήλικοι καταφεύγουν περισσότερο από τους ενήλικους στους αμυντικούς μηχανισμούς, γιατί συναντούν πολλά εμπόδια που δεν μπορούν να τα ξεπεράσουν. Επειδή μάλιστα η προσωπικότητά τους είναι ακόμα αδιαμόρφωτη, πολλοί από τους μηχανισμούς αυτούς εντάσσονται στη δομή της και αποβαίνουν μόνιμα χαρακτηριστικά της. Γι' αυτό οι αμυντικοί μηχανισμοί παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την αγωγή. Η σπουδή τους συντελεί στην κατανόηση της συμπεριφοράς των παιδιών, στη σωστή αντιμετώπιση των προβλημάτων που παρουσιάζονται και στη πρόληψη ανωμαλιών της προσωπικότητας (Δ. Σάκκας 1977).

«Με βάση τον τρόπο αντίδρασης οι αμυντικοί μηχανισμοί ταξινομούνται στις ακόλουθες τρεις ομάδες: 1) *Μηχανισμοί υπεράσπισης*. Κοινό γνώρισμα των μηχανισμών της κατηγορίας αυτής είναι η προσπάθεια του ανθρώπου να υπερασπίσει και να "σώσει" τον εαυτό του χωρίς υποχρεώσεις. 2) *Μηχανισμοί υποχώρησης ή διαφυγής*. Το άτομο μετριάζει την ένταση του αποσυρόμενο και αποφεύγοντας να αντιμετωπίσει τις δυσκολίες. 3) *Μηχανισμός απώθησης*. Το άτομο καταστέλλει την έντασή του με την απώθηση στο ασυνείδητο δυσάρεστων σκέψεων και εμπειριών» (Δ. Σάκκας, 1977, 184).

9.1 Μηχανισμοί υπεράσπισης

9.1.1 Εγωισμός

Ξεκινώντας με την πρώτη ομάδα των αμυντικών μηχανισμών μετά από κριτική θεώρηση, αναφέρουμε σύμφωνα με τον Δ. Ν. Σάκκα (1977, 186) την έννοια: "Εγωισμός είναι τρόπος προσαρμογής κατά τον οποίο επιδιώκεται η προσέκλυση της προσοχής των άλλων με την προβολή του εαυτού".

Ο εγωιστής τοποθετεί τον εαυτό του πάνω από τους άλλους, προβάλλει τις ικανότητες και τις επιτυχίες του, θέλει οι άλλοι να ασχολούνται με αυτόν, να τον περιποιούνται, να τον προσέχουν, να τον ακούουν. Ο άξων περιστροφής είναι ο εαυτός του. Όπως χαρακτηριστικά λέει ο Λασκαράτος στο βιβλίο του Δ. Σάκκα

(1977) (Ιδού ο άνθρωπος), «ο περιαυτολόγος είναι άλλος Νάρκισσος. Γεμάτος και τούτος από τον εαυτό του, δια κάθε τι που να αποβλέπει τον εαυτό του, δε άλλον παρά τον εαυτό του και μόνο τον εαυτό του. Μιλεί πάντα δια τον εαυτό του, δια κάθε τι που να αποβλέπει τον εαυτό του, και υποφέρει ανυπομόνως ομιλίες εις τες οποίες να μην μπαίνει ο εαυτός του. Κατά βάθος αισθάνεται αδύνατος, προβάλλει τον εαυτό του, για να μη μείνει στην αφάνεια, για να 'ρθει στο προσκήνιο και να αναγκάσει τους άλλους να ασχοληθούν με αυτόν. Γι' αυτό γενικά δεν είναι εγωιστές όσοι έχουν πνευματική πληρότητα, αλλά όσοι είναι ασήμαντοι» (Δ. Σάκκας 1977, 186).

Ο εγωισμός των παιδιών. Ο εγωισμός του παιδιού είναι περισσότερο έκδηλος κατά την ηλικία των 4-6 ετών. Κατά το στάδιο αυτό το παιδί μιλάει για τον εαυτό του και θέλει και οι άλλοι να το τοποθετούν στο κέντρο του ενδιαφέροντός τους. Αυτή η συμπεριφορά είναι φυσιολογική και υποχωρεί μετά το 6^ο έτος. Και σ' αυτή την ηλικία όμως ο εγωισμός διαφέρει από παιδί σε παιδί ανάλογα με την αγωγή τους.

Εσφαλμένη αγωγή που συντελεί στην ανάπτυξη του εγωισμού. Ο εγωισμός αναπτύσσεται εξαιτίας της οικογενειακής ανατροφής. Σφαλεροί τρόποι αγωγής, που αναπτύσσουν τον εγωισμό των παιδιών, είναι: ο άκαιρος έπαινος και μάλιστα για ασήμαντες ή ανύπαρκτες ικανότητες και επιτυχίες, η διακριτική μεταχείριση, η συνέχεια των περιποιήσεων που γίνονται στα νήπια, το παραχάιδευμα. Περισσότερο κινδυνεύουν να αναπτύξουν εγωισμό παιδιά προικισμένα με ανώτερη ευφυΐα και ικανότητες. Τον εγωισμό και την αντικοινωνική συμπεριφορά αναπτύσσει και το ανταγωνιστικό σχολικό κλίμα.

Η καταπολέμηση του εγωισμού. Να αποφεύγεται η αγωγή που ευνοεί την ανάπτυξη του εγωισμού. Στην προσχολική περίοδο η ορθότερη αγωγή στις εγωιστικές εκδηλώσεις είναι η σκόπιμη αδιαφορία. Στο σπίτι ο εγωισμός δεν αναπτύσσεται, όταν δεν υπερπροστατεύουμε το παιδί και δεν το επαινούμε χωρίς να το αξίζει. Στο σχολείο καταπολεμάμε τον εγωισμό με την ήρεμη και αντικειμενική μεταχείριση του παιδιού και την ανάπτυξη της συνεργατικότητας. Ο εγωισμός εξαφανίζεται, όταν το άτομο πεισθεί ότι δεν είναι τόσο ωραίο να υπηρετεί τον εαυτό του, όσο να υπηρετεί τους άλλους. Και υπηρετεί τους άλλους, όταν τους υπολογίζει, τους κατανοεί, συνεργάζεται μαζί τους και τους βοηθά. (Δ. Σάκκας 1977).

9.1.2 Επιθετικότητα

Συνεχίζοντας με τον δεύτερο αμυντικό μηχανισμό στην κατηγορία των μηχανισμών υπεράσπισης, σύμφωνα με τον Δ. Σάκκα (1977, 188) έννοια: “Επιθετικότητα είναι μορφή προσαρμογής κατά την οποία το άτομο επιχειρεί να επιτύχει τους σκοπούς του και να ικανοποιήσει τις ανάγκες του επιτιθέμενο”.

Η επίθεση είναι δυνατόν να είναι πρακτική ή λεκτική. Η χειροδικία, ο βασανισμός Ζώων, η καταστροφή αντικειμένων είναι επίθεση πρακτική, η ειρωνεία, οι προσβλητικές εκφράσεις, η αυστηρή κριτική κ.τ.λ. είναι επίθεση λεκτική. Η επιθετικότητα συχνά συνοδεύεται και με έντονες συναισθηματικές καταστάσεις ιδιαίτερα με θυμό ή οργή.

Που οφείλεται η επιθετικότητα και πως καταπολεμάτε. Ακόμα και αν δεχτούμε ότι υπάρχει έμφυτη τάση για επίθεση, από την αγωγή εξαρτάται η κατεύθυνσή της σε κοινωνικά επιτρεπόμενες δραστηριότητες και ή με αυτό τον τρόπο εκτόνωσή της. Τα αίτια που συμβάλλουν στην ανάπτυξη του εγωισμού συμβάλλουν και στην ανάπτυξη της επιθετικότητας και οι τρόποι καταπολέμησης του εγωισμού είναι τρόποι καταπολέμησης και της επιθετικότητας. Προέχει να αναπτύσσεται το πνεύμα συνεργασίας με τους άλλους και η αγάπη για το συνάνθρωπο. Συνήθως η επιθετικότητα οφείλεται σε σύμπλεγμα κατωτερότητας ή ανωτερότητας και για την καταπολέμηση της είναι ανάγκη να καταπολεμούνται τα συμπλέγματα που την προκαλούν (Δ. Σάκκας 1977, 188-189).

9.1.3 Αντιστάθμιση ή Αποζημίωση

Αντιστάθμιση: (compensation) “είναι μηχανισμός προσαρμογής κατά τον οποίο αδυναμίες ή αποτυχίες αναπληρώνονται με την ανάπτυξη δραστηριότητας σε τομείς όπου το άτομο μπορεί να επιτύχει ή να παρουσιάσει επιθυμητά (Δ. Σάκκας, 1977, 189) χαρακτηριστικά”. Ο μαθητής π.χ. που αποτυγχάνει στα μαθήματα του είναι δυνατόν να αναπληρώνει την αποτυχία με την επίδοση του στον αθλητισμό και η μαθήτρια που είναι αδύνατη στα μαθήματα είναι δυνατόν να αναπληρώνει αυτή την έλλειψη με το ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την εμφάνιση της ή με την επίδοση της στο κέντημα, στο τραγούδι ή σε άλλες δραστηριότητες, τις οποίες σημειώνει επιτυχία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αντιστάθμισης παρέχει ο Λυσίας στον “Υπέρ του αδυνάτου” λόγου του (παρ. 3), στον οποίο ο αδύνατος (ανάπηρος) υποστηρίζει

ότι αναπληρώνει τη σωματική αναπηρία (ιάται τα του σώματος δυστυχήματα) με την επίδοση του σε ωραία έργα (τοίς της ψυχής επιτηδεύμασιν) (Δ. Σάκκας, 1977).

Με τις πράξεις αυτές το άτομο αισθάνεται αποζημιωμένο. Καμιά φορά παίρνουμε αποζημίωση κι από τα άψυχα. Ένα παιδί χτυπά σ' ένα σκαλοπάτι και αυθόρμητα αρχίζει να το κλωτσά, σα να ήταν δυνατό να το κάνει να πονέσει. Συνήθως η αποζημίωση μέσω των άψυχων είναι έκφραση ανώριμου τρόπου αντιμετώπισης της δυσάρεστης κατάστασης και αποτελεί περισσότερο γνώρισμα παιδιών της προσχολικής ηλικίας. Ένα προσωπικό μας ελάττωμα προσπαθούμε να το κρύψουμε ή να το εξασθενίσουμε με την ανάπτυξη κάποιου προτερήματος. Η πραγματικότητα δεν αποφεύγεται, απλώς αντιμετωπίζεται έμμεσα. Χτυπά κανείς την πόρτα της και ενώ την βρίσκει κλειστή, γίνεται δεκτός, από μία άλλη (Δ. Σάκκας, 1977).

Οι καταστάσεις αποτυχίας είναι δυνατόν να είναι και φανταστικές, δηλαδή χωρίς να ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα. Ένας έφηβος νομίζει ότι είναι άσχημος, ενώ στην πραγματικότητα δεν είναι. Παραμένει ωστόσο το γεγονός ότι ο ίδιος προσπαθεί να τονίσει άλλα θετικά στοιχεία της προσωπικότητάς του, την προθυμία του π.χ. να βοηθά τους συμμαθητές του, ώστε να εξουδετερώνει την άσχημη εντύπωση από το παρουσιαστικό του και να κερδίζει τη φιλία τους. (Ι.Δ. Ιωαννίδης, 1996) και (Χ. Χριστοφίδης, 1991).

Σύμφωνα με τον Δ. Σάκκα (1977) και Χ. Χριστοφίδη (1991) υπάρχουν δύο είδη αντιστάθμισης:

α) Αντικατάσταση ενός σκοπού με άλλο, όταν το άτομο δεν μπορεί να πραγματοποιήσει τον πρώτο. Σ' αυτή την περίπτωση μια ανάγκη περιορίζεται ή περιέρχεται στο υποσυνείδητο και μια άλλη παίρνει τη θέση της. Στα προηγούμενα παραδείγματα του μαθητή και της μαθήτριας αναπτύσσονται νέες ανάγκες, που κατευθύνουν την ενέργεια σε νέους σκοπούς.

Αντιστάθμιση σκοπού παρουσιάζουν και τα άτομα που αφού στη ζωή τους δεν κατόρθωσαν να ικανοποιήσουν ορισμένες επιθυμίες τους θέλουν να τις δουν να εκπληρώνονται από πρόσωπα με τα οποία ταυτίζονται τον εαυτό τους. Έτσι γονείς που δεν κατόρθωσαν οι ίδιοι να σπουδάσουν ή να πρωτεύσουν κάνουν μεγάλα σχέδια για τα παιδιά τους και μητέρες που δεν παντρεύτηκαν συζύγους της επιθυμίας τους αγωνίζονται να εξασφαλίσουν τέτοιους για τις θυγατέρες τους. Είναι συγκινητικές οι επιθυμίες αυτού του είδους. Δεν πρέπει όμως να υπερβαίνουν το μέτρο, γιατί δημιουργούν προβλήματα. Αν οι γονείς π.χ. απαιτούν από τα παιδιά

τους να αριστεύουν, χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τους τις ικανότητες και τις κλίσεις τους, είναι πολύ πιθανόν να τους προκαλούν εντάσεις, απογοητεύσεις, συναισθήματα κατωτερότητας κτλ. Είναι ωραία επιδίωξη η υψηλή απόδοση και η ευδοκίμηση, πολύ προτιμότερη όμως είναι η ψυχική υγεία, που δεν πρέπει να καταστρέφεται με κανένα αντάλλαγμα.

β) Αντικατάσταση των τρόπων ικανοποίησης μιας ανάγκης με άλλους, όταν οι πρώτοι δεν είναι αποτελεσματικοί. Ο τμηματάρχης π.χ. μιας υπηρεσίας, που επικρίνεται από το διευθυντή του, επειδή δεν μπορεί να αντιδράσει ευθέως, είναι δυνατόν να ξεσπάσει στους κατωτέρους του ή στα παιδιά ή να φιλονικήσει με άλλα πρόσωπα. Επίσης μια γυναίκα που δεν έχει δικά της παιδιά είναι δυνατόν να επιζητήσει να προσφέρει τις υπηρεσίες της σε παιδικό σταθμό, ορφανοτροφείο ή σχολείο. Σ' αυτές τις περιπτώσεις η ανάγκη παραμένει η ίδια, αλλάζουν μόνο οι τρόποι ικανοποίησής της.

Είναι δυνατόν ακόμα να έχουμε αντιστάθμιση ως επακόλουθο απώθησης δυσάρεστων βιωμάτων και να μην το υποπτευόμαστε. Γνωρίζει π.χ. ένας στην παιδική του ηλικία την εκμετάλλευση, την έλλειψη πρόνοιας για τους φτωχούς και τους αδύνατους. Κάποτε μετά από σκληρό αγώνα επιτυγχάνει, γίνεται επιχειρηματίας, αποκτά μεγάλη περιουσία. Και όμως τα παιδικά βιώματά του είναι δυνατόν να του έχουν αφήσει βαθιά τραύματα. Μίσησε και την κοινωνία και τους ανθρώπους που τον αδίκησαν. Επειδή όμως ούτε την κοινωνία ούτε αυτούς που του φέρθηκαν άσχημα μπορεί να εκδικηθεί, είναι δυνατόν ασυνείδητα να εκδηλώνει το μίσος του εκμεταλλευόμενος τους άλλους ή μεταχειριζόμενος αυτούς με σκληρότητα. Συμπεριφέρεται και αυτός όπως κατά την παιδική του ηλικία του συμπεριφέρθηκαν η κοινωνία, οι πλούσιοι και οι ισχυροί. Το ίδιο είναι δυνατόν να συμβαίνει και με άτομα που είχαν αυστηρούς γονείς ή δασκάλους. Είναι δυνατόν και αυτά να παρουσιάζουν σκληρότητα προς τα πρόσωπα του σπιτιού τους ή και άλλα αδύνατα άτομα, σαν να θέλουν κατά ένα έμμεσο τρόπο να τιμωρήσουν τους γονείς ή τους δασκάλους τους για τη σκληρή συμπεριφορά τους (Χ. Χριστοφίδης, 1991) και (Δ. Σάκκας, 1977).

Α ξ ί α τ η ς α ν τ ι σ τ ά θ μ ι σ η ς. Η αντιστάθμιση δε λύνει τα προβλήματα, απλώς τα παραμερίζει. Γενικά είναι ωφέλιμη. Τα άτομα που κατορθώνουν να αντισταθούν και να εκτονώνουν τις εντάσεις τους διαφυλάσσουν την ψυχική τους υγεία. Αρκεί μόνο αυτή η διαφύλαξη να μη γίνεται σε βάρος των άλλων ανθρώπων. Βοήθεια χρειάζονται τα άτομα που δεν μπορούν να αλλάξουν σκοπούς και να αναπτύξουν νέους τρόπους δράσης, για να αντισταθμίσουν τις ελλείψεις τους. Στο

σχολείο πρέπει να συγκεντρώνουν την προσοχή και την κατανόηση του δασκάλου εκείνα τα παιδιά που δεν κατορθώνουν να βρουν δρόμο προς την επιτυχία και να βγουν από τις δυσκολίες (Δ. Σάκκας, 1977).

9.1.4 Υπεραναπλήρωση ή Υπερ-αποζημίωση

Υπεραναπλήρωση: (overcompensation) είναι αμυντικός μηχανισμός συγγενής με την αντιστάθμιση. Μ' αυτήν το άτομο προσαρμόζεται καταπολεμώντας τα ελαττώματα του και επιτυγχάνοντας εκεί που υστερεί. Δε στρέφει τη δραστηριότητα του σε άλλες περιοχές, όπως με την αντιστάθμιση, αλλά καταπολεμά τα ίδια τα μειονεκτήματα του (Δ. Σάκκας 1977). Πολύ γνωστά ιστορικά παραδείγματα υπεραναπλήρωσης είναι ο Δημοσθένης, που με την επιμονή του κατόρθωσε να κατανικήσει την τραυλότητα του και να αναδειχτεί μεγάλος ρήτορας, ο Μπετόβεν, που ενώ ήταν κουφός, έγινε μεγάλος μουσουργός, ο Ναπολέων, που ενώ ήταν κοντός, έγινε φημισμένος στρατηλάτης κ.α. Αλλά και ανάμεσα στους κοινούς ανθρώπους συναντάμε συχνά την υπεραναπλήρωση. Υπάρχουν π.χ. ζωγράφοι χωρίς χέρια, που χειρίζονται το πινέλο με το στόμα ή ακόμα και με τα δάχτυλα των ποδιών με μεγάλη επιτυχία (Δ. Σάκκας, 1977).

Η υπεραποζημίωση σαν μηχανισμός συμβάλλει κατά πολύ στην επιτυχία και στην εξέλιξη του ατόμου – όταν φυσικά είναι να χρησιμοποιηθούν θεμιτά μέσα. Ένας φτωχός που προσπαθεί και δουλεύει πολύ κι αποκτά περισσότερα απ' όσα του χρειάζονται. Ένας αγράμματος προσπαθεί τόσο ώστε η πρόοδος του στα γράμματα να αποτελέσει παράδειγμα προς μίμηση. Η Χέλεν Κέλερ για παράδειγμα, αν και τυφλή και κουφάλαλη, κατόρθωσε να κάνει πανεπιστημιακές σπουδές, να γράψει βιβλία και γενικά να κατορθώσει πολλά περισσότερα από τα κανονικά άτομα. Η υπεραποζημίωση ωστόσο είναι σε περιπτώσεις επιζήμια.

Προκειμένου να καλύψει κανείς ένα ελάττωμα του είναι δυνατό να ταπεινώσει τον εαυτό του σε σημείο ώστε να γίνει περιγέλος στους άλλους. Ακόμα, μη έχοντας άλλη ικανοποίηση, είναι δυνατόν, να το ρίξει στο φαγητό μέχρι του σημείου να γίνει κοιλιόδουλος και ακαλαίσθητα παχύς. Άλλοι χωρίς να 'χουν δικές τους επιτεύξεις στη ζωή αντλούν ικανοποίηση από τα κλέη των προγόνων τους, από το κουτσομπολιό, τον διασυρμό και κατέβασμα των άλλων στα δικά τους επίπεδα. Σε σοβαρότερες περιπτώσεις, είναι δυνατό να προβεί κανείς σε απαράδεκτες ενέργειες, αντικοινωνικές πράξεις, προκειμένου να αποσπάσει την προσοχή. Έτσι, εκκεντρικότητες, διαστροφές, ναρκωτικά κλπ. είναι δυνατόν να οφείλονται στο μηχανισμό της υπεραποζημίωσης (Χ. Χριστοφίδης, 1991).

9.1.5 Αυτοϋποτίμηση

Αντίθετη προς την προηγούμενη μορφή προσαρμογής είναι: ή “αυτοϋποτίμηση ή ταπεινολογία (self – gerudiation) κατά την οποία το άτομο προσπαθεί να προσελκύσει την προσοχή και να επιτύχει και να επιτύχει την συμπάθεια των άλλων προβάλλοντας υπαρκτά ή ανύπαρκτα μειονεκτήματα του” (Δ. Σάκκας 1977, 192). Έτσι π.χ. μια νέα είναι δυνατόν να λέει ότι δεν είναι ωραία, για να της πουν οι άλλοι “είσαι πολύ ωραία” ή να λέει ότι το χτένισμα της δεν της ταιριάζει για να της πουν οι άλλοι “αντίθετα σου ταιριάζει πολύ”. Το πρόσωπο που υποτιμά τον εαυτό του αισθάνεται ικανοποίηση, όταν οι άλλοι δε συμφωνούν με τη γνώμη του, και δυσαρέσκεια, όταν συμφωνούν (Δ. Σάκκα 1977, 192).

Δεν πρέπει να τοποθετούμε τον εαυτό μας ούτε πιο πάνω, πιο κάτω απ’ ότι πραγματικά αξίζει, γιατί η πιο πάνω τοποθέτηση μας οδηγεί προς την οίηση, την έπαρση, την υπερηφάνεια, τον αυτοέπαινο, τη ματαιοδοξία την αλαζονεία, ενώ η πιο κάτω τοποθέτηση μας οδηγεί προς τη δεξιά, την ατολμία, το φόβο, τη ζηλοτυπία, τη μικροψυχία, το φθόνο και το συναίσθημα της κατωτερότητας. Η κακώς νοούμενη ταπεινοφροσύνη με την οποία υποβιβάζεται ο εαυτός μας και κρίνεται κατώτερος, από την πραγματική του αξία, δεν είναι αρετή. Αρετή είναι η αυτογνωσία, η γνώση δηλαδή και η ορθή τοποθέτηση του εαυτού μας, που επιτυγχάνεται με ένα γνήσιο και ειλικρινή διάλογο μαζί του. Ο τίμιος και αληθινός διάλογος με τον εαυτό μας οδηγεί στην ανακάλυψη των πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων και το ορθό αυτό συναίσθημα, που αποτελεί τη βάση για τη διαμόρφωση της προσωπικότητάς μας (Β. Χαραλαμπόπουλος, 1987).

Τέλος θα λέγαμε ότι η αυτοϋποτίμηση αποτελεί έκφραση ανάγκης για προβολή και αναγνώριση. Όταν ξεπεράσει το μέτρο, είναι δυνατόν να μεταβληθεί σε σύμπλεγμα. Υπάρχουν π.χ. άτομα, που μιλάνε συχνά για “τον αμαρτωλό εαυτό” τους. Αυτά τα άτομα έχουν κατακλυστεί από το υπερεγώ και πάσχουν από σύμπλεγμα ενοχής. (Δ. Σάκκας, 1977).

9.1.6 Ταύτιση

Ταύτιση: «(identification) είναι αμυντικός μηχανισμός κατά τον οποίο το άτομο μετριάξει ή εξαλείφει την ένταση και “σώζει” την ψυχική του υγεία ταυτιγόμενο με πρόσωπα ή αντικείμενα που κατά κανόνα θεωρεί ιδανικά και θαυμάζει. Λέμε κατά κανόνα, γιατί όπως θα δούμε, υπάρχουν και περιπτώσεις ταύτισης με πρόσωπα που δεν θεωρούνται ιδανικά ακόμη και με πρόσωπα μισητά». (Δ. Σάκκας 1977, 192).

Η ταύτιση βρίσκεται σε κάποια σχέση με την εισβολή μόνο ως προς το θέμα της αποδοχής. Κατά την ταύτιση επίσης αποδεχόμαστε κατ' αρχήν ένα άτομο, μια κατάσταση ή μια ομάδα και ύστερα προσπαθούμε ασυνείδητα να μοιάσουμε σ' αυτά, να γίνουμε ένα και το αυτό μαζί τους. Κατά κάποιο τρόπο, τα άτομα αυτά είναι προέκταση του εαυτού μας ή ο εαυτός μας είναι προέκταση δική τους. Το άτομο ταυτίζεται με τα επιτεύγματα του πατέρα του, το μέγεθος ή το ύψος του σπιτιού του, την αξία του αυτοκινήτου του, την παράδοση της οικογένειάς του. Ακόμα πιο πέρα, ταυτίζεται με το γόητρό της ιδιαίτερης πατρίδας τους, της ομάδας του, του συλλόγου του, του σχολείου του (Ι.Δ. Ιωαννίδης, 1996).

Η ταύτιση δεν είναι απλή μίμηση. Είναι μια βαθύτερη συνειδητή ή ασυνείδητη διάθεση να είναι κανείς μέρος ενός προτύπου. Το παιδί και ο νέος, που ταυτίζεται με ένα ορισμένο πρότυπο, αποδέχεται τις ιδέες και τους τρόπους συμπεριφοράς του προτύπου και διαμορφώνει χαρακτήρα ανάλογο με το χαρακτήρα και τις ιδιότητες του προτύπου. Η ταύτιση είναι πολύμορφος μηχανισμός άμυνας (Β. Χαραλαμπόπουλος, 1987). Ακολουθεί αναλυτική παρουσίαση των μορφών ταύτισης σύμφωνα με τους Δ. Σάκκα (1977) και Χ. Χριστοφίδη (1991) που πιστεύουν ότι:

α) Το άτομο ταυτίζεται με πρόσωπα που θεωρεί ιδανικά, γιατί κατά τη γνώμη του έχουν σπάνιες αρετές και επιτυγχάνουν αξιόλογους σκοπούς. Τα παιδιά π.χ. ταυτίζονται με τους γονείς τους και μάλιστα ο γιος με τον πατέρα και η κόρη με τη μάνα, γιατί οι γονείς είναι γι' αυτά πρόσωπα σπουδαία και πολύ ικανά, αφού επιτυγχάνουν σκοπούς, που τα ίδια δεν μπορούν να επιτύχουν. Και οι γονείς ταυτίζονται με τα παιδιά τους και δοκιμάζουν ικανοποιήσεις από τα προτερήματα ή τις επιτυχίες τους, σαν να έχουν οι ίδιοι τα προτερήματα ή να επιτυγχάνουν οι ίδιοι, και απογοητεύσεις από τα μειονεκτήματα και τις αποτυχίες τους, σαν μειονεκτούν ή να αποτυγχάνουν οι ίδιοι. Εκτός από τους γονείς, οι άνθρωποι και μάλιστα οι νέοι ταυτίζονται και με άλλα πρόσωπα, με δασκάλους, πολιτικούς ηγέτες, δημοφιλείς καλλιτέχνες, διάσημους παίκτες του ποδοσφαίρου κ.α. Το άτομο συνήθως εξομοιώνεται με το πρόσωπο οποίο ταυτίζεται μόνο ως προς ορισμένα χαρακτηριστικά. Ο γιος π.χ. είναι δυνατόν να ταυτιστεί με τον πατέρα του ως προς ορισμένες ηθικές και κοινωνικές αρχές, αλλά όχι ως προς τις ασχολίες του κατά τον ελεύθερο χρόνο.

β) Το άτομο ταυτίζεται με άψυχα αντικείμενα ή ιδέες, όπως π.χ. με την οικογένεια, το σχολείο, την πατρίδα, το επάγγελμα κτλ. Όταν ο άνθρωπος λέει "η πατρίδα μου", ταυτίζεται με την πατρίδα του, χαιρείται όταν αυτή ευτυχεί και λυπάται

όταν δυστυχεί, και όταν λέει “η ομάδα μου”, ταυτίζει τον εαυτό του με την ποδοσφαιρική ομάδα της προτίμησής του. Μερικές φορές η ταύτιση είναι τόσο έντονη, ώστε ορισμένα άτομα στην ερώτηση σε ποια ομάδα ανήκουν απαντούν: “είμαι Παναθηναϊκός”, “είμαι Ολυμπιακός”, δηλαδή θεωρούν την ομάδα της προτίμησής τους και τον εαυτό τους ένα και το αυτό. Πολλοί που στη ζωή τους δεν έχουν να παρουσιάσουν κάτι το σημαντικό προβάλλουν τον εαυτό τους μέσω αντικειμένων που για τους άλλους δεν έχουν ιδιαίτερη σημασία. Είναι δυνατόν π.χ. ένας να καυχιέται για το αυτοκίνητό του ή μια κυρία για το πολύτιμο φόρεμά της. Το αυτοκίνητο και το ένδυμα αποτελούν μέσα προβολής των ανθρώπων αυτών και απαλλαγής τους από την ένταση, που δημιουργεί η έλλειψη ικανοτήτων και η ασημότητά τους.

γ) Η ταύτιση δεν οφείλεται πάντοτε σε θαυμασμό προς τέλεια πρόσωπα τέλεια πρόσωπα ή αντικείμενα. Τα παραμελημένα παιδιά π.χ. δε θεωρούν τους γονείς τους ως ιδανικούς. Συμπεριφέρονται όμως κατά τις επιθυμίες τους από την ανάγκη να προσελκύουν το ενδιαφέρον τους. Ταύτιση παρατηρείται ακόμη και προς πολύ μισητά πρόσωπα, σε άτομα που μετά από σκληρές δοκιμασίες και συστηματική πλύση εγκεφάλου έχουν απολέσει την προσωπικότητά τους. Έτσι πολιτικοί κρατούμενοι είναι δυνατόν να μεταβληθούν σε πληροφοριοδότες αυτών που τους κρατούν και να προδίδουν τους ομοϊδεάτες τους. Στα στρατόπεδα κρατουμένων του Ναζισμού παρατηρήθηκαν περιπτώσεις κατά τις οποίες κρατούνται συνεργαζόμενοι με τους εχθρούς έδειχναν σκληρότητα προς τους συκρατούμενους τους, που μερικές φορές υπερέβαινε τη σκληρότητα των Ναζιατών (Δ. Σάκκας, 1977) και (Χ. Χριστοφίδης, 1991).

Το φαινόμενο της ταύτισης έχει ιδιαίτερη σημασία για την αγωγή των παιδιών. Οι γονείς και οι δάσκαλοι αλλά και άλλα πρόσωπα, που το παιδί θαυμάζει, ασκούν μεγάλη επίδραση στην ανάπτυξη και στη διαμόρφωση της προσωπικότητάς του. Ταυτιζόμενο με αυτά το παιδί αποδέχεται τις ιδέες και τους τρόπους συμπεριφοράς τους και διαμορφώνει χαρακτήρα ανάλογο με το χαρακτήρα ή τις ιδιότητες των προτύπων του. Γι’ αυτό είναι ανάγκη τα πρότυπα του παιδιού και του εφήβου να είναι άριστα, τα πρόσωπα της ταύτισης να έχουν αρετή, τα αντικείμενα να είναι αξιόλογα, οι ιδέες να είναι υψηλές. (Δ. Σάκκας, 1977).

Η ταύτιση σαν μηχανισμός παίζει ένα πολύ σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού. Αν ταυτιστεί προς κακά πρόσωπα, ζημιώνεται, ανάλογα με τη φύση του προτύπου. Συνήθως ταυτιζόμαστε με πρόσωπο ή κατάσταση η οποία κινεί το θαυμασμό μας. Γενικά ταυτιζόμαστε με εκείνους με τους

οποίους έχουμε κάτι κοινό. Δεν ταυτίζεται κανείς με τον οποίο δεν μοιάζει π.χ. ένας αθλητής μ' έναν ποιητή. Επίσης ταυτίζεται κανείς με πρόσωπα τα οποία έχουν χαρακτηριστικά που ο ίδιος στερείται. Έτσι η ταύτιση είναι ιδιαίτερα σημαντική για την διαπαιδαγώγηση των παιδιών, χρειάζεται προσοχή από μέρους των γονέων και δασκάλων να αποτελούν οι ίδιοι σωστά πρότυπα και να κατευθύνουν τα παιδιά επίσης προς καλά πρότυπα (βιβλία, έργα, ιδεώδη) (Ι.Δ. Ιωαννίδη, 1996).

Η ταύτιση δεν είναι απλή μίμηση η οποία αποτελεί μια συνειδητή περισσότερο αντιγραφική αυτών που συμβαίνουν αλλά κάτι περισσότερο. Είναι κατά βάση μια ασυνείδητη διάθεση να είναι κανείς μέρος ενός προτύπου.

Τα πρότυπα ταύτισης μπορεί να είναι και πρότυπα όχι του άμεσου περιβάλλοντος. Ωστόσο, η παρουσία του πατρικού προτύπου για το αγόρι και του μητρικού για το κορίτσι, κατά την προσχολική ηλικία, είναι ιδιαίτερη σημαντική. Οι πόλεμοι, η μετανάστευση, τα διαζύγια κτλ. δημιουργούν πολλές φορές αγεφύρωτα χάσματα στη διαμόρφωση της παιδικής προσωπικότητας εξαιτίας της μη ταύτισης με κατάλληλα γονεϊκά πρότυπα. Αλλά κι όταν βρίσκονται κοντά οι γονείς θα πρέπει να προκαλούν τον θαυμασμό παρά την απέχθεια, την αγάπη κι όχι το φόβο. Η αυστηρότητα αποτρέπει την ταύτιση (Ι.Δ. Ιωαννίδη 1996).

Η ταύτιση κατά την ψυχανάλυση βρίσκει τον κανονισμό της δρόμο με τη λύση του Οιδιποδείου Συμπλέγματος. Η ερωτική διάθεση που έχει το αγόρι προς η μητέρα και πνεύμα αντιζηλίας προς τον πατέρα, με την καλή στάση του πατέρα αλλάζει. Το αγόρι αποπλίζεται από την επιθετικότητά του προς αυτόν, εξιδανικεύεται ο ερωτισμός του προς τη μητέρα και αποδέχεται, ασυνείδητα πάντα, την αναστολή των σχεδίων του. Προς το παρόν θέλει να μοιάσει προς τον πατέρα του, ώστε, όταν μεγαλώσει, να αποκτήσει προνόμια όμοια μ' αυτόν. Υιοθετεί προοδευτικές ιδέες, στάσεις του πατέρα του και με τον καιρό αποκτά την ανεξαρτησία του. Έτσι, με την ταύτιση του αγοριού προς τον πατέρα και αντίθετα του κοριτσιού προς την μητέρα, επέρχεται η λύση του Οιδιποδείου Συμπλέγματος (προσήλωση του αγοριού προς τη μητέρα) και του Συμπλέγματος της Ηλέκτρας (προσήλωση του κοριτσιού προς τον πατέρα).

Σύμφωνα με τον Ι. Δ. Ιωαννίδη (1996) ο Άντλερ χωρίς να αποκλείει τη σημασία της ταύτισης του αγοριού προς τον πατέρα και του κοριτσιού προς τη μητέρα, δεν παραδέχεται τη σχέση ερωτισμού – επιθετικότητας, όπως την εκφράζει ο Φρόυντ.

Η μορφή αυτή της ταύτισης παρατηρείται και στους ενήλικες, όπως παρατηρεί ο Α. Καλούτσης στο βιβλίο του Ι. Δ. Ιωαννίδη (1996). Άτομα καταπιεζόμενα από την σκληρότητα των άλλων, αποκτούν το ίδιο είδος συμπεριφοράς απέναντι στους τρίτους. Αιχμάλωτοι στρατοπέδων συγκεντρώσεως, παρουσίασαν την ίδια σκληρότητα που δέχονταν, προς τους συγκρατούμενους τους. Ηπιότερης μορφής παραδείγματα μπορεί να συναντήσει κανείς στην καθημερινή ζωή. Τη σημασία του γονεϊκού προτύπου σε σχέση με τη μετανάστευση, τονίζει ο Γ. Γαλανός "...Οκτακόσιες χιλιάδες παιδιά ζουν κατά την τελευταία 15ετία χωρίς γονείς. Το ρόλο της μητέρας ή του πατέρα παίζουν η γιαγιά ή ο παππούς, οι θείοι ή τα απρόσωπα οικοτροφεία. Πρόκειται για τα παιδιά εκείνων που εργάζονται στη Γερμανία. Η απουσία των γονέων έχει για τα παιδιά αυτά τρομακτικές επιπτώσεις στην ψυχοδιανοητική τους υγεία. Το άμεσο μέλλον θα δείξει αν το υπονοούμενο ψυχικό υπόβαθρο θα οδηγήσει σε αγχώδεις υστεροειδείς και άλλες αντιδράσεις".

Είναι δυνατόν το ένα από τα δύο τρία εγκαταλειμμένα παιδιά να παρουσιάσει καλύτερη προσαρμογή, όπως είναι δυνατή κι η ταύτισή του προς κάποιο πρόσωπο ξένο προς τους γονείς του. Συνήθως το εγκαταλειμμένο παιδί αγκιστρώνεται σε ανθρώπους που του δείχνουν αγάπη, αν έχει μια τέτοια ευκαιρία. Γι' αυτό κι ο ρόλος του δασκάλου και ιδιαίτερα της νηπιαγωγού ή του νηπιαγωγού, έχει αποφασιστική σημασία για την πρόληψη ψυχικών ανωμαλιών με τη δημιουργία υγιών προτύπων ταύτισης (Ι. Δ. Ιωαννίδη, 1996)

Η ταύτιση, βέβαια, γίνεται επιζήμια, όταν ξεπερνά το φυσιολογικό όριο. Όταν δηλ. το άτομο χάνει εντελώς την προσωπική του υπόσταση και πιστεύει ότι είναι κάποιο άλλο πρόσωπο π.χ. Ιησούς, Χριστόφορος Κολόμβος, Μαίριλυν Μονρόε κτλ. (Β. Ι. Χαραλαμπόπουλος 1987, 135).

9.1.7 Προβολή

Προβολή: (projection) "είναι μηχανισμός προσαρμογής κατά τον οποίο το άτομο αποδίδει στους άλλους τις ελλείψεις του, τα αίτια των αποτυχιών του, τις σκέψεις και τις επιθυμίες του. Με αυτό τον τρόπο απαλλάσσεται από συναισθήματα κατωτερότητας ή ενοχής και γενικά από την ένταση. Βάση του μηχανισμού της προβολής είναι η δικαίωση του εαυτού με την άρνηση των ελαττωμάτων ή ελλείψεών του και με τη μείωση των άλλων" (Δ. Σάκκα 1977 195).

Η προβολή σχετίζεται με την εκλογίκευση. Το άτομο προβάλλει πάνω σε πρόσωπα, αντικείμενα ή καταστάσεις κάθε επώδυνη για τον εαυτό του και κοινωνικά απαράδεκτη ιδέα, επιθυμία, ή συναισθηματική κατάσταση. Ο

καταστημάτων π.χ. αποδίδει τις δικές του αποτυχίες στην αδεξιότητα των υπαλλήλων του. Ο δάσκαλος προβάλλει τους δικούς του αδέξιους διδακτικούς χειρισμούς στη χαμηλή νοημοσύνη των μαθητών του. Στην προβολή καταφεύγουν πιο συχνά τα παιδιά για να αποφύγουν την τιμωρία (Β. Χαραλαμπίδης, 1987).

Με βάση τα παραπάνω βλέπουμε ότι η προβολή έχει σαν χαρακτηριστικό της τη μετατόπιση των ανεπιθύμητων, ιδεών, τάσεων, κινήτρων από τον εαυτό μας στους άλλους ή ακόμα και σε άψυχα αντικείμενα. Είναι ένα είδος ασυνείδητης αποτίναξης απάρνησης κάθε μέρους του εαυτού μας που είναι κοινωνικά ή ηθικά απαράδεκτο. Αποδίδοντας τις δικές μας ανεπιθύμητες ορμές και επιθυμίες στους άλλους. Τα άτομα εκείνα τα οποία στερούνται ικανότητας για ενδοσκόπηση και αξιολόγηση του εαυτού τους, πέφτουν θύματα του μηχανισμού αυτού.

Η προβολή φυσικά σαν μηχανισμός επιτελεί τον σκοπό του που είναι η άμυνα του εγώ πλην όμως δεν θεωρείται από τους επικοδομητικούς μηχανισμούς. Το άτομο δεν συνηθίζει να αναλαμβάνει την ευθύνη των πράξεών τους και δεν έχει το θάρρος να αποδεχθεί και το άσχημο μέρος του εαυτού του, ώστε να το βελτιώσει και συνειδητά να προβεί στην εξάλειψή του.

Στις σοβαρές περιπτώσεις το άτομο πιστεύει ότι οι άλλοι συνωμοτούν εναντίον του, ότι σκοτεινές δυνάμεις του στήνουν παγίδες κτλ. Καλά είναι μέχρι ένα σημείο να ξεφορτωνόμαστε το άγχος αλλά χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή ώστε να μη φορτώνονται πάντοτε οι άλλοι ό,τι στραβό (Χ. Χριστοφίδης, 1991).

Η Άννα Φρόντ, στο βιβλίο του Ι.Δ. Ιωαννίδη (1996), ωστόσο, την προβολή, αντίθετα προς την κοινή αντίληψη, τη δέχεται, παράλληλα, και σαν επικοδομητικό μηχανισμό.

Η κόρη του Φρόντ αναφέρει την προβολή και με τη μορφή του αλτροισμού. Το ίδιο το άτομο που καταπιέζει τις δικές του επιθυμίες τις ζει προβάλλοντας τις στους άλλους. Αναφέρεται στο παράδειγμα μιας ανύπαντρης γκουβερνάντας που ενώ η ίδια δεν ντύνεται ωραία ενδιαφέρεται για το ωραίο ντύσιμο των άλλων, ενώ η ίδια δεν έχει παιδιά, δείχνει αφοσίωση στα παιδιά των άλλων κ.ο.κ.

Επίσης η Μελάνι Κλάιν, στο ίδιο βιβλίο του Ι.Δ. Ιωαννίδη (1996), κάνει συσχέτιση ταύτισης και προβολής. Η επιλογή της ταύτισης μας με ένα πρόσωπο γίνεται και με μια ασυνείδητη προβολή δικών μας στοιχείων, επιθυμιών των αναγκών. Οπότε, όταν πρόκειται για ταύτιση κι όχι για αποβολή αρνητικών μας στοιχείων η προβολή μεταφέρει στο άλλο πρόσωπο, στο αντικείμενο, θετικά στοιχεία του εαυτού μας.

“...Η Μ. Κλάιν μιλώντας για την ταύτιση, υπογράμμισε το γεγονός ότι τα κοινά στοιχεία που οδηγούν στην επιλογή του αντικείμενου με το οποίο γίνεται η ταύτιση, συμπίπτουν με τα στοιχεία που το υποκείμενο έχει προβάλλει σ’ αυτά”. Μ’ αυτή την έννοια, κάθε αντικείμενο αποτελεί θεματοφύλακα του συνόλου των προβολών που εναποθέτουμε σ’ αυτό, καθώς παραμένει συνδεδεμένο ως προς κάποια χαρακτηριστικά με την κατοπτρική εικόνα, μολονότι το υποκείμενο, από τη μεριά του, όπως λέει ο Πλάτων, “δεν υποπτεύεται ότι σ’ αυτόν που αγαπά βλέπει τον ίδιο του τον εαυτό σε καθρέφτη” (Ι.Δ. Ιωαννίδης 1996, 72-73).

Πιο αναλυτικά θα παρουσιαστούν οι μορφές της προβολής όπως τις αντιλαμβάνεται ο Σάκκας (1977). Έτσι λοιπόν λέει ότι υπάρχουν τρεις μορφές προβολής:

α) Απόδοση των ειδικών μας αδυναμιών, σφαλμάτων και αποτυχιών στους άλλους. Είναι η συνηθέστερη και η περισσότερο ομαλή μορφή προβολής. Έτσι ένα παιδί, όταν από απροσεξία του καταστρέψει ένα αντικείμενο, είναι δυνατόν π.χ. να υποστηρίξει ότι το κατέστρεψε ο αδελφός του ή ότι το κατέστρεψε γιατί το έσπρωξε ο αδελφός του ή ένα άλλο παιδί.

β) Απόδοση στους άλλους των ιδικών μας κακών σκέψεων ή συναισθημάτων. Η προβολή αυτού του είδους συνήθως οφείλεται σε συναίσθημα ενοχής. Ο μαθητής π.χ. που επιθυμεί να αντιγράψει είναι δυνατόν να υποστηρίξει ότι οι συμμαθητές του αντιγραφούν, όταν τους δίνεται η ευκαιρία ο υπάλληλος που φθονεί τους συναδέλφους του είναι δυνατόν να υποστηρίξει ότι οι συνάδελφοί του τον φθονούν, ο έμπορος που εξαπατά τους πελάτες του μπορεί να υποστηρίξει ότι οι άλλοι αισχροκερδούν και ο ανήθικος είναι πιθανόν να κατηγορεί τους άλλους για ανηθικότητα. Έτσι τα άτομα αυτά με το να πείθουν ή να προσπαθούν να πείσουν τον εαυτό τους ότι οι άλλοι άνθρωποι δεν είναι δίκαιοι και ενάρετοι περιορίζουν την ένταση που προκαλείται από το συναίσθημα ενοχής τους.

γ) Άλλη μορφή προβολής αποτελεί έκφραση ανεκπλήρωτων επιθυμιών. Μια νέα π.χ. είναι δυνατόν να υποστηρίξει ότι την ενοχλούν, ακόμα και να καταγγείλει στην αστυνομία ότι κάποιος της επιτέθηκε, χωρίς στην πραγματικότητα να την ενοχλήσει κανένας. Μ’ αυτό τον ισχυρισμό της εκφράζει ασυνείδητες ερωτικές επιθυμίες. Θα ήθελε να την πειράζουν ή να της επιτεθούν. Και μια γεροντοκόρη είναι δυνατόν να θεωρεί διαφθαρμένες τις νέες της εποχής της και να υποστηρίξει ότι δε θα ήθελε ποτέ να ζήσει όπως ζουν αυτές, ενώ ασυνείδητα θα ήθελε να έχει ζήσει μια τέτοια ζωή (Δ. Σάκκας, 1977).

Η αξία της προβολής. «Η προβολή είναι ωφέλιμος αμυντικός μηχανισμός, γιατί το εγώ κατορθώνει να μετριάξει εντάσεις που προκαλούνται από αδυναμίες, αποτυχίες και άλλες αιτίες» (Δ. Σάκκας 1977, 195-196). Αποδίδοντας ο άνθρωπος στους άλλους τα αίτια των αποτυχιών του, περιορίζει το συναίσθημα μειονεκτικότητας. Όταν πάλι λέει “αυτός με μισεί”, αντί να πει “εγώ τον ανταγωνίζομαι”, εξωτερικεύει και αποδίδει στους άλλους τα βιώματά του αυτά και κατ’ αυτό τον τρόπο μειώνει τις τύψεις του (Δ. Σάκκας, 1977).

Προβολή και αγωγή. Στην προβολή καταφεύγουν κυρίως παιδιά που ζουν με αυστηρή πειθαρχία και που με την απόδοση των παραπτώματων ή της ευθύνης τους σε άλλους προσπαθούν να αποφύγουν την τιμωρία. Με την τιμωρία και το φόβο όμως δεν επιτυγχάνεται η ορθή αγωγή και η ομαλή ανάπτυξη των παιδιών. Γονείς και δάσκαλοι πρέπει να αποκτούν την εμπιστοσύνη των παιδιών και να τα συνηθίζουν να αναλαμβάνουν την ευθύνη των λόγων και των έργων τους.

Η προβολή ως παθολογικό φαινόμενο. Η προβολή, όταν ξεπερνά τα όρια, αποβαίνει παθολογική κατάσταση. Ο άνθρωπος είναι δυνατόν να έχει ψευδαισθήσεις, να νομίζει π.χ. ότι γύρω του υπάρχουν άνθρωποι που μηχανογραφούν εναντίον του και να επιτίθεται εναντίον προσώπων που νομίζει ότι τον εχθρεύονται, χωρίς να βασανίζεται από συναίσθημα ενοχής, γιατί, όπως παρατηρεί ο Hall στο βιβλίο του Δ. Σάκκα, (1977, 195) “νομίζει ότι η επιθετικότητά του είναι δικαιολογημένη”.

9.1.8 Αντιδραστικός Σχηματισμός

Συνεχίζοντας με ένα ακόμη μηχανισμό υπεράσπισης σύμφωνα με το Δ. Σάκκα (1977, 197), αντιδραστικός σχηματισμός (reaction formation) αυτός «κατά τον οποίο το εγώ επιτυγχάνει την απώθηση ανεπιθύμητων βιωμάτων αναπτύσσοντας και προβάλλοντας τα αντίθετα τους». Σύμφωνα με τον Ι. Δ. Ιωαννίδη (1996, 69) είναι η αντίδραση του ατόμου που θέλει να αποκρύψει ή να δείξει ότι αψηφά μια απαράδεκτη κατάσταση, είναι εντελώς αντίθετη από εκείνη που απαιτεί ή δικαιολογεί η ίδια η κατάσταση.

Είναι δυνατόν π.χ. ένας να αισθάνεται τύψεις, γιατί μισεί κάποιον. Το εγώ για να τον απαλλάξει από την ένταση, απωθεί στο ασυνείδητο το μίσος και το αντικαθιστά με την αγάπη. Σ’ αυτή την περίπτωση, όπως γράφει ο Hall στο βιβλίο του Δ. Σάκκα (1977, 198), “η αγάπη είναι προσωπείο που κρύβει το μίσος”. Αν οι περιστάσεις μεταβληθούν, η αγάπη μπορεί να πάψει και να εκδηλωθεί το μίσος. Ανάλογα παραδείγματα είναι δυνατόν να μνημονευθούν πολλά. Ο φιλάργυρος π.χ.

είναι ενδεχόμενο να κάνει επιδεικτικά αγαθοεργίες, για να αποκρύψει τη φιλαργυρία του κ.ο.κ.

Η ταχύτητα στη συμπεριφορά ορισμένων ατόμων είναι δυνατόν να κρύβει εσωτερική δειλία. Ο Μόργκαν στο βιβλίο του Χ. Χριστοφίδη (1991) «ψυχικές διαταραχές και η αντιμετώπισή τους», αναφέρεται στην περίπτωση ενός νεαρού κληρικού ο οποίος στα κηρύγματα του καταφερόταν με μανία εναντίον κάθε αμαρτίας η οποία είχε σχέση με το σεξ. Έτσι έλεγε ότι, τα αρώματα, το ντύσιμο, ο χορός, το χτένισμα, θεωρούνται σοβαρά αμαρτήματα. Απαγόρευε, μετά την εκκλησία, τα αγόρια και τα κορίτσια να προχωρούν μαζί και γενικά έκανε ότι ήταν δυνατό για να δείξει ότι υπήρχε στη ζωή του αγνότητα. Στην πραγματικότητα με την επαύξηση των φραγμάτων, προσπαθούσε να καταπνίξει τις δικές του ακατανίκητες ορμές.

Ο μηχανισμός του αντιδραστικού σχηματισμού έχει κάποια συγγένεια με τον μηχανισμό της αποζημίωσης καθ' όσον αποβλέπει σ' ένα αποτέλεσμα το οποίο αποκομίζει αποκομίζει αποζημιωτικό όφελος στο άτομο. Όπως αυτό καλύπτει μια ορμή κοινωνικά απαράδεκτη με μια άκρως αντίθετη και κοινωνικά παραδεκτή, το άτομο όχι μόνο αποφεύγει την επιτίμηση αλλά κερδίζει και κοινωνική εύνοια. Τα κοινωνικώς ή ηθικώς απαράδεκτα συναισθήματα δεν είναι πάντοτε τόσο απωθημένα ώστε να μην αναγνωρίζονται. Το άτομο γενικά προσπαθεί να καταπνίξει τις παρορμήσεις του για να φανεί στα μάτια των άλλων όπως θέλουν, ή νομίζει ότι θέλουν, να τον βλέπουν (Χ. Χριστοφίδης, 1991). Ο αντιδραστικός σχηματισμός δεν είναι εποικοδομητικός μηχανισμός. Πέρα από τη φαινομενική, αποζημιωτική εντύπωση που δημιουργεί, παγιδεύει το άτομο σε μια επαγρύπνηση για απόκρυψη (Ι.Δ. Ιωαννίδη, 1996). Ίσως θα μπορούσαμε να πούμε ότι το άτομο «προσαρμόζεται» σ' αυτό που πιστεύει ότι χρειάζεται να κάνει για να είναι αποδεκτό στον κοινωνικό του περίγυρο.

Παρακάτω θα παρουσιάσουμε άλλους μηχανισμούς που χρησιμοποιούνται από το άτομο στην προσπάθεια «προσαρμογής» του. Η βιβλιογραφική ανασκόπηση παρουσιάζει απόψεις του Δ. Σάκκα (1977), του Β. Χαραλαμπόπουλου (1987) και Ι. Δ. Ιωαννίδη (1996).

9.1.9 Αυτοδικαίωση, Εκλογίκευση, λογικοφάνεια λογικοφανής δικαιολογία

Ξεκινώντας με τον ορισμό που δίνει ο Δ. Σάκκας (1977, 197), «αυτοδικαίωση: (rationalization) «είναι μηχανισμός προσαρμογής κατά τον οποίο ο άνθρωπος μετριάζει την ένταση του προβάλλοντας για απαράδεκτες ενέργειες, παραλείψεις ή

αποτυχίες του και αποκρύβοντας έτσι τα πραγματικά κίνητρα των πράξεων του ή τα πραγματικά αίτια των αποτυχιών του” (Δ. Σάκκας 1977, 197).

Περισσότερο ασυνείδητα παρά συνειδητά δίνει κανείς ωραίες δικαιολογίες στα άσχημα περιστατικά στα οποία μετέχει το εγώ. Ένα άτομο π.χ. που δεν πετυχαίνει στις εξετάσεις βρίσκει ότι φταίει οτιδήποτε άλλο έξω από τον ίδιο. Η δικαιολογία του φαίνεται να είναι λογική και αποβλέπει στο να δικαιώσει τον εαυτό του. Με βάση τον Ι.Δ. Ιωαννίδη (1996) υποστηρίζει ότι δύο είναι οι επικρατέστεροι τύποι σ’ αυτό το μηχανισμό.

α) Όταν δεν μπορούμε να πετύχουμε κάτι, το μειώνουμε ώστε να μην αισθανθούμε απογοήτευση. Είναι γνωστός ο μύθος του Αισώπου, κατά τον οποίο η Αλεπού, επειδή δεν έφτανε τα σταφύλια, τα χαρακτήρισε ξινά κι απομακρύνθηκε ήρεμη. Όταν δεν μπορούμε να πετύχουμε κάτι του βρίσκουμε ελαττώματα ώστε να μη μας αρέσει. Έτσι, απαλύνεται η απογοήτευση από την ουτοπία μας να το πραγματοποιήσουμε.

β) Στην προσπάθεια μας να δικαιώσουμε τα κίνητρα μας, τις ιδέες ή τις πράξεις μας, βρίσκουμε “αγαθές” δικαιολογίες για πράξεις που επισύρουν επίκριση. Ένας μαθητής έχει αποτύχει στις εξετάσεις. Βρίσκει λόγους να φανεί ότι η αποτυχία του αυτή θα ‘ναι προς όφελος. “Κάθε εμπόδιο σε καλό”. Θα αναφερθεί σε νέες προοπτικές που δεν θα υπήρχαν αν είχε πετύχει.

Κατά βάση, οι δύο τύποι του μηχανισμού είναι αλληλένδετοι. Ο ένας συμπληρώνει τον άλλο. Ο πρώτος ο οποίος αποδίδεται με τη φράση “ξινά σταφύλια” και ο δεύτερος “γλυκά λεμόνια”, έχουν μια εσωτερική σχέση. Όταν δεν μπορεί να πετύχει κανείς κάτι το μετριάζει, το υποτιμά, το θεωρεί ξινό σταφύλι. Στη συνέχεια, αυτό που έχει απομείνει ύστερα από την αποτυχία, το ωραιοποιεί, το εξιδανικεύει “Αν και ξινό, Το θεωρεί γλυκό”, “γλυκό λεμόνι” (Ι.Δ. Ιωαννίδης 1996, 70-71).

Παρακάτω παρουσιάζονται πέντε μορφές αυτοδικαίωσης, έτσι όπως τις ορίζει ο Δ. Σάκκας (1977).

α) «Συνηθισμένη μορφή αυτοδικαίωσης είναι αυτή που στηρίζεται σε τυχαία ή δήθεν αίτια. Οι άνθρωποι, όταν αποτυγχάνουν, συνήθως δικαιολογούνται λέγοντας: “ήταν τυχερό μου!”, “δεν μπορούσε να γίνει διαφορετικά!”, “έτσι το θέλησε ο Θεός! κτλ.» (Δ. Σάκκας, 1977, 199).

β) Μια δεύτερη μορφή αυτοδικαίωσης είναι αυτή που εκφράζεται με τη γνωστή αισιόπεια φράση “όμφακές είσιν”, (= είναι αγουρίδες). «Όταν ο άνθρωπος

δεν μπορεί να επιτύχει ένα σκοπό, είναι δυνατόν να δικαιολογείται ισχυριζόμενος ότι ο σκοπός αυτός δεν τον ενδιαφέρει, ή ότι η αποτυχία του τον ωφέλησε, ή ότι ο σκοπός αυτός δεν ανταποκρινόταν στις επιθυμίες του και επομένως δε λυπήθηκε από την αποτυχία του κτλ.» (Δ. Σάκκας, 1977, 199).

γ) «Μια Τρίτη μορφή αυτοδικαίωσης είναι η λεγόμενη “του γλυκού λεμονιού” κατά την οποία ο άνθρωπος προσπαθεί να κάνει το ξινό λεμόνι γλυκό, δηλαδή να μετριάσει το μέγεθος των ελαττωμάτων, αποτυχιών ή εγκλημάτων του. Λένε π.χ. μερικοί “έκλεψα για να βοηθήσω ένα φτωχό”, “αμάρτησα για το παιδί μου” κτλ.» (Δ. Σάκκας, 1977, 200).

δ) «Ένας άλλος μηχανισμός αυτοδικαίωσης είναι ο λεγόμενος μηχανισμός ισορροπίας. Σ’ αυτή την περίπτωση το άτομο αντισταθμίζει ένα μειονέκτημά του αποδίδοντας ελαττώματα σε άλλους που δεν έχουν το δικό του μειονέκτημα. Έτσι π.χ. μια άσχημη νέα είναι δυνατόν να ισχυρίζεται ότι δε θα ήθελε να είναι ωραία, γιατί οι ωραίες είναι ιδιότροπες, υπερήφανες ή ανόητες.» (Δ. Σάκκας, 1977, 200).

ε) Τέλος, «μια άλλη μορφή αυτοδικαίωσης είναι εκείνη κατά την οποία απαράδεκτα κίνητρα συμπεριφοράς αντικαθίστανται με τα παραδεκτά. Είναι δυνατόν π.χ. κάποιος να δαπανά για φιλανθρωπικούς σκοπούς ισχυριζόμενος ότι κινείται από συμπάθεια προς τους πάσχοντες, ενώ το πραγματικό ασυνείδητο κίνητρο του μπορεί να είναι η ανάγκη για επίδειξη ή σύμπλεγμα ενοχής» (Δ. Σάκκας, 1977, 200).

Σχετικά με την αξία της αυτοδικαίωσης σύμφωνα με τους Σάκκας (1977), Β. Χαραλαμπίδου (1987) και Ι. Δ. Ιωαννίδης (1996) συμφωνούν και γράφουν την παρακάτω άποψη. Η αυτοδικαίωση είναι ένας μηχανισμός ανάλογος με τον μηχανισμό της προβολής που έχει σαν βάση τη διαφύλαξη της προσωπικής αξίας. Αυτό το σκοπό υπηρετεί μόνιμα ή προσωρινά, γιατί εκείνος που καταφεύγει στο μηχανισμό της αυτοδικαίωσης αποφεύγει την εκτέλεση δύσκολων έργων και δικαιολογεί τις αδυναμίες και τις αποτυχίες του.

Υποστηρίζοντας και συμφωνώντας με την παραπάνω άποψη, λέμε ότι η αυτοδικαίωση είναι αβλαβής μέθοδος προσαρμογής, στην οποία όλοι καταφεύγουμε, γιατί όλοι έχουμε μικροελαττώματα και όλοι δεν μπορούμε πάντοτε να αντιμετωπίσουμε τις δυσκολίες.

Παρά ταύτα αν η αυταπάτη που περικλείει ο μηχανισμός δεν γίνει, κατά καιρούς έστω, αντιληπτή, το άτομο οδηγείται σε απαράδεκτες φαντασιώσεις που δεν είναι δυνατόν να εξουδετερωθούν ούτε από την αντικειμενική διαμαρτυρία. Για

τον λόγο αυτό το αναπτυγμένο άτομο πρέπει να συνηθίσει να αποδέχεται τα λάθη του, να διδάσκεται από αυτά και να μη προσπαθεί να δικαιολογηθεί τον εαυτό του, μετατοπίζοντας τις αιτίες των σφαλμάτων του (Β. Χαραλαμπίδης 1987, Ι.Δ. Ιωαννίδης, 1996).

9.1.9.1 Η αυτοδικαίωση ως τρόπος προσαρμογής

Με βάση τα όσα μελετήσαμε από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση για την αυτοδικαίωση που αποτελεί μηχανισμό υπεράσπισης και συμφωνώντας με την άποψη του Χ. Χριστοφίδη (1991) αναφέρουμε ότι ο μηχανισμός, της αυτοδικαίωσης τίθεται συνήθως σε λειτουργία για να βρει κάποια διέξοδο ή ένταση που προέρχεται από τη σύγκρουση κάποιου κινήτρου προς τον ηθικό νόμο (ή έθιμα ή κοινωνικές διατάξεις). Μέσω μιας εξεζητημένης σαφιστικής πορείας, το άτομο πείθει τον εαυτό του ή τον τρίτο ότι ό,τι έγινε ή ό,τι επρόκειτο να γίνει ή ό,τι δεν έγινε, πιθανό να φαίνεται ασυμβίβαστο προς αυτά που υπάρχουν, αλλά βασικά οι συνθήκες ήταν τέτοιες, ώστε να δικαιολογείται η τέτοια συμπεριφορά (Χ. Χριστοφίδης 1991).

Επομένως, αυτοδικαίωση είναι ένας αμυντικός μηχανισμός, κατά τον οποίο το άτομο δικαιολογεί τον εαυτό του (αυτοδικαιολογείται), για τη συμπεριφορά που απέδειξε, προβάλλοντας κοινωνικά παραδεκτές αιτίες, με αποτέλεσμα να λύεται η ένταση, με την απόκρυψη των πραγματικών κινήτρων, τα οποία συνήθως θεωρούνται αήθη και καταδικαστέα, για τα οποία υπάρχει συναίσθημα ενοχής και αυτοκατηγορία. Τα κίνητρα που αποκρύβονται είναι πολλές φορές πολύ ισχυρά (όπως αυτό της επιβολής, της κοινωνικής επιδοκιμασίας, το γενετήσιο κ.α.), αλλά το άτομο αποφεύγει να τα κατανομάσει και να τα προβάλλει, εφόσον οι άλλοι καθώς και το ίδιο το άτομο, τα θεωρούν κοινωνικά απαράδεκτα και αξιόμηπτα (Χ. Χριστοφίδης, 1991).

Έτσι λοιπόν καταλήγοντας, μπορούμε να πούμε, ότι η αυτοδικαίωση βρίσκεται σε στενή σχέση με τις κοινωνικές αντιλήψεις και αποτελεί προϊόν της κοινωνικής ζωής. Με την αυτοδικαίωση, το άτομο κατορθώνει να βρεθεί σε αρμονία προς την κοινωνία και προς τον εαυτό του, αντιμετωπίζοντας έτσι μ' επιτυχία δύσκολες καταστάσεις, που προέρχονται από συγκρούσεις κι επομένως επιτυγχάνει την προσαρμογή του.

9.1.10 Το ψέμα

Ως τρόπος προσαρμογής είναι δυνατόν να θεωρηθεί και το ψέμα. Το άτομο, βρισκόμενο σε αδυναμία επίλυσης των προβλημάτων του, καταφεύγει στο ψέμα, για να προστατεύσει τον εαυτό του. Όπως γράφει ο Δ. Σάκκας (1977) διαχωρίζει τα ψέματα ανάλογα με την ψυχολογική ένταση που βρίσκεται το άτομο και ειδικότερα το παιδί στις παρακάτω κατηγορίες:

α) **Ψέματα οφειλόμενα σε ψυχολογική ένταση.** Ψυχολογική ένταση φανερώνουν τα καλούμενα εγωιστικά και παθολογικά ψέματα. Το **ε γ ω ι σ τ ι κ ό** ψέμα προέρχεται από φιλαυτία και εκφράζεται ως προσπάθεια εξύψωσης του εαυτού. Κάτω από το ψέμα αυτό κρύβεται δειλία και αδυναμία για αντιμετώπιση των προβλημάτων. Το παιδί χρειάζεται να κατανοήσει ότι αποκτά προσωπικότητα, γίνεται άτομο σημαντικό, όταν λέει πάντοτε την αλήθεια (Δ. Σάκκας, 1977).

β) Το **παθολογικό ψέμα** είναι εγωιστικό, σε υπερβολή. Πρόκειται για άτομα που κατέχονται από έντονη μειονεκτικότητα και αισθάνονται την ανάγκη προβολής του εαυτού τους. Αυτό το ψέμα περιορίζεται με τον έλεγχο της αλήθειας των ισχυρισμών του ψευδόμενου, ώστε να προσγειώνεται και να αντικρίζει την πραγματικότητα (Δ. Σάκκας, 1977).

γ) **Ψέματα που δεν οφείλονται σε ψυχολογική ένταση** Το ψέμα δεν φανεώνει πάντοτε ψυχολογική ένταση. Υπάρχουν ψέματα, τα καλούμενα φανταστικά που οφείλονται σε αμηχανία ελέγχου της φαντασίας.

δ) Και το καλούμενο **ηρωικό ή αλτρουιστικό ψέμα** δε φανερώνει ψυχολογική ένταση και ανωμαλία. Οφείλεται σε ευγενικά ελατήρια, όπως τα ψέματα μαθητών που αρνούνται να κατονομάσουν συμμαθητές τους που υπέπεσαν σε παραπτώματα (Δ. Σάκκας, 1977).

Ο Β. Χαραλαμπόπουλος (1987) διαχωρίζει το ψέμα ανάλογα με την αιτία που το προκαλεί στις ακόλουθες κατηγορίες:

α) **Φανταστικά:** Τα ψέματα αυτά οφείλονται στην παιδική φαντασία,

β) **Παθολογικά:** Προέρχονται από μία έντονη μειονεκτικότητα. Όσοι διακατέχονται από συναισθήματα μειονεξίας και αισθάνονται έντονα την ανάγκη της προβολής μιλούν διαρκώς για ανύπαρκτες ικανότητες και επιτυχίες και συλλαμβάνονται ψευδόμενα. Κατά τους ψυχαναλυτές, το παθολογικό ψέμα είναι συνειδητή και χρησιμοποιείται ως αντιστάθμισμα κάποιας μειονεξίας.

γ) **Παιγνιώδη**: Προέρχονται από την ανθρώπινη τάση για διασκέδαση και γέλιο.

ε) **Εγωιστικά**: Είναι τα πιο συνηθισμένα ψέματα ανάμεσα στα παιδιά και διακρίνονται σε ψέματα δικαιολογίας, σε ψέματα συμφέροντος, σε ψέματα αμέλειας και σε ψέματα ματαιοδοξίας.

στ) **Αλτρουιστικά**: Δεν προέρχονται από ευγενή ελατήρια, αλλά από ένα κακώς νοούμενο πνεύμα ηρωισμού και υπεράσπισης. Και τα αλτρουιστικά ψέματα υποθάλπουν αδυναμίες, γιατί με την αιμωρησία αυτών που πραγματικά φταίνε ενθαρρύνεται η επανάληψη των ιδίων παραπτωμάτων.

ζ) **Κακεντρεχή**: Προέρχονται από την μοχθηρία και σκοπό έχουν να προξενήσουν βλάβη στους άλλους.

9.2 Μηχανισμοί Υποχώρησης

Στην δεύτερη κατηγορία των μηχανισμών άμυνας για την προσαρμογή ανήκουν οι μηχανισμοί υπόχώρησης. Κύριο γνώρισμα των μηχανισμών αυτών είναι η τάση φυγής από τις δυσκολίες και τις αντιξοότητες της ζωής. Το άτομο, που καταφεύγει συχνά στους μηχανισμούς απομόνωσης ή διαφυγής, αποφεύγει τους όμοιους του, κλείνεται στον εαυτό του, περιορίζει τις δραστηριότητές του, φοβάται να δοκιμάσει τις δυνάμεις του, μήπως και αποτύχει στις προσπάθειές του και τελικά διαμορφώνεται σε αντικοινωνική προσωπικότητα. Οι μηχανισμοί αυτοί μαθαίνονται με την διαδικασία της δοκιμής και πλάνης. Το άτομο, αντιμετωπίζοντας μια δυσκολία με τη φυγή, επαναλαμβάνει την ίδια μέθοδο κι όταν βρίσκεται μπροστά σε παρόμοια δυσκολία. Οι μηχανισμοί απομόνωσης είναι ύπουλοι και επικίνδυνοι τρόποι έμμεσης προσαρμογής, γιατί τα άτομα που καταφεύγουν σε αυτούς δύσκολα ανακαλύπτονται και δυσκολότερα θεραπεύονται (Β. Χαραλαμπόπουλος, 1987).

Οι σπουδαιότεροι μηχανισμοί υποχώρησης ή διαφυγής σύμφωνα με τους Δ. Σάκκα (1977), Β. Χαραλαμπόπουλος (1987), Χ. Χριστοφίδης (1991) και Ι. Δ. Ιωαννίδης (1996), είναι οι ακόλουθοι:

9.2.1 Το πείσμα

Ο Δ. Σάκκας (1977) γράφει για το μηχανισμό αυτό ότι το πείσμα εκδηλώνεται με συμπεριφορά αντίθετη στις επιθυμίες των άλλων. Ο Β. Χαραλαμπόπουλος (1987) γράφει ότι το πείσμα είναι μεικτός τρόπος προσαρμογής, γιατί συνυπάρχουν σε αυτό η παθητικότητα και η ενεργητικότητα.

Το άτομο αντιλέγει, θυμώνει, επιμένει αδικαιολόγητα στις απόψεις του, αρνιέται να συνεργαστεί. Μερικές φορές παρουσιάζει και επιθετικότητα. Γι' αυτό το πείσμα είναι μεικτός τρόπος προσαρμογής: κυριαρχεί το στοιχείο της άρνησης και της απομόνωσης, αλλά είναι δυνατόν να υπάρχει και επιθετικότητα (Δ. Σάκκας, 1977).

Την άρνηση και το πείσμα το συναντούμε στα παιδιά, στους εφήβους, οι οποίοι αμφισβητούν την αυθεντία και τα καθιερωμένα, και στους ενήλικες, εκείνους που δεν έχουν αναπτυγμένη την αρετή της συνεργασίας και των καλών σχέσεων με τους άλλους.

Το πείσμα των παιδιών δεν το καταπολεμάμε τόσο με νουθεσίες όσο με την εξουδετέρωση των αιτιών που προκαλούν αυτή την αντικοινωνική συμπεριφορά. Συνηθισμένα αίτια είναι το "παραχάιδεμα", η ιδιαίτερη αγάπη των γονέων για ένα παιδί η αυστηρότητα, γενικά η κακή αγωγή. Οπωσδήποτε ούτε η υπερπροστασία ούτε η υπερβολική αυστηρότητα αποτελούν "μέτρον άριστον". Πρέπει να υπάρχει κατανόηση, φιλική ατμόσφαιρα και κατάλληλη καθοδήγηση, ώστε να αποφεύγονται η ένταση και η ανάγκη αντίδραση με αντικοινωνική συμπεριφορά (Δ. Σάκκας, 1977).

9.2.2 Απομόνωση

Συνεχίζοντας με τον δεύτερο μηχανισμό της υποχώρησης, την απομόνωση, ο Δ. Σάκκας (1977, 204) γράφει: Απομόνωση (*seclusiveness_or withdrawing*) "Είναι η απομάκρυνση από ανθρώπους ή καταστάσεις που προκαλούν ένταση. Το άτομο αποσύρεται, κλείνεται στον εαυτό του και αποφεύγει έτσι ανθρώπους ή καταστάσεις που το στεναχωρούν. Βασικά χαρακτηριστικά της απομόνωσης είναι η δειλία, ο φόβος, η αναποφασιστικότητα, η έλλειψη αυτοπεποίθησης. Η φυγή από την πραγματικότητα είναι δυνατόν να οδηγήσει το άτομο σε πλήρη αδράνεια. Το πείσμα, που εξετάστηκε, και η ονειροπόληση, που θα εξετασθεί μετά από λίγο, έχουν πολλά κοινά χαρακτηριστικά με την απομόνωση".

Σύμφωνα με τον Β. Χαραλαμπίδου (1987, 139) ο οποίος ονομάζει τον παραπάνω μηχανισμό ως υποχώρηση "ορίζει ότι το άτομο σιγά – σιγά απομακρύνεται από τις δυσκολίες που παρουσιάζει η ζωή και τελικά φτάνει στη σχιζοφρένεια, αποκόπτεται δηλαδή από την πραγματικότητα. Ο μηχανισμός της συνεχούς υποχώρησης θεωρείται επικίνδυνος τρόπος προσαρμογής, γιατί απομακρύνει το άτομο από την ενεργητική δραστηριότητα και το οδηγεί προς τη διασάλευση της ψυχικής του υγείας".

Το πρώτο στάδιο της απομόνωσης είναι μια φαινομενική απάθεια που κατά διαστήματα παρουσιάζει εκρήξεις οργής. Στο ένα σκέλος υπάρχει η δειλία και στο άλλο η θρασύτητα. Το δεύτερο στάδιο, πέρα από τη φαινομενική απάθεια, δεν παρουσιάζει εκρήξεις. Ο ανταγωνισμός μεταξύ ατόμου και κοινωνίας έχει διακοπεί. Το άτομο έχει παρατήσει τον αγώνα. Στο πιο προχωρημένο στάδιο, το πιο σοβαρό, τη σχιζοφρένεια, το άτομο έχει πια ξεκοπεί ολότελα από την πραγματικότητα (Β. Χαραλαμπίδης, 1987).

Αίτια της απομόνωσης:

Συνήθως, η βασικότερη αιτία είναι η αγωνία που προκαλείται στο άτομο όταν βρίσκεται στο περιβάλλον αυτό. Αποφεύγει να παρευρεθεί κανείς σ' ένα περιβάλλον όπου θα δυσανεσθηθεί. Κακές συνθήκες ζωής στο σπίτι, κακή αγωγή. Έλλειψη συναναστροφής με συνομηλίκους, σωματικά ελατώματα, επισφαλής υγεία, χαμηλή ευφυία, έλλειψη ικανοτήτων και εμπειρίας, αποτυχίες και άλλα αίτια προκαλούν συναισθήματα ανασφάλειας και κατωτερότητας, από τα οποία πηγάζει ο φόβος για την αντιμετώπιση των προβλημάτων (Ι.Δ. Ιωαννίδης, 1996).

Σύμφωνα με τον Χ. Χριστοφίδη (1991), ο φόβος αυτός και γενικά η τάση προς απομόνωση, μπορεί να είναι συνέπεια της ψυχοσύνθεσης του ατόμου. Από σχετικές μελέτες έχουν αποδειχθεί ότι μερικοί άνθρωποι είναι περισσότερο κοινωνικοί ενώ άλλοι νιώθουν δυσκολίες όταν βρίσκονται μ' άλλους. Χαρακτηριστικοί είναι οι δυο αντίθετοι τύποι: κατά τον Jung ο ενδοστρεφής και ο εξωστρεφής, Kretschmer σχιζόθυμος και κυκλόθυμος και κατά τον Jaenson Ω3 και Ω1 κ.α. Από αυτούς, οι ενωστρεφής, η σχιζόθυμοι και οι Ω3 είναι τόποι που ζουν εσωτερική ζωή, ασχολούνται με τον εαυτό τους και ρέπουν προς την απομόνωση και την απομάκρυνση από την κοινωνία. Όπως είναι φυσικό, τα άτομα που ανήκουν σ' αυτούς τους τύπους, όταν βρεθούν σε δυσκολίες επιζητούν την προσαρμογή τους δια της διαφυγής, σύμφωνα με την ιδιοσυγκρασία τους, γεγονός που δε συμβαίνει με άτομα που ανήκουν στους αντίθετους τύπους.

Ιδιαίτερα η υπερπροστασία καθώς και η αυστηρή μεταχείριση αναπτύσσουν την τάση για απομόνωση. Τα υπερπροστατευόμενα παιδιά, όταν δεν είναι κοντά τους τα πρόσωπα που τους τα προσφέρουν όλα έτοιμα, είναι φυσικό να μην μπορούν να αντιμετωπίζουν τα προβλήματά τους και επόμενα είναι να απογοητεύονται και να κλείνονται στον εαυτό τους. Και τα παιδιά που ζουν κάτω από αυστηρή πειθαρχία και μέσα σε απολυταρχική οικογενειακή ή σχολική

ατμόσφαιρα δεν αποκτούν αυτοπεποίθηση, αλλά συχνά απογοητεύονται και καταφεύγουν στην απομόνωση (Δ. Σάκκας, 1977).

Και άλλες αιτίες είναι δυνατόν να συντελέσουν στην ανάπτυξη τάσεων για απομόνωση. Μια απ' αυτές είναι η έλλειψη συναναστροφής του παιδιού με συνομηλίκους. Όταν το παιδί συναναστρέφεται με μικρότερους, δεν αντιμετωπίζει προβλήματα της ηλικίας του και όταν συναναστρέφεται με μεγαλύτερους, δε συνηθίζει να παίρνει πρωτοβουλία. Επίσης υψηλή ευφυΐα και μεγάλες ικανότητες είναι δυνατόν να αναπτύξουν την υπεροψία, που οδηγεί στην αντικοινωνικότητα και την απομόνωση. Και γονείς κλειστοί, χωρίς κοινωνικές σχέσεις, μπορεί να γίνουν αίτιοι για την ανάπτυξη ανάλογων τάσεων στα παιδιά τους. (Δ. Σάκκας 1977). Τα αίτια μπορεί να είναι διάφορα. Βασικός παράγοντας είναι η δυσαρέσκεια. Εγκαταλείπει συνήθως κανείς κάτι που δεν του δημιουργεί ευχαρίστηση. Η αυστηρότητα και η κριτική διάθεση των γονέων, η σκωπτική και ειρωνική στάση των δασκάλων, η σκληρότητα των μεγαλύτερων, κάνουν το άτομο να προτιμήσει την απομόνωση από την παραμονή του στο προσκήνιο. Φυσικά απομόνωση δεν σημαίνει πάντοτε αναχώρηση από τον ορισμένο χώρο. Μπορεί το άτομο να είναι εκεί και ταυτόχρονα να είναι μακριά (Δ. Σάκκας, 1977, Ι. Δ. Ιωαννίδης, 1996).

Η απομόνωση ως πρόβλημα αγωγής. Η απομόνωση δεν είναι ωφέλιμος τρόπος προσαρμογής. Απομακρύνει τον άνθρωπο από τη δράση και τη συνεργασία του με τους άλλους και όχι μονάχα δε λύνει τα προβλήματά του, αλλά και τα επαυξάνει και τα κάνει δυσκολότερα. Γι' αυτό πρέπει να καταπολεμάμε τις τάσεις των παιδιών για απομόνωση και να αναπτύσσουμε τη συνεργατικότητα, την αισιοδοξία και την αγωνιστική διάθεση. Το παιδί που δε γελάει, δεν παίζει, δε θορυβεί, δε συναναστρέφεται με συνομηλίκους του είναι απροσάρμοστο και γι' αυτό χρειάζεται βοήθεια, κατανόηση, ενθάρρυνση, τόνωση της αυτοπεποίθησης και παρακίνηση για συναναστροφή και συνεργασία με άλλα παιδιά της ηλικίας του (Δ. Σάκκας, 1977).

9.2.3 Η Διαφυγή ως τρόπος προσαρμογής

Στο σημείο αυτό παρουσιάζεται ο τρίτος μηχανισμός υποχώρησης, η διαφυγή. Ξεκινώντας με τον Χ. Χριστοφίδη (1991) η διαφυγή δεν θεωρείται ως τέλειος τρόπος προσαρμογής, εφόσον στην πραγματικότητα δεν ικανοποιεί τις κοινωνικές ανάγκες του ατόμου. Συνήθως η απομόνωση δημιουργεί προβλήματα συνέχεια στο άτομο, όπως τάσεις αυτοκαταδίκης και αγωνία. Στην καθημερινή ζωή όλοι επαινούμε την επιμονή για υπερνίκηση των εμποδίων, αντίθετα δε ψέγομε την

αποφυγή αναμέτρησης. Οι κοινωνικές συνθήκες επιβάλλουν τέτοια αναμέτρηση εναντίον των διαφόρων εμποδίων, γιατί μόνο έτσι καθίσταται δυνατή η πρόοδος και η επιτυχία.

Η διαφυγή δεν παρουσιάζεται σε πρόσωπα, τα οποία έχουν αυτοπεποίθηση στις δυνάμεις τους και πιστεύουν στην επίτευξη του σκοπού που έταξαν. Αν δε, οι πιθανότητες επιτυχίας είναι ελάχιστες, καθόσον το έργο κατευθύνεται από ψηλά ιδανικά, τα άτομα θα επιμείνουν μέχρι τέλους χάριν του αυτοσεβασμού και της καλής φήμης τους. Η περίπτωση του αγωνιζομένου ήρωα, που προτιμά το θάνατο παρά την ατίμωση, είναι χαρακτηριστική της επιμονής πάνω σ' ένα σκοπό σχεδόν σίγουρα χωρίς επιτυχία, χάριν ορισμένων ιδανικών.

Αντίθετα το απαισιόδοξο άτομο, το οποίο σε κάθε του βήμα αναμένει αποτυχία, είναι φυσικό να διαφεύγει από τον αρχικό του σκοπό και να απομονώνεται. Το άτομο π.χ. που επιθυμεί πολύ να πάρει μέρος σ' ένα διαγωνισμό, επειδή είναι απαισιόδοξο, μαθαίνει με ευχαρίστηση την αναβολή ή την ματαίωση αυτού του διαγωνισμού. Αν δε τελικά πραγματοποιηθεί ο διαγωνισμός, το απαισιόδοξο άτομο δε θα λάβει μέρος, εφόσον μεταξύ διαφυγής και δοκιμασίας η οποία περικλείει τη δυνατότητα αποτυχίας, προτιμά τη διαφυγή (Χ. Χριστοφίδης, 1991).

Ο ίδιος επισημαίνει και συμφωνώντας μ' αυτόν μπορούμε να πούμε ότι βέβαια δε μπορεί να καταδικασθεί κάθε προσπάθεια διαφυγής και να θεωρηθεί αυτός ο τρόπος προσαρμογής ως παθολογικός. Είναι φυσικό, καθένας μας, όταν βρεθεί σε νέο περιβάλλον να διαφεύγει. Έτσι, αποφεύγουμε π.χ. να πάρουμε μέρος στη συζήτηση όταν δε γνωρίζουμε τα πρόσωπα. Επίσης, είναι λογικό να παραιτούμαστε από καταστάσεις τις οποίες δε μπορούμε πράγματι να αντιμετωπίσουμε ή στις οποίες δε βλέπουμε καμιά πιθανότητα επιτυχίας. Επίσης δίνουμε την παραίτησή μας όταν ο αρχικός σκοπός παρουσιάζεται αργότερα χωρίς ενδιαφέρον και ως στερούμενος αξίας. Έτσι, μπορούμε να πούμε, πως η διαφυγή δικαιολογείται απόλυτα όταν οι πιθανότητες επιτυχίας είναι ανύπαρκτες κι όταν ο αντικειμενικός σκοπός παρουσιάζεται χωρίς αξία, ενώ η δικαιολογία είναι σχετική, όταν οι πιθανότητες επιτυχίας είναι λίγες. Η διαφυγή, εξάλλου, είναι εντελώς αδικαιολόγητη όταν το άτομο παραιτείται ενώ οι πιθανότητες επιτυχίας είναι ψηλές, όπως επίσης και ο σκοπός δεν αντικαθίσταται από άλλου εξίσου σημαντικό.

Όταν οι περιπτώσεις διαφυγής είναι αδικαιολόγητες, το άτομο θεωρεί τον εαυτό του ηττημένο, πράγμα που έχει μεγάλη σημασία για την κοινωνική του ζωή. Προκειμένου δε για παιδιά, μπορούμε να πούμε ότι όταν παραιτούνται

αδικαιολόγητα δε μαθαίνουν ν' αντιμετωπίζουν δυσχερείς καταστάσεις, ενώ η οικογένεια και το σχολείο πρέπει να τα προετοιμάζουν γι' αυτό το σκοπό. Είναι πολύ λανθασμένη τακτική ορισμένων γονέων και εκπαιδευτικών να υποστηρίζουν απομόνωση των παιδιών για να εξασφαλίσουν την ησυχία τους. Τα άτομα τα οποία συνήθισαν να διαφεύγουν θα συναντήσουν ανυπέρβλητες δυσκολίες στην κοινωνική τους ζωή (Χ. Χριστοφίδης, 1991).

Κλείνοντας επισημαίνεται ότι οι σοβαρές περιπτώσεις διαφυγής προέρχονται από καταστάσεις φόβου και αγωνίας, λόγω υπέρμετρης αυστηρότητας των γονέων. Ο φόβος προς τους γονείς γενικεύεται εύκολα προς κάθε πρόσωπο που έχει κάποια εξουσία, με αποτέλεσμα το παιδί να χρησιμοποιεί το μηχανισμό της διαφυγής υπέρ το δέον και να δυσχεραίνονται οι κοινωνικές τους σχέσεις.

Όταν η διαφυγή προχωρήσει σε ψηλό βαθμό, τότε πια η κατάσταση για το παιδί καθίσταται επικίνδυνη. Δυνατό να παρουσιασθούν σοβαρές ψυχικές ανωμαλίες όπως η παιδική σχιζοφρένεια ή να παρουσιασθεί πνευματική καθυστέρηση σε τέτοιο βαθμό, ώστε το παιδί να θεωρηθεί ως πνευματικά καθυστερημένο, ενώ στη πραγματικότητα δεν είναι (Χ. Χριστοφίδης, 1991).

9.2.4 Ονειροπόληση

Ονειροπόληση (day-dreaming) «είναι η φανταστική πραγματοποίηση σκοπών και ικανοποίηση αναγκών. Το άτομο επιτυγχάνει με τη φαντασία του ό,τι δεν επιτυγχάνει στην πραγματικότητα» (Δ.Σάκκα 1977, 206).

Ο Ι. Δ. Ιωαννίδης (1996), συμφωνώντας με την άποψη του Δ. Σάκκα (1977) γράφει ότι η ονειροπόληση έρχεται σαν μια απάντηση στην απομόνωση. Τι κάνει το άτομο, όταν διαφεύγει από μια δυσάρεστη πραγματικότητα; Ασφαλώς καταφεύγει σε μια λιγότερο δυσάρεστη ή ιδιαίτερα ευχάριστη πραγματικότητα. Ένας τρόπος διαφυγής είναι και η ονειροπόληση. Όχι μόνο αποφεύγουμε την ανεπιθύμητη πραγματικότητα αλλά και πλάθουμε μια επιθυμητή με την ονειροπόληση. Συνήθως ακούμε ό,τι θέλουμε να ακούσουμε και φανταζόμαστε αυτά που θέλουμε να φανταστούμε. Η ονειροπόληση είναι ένα όνειρο στα ξύπνια. Ονειρεύεται κανείς μ' ανοιχτά τα μάτια, ό,τι έχει ανάγκη, ό,τι του λείπει και ό,τι πολύ το επιθυμεί.

Ο Χ. Χριστοφίδης (1991) γράφει ότι η ονειροπόληση έχει πάντα προσωπικό χαρακτήρα. Και ανάλογα με τα βιώματα, την ιδιοσυγκρασία και τις ανάγκες του ατόμου εκδηλώνεται με κάποιες μορφές.

Ο Green και ο Πετρουλάκης στο βιβλίο του Χ. Χριστοφίδη (1991) διακρίνουν τρεις κατηγορίες ονειροπολήσεων: α) τις επιδείξεις του σωτήρα, β) του μεγαλείου και γ) της υποταγής.

Κατά την πρώτη το άτομο φαντάζεται ότι το επαινούν και το χειροκροτούν για τις φανταστικές επιτυχίες του, κατά τη δεύτερη ότι με την ηρωική επέμβασή του σώζει πρόσωπα που βρίσκονται σε μεγάλο κίνδυνο και προκαλεί το θαυμασμό τους, κατά την τρίτη ότι κατέχει μεγάλα αξιώματα και τον τιμάνε κατά την τέταρτη ότι κερδίζει τη συμπάθεια ενός προσώπου με την υποταγή του σ' αυτό και την εκτέλεση δύσκολων έργων για χάρη του. Και οι τέσσερις παραπάνω τύποι ονειροπολήσεων εντάσσονται στο γενικό τύπο του "επιτυγχάνοντος", που τον συναντάμε σε όλες τις ηλικίες.

Εκτός από τις παραπάνω κατηγορίες ονειροπολήσεων υπάρχουν κι άλλες. Αναφέρουμε ακόμη δύο πολύ συνηθισμένες: α) του θανάτου ή της καταστροφής και β) του μάρτυρα. Κατά την πρώτη το άτομο φαντάζεται το θάνατο ή την καταστροφή ατόμων, που αποτελούν εμπόδιο στην πραγματοποίηση των σκοπών του (Χ. Χριστοφίδης, 1991).

Αν συμβεί και πραγματοποιηθούν αυτές οι επιθυμίες, είναι δυνατόν να αναπτυχθούν συμπλέγματα ενοχής. Κατά τη δεύτερη κατηγορία ονειροπόλησης το άτομο φαντάζεται ότι υποφέρει εξαιτίας της αδικίας ή της κακής μεταχείρισης των άλλων. Ένα παιδί π.χ. όταν το κακομεταχειρίζονται οι γονείς του, είναι δυνατόν να φανταστεί ότι φεύγει από το σπίτι, ότι χάνεται στο δάσος, ότι γίνεται θύμα αυτοκινητιστικού δυστυχήματος κ.α. Μ' αυτόν τον τρόπο φαντάζεται ότι κερδίζει την αγάπη και τη συμπάθεια των γονέων ή των δασκάλων του, που στην πραγματικότητα στερείται ή νομίζει ότι στερείται. Όλοι οι παραπάνω τύποι ονειροπόλων γίνονται παθολογικοί, αν η ονειροπόληση ξεπεράσει το μέτρο, αν γίνει πολύ έντονη και διαρκής (Χ. Χριστοφίδης, 1991).

9.2.5 Καθήλωση

Σύμφωνα με τον Δ. Σάκκα. Καθήλωση (fixation) είναι η προσκόλληση σε ορισμένο στάδιο της ανάπτυξης ως προς ορισμένα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας εξαιτίας δυσκολιών, αποτυχιών, φόβων και ανασφάλειας (Δ. Σάκκας, 1977).

Η πορεία προς την ωριμότητα είναι σταδιακή. Αυτό σημαίνει ότι τα παιδιά και οι νέοι διέρχονται με συνεχή μικρά άλματα από στάδια ζωής στη διάρκεια των οποίων ξεριζώνουν συνέχεια τον εαυτό τους από το γνωστό και το κατακτημένο που είναι η εξάρτηση και προχωρούν προς το άγνωστο και το ακατάκτητο ακόμα που είναι η

αυθυπαρξία. Η σταδιακή πορεία των νέων προς την ωριμότητα δεν είναι σταθερή και συνεχής, αλλά μια πορεία άλλοτε προχωρητική άλλοτε επιστροφική και άλλοτε στάσιμη. Ο νέος, πορευόμενος προς τα εμπρός, οδηγείται προς το άγνωστο και διακατέχεται από φόβο και αγωνία, ενώ επιστρέφοντας ή παραμένοντας σε προηγούμενα στάδια ανάπτυξης νιώθει ασφάλεια και θαλπωρή.

Όταν π.χ. το παιδί πάει στο σχολείο για πρώτη φορά, αντιμετωπίζει δυσκολίες και κατέχεται από ένταση. Αν δεν κατορθώσει να προσαρμοστεί και απογοητευτεί, είναι δυνατόν να παρουσιάσει έμμονη σε συμπεριφορά της προσχολικής ηλικίας. Σε παθολογικές περιπτώσεις έφηβοι και ενήλικοι παρουσιάζουν παιδική ή και νηπιακή συμπεριφορά, πράγμα που σημαίνει ότι ψυχολογικά δεν έχουν ξελιχτεί ότι έχουν παραμείνει παιδιά. Ορισμένοι έφηβοι, από φόβο μη χάσουν την προστασία των γονέων, ή δε γίνουν αποδεκτοί από ομάδες έξω από την οικογένεια, είναι δυνατόν να συνεχίσουν να ζουν, όπως και κατά την προηγούμενη περίοδο, να μην επιδιώκουν την ανεξαρτησία τους (Δ. Σάκκας, 1977)

Καθήλωση παρουσιάζουν και τα άτομα που επιμένουν σε ορισμένη συμπεριφορά ή χρησιμοποιούν αποκλειστικά ορισμένο αμυντικό μηχανισμό. Όπως παρατηρεί ο Hall στο βιβλίο του Δ. Σάκκα (1977), καθήλωση παρατηρείται και στη δομή όλης της προσωπικότητας υπάρχουν π.χ. άτομα που κυριαρχούνται μόνο από βιολογικές επιθυμίες, πράγμα που σημαίνει ότι παραμένουν προσηλωμένα στη νηπιακή ηλικία, ότι είναι υπόδουλα στο αυτό. Άλλα άτομα κατατυραννούνται από υπερβολική ευσυνειδησία. Τα άτομα αυτά είναι υπόδουλα στο υπερεγώ τους, δεν έχουν αναπτύξει το εγώ, όπως και τα άτομα, της προηγούμενης κατηγορίας (Δ. Σάκκας, 1977).

Στηριζόμενοι στις παραπάνω απόψεις, συμπεραίνουμε ότι η καθήλωση είναι τρόπος προσαρμογής επικίνδυνος. Το άτομο παύει να εξελίσσεται, μένει πίσω από τους συνομηλικούς του, δεν ωριμάζει. Η οικογένεια και το σχολείο πρέπει να καταπολεμούν την έμμονη των παιδιών σε τρόπους συμπεριφοράς της προηγούμενης ηλικίας, να καταπολεμούν τα συναισθήματα ανασφάλειας και γενικά τους φόβους των παιδιών, τα γενεσιουργά αίτια της καθήλωσης, και να αναπτύσσουν το συναισθήμα ασφάλειας, την αυτοπεποίθηση και την αισιοδοξία.

9.2.6 Παλινδρόμηση

Τελευταίος από τους μηχανισμούς υποχώρησης είναι η παλινδρόμηση (regression) για την οποία ο Δ.Σάκκας (1977) γράφει είναι η επάνοδος σε τρόπους συμπεριφοράς προηγούμενου σταδίου ηλικίας. Είναι μηχανισμός συγγενής με το μηχανισμό της καθήλωσης. Στην καθήλωση το άτομο σταματάει σε ορισμένο στάδιο της ανάπτυξης στην παλινδρόμηση γυρίζει πίσω και παρουσιάζει τρόπους αντίδρασης, που είχε χρησιμοποιήσει παλαιότερα, ιδίως κατά την παιδική ηλικία, όταν με τις φροντίδες των γονέων αισθανόταν ασφάλεια. Κλαίει π.χ. ή βγάζει κραυγές, όπως έκλαιε και κραύγαζε στην παιδική του ηλικία. Με τον τρόπο αυτό επιδιώκει να αποκτήσει τη συμπάθεια των άλλων και να πραγματοποιήσει τους σκοπούς του. Αλλά και στους μεγάλους παρατηρείται παλινδρόμηση ως διέξοδος από δύσκολες καταστάσεις. Ορισμένες γυναίκες π.χ. για να συγκινήσουν τους συζύγους ή τους φίλους τους, όταν οι σχέσεις μαζί τους δεν είναι αρμονικές, που χαρακτηρίζει την παιδική ηλικία (Δ. Σάκκας, 1977).

Για το μηχανισμό αυτό γράφει ο Ι. Δ. Ιωαννίδης (1996), ότι όταν βρεθεί μπρος σε μια ματαιώση, καταφεύγει σε τρόπους αντιμετώπισης της, οι οποίοι είχαν αποδειχτεί αποδοτικοί σε προγενέστερη ηλικία. Οι τρόποι αυτοί ανάγονται συνήθως στην προσχολική και νηπιακή ηλικία. Κατά το στάδιο εκείνο της ανάπτυξης, τα άτομα προστατεύονται από τους γονείς και πετυχαίνουν διάφορα επιθυμητά αποτελέσματα (πρόκληση προσοχής, παροχή παιχνιδιών, ικανοποίηση απαιτήσεων ακόμα και παραλόγων, λόγω τις αδυναμίας των γονέων) με τρόπους συμπεριφοράς τις περισσότερες φορές απαράδεκτους. Ανάμεσα στους τρόπους αυτούς οι πιο κοινοί είναι το γλείψιμο των δακτύλων, η ενούρηση, οι αντιδράσεις πείσματος, το χαϊδολόγημα, το κλαψούρισμα, η εγκατάλειψη στις λόγω έστω και παραμικρής ασθένειας κ.α. (Ι.Δ. Ιωαννίδης, 1996).

Η παλινδρόμηση δεν είναι χαρακτηριστικό μόνο των παιδιών. Και οι μεγάλοι ακόμα μπρος σε δυσκολίες, έχουν την τάση να επανέρχονται σε καταστάσεις και τρόπους συμπεριφοράς από το παρελθόν. Ό,τι παλιό επαναφέρεται στη μνήμη, αποδεσμευμένο από κάθε αρνητικό στοιχείο και ωραιοποιημένο όσο ποτέ.

Η νοσταλγία άλλωστε, στην κυριολεξία είναι μια καθαρή αντίδραση παλινδρόμησης. Νοσταλγεί κανείς κάτι το οποίο ανήκει σ' ένα κοντινό ή μακρινό παρελθόν και επιθυμεί να επιστρέψει σ' αυτό, γιατί το αισθάνεται ή το φαντάζεται καλύτερο από το παρόν. Η νοσταλγία βέβαια μπορεί να έχει ερεθίσματα θετικά (η νοσταλγία π.χ. προσώπων αγαπημένων) ή και αρνητικά (στοιχεία που έχουν υποστεί

αλλοίωση από την ωραιοποίηση). Όταν καταργηθεί η γεωγραφική απόσταση, το άτομο ξαναβλέπει την πραγματικότητα χωρίς την ωραιοποίηση της νοσταλγίας.

Στην ψυχολογία εννοούμενη παλινδρόμηση, η επιστροφή σε κάτι το περασμένο δε γίνεται με την κατάργηση της απόστασης του χώρου αλλά του χρόνου. Ένα άτομο αποτυχαίνει στις εξετάσεις του πανεπιστημίου. Αντί να σκεφτεί λύσεις που θα φέρουν στην επιτυχία του σκοπού του, εγκαταλείπει κάθε σχετική προσπάθεια και στρέφεται σε λιγότερο φιλόδοξες αλλά άμεσες ικανοποιήσεις κατά το πρότυπο παλαιότερων εμπειριών (Ι. Δ. Ιωαννίδης, 1996).

Όλοι χρησιμοποιούμε κατά ένα πρόσκαιρο, θα έλεγε κανείς, τρόπο, τον μηχανισμό της παλινδρόμησης όταν βρεθούμε μπροστά σε μια λίγο ή πολύ σοβαρή ματαίωση. Κλαίμε ενώ συνήθως δεν κλαίμε. Γελάμε ή ξεφωνίζουμε κατά τρόπο ο οποίος έχει αποδειχθεί αποδοτικός σε αλλοτινές περιπτώσεις ματαίωσης. Τάση για τη χρησιμοποίηση του μηχανισμού αυτού έχουν συνήθως τα άτομα εκείνα που στο παρελθόν είχαν περιβληθεί από υπερπροστατευτικότητα σε σημείο που να αισθάνονται ανασφαλή μακριά από τους γονείς.

Η παλινδρόμηση περιέχει ποσοτικός στοιχεία αποδιοργάνωσης. Ελάχιστα στις μη σοβαρές περιπτώσεις και πλείστα όσα, στις ακραίες. Στις τελευταίες αυτές περιπτώσεις, τα άτομα βρίσκονται σ' αδυναμία να τραφούν μόνα τους, να φορέσουν τα ρούχα τους, να περιποιηθούν τον εαυτό τους κλπ. (Ι. Δ. Ιωαννίδη, 1996).

Ο καλύτερος τρόπος αντιμετώπισης της παλινδρόμησης είναι η κατανόηση και πάλι των αιτιών και όχι η καταπολέμηση των συμπτωμάτων. Η κατανόηση των αιτιών καθιστά ανθρωπινότερη τη στάση μας και πιο εφικτή τη βοήθεια μας – αν είναι δυνατή – για την εξάλειψη των επιζήμιων συμπτωμάτων (Ι. Δ. Ιωαννίδης, 1996) και (Χ. Χριστοφίδης, 1991).

Σ' ότι αφορά τον ρόλο της παλινδρόμησης και τις καθήλωσης σαν μηχανισμούς στην ψυχολογία του ατόμου συμφωνούν οι Ι. Δ. Ιωαννίδης (1996), Δ. Σάκκας (1977) και Β. Χαραλαμπίδης (1987) στην παρακάτω άποψη: Όσο η καθήλωση και η παλινδρόμηση δεν λειτουργούν αρνητικά πάνω στο άτομο δεν παρουσιάζονται επικίνδυνες. Στην αντίθετη περίπτωση, όπως και κάθε μηχανισμός καθίσταται άκρα επιζήμιος.

Συμπεραίνοντας από τα παραπάνω, καταλήγουμε στο ότι το άτομο παύει να μεταδομείται και να παρουσιάζεται από στάδιο σε στάδιο περισσότερο ενιαίο και καλύτερα οργανωμένο. Με άλλα λόγια, το άτομο, που δεν έχει τη δύναμη να προχωρήσει προς τα εμπρός κατά τρόπο ρεαλιστικό, παύει να εξελίσσεται και να

ωριμάζει. Το άτομο διευκολύνεται στην πορεία του προς την ωριμότητα, όταν κατορθώνει και δημιουργεί μια σωστή παιδαγωγική σχέση με τα πρόσωπα που το περιβάλλον και εμποδίζεται, όταν δεν κατανοείται από τους άλλους ως κάτι το ξεχωριστό και ανεπανάληπτο, οπότε δημιουργούνται καταπιεστικές, χρησιμοθηρικές και εξαρτημένες σχέσεις που ενισχύουν το σχηματισμό μιας λαθεμένης αυτοεικόνας και την τάση της φυγής προς τα πίσω.

9.2.6.1 Η Παλινδρόμηση ως τρόπος Προσαρμογής

Με την παλινδρόμηση το άτομο προσπαθεί να χαλαρώσει την ένταση του, λόγω της παρεμβολής ανυπέρβλητου εμποδίου, στην πορεία για ικανοποίηση των αναγκών του. Με την έννοια αυτή το ψυχολογικό αυτό φαινόμενο θεωρείται τρόπος προσαρμογής. Όταν το άτομο, αντιμετωπίζει δυσκολίες, παραιτείται από τις προσπάθειες του και οπισθοχωρεί σε παιδαριώδεις αντιδράσεις, όπως μεμψιμοιρίες, κλάματα, κλωστήματα σε αντικείμενα, κτυπήματα των ποδιών στο πάτωμα, αντιδράσεις, οι οποίες είναι τρόποι δράσης γνωστοί από την παιδική ηλικία και οι οποίοι ήταν αποτελεσματικοί (Χ. Χριστοφίδης, 1991).

Ο ενήλικας που αντιδρά κατ' αυτόν τον τρόπο, πολλές φορές ασυνείδητα, πιστεύει ότι οι επιτυχημένες αντιδράσεις αυτού του είδους, που κατά την παιδική ηλικία ήταν συχνές και φαίνονταν χρήσιμες, θα παρουσιασθούν και πάλι αποτελεσματικές και θα βοηθήσουν στην προσαρμογή του. Οι αντιδράσεις αυτές, που πράγματι πιθανόν να μειώσουν την ένταση και να βγάλουν το άτομο από τη δύσκολη θέση που βρίσκεται, αλλά σπάνια ή ποτέ θα πετύχουν οριστική λύση του προγράμματος. Ο Riepe Bonet στο βιβλίο του Χ. Χριστοφίδη (1991, 117) περιγράφει χαρακτηριστικά την παλινδρόμηση ως τρόπο προσαρμογής, με τα ακόλουθα:

«Η παλινδρόμηση δεν είναι σπάνια, ακόμη και σε άτομα κανονικά. Τις περισσότερες φορές μοναδική αιτία της είναι ο θυμός, μα κι αυτός ο θυμός βγαίνει πάντα, έτσι φαίνεται, από κάποια αδυναμία. Το άτομο βρίσκει κάποια δυσκολία που δεν μπορεί να τη γλιτώσει, κάποιο εμπόδιο που δε μπορεί να το περάσει μη μπορώντας να προχωρήσει γυρίζει πίσω».

9.3 Μηχανισμός απώθησης

Κλείνοντας με το κεφάλαιο των μηχανισμών της προσαρμογής αναφέρεται ο μηχανισμός απώθησης. Απώθηση ή Καταπίεση (repression) είναι «μηχανισμός άμυνας του εγώ κατά τον οποίο δυσάρεστες εμπειρίες και βιώματα απωθούνται στο ασυνείδητο» (Δ. Σάκκα, 1977, 211).

Ο Β. Χαραλαμπίδης (1987) γράφει για το μηχανισμό αυτό ότι το “εγώ” του ανθρώπου, το συνειδητό δηλαδή και λογικό κομμάτι της συνείδησης, βρίσκεται σε μία διαρκή αναμέτρηση με τα ένστικτα και τις ορμές, που επιδιώκουν να ικανοποιηθούν. Τα ανικανοποίητα στοιχεία απωθούνται στο ασυνείδητο και υποσυνείδητο. Εκεί όμως δεν χάνονται, αλλά ενεδρεύουν αναζητώντας πλάγιους τρόπους ικανοποίησης και το “εγώ” αγωνίζεται να ελέγχει την όλη κατάσταση για να μπορεί να ζει ειρηνικά με τον εαυτό του και τους ομοίους του και να ξεδεύει μέρος από τη δύναμη των βιολογικών αναγκών για την επιτυχία ανώτερων σκοπών (Β. Χαραλαμπίδης, 1987).

Η άποψη του Χ. Χριστοφίδη (1991) για το μηχανισμό αυτό είναι ότι το άτομο χρησιμοποιώντας μηχανισμούς απώθησης, άλλοτε κλείνει τα μάτια του μπροστά σε μία πραγματικότητα, προσπαθώντας να διώξει από τη σκέψη του κάθε τι το δυσάρεστο και κοινωνικά απαράδεκτο και άλλοτε αγωνίζεται να καλύψει αυτό που θεωρείται κοινωνικά απαράδεκτο (μίσος, ανηθικότητα, σεξουαλική ζωή, φόβος κλπ) με κάτι άλλο που είναι ακριβώς το αντίθετο και θεωρείται κοινωνικά αποδεκτό. Έτσι το μίσος εκδηλώνεται με το προσωπείο της αγάπης και της υπερπροστασίας, ο φόβος γίνεται τραγούδι ή ψευτοφιλία, το αμάρτημα παρουσιάζεται ως αγνότητα και η επιθυμία ως κάτι το ανήθικο εναντίον του οποίου καταφερόμαστε με πάθος εναντίον της φιλαργυρίας, της αγένειας, της ανηθικότητας, της εκμετάλλευσης, της υποδούλωσης, της κακομεταχείρισης, για να αποκρύψουμε τη δική μας ζωντανή επιθυμία για τα ίδια πράγματα (Χ. Χριστοφίδης, 1991).

Ο Ι. Δ. Ιωαννίδης (1996) γράφει σχετικά μ’ αυτό ότι κάτι που καταπιέζεται, φυσικά δεν ξεχνιέται. Απλώς έχει παραμεριστεί από τη συνείδηση. Συχνά λησμονούμε πολύ γνωστά ονόματα που κανονικά θα έπρεπε να θυμόμαστε, λησμονούμε ραντεβού, αν και τα θεωρούμε πολύ σημαντικά. Κατά βάθος υπάρχει στο φαινόμενο αυτό κάποια δυσάρεστη αιτία. Συνήθως τα αστεία, (“Γλώσσα λανθάνουσα τ’ αληθή λέγει”) περιέχουν καταπιεσμένες επιθυμίες που μέσα απ’ αυτά βρίσκουν έκφραση. Ιδιαίτερα, με την επίδραση της μέθης ή των φαρμάκων, καθώς το άτομο βρίσκεται σε χαλάρωση, ανέρχεται στο πεδίο της συνείδησης ένα μέρος από το καταπιεσμένο υλικό. Αν και πρέπει να πούμε ότι ποτέ δεν υπάρχει ολοκληρωτική καταπίεση. Με την πρώτη ευκαιρία διαφεύγουν προς τη συνείδηση οι καταπιεσμένες επιθυμίες ακόμα και μεταμφιεσμένες. Η μεταμόρφωση γίνεται συνήθως στα όνειρα (Ι. Δ. Ιωαννίδης, 1996). Ωστόσο σύμφωνα με τον Ι. Δ. Ιωαννίδη (1996) αντισταθμίζει και δίνει έναντι του όρου Απώθηση τον όρο Καταπίεση, ορίζοντας τον σαν τον χειρότερο τρόπο αντιμετώπισης μιας κατάστασης. Ενώ στους άλλους μηχανισμούς υπάρχουν

ίσαμε ένα σημείο οφέλη παραδεκτά, στην καταπίεση και τα φαινομενικά υπαρκτά οφέλη, είναι ουσιαστικά επιζήμια.

Το άτομο που απαρνιέται τις κοινωνικά απαράδεκτες καταστάσεις, σκέψεις, επιθυμίες και τις αποκλείει από τη συνείδηση του, φαίνεται ότι κερδίζει προς στιγμή μια και ό,τι πρέπει να είναι κρυμμένο, δεν το 'χει στην επιφάνεια. Φαινομενικά τουλάχιστο, το απαγορευμένο είναι ανύπαρκτο. Στην πραγματικότητα ωστόσο αυτό έχει εισχωρήσει βαθύτερα και έτσι η δυσμενής του επίδραση ουσιαστικά γίνεται πάνω στα θεμέλια. Όλες οι δυσάρεστες καταστάσεις, βέβαια, δεν καταπιέζονται. Καταπιέζονται περισσότερο εκείνες που προκαλούν αγωνία εξαιτίας των κοινωνικών απαράδεκτων κινήτρων. Ένα κοινωνικά αδικαιολόγητο μίσος (μίσος παιδιού προς τους γονείς του), ένα γεγονός που θα προκαλούσε σοβαρή επίπτωση (ένα απαράδεκτο είδος αγάπης) κλπ., είναι περιπτώσεις που απομακρύνονται από το πεδίο της συνείδησης και καταπιέζονται, στο ασυνείδητο (Ι. Δ. Ιωαννίδης, 1996).

Μια άλλη περίπτωση που δίνει την ευκαιρία στις καταπιεσμένες επιθυμίες ή καταστάσεις ν' ανέβουν στη συνείδηση, είναι η συνεχής ματαίωση. Όταν το άτομο αντιμετωπίζει μια συνεχή αποτυχία, νιώθει να καταρρέει, η καταπίεση του παρουσιάζει χαλάρωση και τότε οι επιθυμίες έχουν την τάση να έρθουν στο φως της συνείδησης. Τότε το άτομο μαζί με την απογοήτευση διακατέχεται και από την αγωνία και επιστρατεύει τις ψυχικές του δυνάμεις ώστε να κρατήσει τις επιθυμίες του και πάλι μυστικές.

Ακόμα, κατά την περίπτωση αιφνιδιαστικού ψυχικού τραυματισμού, ενός ασ πούμε σοκ που δημιουργείται από μια ιδιαίτερα οδυνηρή κατάσταση (π.χ. από τον ξαφνικό χαμό ενός αγαπημένου προσώπου) η καταπίεση χρησιμεύει ως προσωρινός μηχανισμός εξουδετέρωσης της τραυματικής εμπειρίας μέχρις ότου ο χρόνος δώσει την ευκαιρία στο άτομο να χρησιμοποιήσει άλλους αμυντικούς μηχανισμούς. Το ίδιο πράγμα μπορεί να συμβεί και στη διαδικασία της προσαρμογής, όπου το άτομο αναπτύσσοντας το μηχανισμό αυτό διευκολύνει την παραπέρα προσαρμογή του.

Προτιμότερη από την καταπίεση είναι η κατάπνιξη ή καταστολή. Με αυτή το άτομο συνειδητά κι όχι ασυνείδητα (όπως στην καταπίεση) τακτοποιεί την ιδέα ή την επιθυμία μέσα στη συνείδηση του. Η ενέργεια του δεν είναι μόνο συνειδητή αλλά και σκόπιμη. Ξεκινώντας το άτομο από κάποια σκοπιμότητα δεν φανερώνει την επιθυμία του, την καταπνίγει μέσα του σε μια δεδομένη περίπτωση κι ύστερα την επαναφέρει στη συνείδηση του. Έτσι η ενέργεια του αυτή είναι χρήσιμη χωρίς να είναι επιζήμια.

Η καταπίεση εξαρτάται και από την παιδική ηλικία μια και από τότε το παιδί μαθαίνει να εμπιστεύεται και να εξωτερικεύει τα συναισθήματα του. Κι ακόμα από τότε η καταφυγή στην καταπίεση ενισχύεται από καταστάσεις τιμωρίας και φόβου.

Τέλος σ' ότι αφορά τον θετικό και αρνητικό ρόλο της απώθησης ή καταπίεσης σαν μηχανισμοί στην ψυχολογία του ατόμου συμφωνούν οι Δ. Σάκκας (1977), ο Β. Χαραλαμπόπουλος (1987) και Ι. Δ. Ιωαννίδης (1996), στο ότι η απώθηση η καταπίεση μολονότι είναι δυνατόν να προκαλέσει ανωμαλίες και ασθένειες, είναι χρήσιμη διαδικασία για την ανάπτυξη της προσωπικότητας. Χωρίς αυτήν το εγώ θα κατακλυγόταν από επιθυμίες, πριν ακόμη αναπτυχθεί. Με την πρόοδο της ανάπτυξης όμως και την ισχυροποίηση του εγώ η απώθηση αποβαίνει λιγότερο χρήσιμη και αναγκαία, γιατί το εγώ πρέπει να υιοθετεί λογικούς τρόπους αντίδρασης. Αν και κατά την ώριμη ηλικία η απώθηση εξακολουθεί να είναι έντονη, όπως και κατά την παιδική, αυτό είναι σημείο ανωμαλίας.

9.4 Γενικά Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας τα παραπάνω, διατυπώνονται κάποια γενικά συμπεράσματα που αφορούν τους μηχανισμούς προσαρμογής. Οι μηχανισμοί που περιγράψαμε παραπάνω είναι ασυνειδητες και επίκτητες αντιδράσεις του εγώ, που αποσκοπούν στον περιορισμό των εντάσεων. Είναι αποκλίσεις από την ομαλή συμπεριφορά, άλλες ελαφρές και άλλες σοβαρότερες. Αναπτύσσονται κυρίως κατά την παιδική ηλικία, όταν το ανίσχυρο ακόμα εγώ, εξαιτίας της αδυναμίας του να ανταποκρίνεται να αναζητεί πλάγιους τρόπους διεξόδου από τις δυσκολίες. Ορισμένοι από τους μηχανισμούς αυτούς δεν είναι επιζήμια, ενώ άλλοι είναι βλαπτικοί. Το βασικό και κοινό μειονέκτημα τους, όπως παρατηρεί και ο Lasarus στο βιβλίο του Β. Χαραλαμπόπουλου (1987), είναι ότι "δημιουργούν στο άτομο σύγχυση της πραγματικότητας και κατά συνέπεια το οδηγούν σε ασύμφωρες αποφάσεις, που βασίζονται σε εσφαλμένη εκτίμηση των περιστάσεων". "Παρακάτω παρουσιάζονται συμπεράσματα με βάση τον Β. Χαραλαμπόπουλο (1987), για τους μηχανισμούς άμυνας που επηρεάζουν την προσαρμογή:

- Οι μηχανισμοί άμυνας είναι ιδιόρρυθμες μορφές συμπεριφοράς, που αποσκοπούν στη μείωση της ψυχικής έντασης και τη διατήρηση της ομαλής συμβίωσης.
- Το κάθε άτομο, για να προστατεύσει το εγώ του και να διευκολύνει την προσαρμογή του, χρησιμοποιεί κάποιους μηχανισμούς, που χαρακτηρίζουν την προσωπικότητά του. Όλα τα άτομα καταφεύγουν στη χρήση μηχανισμών άμυνας. Μερικά άτομα χρησιμοποιούν περισσότερους και μερικά λιγότερους μηχανισμούς.

Το κάθε άτομο όμως χρησιμοποιεί το μηχανισμό άμυνας κατά διαφορετικό τρόπο και σε διαφορετικό βαθμό.

- Οι μηχανισμοί άμυνας επινοούνται και μαθαίνονται τις περισσότερες φορές λειτουργούν ως συνήθειες, οι οποίες από τη μια μεριά δημιουργούν αυταπάτες και διαστρέφουν την πραγματικότητα κι από την άλλη μεριά παραμερίζουν το άγχος και διατηρούν την ψυχική ισορροπία.
- Η χρησιμοποίηση των μηχανισμών άμυνας, μέσα σε ορισμένα πλαίσια και μέχρι ενός ορισμένου βαθμού, θεωρείται φυσιολογική κατάσταση. Όταν όμως η χρησιμοποίηση γίνεται αφορμή να διασαλεύεται η ισορροπία της κοινωνικής ομάδας, τότε θεωρείται παθολογική κατάσταση και πρέπει να αντιμετωπίζεται με ειδικούς χειρισμούς και από ειδικά εκπαιδευμένα πρόσωπα.
- Στο σπίτι και στο σχολείο τα παιδιά και οι νέοι πρέπει να αποκτούν καλές συνήθειες, ώστε και ατομική ικανοποίηση να αισθάνονται και κοινωνική αναγνώριση να δέχονται και τους μελλοντικούς κώδικες της συμπεριφοράς τους να διαμορφώνουν". (Β. Χαραλαμπίδης 1987, 142).

10. ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗΣ

Αποστέρηση- σύγκρουση- πίεση

Η Μ. Νασιάκου στο βιβλίο της "Η ψυχολογία σήμερα" (1982, 112), αναφέρει: "Όταν το άτομο εμποδίζεται να ικανοποιήσει τις ανάγκες του και τις επιθυμίες του οδηγείται σε μια ψυχική κατάσταση ανικανοποίητου και ανασφάλειας, σε μια κατάσταση που την ονομάζουμε αποστέρηση (frustration) και που μπορεί να κινητοποιήσει και συναισθήματα επιθετικότητας. Άλλοτε όταν το περιβάλλον εγείρει απαιτήσεις πάνω στο άτομο που το υποχρεώνουν να αναπτύξει επιπρόσθετες δυνάμεις για να τις αντιμετωπίσει, το άτομο δέχεται πίεση (το λεγόμενο στρες) που του προκαλεί άγχος (για το οποίο μιλήσαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο). Όσο ισχυρότερη είναι η πίεση, τόσο μεγαλύτερο γίνεται το άγχος και μπορεί όταν είναι πολύ ισχυρό να αποδιοργανώσει την οργανική και ψυχική ισορροπία του και να το οδηγήσει σε παθολογικές καταστάσεις" (Μ. Νασιάκου 1982, 112).

Αν και διαχωρίζουμε το στρες από την αποστέρηση, πρέπει να σημειώσουμε πόσο φανερό είναι η στενή σχέση που υπάρχει μεταξύ τους. Το στρες μπορεί να περιέχει στοιχεία αποστέρησης, αλλά κυρίως το στρες είναι η κατάσταση που προκαλείται από την πίεση που δέχεται το άτομο, πίεση για την επίτευξη ενός

ορισμένου σκοπού που θα πρέπει να πραγματοποιηθεί με συγκεκριμένο τρόπο ή ακόμα μέσα σε τακτό χρονικό διάστημα. Για παράδειγμα ο φοιτητής που πρέπει να πιαστεί ιδιαίτερα μέσα σε συγκεκριμένα χρονικά όρια προκειμένου να πετύχει καλούς βαθμούς για να πάρει υποτροφία.

Γενικά η πίεση, το στρες, υποχρεώνει το άτομο να επιταχύνει το ρυθμό ή να εντείνει τις προσπάθειές του για να ανταποκριθεί στο σκοπό του. Κάθε άτομο μέσα στην κοινωνία δέχεται καθημερινά πιέσεις και μερικές τις αντιμετωπίζει με ιδιαίτερη δυσκολία. Όταν όμως οι πιέσεις είναι πολλές και διαρκείς, τότε επιβαρύνουν εξαιρετικά το άτομο και μπορούν, όπως αναφέραμε, να το οδηγήσουν στην αποδιοργάνωσή του. Τέτοια πίεση ασκούν π.χ. ο έντονος κοινωνικός ανταγωνισμός, η εκπαιδευτική επιλογή, οι κανόνες του γάμου, οι δυσκολίες και οι απαιτήσεις του επαγγέλματος κ.τ.λ. (Μ. Νασιάκου, 1982).

Παρακάτω θα παρουσιαστούν αναλυτικά οι έννοιες «αποστέρηση», «σύγκρουση», «πίεση (σρες)», «αντίδραση στο σρες» για καλύτερη κατανόηση του τρόπου με τον οποίο επηρεάζουν την προσαρμογή του ατόμου.

10.1 Η αποστέρηση

“Αποστέρηση λέγεται η ψυχική κατάσταση στην οποία βρίσκεται το άτομο, όταν ισχυρά επιθυμητά κίνητρα απειλούνται με ματαίωση, η γενικά εμποδίζεται η πραγμάτωσή τους” (Μ. Νασιάκου, 1982, 113). Αποστέρηση υπάρχει όχι μόνο όταν οι προσπάθειες του ατόμου απειλούνται να ματαιωθούν, αλλά ακόμη και όταν το άτομο δεν έχει ένα συγκεκριμένο σκοπό.

Παράδειγμα, αποστέρηση προκαλεί η έλλειψη νερού στην έρημο, ή η απαγόρευση σε ένα κορίτσι εφηβικής ηλικίας να πάρει μέρος σε μία συνάντηση (εκδρομή, χορός) που πολύ έντονα επιθυμεί.

Το συναίσθημα της αποστέρησης δηλαδή προέρχεται από τη ματαίωση των επιθυμιών του ατόμου ή τη διάψευση της δυνατότητας ικανοποίησής τους ή ακόμη από την έλλειψη κάθε προσδοκίας, κάθε προβολής στο μέλλον. Η ματαίωση των επιθυμιών μπορεί να προέλθει από περιβαλλοντικά εμπόδια εξωτερικά ή όπως π.χ. ο πόλεμος, ο σκληρός κοινωνικός ανταγωνισμός, η απουσία ευκαιριών για την επίτευξη κοινωνικών στόχων και γενικά η κοινωνική αβεβαιότητα. Συνθήκες όπως οι παραπάνω μπορούν να προκαλέσουν έντονη πίεση (στρες) και δημιουργούν συχνά το αρνητικό αίσθημα του ανεκπλήρωτου, της μοναξιάς, και της ανασφάλειας (Μ. Νασιάκου, 1982).

Η ματαίωση των επιθυμιών μας μπορεί να προέλθει ακόμα από τα περιβαλλοντικά εμπόδια που δημιουργούν οι κοινωνικές απαγορεύσεις, οι διάφορες δηλαδή απαγορεύσεις που επιβάλλει η κοινωνική εξουσία στα άτομα-πολίτες. Η εκπλήρωση των επιθυμιών και η επίτευξη των στόχων, τους οποίους κάθε άτομο επιδιώκει οφείλουν να έχουν κατευθύνσεις παραδεκτές κοινωνικά. Κάθε παρέκκλιση από τις κοινωνικές επιβολές επιφέρει άμεση ή έμμεση κοινωνική τιμωρία, από τις ποινές που προβλέπουν οι νόμοι για τους παραβάτες τους μέχρι την κοινωνική αποδοκιμασία. Δηλαδή κάτω από ορισμένες συνθήκες, η ίδια συμμόρφωση προς τους κοινωνικούς κανόνες, τους νόμους και τα θεσμοθετημένα ήθη μπορεί να προκαλέσει αποστέρηση, όταν η συμμόρφωση υποχρεώνει το άτομο να αναστείλει την εκπλήρωση μιας μεγάλης επιθυμίας (Μ. Νασιάκου, 1982).

Η ματαίωση λοιπόν των επιθυμιών μας και η δημιουργία του συναισθήματος αποστέρησης μπορεί να προέλθουν και από εσωτερικά εμπόδια, πράγμα που φαίνεται από το γεγονός ότι εμφανίζεται άγχος, αλλαγές στα συναισθήματα ή τη συμπεριφορά ενός ατόμου, δίχως να μπορούν τα φαινόμενα να αποδοθούν σε ένα ουδέτερο εξωτερικά γεγονός. Τόσο όμως για το ρόλο των εσωτερικών όσο και των εξωτερικών εμποδίων στην προσαρμογή του ατόμου, έχει γίνει εκτενέστερη ανάλυση σε προηγούμενα κεφάλαια.

Παρακάτω, παρουσιάζεται το φαινόμενο της σύγκρουσης το οποίο έρχεται σαν επακόλουθο από τη μη εκπλήρωση των επιθυμητών στόχων οι οποίοι απειλούνται από ματαίωση καθώς το άτομο αδυνατεί να προβεί στην επιλογή ενός σκοπού.

10.2 Η σύγκρουση

“Η επιλογή ενός σκοπού (επιλογή ενός ανάμεσα σε περισσότερους) μέσα στο κοινωνικό περιβάλλον μπορεί επίσης πολλές φορές να είναι στερητική” (Μ. Νασιάκου, 1982, 117). Η αποστέρηση δηλαδή μπορεί συχνά να μην είναι αποτέλεσμα ενός εσωτερικού ή εξωτερικού εμποδίου, αλλά να πηγάζει από τη σύγκρουση ανάμεσα σε δύο επιθυμίες, δύο αξίες ή σε δύο σκοπούς που το άτομο επιδιώκει (βλ. ρόλος συγκρούσεως).

Στην πραγματικότητα η σύγκρουση δεν είναι καθαυτή μια πηγή άγχους διαφορετική από την αποστέρησης. Το βασικό χαρακτηριστικό της σύγκρουσης είναι η προϋπόθεση της αποστέρησης που θα προκληθεί από την απόφαση, εφόσον προϋποθέτει εγκατάλειψη μιας επιθυμίας για την ικανοποίηση μιας άλλης.

Αυτό δηλαδή που διαφοροποιεί εδώ την κατάσταση αυτή από την άλλη πηγή της αποστέρησης είναι ότι στη σύγκρουση το άτομο υποφέρει κυρίως από την ιδέα της αποστέρησης που θα προκύψει (Μ. Νασιάκου, 1982, 118).

10.3 Η πίεση (στρες)

Η Μ. Νασιάκου (1982) γράφει για την πίεση (στρες) που αναπτύσσεται, όταν το άτομο βρίσκεται αντιμέτωπο ανάμεσα σε επιθυμητούς σκοπούς και στις κοινωνικές απαιτήσεις ότι η πίεση (στρες) εκφράζεται με δύο μορφές α) εσωτερική και β) εξωτερική. Εσωτερική είναι η πίεση που το ίδιο το άτομο ασκεί πάνω στον εαυτό του και που προέρχεται από τα ιδανικά του, τα κίνητρα του, την ηθική του. Εσωτερική πίεση ασκεί π.χ. η επιθυμία να επιδείξει το άτομο θάρρος και ηρωισμό, ή ακόμη ηθική αναστολή σε μια επιθυμία. Όταν αυτές οι εσωτερικές πιεστικές απαιτήσεις δεν ικανοποιηθούν, τότε είναι δυνατό να προβάλουν απειλητικά συναισθήματα άγχους. Εξωτερική είναι η πίεση που προέρχεται από το κοινωνικό περιβάλλον και τις απαιτήσεις του. Τέτοια πίεση ασκούν, όπως ήδη αναφέρθηκε, π.χ. ο έντονος ανταγωνισμός, η εκπαιδευτική επιλογή, οι κανόνες του γάμου, οι δυσκολίες και οι απαιτήσεις του επαγγέλματος κτλ.

Οι εξωτερικοί αντικειμενικοί παράγοντες του στρες μπορούν να συνοψιστούν:

α) στη διάρκεια του: όσο περισσότερο διαρκεί τόσο πιο σοβαρό και παθογενές μπορεί να αποβεί. Όλοι στην καθημερινή ζωή αντιμετωπίζουμε οξείες καταστάσεις άγχους, όπως π.χ. η διαδικασία των εξετάσεων, όταν όμως ή διάρκεια της δεν είναι μεγάλη δεν κινδυνεύουμε.

β) Στη σημασία του: αν αφορά δηλαδή ζωτικά προβλήματα ή λιγότερο σημαντικά θέματα της ζωής του ατόμου - αν και η σημασία παραλλάζει σε πολύ μεγάλο βαθμό ανάλογα με την ψυχολογική κατάσταση του ατόμου. Π.χ. το ίδιο γεγονός μπορεί να πάρει τεράστιες διαστάσεις και να προκαλέσει ισχυρότατο άγχος όταν το άτομο βρίσκεται σε περίοδο αποστέρησης, ενώ μπορεί να περάσει σχεδόν απαρατήρητο όταν το άτομο βρίσκεται σε στιγμές ευτυχίας.

γ) Στην πολλαπλότητα του: αν προέρχεται από μια πηγή ή περισσότερες, γιατί πολλά στρες συγχρόνως μπορούν να έχουν πολύ σοβαρότερες συνέπειες για το άτομο. Π.χ. ο έμπορος που χρεοκοπεί και που χάνει και τη γυναίκα του. Τέλος, ο βαθμός της έντασης του στρες καθορίζεται όπως ήδη αναφέραμε, και από τις υποκειμενικές προσαρμοστικές ικανότητες του οργανισμού που δέχεται το άγχος

εσωτερικοί, υποκειμενικοί παράγοντες του στρες, δηλαδή ή ένταση και ή επήρεια του, εξαρτώνται:

α) από την ατομική εκτίμηση του κάθε προβλήματος (το άτομο δεν αντιδρά σύμφωνα με την κατάσταση, αλλά σύμφωνα με το πώς εκτιμά, πώς “δέχεται ή “εισπράττει” μια δεδομένη κατάσταση). Είναι γνωστό ότι όλοι αντιδρούμε όχι απλώς σ’ ένα εξωτερικό γεγονός αλλά σ’ ένα γεγονός όπως εμείς οι ίδιοι το εκτιμούμε,

β) από το βαθμό αντοχής του ατόμου απέναντι στο στρες. Μπορεί ένα άτομο να είναι λιγότερο ή περισσότερο “ευπαθές” στο στρες γενικά, ή να είναι ανθεκτικό σε μια μορφή στρες και να αδυνατεί να αντιμετωπίσει μιαν άλλη έκφραση του (Μ. Νασιάκου, 1982)

10.3.1 Η αντίδραση στο στρες

Συνεχίζοντας, η Μ. Νασιάκου (1982) γράφει για την αντίδραση του ατόμου στο στρες και σημειώνει ότι το στρες οδηγεί γενικά το “τόμο σε αυτόματες και έμμονες προσπάθειες για τη λύση του. Έντονα αρνητικό, όπως γίνεται αισθητό από το άτομο, είναι συγχρόνως αρκετά δύσκολο στην αντιμετώπιση του, γιατί-κάθε αντίδραση κατά του στρες απαιτεί από τον οργανισμό περίπλοκες και συνδυασμένες προσπάθειες. Οι αντιδράσεις στο στρες είναι σύμφωνα με την “ψυχολογική ορολογία, “ολικές”, πού σημαίνει ότι ο οργανισμός, επειδή λειτουργεί ως ενότητα, αντιδρά στο στρες ως “όλο”, ως σύνολο ανεξάρτητα από την πηγή του στρες και από το σημείο του οργανικού συνόλου πού θίγει, το άτομο δηλ. αντιδρά στο στρες ως διοψυχολογική μονάδα. Παρά το γεγονός ότι ο οργανισμός αντιδρά οπωσδήποτε και πάντοτε ως σύνολο, συχνά οι ερευνητές για τις ανάγκες της μελέτης κάνουν μια τεχνική διάκριση του στρες σε τρία επίπεδα, το βιολογικό, το ψυχολογικό και το κοινωνικό. Την παρουσίαση εδώ ενδιαφέρουν, όχι οι κατηγοροποιήσεις αυτές, αλλά κυρίως οι “ψυχολογικές αντιδράσεις, οι άμυνες, και αυτές θα απομονώσουμε για να τις αναπτύξουμε. Αντίδραση είναι, ή ικανότητα πού έχει το άτομο ν’ αλλάξει τα κίνητρα και να υιοθετεί νέους τρόπους συμπεριφοράς. Είναι δηλ. τρόποι συμπεριφορά πού υιοθετεί για ν’ αντιδράσει, ν’ αντιμετωπίσει μια κατάσταση πού του παρουσιάζεται (Μ. Νασιάκου, 1982).

Οι αντιδράσεις έχουν στόχο τους ν’ αντιμετωπίσουν τις απαιτήσεις πού προκύπτουν από τις δυσκολίες προσαρμογής, τις καταστάσεις δηλαδή πού προκαλούν άγχος (αποστέρηση, σύγκρουση, πίεση) και συνθέτουν τη συμπεριφορά του ατόμου, όταν προσανατολίζεται προς τη λύση του στρες. Οι τρόποι αντίδρασης δημιουργούνται όταν το άτομο θεωρεί τον εαυτό του ικανό ν’ αντιμετωπίσει τις

απαιτήσεις και ή στάση του είναι ρεαλιστική, η εκτίμηση του σωστή και ορθολογική, δηλαδή, όταν μπορεί πράγματι, έστω δύσκολα, αλλά πάντως μπορεί να αντιμετωπίσει. αυτές τις απαιτήσεις. Όταν δεν μπορεί, ή εκτιμάει ότι δεν έχει τη δύναμη ή δεν βρίσκει τρόπους αντίδρασης, τότε αλλάζει στόχο και προσπαθεί να μειώσει τη συγκινησιακή του φόρτιση, πράγμα που σημαίνει ότι ελέγχει την κατάσταση και έτσι ή συμπεριφορά του αποδεικνύεται ευέλικτη. Σε άλλη περίπτωση παραιτείται ή αδρανεύει, είτε, αν ή πίεση είναι ακόμα ισχυρότερη, αποδιοργανώνεται ψυχικά. Η Μ. Νασιάκου (1982) σημειώνει ότι οι συνειδητοί τρόποι αντίδρασης στο στρες γεννούν τις παρακάτω συμπεριφορές των οποίων ή διαμόρφωση επηρεάζεται από την εκτίμηση της συγκεκριμένης κατάστασης και των δυνατοτήτων του ίδιου του ατόμου:

α) «Την ενεργητική αντιμετώπιση που στοχεύει στην εξάλειψη ή στο ξεπέρασμα των εμποδίων που παρουσιάζονται στο άτομο και προκαλούν στρες. Η ενεργητική αντιμετώπιση κινητοποιεί το άτομο-η μορφή που θα πάρει ή ενέργεια του μπορεί να εκφραστεί είτε επιθετικά είτε παθητικά. Η ενεργητική αντιμετώπιση δεν είναι μια συμπεριφορά μόνο "επιθετική", μπορεί να είναι και παθητική. Επίθεση μπορεί να είναι μια ανοιχτή ενέργεια αντίδρασης» (Μ. Νασιάκου, 1982, 123). Π.χ. ο φοιτητής που θεωρεί ότι αδικήθηκε στη βαθμολογία διεκδικεί το δίκιο του με απειλητικούς ή υποτιμητικούς για τον καθηγητή τρόπους, δηλαδή είτε τον απειλεί ή κάνει προσφυγή με τα ένδικα μέσα που του προσφέρονται. Ο παθητικός τρόπος αντίδρασης, δηλαδή ή παθητική στάση θα ήταν στο ίδιο παράδειγμα ο φοιτητής, δυσαρεστημένος και θυμωμένος, να μην παρακολουθεί πια το μάθημα ή να το υπονομεύει.

β) «Την απόσυρση που είναι ή συμπεριφορά κατά την οποία το άτομο αντιδρά απομακρυνόμενο από τη δύσκολη κατάσταση που του παρουσιάζεται. Πρόκειται για μια πιο ρεαλιστική εκτίμηση, δηλ. το άτομο είτε παραδέχεται π.χ. πώς ηττήθηκε, ή θεωρεί σκόπιμο ν' αποδεσμευτεί ψυχολογικά από την κατάσταση» (Μ. Νασιάκου 1982, 123-124)

Παραδείγματα: ο υποψήφιος σπουδαστής αρνείται να επιλέξει τη σχολή που του αρέσει, γιατί, γνωρίζοντας τις δυνατότητες του, πιστεύει ότι δεν θα τα καταφέρει. Η επειδή η δουλειά στην όποια ένα άτομο εργάζεται δεν το ικανοποιεί και δεν το καταξιώνει, προτιμάει ν' αναζητήσει μια άλλη απασχόληση που θα του προσφέρει μεγαλύτερη ανταμοιβή. Η ακόμα ο Βετής φοιτητής του Πολυτεχνείου εγκαταλείπει την επιστήμη που είχε διαλέξει γιατί κατάλαβε πως δεν αντέχει στις πιέσεις που

απαιτούνται. Σε αυτές τις περιπτώσεις, το άτομο ελέγχει την κατάσταση και με την αντίδραση του ελαττώνει όλη τη συναισθηματική του εμπλοκή.

γ) «Το συμβιβασμό που είναι η συμπεριφορά που αναπτύσσει το άτομο όταν δεν μπορεί ν' αντιμετωπίσει τη λύση της δύσκολης κατάστασης ούτε με επίθεση ούτε με απόσυρση. Στην περίπτωση αυτή το άτομο καταφεύγει σ' ένα είδος συμβιβασμού, που μπορεί να σημαίνει αλλαγή αρχικού σκοπού μ' έναν άλλο υποκατάστατο σκοπό ή καταφυγή σε συμπεριφορά που το ίδιο άτομο ως τη στιγμή εκείνη θεωρεί κατακριτέα ή αρνητική. Πρόκειται για συμπεριφορά αναγκαστικής επιλογής που εκφράζεται στο ρητό: "μεταξύ δύο κακών, το μη χείρον βέλτιστον» (Μ. Νασιάκου, 1982, 124). Παραδείγματα: Ο νέος που, επειδή φοβάται να μείνει μόνος, συμβιβάζεται συνειδητά μ' ένα γάμο στον οποίο η σύντροφος του απέχει πολύ από το ιδανικό του. Ή κάποιος που δέχεται από ανάγκη μια δουλειά κατώτερη των ικανοτήτων του γιατί αλλιώς φοβάται πως θα μείνει άνεργος. Ή ο αιχμάλωτος πολέμου που συμμαχεί με τον εχθρό του προκειμένου να εξασφαλίσει την επιβίωση του ή την καλύτερη μεταχείριση του. Βέβαια το είδος και το μέγεθος των συμβιβασμών που ένα άτομο μπορεί να κάνει εξαρτάται όχι μόνο από την ένταση της πίεσης που δέχεται αλλά και από την προσωπικότητα του: τα κίνητρα του, τις αξίες του, τη δυνατότητα αντοχής του.

Επικαλούμενες λοιπόν τη Μ. Νασιάκου (1982) αναφέρουμε ότι στους παραπάνω τύπους αντίδρασης, στη μορφή δηλ. που παίρνει η συμπεριφορά για να οδηγηθεί σε λύση του προβλήματος και αποφυγή του στρες, το άτομο ακολουθεί τα ίδια περίπου στάδια σε κάθε περίπτωση: α) ορίζει και εκτιμάει το πρόβλημα, β) σκέφτεται τις εναλλακτικές λύσεις που του προσφέρονται, γ) αποφασίζει τη λύση που θεωρεί ασφαλέστερη και πιο ικανοποιητική, δ) εκτιμάει εκ των προτέρων τα αποτελέσματα που θα έχει, ώστε ν' αποφεύγει νέες δυσκολίες. Το δυσκολότερο βήμα σε αυτή τη διαδικασία είναι ή λήψη της απόφασης, ή επιλογή που τελικά το άτομο θα κάνει, καθώς πολλές φορές θα χρειαστεί να βασιστεί μόνο σε πιθανότητες.

Όταν, λοιπόν το άτομο βρίσκεται κάτω από ένα ισχυρό στρες, μπροστά σ' ένα εμπόδιο που του προκαλεί πίεση ή του ματαιώνει την εκπλήρωση των επιθυμιών του, και επιζητεί συνειδητά λύσεις για να το αντικρούσει με τρόπο ορθολογικό και λίγο πολύ δημιουργικό, όταν δηλαδή το άτομο παλεύει για να ξεπεράσει το εμπόδιο που του φράζει το δρόμο, τότε, όπως είδαμε παραπάνω, οι αντιδράσεις του το οδηγούν σε μια μορφή ισορροπίας, στην προσαρμογή. Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό αυτού του τύπου άμυνας είναι η ρεαλιστική στάθμιση και αντιμετώπιση της

πραγματικότητας. Αυτό δε σημαίνει βέβαια ότι ένα άτομο μπορεί πάντα και μόνο με τέτοιου είδους αντιδράσεις να αντιμετωπίζει τα προβλήματα που συναντά.

Συνοψίζοντας, θέλουμε να σημειώσουμε την σχέση που αποδεικνύεται ότι αναπτύσσεται μεταξύ της προσωπικότητας ενός ατόμου και της μετέπειτα προσαρμογής του. Η ενεργητική αντιμετώπιση που παρουσιάζει ένα άτομο στην προσπάθειά του να ξεπεράσει τα εμπόδια αναπτύσσει αντιδράσεις οι οποίες εξαρτώνται από τα στοιχεία της προσωπικότητάς του, δηλαδή αν θεωρεί τον εαυτό του ικανό να αντιμετωπίσει τις απαιτήσεις του περιβάλλοντος, με τρόπο ρεαλιστικό και ορθολογικό. Στην περίπτωση όμως που θεωρεί και εκτιμά ότι δεν έχει τη δύναμη να αναπτύξει αντιδράσεις για να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις παραιτείται ή αδρανεύει, κατάσταση η οποία χαρακτηρίζεται ως παθητική. Όταν το άτομο δεν κατορθώνει με την ενεργητική αντιμετώπισή του, η οποία χαρακτηρίζεται από επιθετικές τάσεις, να ξεπεράσει μια δύσκολη κατάσταση, αλλά ούτε με την απόσυρσή, του καταφεύγει σ' ένα είδος συμβιβασμού, αλλάζοντας πολλές φορές και τον αρχικό του σκοπό, προκειμένου να πετύχει μια μορφή ισορροπίας, εξασφαλίζοντας την προσαρμογή του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ III

1. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Α) ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Από την ανασκόπηση της σχετική βιβλιογραφίας και τη μελέτη των σχετικών με το θέμα πτυχιακών εργασιών του Τ. Ε. Ι. Πάτρας, καθώς επίσης και από την επικοινωνία με το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών Ελλάδος, παρατηρησαμε ότι δεν έχει γίνει κάποια συστηματική διερευνητική προσπάθεια για να μελετηθεί η σχέση μεταξύ προσωπικότητας - προσαρμογής και η αλληλεπίδραση μεταξύ τους, πως δηλαδή παράγοντες της προσωπικότητας επηρεάζουν την προσαρμογή ενός ατόμου. Ένας από τους στόχους αυτής της έρευνας είναι να συγκεντρώσει και να παρουσιάσει όσο το δυνατό καλύτερα στοιχεία που αφορούν την προσωπικότητα και την προσαρμογή των πρωτοετών φοιτητών (των τμημάτων δημοτικής και νηπιαγωγών) της Ακαδημαϊκής Σχολής, με μέσο όρο ηλικίας 19 ετών που φοιτούν στην πόλη της Φλώρινας. Τα αποτελέσματα της έρευνας δεν είναι αντιπροσωπευτικά για ολόκληρο το φοιτητικό πληθυσμό της πόλης, αλλά μόνο για τους συγκεκριμένους που συμμετέχουν στην έρευνα. Πιστεύουμε ότι τα στοιχεία αυτά θα βοηθήσουν όσους ενδιαφέρονται να γνωρίσουν περισσότερα για την προσωπικότητα και την προσαρμογή καθώς και για την σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ των δύο.

Β) ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑΣ

Η έρευνα που πραγματοποιήθηκε είναι πιλοτική, γιατί πρωταρχικός σκοπός είναι η εξακρίβωση της υπόθεσης ότι η προσωπικότητα επηρεάζει την προσαρμογή και κατ' επέκταση διερευνητική για την ακριβέστερη εξέταση και αναζήτηση απαντήσεων στα ερωτήματα.

- Υπάρχει σχέση μεταξύ προσαρμογής και προσωπικότητας;
- Επηρεάζει η προσωπικότητα την προσαρμογή;
- Πώς εκδηλώνεται αυτή η σχέση;
- Επηρεάζει το άμεσο περιβάλλον (οικογένεια, σχολείο, συνομήλικοι) την προσαρμογή;

Γ) ΣΚΟΠΟΙ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΗΣ

Η πιλοτική έρευνα έχει ως σκοπό να διερευνήσει αν υπάρχει σχέση μεταξύ της προσωπικότητας και της προσαρμογής. Επιμέρους στόχοι της είναι:

- Η διερεύνηση της σχέσης μεταξύ προσωπικότητας και προσαρμογής.
- Η διερεύνηση της σχέσης των κοινωνικών παραγόντων που επηρεάζουν την προσαρμογή.
- Στην προσπάθεια διερεύνησης της σχέσης προσωπικότητας-προσαρμογής να παρουσιαστεί το «προφίλ» των φοιτητών που συμμετείχαν στην έρευνα.

Δ) Ο ΕΡΕΥΝΩΜΕΝΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ

Ο ερευνώμενος πληθυσμός προέρχεται από δύο τμήματα δημοτικής-νηπιαγωγών (της Ακαδημαϊκής Σχολής) του πρώτου έτους φοίτησης, στην πόλη της Φλώρινας. Ο αριθμός των πρωτοετών φοιτητών που ήταν εγγεγραμμένοι στη Σχολή ήταν 183, 95 όμως από αυτούς φοιτούσαν. Ο αριθμός των φοιτητών που απάντησε στα ερωτηματολόγια ήταν 94. Κατά τον έλεγχο, εντοπίστηκε ότι 1 ερωτηματολόγιο δεν είχε συμπληρωθεί και επιστραφεί.

Τα ερωτηματολόγια που δόθηκαν για στατιστική ανάλυση ήταν 94, τα οποία είχαν συμπληρωθεί όλα με επιτυχία, σοβαρότητα και κατανόηση.

Ε) ΤΟ ΔΕΙΓΜΑ

Η αρχική σκέψη για την επιλογή του δείγματος, ήταν να συμπεριληφθούν 2 τμήματα της Ανώτατης Σχολής και 2 τμήματα της Ανώτερης, με σκοπό να γίνει μια συγκριτική μελέτη. Λόγω όμως έλλειψης χρόνου και κόστους για την στατιστική ανάλυση (μεγάλος αριθμός δείγματος) περιοριστήκαμε στην επιλογή της Ανώτατης Σχολής της Ακαδημίας με 2 τμήματα, πρωτοετών φοιτητών (δημοτικής - νηπιαγωγών) λόγω του ότι θεωρήσαμε ότι βρίσκονται στα πρώτα στάδια προσαρμογής τους. Η επιλογή του δείγματος των φοιτητών έγινε με αφορμή προσωπικές εμπειρίες σε σχέση με τις δυσκολίες που προκύπτουν σε νέες καταστάσεις. Σ' ό,τι αφορά την επιλογή της πόλης έγινε με γνώμονα ότι ήταν ο τόπος καταγωγής και μόνιμης διαμονής των σπουδαστριών που πραγματοποιούσαν την πτυχιακή τους εργασία, σε συνδιασμό με τα γεωγραφικά χαρακτηριστικά της

πόλης (Φλώρινα), η οποία είναι ορεινή επαρχιακή πόλη με περιορισμένο αριθμό δυνατοτήτων και επιλογών.

Το δείγμα της έρευνας επιλέχθηκε τυχαία με μοναδικά κριτήρια την επιλογή του τύπου της σχολής που ήταν η Ακαδημαϊκή Σχολή, το έτος φοίτησης (πρωτοετείς φοιτητές) που αντιστοιχούν σε μέσο όρο ηλικίας 19 ετών.

ΣΤ) ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Αρχικά, σε συνεννόηση με την υπεύθυνη καθηγήτρια κυρία Αμαλία Ιωαννίδου Johnson αποφασίσαμε να αναλάβουμε πτυχιακή εργασία με θέμα «Προσωπικότητα - Προσαρμογή» και την πραγματοποίηση πιλοτικής έρευνας σε τμήμα της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης.

Για τη συλλογή πληροφοριών για το βιβλιογραφικό μέρος της μελέτης επισκεφτήκαμε βιβλιοθήκες στην πόλη της Πάτρας, του Τ. Ε. Ι. και Α. Ε. Ι. ενώ παράλληλα επισκεφτήκαμε βιβλιοθήκες της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης. Εκτός από τα παραπάνω ήρθαμε σε τηλεφωνική επικοινωνία με το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών Ελλάδος, προκειμένου να πληροφορηθούμε για προηγούμενες έρευνες, καθώς επίσης και με μεγάλους εκδοτικούς οίκους για τη συλλογή περαιτέρω πληροφοριών. Αφού συγκεντρώθηκε το βιβλιογραφικό υλικό, προχωρήσαμε στην εφαρμογή της έρευνας.

Αφού ενημερωθήκαμε για τον αριθμό των σχολών που υπάρχουν στη Φλώρινα προχωρήσαμε στην επιλογή της σχολής με την οποία θα συνεργαζόμασταν. Ακολούθησε επικοινωνία με τον υπεύθυνο καθηγητή της σχολής, με σκοπό την ενημέρωσή του για την πραγματοποίηση της έρευνας, καθώς και για το σκοπό της. Αφού παρουσιάσαμε το ερωτηματολόγιο καθορίστηκε η ημερομηνία διεξαγωγής της έρευνας για τις 13/4/2000.

Η εφαρμογή της έρευνας πραγματοποιήθηκε σε αίθουσα της σχολής, σε επιλεγμένη ώρα, ώστε να υπάρχει ολοκληρωτική συμμετοχή των φοιτητών. Η συνεργασία μας με τον υπεύθυνο καθηγητή, τον πρόεδρο των φοιτητών αλλά και τους φοιτητές ήταν πλήρως ικανοποιητική. Ωστόσο, δεν αποκλείουμε το ενδεχόμενο της μη εγκυρότητας ορισμένων απαντήσεων, για το λόγο ότι δεν ήταν δυνατό να απομονωθούν όλα εκείνα τα στοιχεία και χαρακτηριστικά της προσωπικότητας των φοιτητών και των οικογενειών τους που επηρεάζουν την προσαρμογή, έχοντας πάντα υπόψη ότι ένα άτομο προσαρμόζεται και ανάλογα αναπροσαρμόζεται.

Z) ΜΟΡΦΗ ΚΑΙ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟΥ

Σαν εργαλείο για τον τρόπο συλλογής των πληροφοριών επιλέχθηκε και χρησιμοποιήθηκε το γραπτό ερωτηματολόγιο, για το λόγο ότι ήταν το πιο κατάλληλο μέσο για τη γρήγορη συλλογή των στοιχείων καθώς και το ότι ήταν δυνατό να δοθούν οι απαντήσεις με ειλικρίνεια από τους φοιτητές μέσω της ανωνυμίας.

Συμβουλευόμενες ένα ερωτηματολόγιο που δόθηκε από την υπεύθυνη καθηγήτρια Αμαλία Ιωαννίδου Johnson, διατυπώσαμε το δικό μας ερωτηματολόγιο. Πριν την τελική μορφή του ερωτηματολογίου συμβουλευτήκαμε επίσης τη γνώμη των στατιστικών που ανέλαβαν τη διεξαγωγή των αποτελεσμάτων της έρευνας δόθηκε η τελική μορφή του ερωτηματολογίου.

Τα είδη των ερωτήσεων ήταν: πραγματικές, γνώμης ή πίστης, προκατασκευασμένες, κλειστού τύπου, άμεσες και έμμεσες ερωτήσεις. Πιο συγκεκριμένα η έρευνα περιείχε ερωτήσεις που αφορούσαν α) τα δημογραφικά στοιχεία (φύλο, ηλικία, τόπος μόνιμης κατοικίας, έτος φοίτησης) β) στοιχεία που αφορούσαν τις επιλογές και τις εντυπώσεις των φοιτητών (για την πόλη και τη σχολή) με απώτερο σκοπό την ικανοποίηση των αναγκών γ) το οικογενειακό περιβάλλον των φοιτητών, όπως τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας των γονέων (ενθαρρυντικοί, επιφυλακτικοί, αρνητικοί, αδιάφοροι, αυταρχικοί, απορριπτικοί) σε ό, τι αφορούσε την στήριξη που τους παρείχαν και τον τρόπο που τους αντιμετώπιζαν όταν έφυγαν από το σπίτι τους, αλλά και κατά τη διάρκεια των σπουδών δ) το σχολικό περιβάλλον των φοιτητών (προηγούμενες εμπειρίες αλλά και τωρινές) ε) τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας των ιδίων φοιτητών (όπως κοινωνικότητα, αυτοεκτίμηση, αυτοπεποίθηση, εξάρτηση ή μη από τους γονείς, συναισθήματα άγχους, ανασφάλειας, αγωνίας, άρνησης) στ) τον τρόπο ζωής τους (δηλαδή αν συμμετέχουν σε κοινωνικά ενδιαφέροντα, αν έχουν κάνει φίλιες και τι είδους)

H) ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Η έλλειψη χρόνου και το υψηλό κόστος της στατιστικής ανάλυσης είχαν ως αποτέλεσμα να μη προηγηθεί προέρευνα πριν από την εφαρμογή της κύριας έρευνας. Πιστεύουμε ότι η εφαρμογή προέρευνας θα μας βοηθούσε να αποφύγουμε λάθη στη δομή των ερωτήσεων και αργότερα στην επεξεργασία και συσχέτισή τους.

Θ) ΤΡΟΠΟΙ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΤΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

Η επεξεργασία των αποτελεσμάτων έγινε με ηλεκτρονικό υπολογιστή. Οι ερωτήσεις δεν εξετάστηκαν με ορισμένη κλίμακα γιατί η έρευνά μας δεν ήταν ποσοτική, αλλά ποιοτική.

Ι) ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΑ – ΚΟΣΤΟΣ – ΧΡΟΝΟΣ

Η διατύπωση του σκοπού, η κατάρτιση του σχεδίου και η μέθοδος συλλογής πληροφοριών είχε διάρκεια 3 μήνες και 10 ημέρες (Μάρτιος – Απρίλιος – Μάιος 2000).

Τόσο το κόστος της έρευνας και της επεξεργασίας και ανάλυσης δεδομένων, όσο και η δακτυλογράφηση του υπόλοιπου βιβλιογραφικού υλικού ανατέθηκε σε δύο ειδικούς αντίστοιχα, με αρκετά υψηλό οικονομικό κόστος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Απάντησαν στις ερωτήσεις του ερωτηματολογίου της μελέτης μας ενενήντα τέσσερα άτομα (94).

Το 7% αυτών ήταν άντρες και το 93% ήταν γυναίκες. Ο μέσος όρος ηλικίας τους ήταν περίπου 19 ετών. Το 13% είχε μόνιμη κατοικία στην Αθήνα το 21,3% στην Θεσσαλονίκη, 5,3% ήταν κάτοικοι Φλώρινας. Το 27,7% ήταν από μακρινή πόλη, το 16% από κοντινή πόλη, το 7,4% από μακρινό χωριό, το 4,3% από κοντινό χωριό, επίσης 4,3% είχε μόνιμη κατοικία το εξωτερικό.

Ερώτηση 1: Στην ερώτηση αυτή, 27 άτομα, δηλαδή το 28,7%, απάντησαν ότι δεν ήταν η πρώτη φορά που έφευγαν από το σπίτι, ενώ τα 67 άτομα, δηλαδή το 71,3%, ήταν η πρώτη φορά που έφευγαν από το σπίτι.

Ερώτηση 2: Στην ερώτηση αυτή, 53 άτομα δηλαδή το 56,4%, απάντησαν ότι δεν ήταν επιλογή τους να περάσουν στην πόλη της Φλώρινας για σπουδές, αντίθετα 41 άτομα, δηλαδή το 43,6%, ήταν επιλογή τους η πόλη της Φλώρινας.

Ερώτηση 3: Στην ερώτηση αυτή, 20 άτομα, δηλαδή το 21,3%, απάντησαν ότι δεν ήταν επιλογή τους να περάσουν στη σχολή αυτή, 74 άτομα, δηλαδή το 78,7%, απάντησαν ότι ήταν επιλογή τους η σχολή αυτή.

Ερώτηση 4: Για όσους δεν ήταν προσωπική επιλογή η σχολή αυτή, συντέλεσαν οι παρακάτω παράγοντες με τα ακόλουθα ποσοστά: Για οικογενειακούς λόγους δεν επέλεξε την σχολή αυτή ένα (1) άτομο, δηλαδή το 5%, λόγω εκπαιδευτικού συστήματος 14 άτομα, δηλαδή το 70%, από φίλους δεν επηρεάστηκε κανένας, και 5 άτομα απάντησαν κάτι άλλο, που αντιστοιχεί στο 25%. 2 άτομα από το ποσοστό αυτό απάντησαν ότι οι λόγοι ήταν “προσωπικοί” 1 άτομο ότι ήταν θέμα “τύχης”, 1 άτομο απάντησε ότι επηρεάστηκε από “καθηγητή – φροντιστήριο”, ενώ ένα άτομο απάντησε “από λάθος”.

Ερώτηση 5: Στην ερώτηση αυτή, 6 άτομα, δηλαδή το 6,4%, απάντησαν ότι ήταν πολύ καλή η εντύπωσή τους για την πόλη τον πρώτο καιρό, 16 άτομα, δηλαδή το 17%, απάντησαν ότι είχαν απλά μια καλή εντύπωση, 17 άτομα, δηλαδή το 18,1%, είχαν κακή εντύπωση, 8 άτομα, δηλαδή 8,5%, πολύ καλή, 46 άτομα, δηλαδή

48,9%, μέτρια εντύπωση, και 1 άτομο δηλαδή 1,1% δεν απάντησε στην ερώτηση αυτή.

Ερώτηση 6: Στην ερώτηση αυτή, 38 άτομα δηλαδή 40,4%, απάντησαν ότι οι άνθρωποι της πόλης της Φλώρινας ήταν φιλικοί, τα 18 άτομα, δηλαδή το 19,1%, ότι ήταν φιλόξενοι, 3 άτομα δηλαδή 3,3% ότι ήταν απόμακροι, 19 άτομα, δηλαδή 20,2%, απάντησαν οι κάτοικοι της πόλης ήταν αδιάφοροι, 14 άτομα, δηλαδή το 14,9%, ότι ήταν εκμεταλλευτές, 1 άτομο, δηλαδή 1,1%, ότι ήταν "φιλικοί" και "μυστικοπαθής", και 1 άτομο, δηλαδή το 1,1%, δεν απάντησε στην ερώτηση.

Ερώτηση 7: Στην ερώτηση αυτή, 86 άτομα δηλαδή το 91,5%, απάντησαν ότι η πόλη δεν ικανοποιεί τις ανάγκες τους, ενώ 8 άτομα, δηλαδή το 8,5%, απάντησαν ότι τις ικανοποιεί.

Ερώτηση 8: Στην ερώτηση αυτή, 7 άτομα δηλαδή το 7,4%, απάντησαν ότι δεν έχουν άλλα αδέρφια, και 87 άτομα, δηλαδή το 92,6%, απάντησαν ότι έχουν κι άλλα αδέρφια.

Ερώτηση 9: Στην ερώτηση αυτή, 3 άτομα δηλαδή το 3,2%, απάντησαν ότι το να φύγουν από σπίτι τους, ήταν μια κατάσταση οδυνηρή, 12 άτομα, δηλαδή 12,8% το θεώρησαν ως μια δύσκολη κατάσταση, 37 άτομα, δηλαδή 39,4%, το θεώρησαν εύκολη κατάσταση, 36 άτομα, δηλαδή 38,3%, θεώρησαν ότι ήταν μια μέτρια κατάσταση, ενώ 5 άτομα, δηλαδή 5,3%, απάντησαν κάτι άλλο. 2 άτομα από αυτά, θεώρησαν το να φύγουν από το σπίτι τους ότι ήταν μια κατάσταση "ευχάριστη", 1 άτομο ότι ήταν "ουδέτερη" και 1 άτομο ότι ήταν μία "κατάσταση που την είχε ξαναζήσει". 1 άτομο, δηλαδή το 1,1%, δεν απάντησε καθόλου στην ερώτηση αυτή.

Ερώτηση 10: Στην ερώτηση αυτή, από τα 94 άτομα που συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο αυτό, 69 άτομα, δηλαδή το 73,4%, θεώρησαν ότι οι γονείς τους, ήταν ενθαρρυντικοί όταν έφυγαν από το σπίτι τους, 21 άτομα, δηλαδή το 22,3%, θεώρησαν τους γονείς τους επιφυλακτικούς, 2 άτομα, δηλαδή το 2,1%, απάντησαν κάτι άλλο, το 1 από αυτά είπε ότι οι γονείς ήταν "ουδέτεροι" και το άλλο ότι οι γονείς ήταν "αγχωμένοι" και "στεναχωρημένοι" 2 άτομα δεν απάντησαν καθόλου στην ερώτηση αυτή.

Ερώτηση 11: Στην ερώτηση αυτή 45 άτομα δηλαδή το 47,9%, απάντησαν ότι είναι πολύ σημαντικό γι' αυτούς να έχουν συχνή επαφή με τους γονείς τους 43 άτομα, δηλαδή το 45,7%, ότι είναι σημαντικό, 3 άτομα, δηλαδή το 3,2% απάντησαν ότι τους είναι αδιάφορο, 1 άτομο, δηλαδή 1,1% δεν απάντησαν καθόλου στην ερώτηση αυτή.

Ερώτηση 12: Σ' αυτήν την ερώτηση αυτή, 52 από τα 94 άτομα δηλαδή το 55,3%, απάντησαν ότι έχουν καθημερινή τηλεφωνική επικοινωνία με την οικογένεια τους, 6 άτομα, δηλαδή το 6,4% ότι έχουν μία φορά την εβδομάδα τηλεφωνική επικοινωνία, 29 άτομα, δηλαδή το 30,9%, ότι είχαν τηλεφωνική επικοινωνία 2 φορές την εβδομάδα. 6 άτομα απάντησαν κάτι άλλο, δηλαδή σε ποσοστό 6,4%, 1 από αυτά απάντησε ότι επικοινωνεί με τους γονείς τηλεφωνικά όποτε "υπάρχει ανάγκη", 1 άτομο απάντησε "όποτε τύχει" και 4 άτομα, απάντησαν 3-4 φορές την εβδομάδα. 1 άτομο δεν απάντησε καθόλου στην ερώτηση αυτή.

Ερώτηση 13: 3 άτομα, δηλαδή το 3,2%, απάντησαν ότι συναντούν καθημερινά τους γονείς τους. 6 άτομα, δηλαδή 6,4%, απάντησαν ότι κάνουν πάνω από μία βδομάδα να συναντήσουν τους γονείς τους. 20 άτομα, δηλαδή 21,3% απάντησαν ότι συναντούν τους γονείς τους μία φορά την εβδομάδα. 25 άτομα δηλαδή 26,6%, απάντησαν ότι συναντούν τους γονείς τους μία φορά στις δύο εβδομάδες. 27 άτομα, δηλαδή, 28,7%, απάντησαν ότι συναντούν τους γονείς τους μία φορά το μήνα, 8 άτομα, δηλαδή 8,5%, απάντησαν ότι συναντούν σπάνια τους γονείς τους, 5 άτομα απάντησαν κάτι άλλο, σε ποσοστό 5,3%. Απ' αυτά τα 2 συναντούν τους γονείς τους κάθε 2 μήνες, το 1 άτομο μία φορά στις 15-20 μέρες, το 1 άτομο 1 φορά το χρόνο και 1 άτομο όποτε έχουμε διακοπές.

Ερώτηση 14: Στην ερώτηση αυτή, σε μια αναδρομική εξέταση στο θέμα των γονέων, 25 άτομα από τα 94 που συμμετείχαν στην έρευνα, σε ποσοστό 26,6% απάντησαν υπερπροστατευτικά, 70 άτομα ποσοστό 74,5%, απάντησαν ότι οι γονείς ήταν δημοκρατικοί – διαλεκτικοί, 2 άτομα, σε ποσοστό 2,1%, θεώρησε τους γονείς αυταρχικούς, 2 άτομα, το 2,1%, τους θεώρησε απορριπτικούς, ενώ 6 άτομα σε ποσοστό 6,4%, έκαναν συνδυασμό κάποιων από τα παραπάνω.

Ερώτηση 15: Στην ερώτηση αυτή, 50 άτομα δηλαδή το 53,2%, χαρακτήρισαν την στήριξη των γονιών τους οικονομικοί, 81 άτομα, σε ποσοστό 86,2, χαρακτήρισαν την στήριξη των γονέων τους ηθικοί-στοργικοί, 6 άτομα δηλαδή το 6,4%, την χαρακτήρισαν υπερβολικά στοργικοί, 1 άτομο το 1,1%, τη χαρακτήρισε αποθαρρυντική, ενώ 3 άτομα, σε ποσοστό 3,2% απάντησαν κάτι άλλο. Απ' αυτούς ένα (1) άτομο απάντησε ότι η στήριξη των γονέων ήταν "φιλική" και άλλοι δύο (2) την χαρακτήρισαν "ενθαρρυντική", "υποστηρικτική", "σταθερή".

Ερώτηση 16: Στην ερώτηση αυτή, από τα 94 άτομα που συμμετείχαν στην έρευνα, τα 26, δηλαδή 27,7%, απάντησαν ότι δεν θεωρούν τον εαυτό τους τυχερό, όσον αφορά τους δασκάλους καθηγητές που είχαν στα σχολικά τους χρόνια. Αντίθετα, 68 άτομα, δηλαδή 72,3% απάντησαν ότι θεωρούν τον εαυτό τους τυχερό.

Ερώτηση 17: Σ' αυτή την ερώτηση, όσον αφορά την πρώτη φορά στο σχολείο, 21 άτομα δηλαδή ποσοστό 22,3%, απάντησαν ότι αισθάνθηκαν φόβο – ανασφάλεια, 25 άτομα σε ποσοστό 26,6% απάντησαν ότι αισθάνθηκαν άγχος, 1 άτομο σε ποσοστό 1,1%, ήταν που αισθάνθηκε άρνηση, 23 άτομα δηλαδή σε ποσοστό 24,5%, αισθάνθηκαν αγωνία, 21 άτομα σε ποσοστό 22,3%, αισθάνθηκαν ευχαρίστηση ή χαρά, και 5 άτομα σε ποσοστό 5,3%, απάντησαν κάτι άλλο. Ένα (1) άτομο "δεν θυμόταν" ν' απαντήσει στην ερώτηση αυτή, 1 άτομο αισθάνθηκε "αισιοδοξία" 1 άτομο αισθάνθηκε "αμηχανία" και 2 άτομα απάντησαν ότι τους ήταν τελείως "αδιάφορο".

Ερώτηση 18: Στην ερώτηση αυτή, σ' ότι αφορά την πρώτη φορά στη σχολή, 8 άτομα δηλαδή το 8,5%, απάντησε, ότι αισθάνθηκε φόβο – ανασφάλεια, 34 άτομα ποσοστό 36,2% αισθάνθηκαν άγχος, 7 άτομα σε ποσοστό 7,4%, αισθάνθηκαν άρνηση, 27 άτομα σε ποσοστό 28,7%, αισθάνθηκαν αγωνία, 20 άτομα σε ποσοστό 21,3%, αισθάνθηκαν ευχαρίστηση - χαρά, 5 άτομα σε ποσοστό 5,3%, απάντησαν κάτι άλλο. Από αυτά 2 άτομα απάντησαν ότι δεν αισθάνθηκαν "τίποτα – απάθεια". 2 άτομα αισθάνθηκαν "αδιαφορία" και 1 άτομο αισθάνθηκε "ακαδημαϊκή πολίτης".

Ερώτηση 19: Στην ερώτηση αυτή 41 άτομα, δηλαδή 43,6% απάντησαν ότι δεν υπήρξαν αρνητικές εμπειρίες στο σχολείο που πιστεύουν ότι επηρεάζουν την τωρινή τους συμπεριφορά. 53 άτομα, δηλαδή 56,4% απάντησαν ότι υπήρξαν τέτοιες αρνητικές εμπειρίες.

Ερώτηση 20: Σ' αυτή την ερώτηση, όσον αφορά την "ατμόσφαιρα" που υπήρχε στην τάξη κατά την σχολική ηλικία 58 άτομα δηλαδή 61,7%, απάντησαν ότι ήταν δημοκρατική, 6 άτομα, δηλαδή 6,4% απάντησαν ότι ήταν αυταρχική, 21 άτομα δηλαδή 22,3%, ότι ήταν αδιάφοροι, 9 άτομα, δηλαδή 9,6% απάντησαν κάτι άλλο. Από αυτά το 1 απάντησε ότι η ατμόσφαιρα ήταν κουραστική, 1 άτομο την χαρακτήρισε αυστηρή και φιλική, 2 άτομα την χαρακτήρισαν δημοκρατική και αδιάφορη, 1 άτομο θέλησε να προσδιορίσουμε την συγκεκριμένη σχολική χρονιά, 1 άτομο την χαρακτήρισε επιπόλαιη, 2 άτομα την χαρακτήρισαν ως διασκεδαστική και ευχάριστη και 1 άτομο εκρηκτική.

Ερώτηση 21: Στην ερώτηση αυτή, από το δείγμα των 94 ατόμων, 1 άτομο, δηλαδή 1,1%, απάντησε ότι οι τωρινοί του καθηγητές τον αντιμετώπισαν με απόρριψη, 57 άτομα, δηλαδή το 60,6%, απάντησαν με αποδοχή, 22 άτομα, σε ποσοστό 23,4%, θεώρησαν ότι τους αντιμετώπισαν με αδιαφορία. 13 άτομα δηλαδή το 13,8% απάντησαν ότι τους αντιμετώπισαν με επιφυλακτικότητα. 1 άτομο, το 1,1%, απάντησε κάτι άλλο, ότι τον αντιμετώπισαν με σεβασμό.

Ερώτηση 22: Στην ερώτηση αυτή, 24 άτομα, δηλαδή 25,5%, απάντησαν ότι τις πρώτες μέρες στην σχολή δεν ήταν εύκολο να προσεγγίσουν καινούργια άτομα, ενώ αντίθετα 70 άτομα, δηλαδή το 74,5%, απάντησαν ότι τους ήταν εύκολο.

Ερώτηση 23: Σ' αυτή την ερώτηση 36 άτομα, δηλαδή 38,3%, δεν είχαν άγχος για το αν θα κάνουν φιλίες, ενώ τα υπόλοιπα 58 άτομα, δηλαδή 61,7%, απάντησαν ότι είχαν άγχος.

Ερώτηση 24: Σ' αυτή την ερώτηση από τα 94 άτομα, που συμμετείχαν, τα 4 σε ποσοστό 4,3% απάντησαν ότι δεν έκαναν σύντομα φιλίες. Ενώ τα υπόλοιπα 90 άτομα, 95,7%, απάντησαν, ότι έκαναν σύντομα φιλίες.

Ερώτηση 25: Στην ερώτηση αυτή 20 άτομα, σε ποσοστό 21,3% απάντησαν ότι δεν ήταν αυτοί που προσέγγισαν άτομα για καινούργιες φιλίες. Ενώ 74 άτομα, δηλαδή 78,7%, απάντησαν ότι ήταν αυτοί που προσέγγισαν άτομα για καινούργιες φιλίες.

Ερώτηση 26: Στην ερώτηση αυτή για όσους δεν προσέγγισαν οι ίδιοι άτομα για καινούργιες φιλίες έχουμε τα παρακάτω αποτελέσματα. Από τα 20 άτομα που απάντησαν στην ερώτηση αυτή, τα 4 δηλαδή το 20%, αυτό που τους εμπόδιζε ήταν η ανασφάλεια, 6 άτομα, δηλαδή το 30% τους εμπόδιζε η έλλειψη αυτοπεποίθησης, 5 άτομα το 25%, είχαν ήδη φιλίες, 2 άτομα, δηλαδή το 10% τους εμπόδιζε η ντροπή, ενώ 2 ακόμα άτομα σε ποσοστό 2% απάντησαν κάτι άλλο. Ένας (1) από αυτούς απάντησε ότι η προσέγγιση ήταν "αμφίδρομη" ενώ το άλλο άτομο απάντησε ότι είχε την "διάθεση" αλλά τον "πρόλαβαν".

Ερώτηση 27: Σ' αυτήν την ερώτηση 12 άτομα, από τα 94 σε ποσοστό 12,8% απάντησαν ότι δεν θεωρούν αναγκαία την συνεχή παρουσία φίλων τους. Αντίθετα 82 άτομα από τα 94 σε ποσοστό 87,2% απάντησαν ότι θεωρούν αναγκαία την συνεχή παρουσία φίλων.

Ερώτηση 28: Στην ερώτηση αυτή σχετικά με τις φιλίες που έκαναν, 23 άτομα, σε ποσοστό 24,5% απάντησαν ότι έκαναν επιφανειακές φιλίες, 4 άτομα σε ποσοστό 4,3%, απάντησαν ότι έκαναν φιλίες εξάρτησης, 70 άτομα σε ποσοστό 74,5% απάντησαν ότι έκαναν φιλίες εμπιστοσύνης, 4 άτομα σε ποσοστό 4,3% απάντησαν έκαναν φιλίες συμφέροντος, 5 άτομα σε ποσοστό 5,3% δεν απάντησαν τίποτα από τα παραπάνω. 1 άτομο σε ποσοστό 1,1% δεν απάντησε καθόλου στην ερώτηση αυτή και 5 άτομα σε ποσοστό 5,3% απάντησαν κάτι άλλο. Από τα άτομα αυτά, 1 άτομο απάντησε ότι έκανε φιλίες "ανάγκης". 1 άτομο έκανε "καρδιακές" και

“αλληλοσυμπλήρωσης” φίλιες, 1 άτομο, έκανε φίλιες “αλληλεγγύης” και 2 άτομα χαρακτήρισαν τις φίλιες που έκαναν “καλές” και “αμοιβαίου ενδιαφέροντος”.

Ερώτηση 29: Σ’ αυτή την ερώτηση 85 άτομα, από τα 94 σε ποσοστό 90,4%, απάντησαν ότι δεν είχαν ξεκόψει από τις παλιές τους φίλιες, 8 άτομα σε ποσοστό 8,5%, απάντησαν ότι είχαν ξεκόψει από τις παλιές του φίλιες, 1 άτομο σε ποσοστό 1,1% δεν απάντησε στην ερώτηση.

Ερώτηση 30: Στην ερώτηση αυτή 37 άτομα, από τα 94 σε ποσοστό 39,4% απάντησαν ότι δεν συμμετέχει σε κοινωνικά ενδιαφέροντα, ενώ 57 άτομα, από τα 94 σε ποσοστό 60,6%, απάντησαν ότι συμμετέχουν σε κοινωνικά ενδιαφέροντα.

Ερώτηση 31: Στην ερώτηση αυτή, 12 άτομα, σε ποσοστό 12,8% απάντησαν ότι σ’ ένα καινούργιο περιβάλλον θεωρούν απαραίτητη την ύπαρξη ερωτικού συντρόφου, 52 άτομα σε ποσοστό 55,3% απάντησαν ότι θεωρούν σημαντική την ύπαρξη ερωτικού συντρόφου, 6 άτομα, σε ποσοστό 6,4%, την θεώρησαν ασήμαντη, 20 άτομα σε ποσοστό 21,3% την θεώρησαν αδιάφοροι, 3 άτομα σε ποσοστό 3,2% απάντησαν κάτι άλλο. Από αυτά 1 άτομο απάντησε ότι η ύπαρξη ερωτικού συντρόφου είναι “καλοδεχούμενη”, 1 άτομο την θεωρή αρκετά σημαντική και 1 άτομο δεν την θεωρεί απαραίτητη, αλλά θεωρεί ότι είναι κι αυτό μια στήριξη.

Ερώτηση 32: Στην ερώτηση αυτή για το αν είναι ευχαριστημένοι από τον τρόπο ζωής τους στην Φλώρινα, 51 άτομα, σε ποσοστό 54,3% απάντησαν θετικά ενώ οι υπόλοιποι 43 σε ποσοστό 45,7% απάντησαν αρνητικά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V

1. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Μέσα από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση η οποία παρουσιάζεται στο 2^ο κεφάλαιο της μελέτης μας, αλλά και από την έρευνα που πραγματοποιήθηκε στην Παιδαγωγική Σχολή- Ακαδημία Φλώρινας, στα τμήματα δημοτικής και νηπιαγωγών του πρώτου έτους, διαπιστώσαμε ότι υπάρχει η δυνατότητα να απαντηθούν τα ερωτήματα που τέθηκαν στην αρχή της μελέτης. Πρέπει να σημειωθεί ότι η πιλοτική έρευνα που διεξάχθηκε στους πρωτοετείς φοιτητές οπωσδήποτε δεν είναι αντιπροσωπευτική για όλους τους φοιτητές, είναι όμως για τα συγκεκριμένα τμήματα στα οποία πραγματοποιήθηκε η έρευνα. Παράλληλα, είναι αναγκαίο να τονιστεί ότι η συμμετοχή του δείγματος στην έρευνα είχε σχεδόν 100% επιτυχία με απόκλιση 1 άτομο το οποίο δεν επέστρεψε το ερωτηματολόγιο.

Μέσα από το βιβλιογραφικό κομμάτι της εργασίας μας και την πιλοτική μας έρευνα παραθέτουμε τα παρακάτω συμπεράσματα:

1. Ξεκινώντας με την ερώτηση αν ήταν επιλογή των φοιτητών να περάσουν στη σχολή αυτή, θα αναφερθούμε στην ψυχαναλυτική θεώρηση της προσωπικότητας που δίδαξε ο «πατέρας» της Ψυχολογίας Freud. Σχετικά με τα αποτελέσματα της ερώτησης βλέπουμε πως από τα 94 άτομα που συμμετείχαν στην έρευνα τα 20 απάντησαν ότι δεν ήταν επιλογή τους η σχολή αυτή. Τα υπόλοιπα 74 άτομα απάντησαν ότι ήταν επιλογή τους. Αν το εκείνο αντιστοιχεί στις «ενορμήσεις» - στην θέληση του ατόμου που στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι η επιλογή των φοιτητών για την σχολή, αν το υπερεγώ αντιστοιχεί στις κοινωνικές απαιτήσεις του περιβάλλοντος οι οποίες στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι το γεγονός ότι βρίσκονται στη σχολή αυτή και κατά συνέπεια είναι υποχρεωμένοι να φοιτήσουν, τότε το εγώ θα αποτελέσει εκείνο το ψυχικό τμήμα το οποίο θα ενεργοποιήσει τις άμυνες του ατόμου, προκειμένου να επιτευχθεί ισορροπία και να πετύχει το άτομο την προσαρμογή.

Σύμφωνα με τον Ν. Μάνο (1988) και την Μ. Μαλικιώση - Λοϊζου (1996) το Εγώ παρεμβάλλεται ανάμεσα στις ενορμήσεις του Εκείνο και τις απαγορεύσεις ή προσαγές του Υπερεγώ και προσπαθεί να εναρμονήσει τις συγκρούσεις που

απορρέουν, σε συνδιασμό με τις απαιτήσεις του περιβάλλοντος. Ο Ν. Γ. Παπαδόπουλος και Δ. Ζάχος (1989) ονομάζουν την παραπάνω αυτή λειτουργία του εγώ ως προσαρμοστική.

Το εγώ περιλαμβάνει βασικές λειτουργίες, όπως η εκτίμηση των διαφόρων καταστάσεων, ο έλεγχος της πραγματικότητας, η κρίση, η συμβιβαστικότητα, η ανεύρεση λύσεων στα διάφορα προβλήματα, η δημιουργία αμυντικών μηχανισμών κ. α. και έρχεται σε επαφή με το περιβάλλον με τις λειτουργίες της αντίληψης, της σκέψης, του συναισθήματος και της πράξης, ώστε το άτομο να μπορέσει να προσαρμοστεί στις απαιτήσεις της κοινωνίας. Η δραστηριότητα του εγώ είναι κυρίως συνειδητή. Περιλαμβάνει τις λειτουργίες με τις οποίες το άτομο αντιλαμβάνεται την πραγματικότητα (αντίληψη, διανοητικές λειτουργίες), καθώς όμως και λειτουργίες σε ασυνειδητο επίπεδο, περιλαμβάνοντας κυρίως τους αμυντικούς μηχανισμούς της προσαρμογής.

Γενικότερα όταν το Εκείνο, το Εγώ, και το Υπερεγώ σ' ένα άτομο ισορροπούν, όταν δηλαδή υπάρχει αρμονική συνεργασία μεταξύ των τριών, τότε έχουμε ένα καλά προσαρμοσμένο άτομο. Αν αυτή η ισορροπία διαταραχθεί, έχουμε συμπτώματα δυσπροσαρμοστικότητας. Το Εγώ όπως διαπιστώνουμε από τα παραπάνω, βρίσκεται ανάμεσα στο Εκείνο και το Υπερεγώ. Προσπαθεί να συμβιβάσει τις απαιτήσεις του Εκείνο με τις απαιτήσεις του Υπερεγώ και της πραγματικότητας. Αν το Εγώ είναι δυνατό, θα καταφέρει να ελέγξει τις ορμές του Εκείνου ή να τις τροποποιήσει έτσι ώστε να εκφράζονται κατά κοινωνικά αποδεκτό τρόπο. Αν δεν είναι αρκετά δυνατό ώστε να ελέγξει την έκφραση των ορμών του Εκείνο, τότε αναπτύσσονται συμπτώματα μη προσαρμοσμένης συμπεριφοράς, όπου το άτομο αντί να αναπτύξει πρωτοβουλία, επιμέλεια, προσωπική ταυτότητα, στενές σχέσεις, παραγωγικότητα και ακεραιότητα και να συνδέσει σε τελική ανάλυση το Εγώ της προσωπικότητάς του με την εσωτερική αρμονία, να κατορθώνει να αναπτύξει την απογοήτευση και την απελπισία.

Στην προκειμένη περίπτωση, όπου τα περισσότερα άτομα ανέφεραν ότι ήταν επιλογή τους να περάσουν στη σχολή αυτή, υπάρχουν οι κατάλληλες προϋποθέσεις για ολοκληρωμένη προσαρμογή. Πιο συγκεκριμένα, το Εγώ δε χρειάστηκε να επικαλεστεί σε σημαντικό βαθμό την ενεργοποίηση των αμυντικών μηχανισμών, για το μεγαλύτερο ποσοστό του ερευνώμενου πληθυσμού.

2. Έχοντας υπόψη το ερώτημα για το αν ήταν προσωπική τους επιλογή η σχολή αυτή, το μεγαλύτερο ποσοστό απάντησε ότι ήταν δική τους επιλογή. Γι' αυτούς που απάντησαν αρνητικά στην απάντηση αυτή είδαμε ότι σπουδαίο ρόλο

διαδραμάτισαν κοινωνικοί παράγοντες. Από τους παρακάτω παράγοντες κλιμακωτά αυτοί που διαδραμάτισαν πρωτεύοντα, δευτερεύοντα, τριτεύοντα κοκ. ρόλο, ήταν πρώτα απ' όλα το εκπαιδευτικό σύστημα με το μεγαλύτερο ποσοστό, ακολούθησαν άλλοι παράγοντες όπως "προσωπικοί", από θέμα "τύχης", από "λάθος", ακολούθησε με πολύ μικρό ποσοστό η οικογένεια και ειδικότερα 1 άτομο απάντησε ότι επηρεάστηκε από τα 94 που ήταν το δείγμα μας και τέλος με μηδαμινό ποσοστό έρχονται σε σειρά οι συνομήλικοι. Στην περίπτωση αυτή διαπιστώνουμε ότι κυρίως το εκπαιδευτικό σύστημα είναι αυτό που επηρεάζει τις επιλογές των ατόμων. Διαπιστώνουμε σ' αυτό το συσχετισμό ότι η οικογένεια και οι συνομηλικοί δεν επηρεάζουν τις επιλογές των ατόμων, παρόλο που η βιβλιογραφία αναφέρεται στη σημαντικότητα των παραγόντων αυτών.

3. Όσον αφορά την εντύπωση που προκάλεσε η πόλη τον πρώτο καιρό στους πρωτοετείς φοιτητές, το μεγαλύτερο ποσοστό απάντησε ότι είχε μια μέτρια εντύπωση. Σε συσχέτιση με τον τρόπο που έκριναν τους ανθρώπους της πόλης το μεγαλύτερο ποσοστό τους έκρινε ως φιλικούς. Από τις δύο αυτές περιπτώσεις βλέπουμε να επικρατεί από τη μεριά των φοιτητών μια θετική προδιάθεση για την ικανοποίηση των αναγκών τους, προσδοκιών τους, με απώτερο στόχο την ικανοποίηση των μελλοντικών τους σκοπών. Ωστόσο στην ερώτηση για το αν κατορθώνει η πόλη να ικανοποιεί τελικά τις ανάγκες τους, οι περισσότεροι απάντησαν αρνητικά. Διαπιστώνουμε λοιπόν, ότι παρά την θετική προδιάθεση των φοιτητών η πόλη λόγω της ιδιαιτερότητάς της (ορεινή περιοχή, μικρός πληθυσμός, περιορισμένος αριθμός δυνατοτήτων και επιλογών σε θέματα ψυχαγωγίας και επιμόρφωσης) δεν μπόρεσε να ανταποκριθεί πλήρως στις απαιτούμενες προσδοκίες χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι δεν ικανοποίησε κάποιες απ' αυτές.

Επίσης, όσον αφορά την ικανοποίηση των αναγκών των φοιτητών που αποτελεί βασική προϋπόθεση για την ομαλή προσαρμογή τους σε σχέση με τη συμμετοχή τους σε κοινωνικά ενδιαφέροντα, την οποία συναντάμε σε άλλη ερώτηση, βλέπουμε ότι υπάρχει μια αντιδιαστολή γιατί, μολονότι το 91,5% του δείγματος αναφέρει ότι δεν ικανοποιούνται οι ανάγκες τους στη πόλη αυτή, ωστόσο το 86% αυτών συμμετέχει σε κοινωνικά ενδιαφέροντα.

4. Συσχετίζοντας την ερώτηση για το πώς θα χαρακτήριζαν οι πρωτοετείς φοιτητές την κατάσταση "φυγής" από το σπίτι τους με το πόσο συχνή είναι η τηλεφωνική επικοινωνία με την οικογένειά τους βλέπουμε ότι αυτοί που χαρακτήρισαν "οδυνηρή" την κατάσταση να φύγουν από το σπίτι τους ήταν πολύ λίγοι. Από αυτούς οι περισσότεροι είχαν καθημερινή επικοινωνία με τους γονείς

τους. Λίγοι παραπάνω χαρακτήρισαν την κατάσταση "δύσκολη" και είχαν καθημερινή επικοινωνία με τους γονείς τους, ενώ πολύ λίγοι συναντούσαν τους γονείς τους 2 φορές την εβδομάδα. Οι περισσότεροι από τους πρωτοετείς φοιτητές θεώρησαν "εύκολη" την απομάκρυνση από το σπίτι και από αυτούς επίσης, οι περισσότεροι είχαν καθημερινή επικοινωνία με το συγγενικό περιβάλλον, ενώ λιγότεροι επικοινωνούσαν περίπου 2 φορές την εβδομάδα. Γι' αυτούς που χαρακτήρισαν την κατάσταση ως "μέτρια", αντίστοιχα για καθημερινή επικοινωνία μίλησε η πλειοψηφία αυτών, ενώ παράλληλα σημαντικό ήταν το ποσοστό που απάντησε ότι επικοινωνεί με τους γονείς 2 φορές περίπου ανά εβδομάδα. Από τα παραπάνω συμπεραίνουμε, ότι τα άτομα που θεώρησαν οδυνηρό ή δύσκολο το γεγονός να φύγουν από το σπίτι και συγχρόνως επικοινωνούσαν καθημερινά με τους γονείς τους, δικαιολογεί η παρακάτω θεωρία. Στο βιβλίο της Αμαλίας Ιωαννίδου – Johnson «Προκατάληψη – Ποιος, Εγώ» (1998, 36) η Mahler διατυπώνει την υπόθεση ότι "η πορεία της διεργασίας προς την αυθύπαρκτη ατομικότητα λειτουργεί παράλληλα με τον ψυχολογικό αποχωρισμό του βρέφους από τη μητέρα του ή από το άτομο που το φροντίζει αμέσως μετά τη γέννηση". Η θεωρία της αναγνωρίζει την ύπαρξη δυαδικότητας και τη σχέση ανάμεσα στη διαδικασία του αποχωρισμού και στη διεργασία για τη δημιουργία ξεχωριστής αυθύπαρκτης ατομικότητας. Συμπληρώνει, ότι μία τραυματική αποκοπή από τη μητέρα στην ηλικία των 4^{ων} –7 μηνών θα μπορούσε να επιφέρει αναστολή της ανάπτυξης. Η Α. Ιωαννίδου Johnson (1998) βασισμένη σ' αυτό το εύρημα της παιδικής ηλικίας σύμφωνα με τη Mahler υποθέτει ότι αυτή η αποτυχία δεσμού – σχέσης με τη μητέρα είναι δυνατόν να εμφανιστεί αργότερα στη ζωή του παιδιού με υπερβολικούς και συχνά μη ρεαλιστικούς φόβους για οποιαδήποτε διαφοροποίηση και αλλαγή. Έτσι λοιπόν, το πόσο το παιδί δένεται με τη μητέρα ή το πόσο αποστασιοποιείται από αυτή σε αυτό το στάδιο είναι δυνατό να χρησιμεύσει ως βάση για την ανάπτυξη άκαμπτων προκαταλήψεων.

Μ' άλλα λόγια λοιπόν συμπεραίνουμε ότι τα άτομα που αναφέραμε παραπάνω πιθανότατα να βίωσαν αρνητικά τον αποχωρισμό στα πρώτα βήματα της ζωής τους, με αποτέλεσμα να παρουσιάζουν φόβους για διαφοροποίηση και αλλαγή δυσχεραίνοντας την προσαρμογή τους.

Συνεχίζοντας με τα άτομα που χαρακτήρισαν "εύκολο" το γεγονός να φύγουν από το σπίτι, παρατηρήσαμε ότι και σ' αυτό το σημείο οι περισσότεροι απάντησαν ότι επικοινωνούν με τους γονείς τους καθημερινά, ενώ λιγότεροι ήταν αυτοί που απάντησαν ότι τους επισκέπτονται περίπου 2 φορές την εβδομάδα. Σ' αυτή την περίπτωση θεωρούμε ότι τα πράγματα είναι διαφορετικά. Τα άτομα αυτά πιστεύουμε

ότι λειτουργούν σε υψηλότερα επίπεδα ψυχολογικής ωριμότητας. Σύμφωνα με τον ορισμό που μας δίνει η κα Αμαλία Ιωαννίδου Johnson (1998, 17) την οποία ορίζει ως μια "δια βίου εξελικτική διαδικασία, μέσα από την οποία οι άνθρωποι αποχωρίζονται συναισθηματικά από την οικογένειά τους διατηρώντας ταυτόχρονα μια στενή συναισθηματική επαφή μαζί της, επιτυγχάνεται μια κατάσταση σχετικής διαφοροποίησης, αυτονομίας ή αυθύπαρκτης ατομικότητας".

Μ' άλλα λόγια τα άτομα αυτά θα αντιμετωπίσουν λιγότερες δυσκολίες προσαρμογής, διότι κατέχουν ένα επίπεδο ψυχολογικής ωριμότητας σε σχέση με τα άτομα που έχουν βιώσει αρνητικά το ψυχολογικό αποχωρισμό.

5. Συσχετίζοντας την ερώτηση που αναφέρεται στο πώς θα χαρακτήριζαν οι πρωτοετείς φοιτητές τους γονείς τους όταν έφυγαν από το σπίτι, με την ερώτηση που αναφέρεται στο αν ήταν αυτοί που προσέγγισαν άτομα για καινούριες γνωριμίες, βλέπουμε ότι οι περισσότεροι χαρακτήρισαν τους γονείς τους "ενθαρρυντικούς", λιγότεροι τους χαρακτήρισαν "επιφυλακτικούς", ενώ κανένας δεν τους χαρακτήρισε "αρνητικούς" και "αδιάφορους". Παρατηρήσαμε ότι από τα άτομα που θεώρησαν τους γονείς τους "ενθαρρυντικούς", οι περισσότεροι απάντησαν ότι προσέγγισαν άτομα για καινούριες γνωριμίες. Το ίδιο αποτέλεσμα παρατηρήσαμε και στα άτομα που χαρακτήρισαν τους γονείς τους "επιφυλακτικούς". Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήξαμε, ήταν ότι η οικογένεια ως παράγοντας που επηρεάζει την μετέπειτα ζωή του ατόμου και ειδικότερα τη σχέση του με άλλα άτομα δεν αποτελεί το μόνο καθοριστικό παράγοντα, αλλά εξαρτάται και από τα ατομικά χαρακτηριστικά του ίδιου του ατόμου, όπως εμπειρίες και ικανότητες. Ωστόσο η οικογένεια είναι ένας πολύ σημαντικός παράγοντας, που συντελεί στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του ατόμου. Διαπιστώνοντας ότι γονείς που χαρακτηρίζονται "ενθαρρυντικοί" και εν μέρη "επιφυλακτικοί" διαπαιδαγωγούν τα παιδιά τους με τρόπο δημοκρατικό, συμπεραίνουμε ότι μεγαλώνουν άτομα ικανά, σίγουρα, μη επιθετικά, που στηρίζονται στον εαυτό τους, άρα μπορούν εύκολα να προσαρμοστούν. Αντίθετα οι γονείς που είναι αυταρχικοί, συναισθηματικά απόμακροι ή υπερβολικά υποχωρητικοί μεγαλώνουν παιδιά που τους λείπει η ενσυναίσθηση ή η αυτοπεποίθηση, είναι συνέχεια επιθετικά, σκληρά, ανυπάκουα, απαθή και εξαρτημένα, με αποτέλεσμα να παρουσιάζουν δυσκολίες στην προσαρμογή.

6. Στο σημείο αυτό θα γίνει κάποιος συσχετισμός των ερωτήσεων για το αν οι φοιτητές, που συμμετείχαν στην έρευνα, έκαναν σύντομα φιλίες, αν ήταν αυτοί που προσέγγισαν άτομα για καινούριες φιλίες και αν δεν ήταν αυτοί τι τους εμπόδισε.

Από τα αποτελέσματά μας φαίνεται ότι από τα 94 άτομα τα 90 (95,7%) έκαναν σύντομα φιλίες ενώ αντίθετα 4 άτομα (4,3%) δεν έκαναν σύντομα φιλίες. Έπειτα, βλέπουμε ότι από τα 94 άτομα τα 20 (21,3%) δεν ήταν αυτοί που προσέγγισαν άτομα για καινούριες φιλίες. Από αυτά τα 20 άτομα τα 4 (20%) το έκαναν αυτό λόγω ανασφάλειας, 6 άτομα (30%) το έκαναν λόγω έλλειψης αυτοπεποίθησης, 2 άτομα (10%) λόγω ντροπής και 1 άτομο (5%) λόγω φόβου. Τα 5 υπόλοιπα άτομα (25%) είχαν ήδη φιλίες.

Όσον αφορά τα συναισθήματα αυτά από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση (N. Μάνος, 1988) βλέπουμε πως από τα πρώτα χρόνια ζωής, η μητρική στοργή, η σταθερή και συνεπής συμπεριφορά της μητέρας (ή οποιουδήποτε άλλου ατόμου που έχει τη βασική φροντίδα) προς το παιδί, όσον αφορά τις ανάγκες του και ιδιαίτερα την ανακούφιση της εσωτερικής του διέγερσης σε λογικά αναμενόμενο χρόνο με τροφή, χάδι, κούνημα κ.λ.π. βοηθά στην ανάπτυξη ενός ατόμου που εμπιστεύεται τη μητέρα του και αργότερα τους άλλους ανθρώπους, νιώθει ανασφάλεια και έχει αυτοπεποίθηση. Στην αντίθετη περίπτωση, όταν δηλαδή η μάνα χαρακτηρίζεται από αστάθεια στη συμπεριφορά της απέναντι στο παιδί, με τρόπο αμφιθυμικό ή όταν δεν υπάρχει μητρική στοργή, τότε το παιδί μεγαλώνοντας παρουσιάζει αστάθεια στη συμπεριφορά, νιώθει ανασφάλεια, φόβο, ντροπή, έλλειψη αυτοπεποίθησης και κατά συνέπεια δυσκολία στις διαπροσωπικές σχέσεις, πράγμα που επηρεάζει αρνητικά τη διαδικασία της προσαρμογής του.

Στην προκειμένη περίπτωση, όπως διαπιστώνουμε σε σχέση με τον ερευνώμενο πληθυσμό, είναι λίγα τα άτομα που παρουσίασαν συναισθήματα φόβου, ανασφάλειας, ντροπής, έλλειψη αυτοπεποίθησης, πράγμα που δημιουργεί θετικές εντυπώσεις. Σύμφωνα με την Α. Ιωαννίδου Johnson (1998) τέτοια συναισθήματα χαρακτηρίζουν άτομα με χαμηλό επίπεδο ψυχολογικής ωριμότητας. Τα περισσότερα δηλαδή άτομα του ερευνώμενου πληθυσμού λειτουργούν σε αρκετά υψηλά επίπεδα ψυχολογικής ωριμότητας, δεν υπάρχουν σοβαρά προβλήματα αποχωρισμού, άρα δεν υπάρχουν σημαντικές δυσκολίες που να εμποδίζουν την προσαρμογή.

Τα αποτελέσματα της 28^{ης} ερώτησης ενισχύουν την παραπάνω θέση, εφόσον τα 70 άτομα από τα 94 (74,5%) απάντησαν ότι έκαναν φιλίες εμπιστοσύνης, ενώ 4 άτομα (4,3%) έκαναν φιλίες εξάρτησης, 4 άτομα (4,3%) έκαναν φιλίες συμφέροντος, 5 (5,3%) απάντησαν κάτι άλλο (π.χ. φιλίες αλληλεξάρτησης κ.τ.λ.) και 1 άτομο δεν απάντησε.

7. Σε ό,τι αφορά το προφίλ των οικογενειών των πρωτοετών φοιτητών το μεγαλύτερο ποσοστό –με διαφορά- θεώρησε ότι προερχόταν από οικογένειες

“δημοκρατικές – διαλεκτικές”. Μικρότερο ποσοστό από οικογένειες “υπερπροστατευτικές” και ακολουθούσαν με μικρότερα ποσοστά παιδιά από οικογένειες “αυταρχικές” και “απορριπτικές”. Βασιζόμενες στους παραπάνω τύπους οικογενειών ανάγουμε τα ίδια συμπεράσματα για την προσωπικότητα και προσαρμογή των φοιτητών, ενώ παράλληλα τονίζουμε ότι ο παράγοντας «οικογένεια» είναι ένας παράγοντας που παίζει καθοριστικό ρόλο στην υπερπήδηση των εμποδίων, προκειμένου το άτομο να προσαρμοστεί.

8. Στην προσπάθειά μας να παρουσιάσουμε το προφίλ των φοιτητών σε σχέση με την προσωπικότητά τους, μελετήσαμε τα συναισθήματα που ένιωσαν όταν πήγαν για πρώτη φορά στη σχολή, καθώς επίσης και τα συναισθήματα που ένιωσαν πάνω στο θέμα της φιλίας. Οι απαντήσεις περιλάμβαναν μια ποικιλία συναισθημάτων όπως φόβος, ανασφάλεια, άρνηση, αγωνία, ευχαρίστηση και άγχος. Διαπιστώσαμε ότι το επικρατέστερο συναίσθημα ήταν το *άγχος* τόσο σε ότι αφορούσε την πρώτη φορά στη σχολή όσο και τη δημιουργία διαπροσωπικών σχέσεων. Μεταξύ αυτών των δύο βλέπουμε να υπάρχει μια αμφίδρομη σχέση, κατά την οποία όταν το άτομο νιώθει μια εσωτερική πίεση από μία κατάσταση, του προκαλείται άγχος. Στην προσπάθειά του αυτή αναπτύσσει τρόπους συμπεριφοράς που το οδηγούν με κάποια διαδικασία στη λύση του προβλήματος και την αποφυγή του στρέψ. Γνωστοί τρόποι είναι οι αμυντικοί μηχανισμοί που το άτομο τους χρησιμοποιεί ως μηχανισμούς υπεράσπισης, υποχώρησης και απώθησης.

Το γεγονός ότι διαπιστώθηκε παραπάνω ως επικρατέστερο συναίσθημα το άγχος ενισχύει και η παρακάτω θεώτηση, που αφορά το φύλο του ερευνώμενου πληθυσμού σε σχέση με την αυτοαντίληψή του. Σύμφωνα με τη συγκέντρωση των δημογραφικών στοιχείων, η πλειοψηφία των φοιτητών ήταν γένους θηλυκού με ποσοστό 93%, ενώ οι άντρες λιγότεροι με ποσοστό 7%. Μέσα από τη βιβλιογραφική αναφορά, βλέπουμε να παρουσιάζεται μια διαφορά σ’ ότι αφορά την προσαρμογή με βάση το φύλο. Η αυτοαντίληψη η οποία θεωρείται εστιακό στοιχείο της προσωπικότητας και καθοριστικός παράγοντας στην ομαλή ή μη ομαλή προσαρμογή του ατόμου παρουσιάζει διακυμάνσεις ανάλογα με το φύλο. Σύμφωνα με την Α. Λεονταρή (1996) οι διαπιστωμένες διαφορές ανάμεσα στους άντρες και τις γυναίκες πιστεύεται ότι οφείλονται, κατά μέρος, στην κοινωνικοποίησή τους, ένα δε από τα αποτελέσματα αυτά της κοινωνικοποίησης είναι η διαμόρφωση διαφορετικών αντιλήψεων ως προς τον εαυτό. Πολλοί ερευνητές επισημαίνουν τον ρόλο της πρώτης σχέσης με τη μητέρα στη διαμόρφωση της αυτοαντίληψης, όπου πρόκειται για μία εμπειρία που δεν έχει τις ίδιες επιπτώσεις στα αγόρια και τα κορίτσια. Βάση

λοιπόν της σχέσης που αναπτύσσουν με τη μητέρα, αγόρια και κορίτσια διαμορφώνουν διαφορετική αυτοαντίληψη. Το σύνηθες εύρημα των ερευνών είναι ότι οι γυναίκες έχουν λιγότερο θετική αυτοαντίληψη από ότι οι άντρες. Άτομα τα οποία διαθέτουν θετική εικόνα του εαυτού παρουσιάζουν καλή προσαρμογή, δημοτικότητα, χαμηλό βαθμό άγχους, ανεξαρτησία από την ομάδα, έχουν δε καλές διαπροσωπικές σχέσεις.

Σύμφωνα με τα παραπάνω και σύμφωνα με το ποσοστό των ανδρών και γυναικών που αναφέρθηκε συμπεραίνουμε ότι, με κριτήριο το φύλο, το 7% που αντιστοιχεί στο πληθυσμό των αντρών πιθανότατα θα παρουσιάζει ομαλότερη προσαρμογή σε σχέση με το πληθυσμό των γυναικών που αντιστοιχεί στο 93%.

Όπως βλέπουμε και παραπάνω το επικρατέστερο συναίσθημα τόσο όσον αφορά την πρώτη φορά στη σχολή (δηλαδή μια καινούρια κατάσταση), όσο και για το αν θα κάνουν φίλιες ήταν το άγχος. Σύμφωνα με την παραπάνω θεώρηση εφόσον ο γυναικείος πληθυσμός ήταν, με διαφορά, περισσότερος από τον αντρικό τότε διαπιστώνεται ότι θα υπάρξουν για αυτά τα άτομα κάποιες δυσκολίες στην προσαρμογή. Παράλληλα, σ' αυτό το σημείο διαπιστώνουμε μια αμφιθυμία, όσον αφορά το θέμα της προσαρμογής του ερευνώμενου πληθυσμού, σε σχέση με τα προηγούμενα συμπεράσματα.

9. Σαν κατακλείδα, θα αναφερθούμε στην τελευταία ερώτηση, η οποία αναφέρεται στο αν έχουν μείνει ευχαριστημένοι οι φοιτητές από τη ζωή τους στη Φλώρινα. Το μεγαλύτερο ποσοστό απάντησε ότι έχει μείνει ευχαριστημένο από τη ζωή του στην πόλη. Αξιοπρόσεκτο όμως είναι και το ποσοστό των φοιτητών που δεν έχει μείνει ευχαριστημένο, γεγονός το οποίο θα μας προβληματίσει και για το οποίο θα αναφερθούμε στις εισηγήσεις.

Συνοψίζοντας τα παραπάνω συμπεράσματα, ανάγουμε ένα γενικό συμπέρασμα, το οποίο παρουσιάζει μέσα από το βιβλιογραφικό και το ερευνητικό μέρος, τη σχέση της προσωπικότητας και της προσαρμογής στο δείγμα του ερευνώμενου μας πληθυσμού. Αυτό που διαπιστώσαμε μέσα από όλη την ερευνητική διαδικασία ήταν ότι πρώτα από όλα αποδείχτηκε α) η αλληλένδετη σχέση της προσωπικότητας με την προσαρμογή β) από τους κοινωνικούς παράγοντες του άμεσου περιβάλλοντος διαπιστώσαμε τη σημαντικότητα του ρόλου της οικογένειας ως καθοριστικός παράγοντας για την προσωπικότητα και την προσαρμογή και γ) όσον αφορά το προφίλ των φοιτητών αποδείχθηκε ότι λειτουργούν σε αρκετά υψηλά επίπεδα ψυχολογικής ωριμότητας, παρά το γεγονός ότι παρουσίασαν κάποια αμφιθυμία.

2. ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ

Τόσο μέσα από τη βιβλιογραφική έρευνα όσο και από την ερευνητική διαδικασία, δώσαμε απάντηση στα ερευνητικά ερωτήματα τα οποία είχαμε θέσει. Διαπιστώσαμε ότι υπάρχει σχέση μεταξύ της προσωπικότητας και της προσαρμογής ως έννοιες αλληλένδετες σε μια αμφίδρομη σχέση. Οι συνισταμένες του άμεσου περιβάλλοντος (οικογένεια, σχολείο, συνομήλικοι), η καθεμία συνέβαλλε σε διαφορετικό βαθμό στην ομαλή ή μη ομαλή προσαρμογή των φοιτητών. Με βάση τα συμπεράσματα αυτά οδηγηθήκαμε στην διατύπωση των παρακάτω προτάσεων, έχοντας πάντα την επιφύλαξη ότι οι προτάσεις αυτές ίσως να μην είναι τόσο πρωτοποριακές και επαναστατικές, αλλά χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν είναι σημαντικές και ότι χρήζουν άμεσης υλοποίησής τους:

1. Η πρώτη πρότασή μας αφορά την ευαισθητοποίηση των γονέων και των καθηγητών για τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι φοιτητές, όταν βρεθούν σε νέες συνθήκες περιβάλλοντος. Κρίνουμε απαραίτητο με βάση όσα μελετήσαμε και συμπεράναμε από την έρευνά μας, αλλά και από δικές μας, προσωπικές εμπειρίες, να γίνεται πιο οργανωμένα η αποδοχή και αντιμετώπιση των φοιτητών και από τους γονείς και από τους καθηγητές. Γι' αυτό λοιπόν προτείνουμε τη διοργάνωση και καθιέρωση ειδικών σεμιναρίων από ειδικά εκπαιδευμένα στελέχη (ψυχολόγους, κοινωνικούς λειτουργούς, σχολικούς συμβούλους) οι οποίοι θα παρέχουν τις πολύτιμες υπηρεσίες τους, για την αντιμετώπιση των τυχών δυσκολιών. Απώτερος σκοπός των σεμιναρίων θα είναι η διεύρυνση των σχέσεων μεταξύ κυρίως φοιτητών – καθηγητών, για να πάψει πλέον να θεωρείται η σχέση τους ως μέσο μετάδοσης γνώσεων, αλλά να γίνει πιο "ουσιαστική" και "ανθρώπινη".

2. Η δεύτερη πρόταση μας είναι ένας απαραίτητος συνδυασμός μεταξύ της ίδρυσης Συμβουλευτικού Σταθμού και της σημαντικότερης παρουσίας του Κοινωνικού Λειτουργού στο χώρο αυτό. Στο σημείο αυτό δημιουργούνται τα ερωτήματα κατά πόσο μπορεί να προσφέρει ένας Κοινωνικός Λειτουργός βοήθεια σε ζητήματα προσαρμογής, αν ο ίδιος έχει τέτοιου είδους προβλήματα και κατά πόσο αυτά μπορούν να επηρεάσουν τη στάση του στα ζητήματα αυτά. Ωστόσο εμείς υποστηρίζουμε και κρίνουμε απαραίτητο το ρόλο του Κοινωνικού Λειτουργού στη Τριτοβάθμια Εκπαίδευση για το λόγο ότι διαδραματίζει ρόλο ενθαρρυντικό, υποστηρικτικό, συμβουλευτικό κ.α.

Κλείνοντας, οι παραπάνω προτάσεις σκοπό έχουν να δώσουν ερεθίσματα για περαιτέρω έρευνες στο χώρο της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ**ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1****ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ**

ΦΥΛΟ: _____

ΗΛΙΚΙΑ: _____

ΤΟΠΟΣ ΜΟΝΙΜΗΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ: _____

ΕΤΟΣ ΦΟΙΤΗΣΗΣ: _____

Απαντήστε στις παρακάτω ερωτήσεις με το χαρακτηριστικό (ν)

1. Όταν πέρασες στη Φλώρινα για σπουδές ήταν η πρώτη φορά που έφευγες από το σπίτι σου;

ΝΑΙ ΟΧΙ

2. Ήταν η επιλογή σου να περάσεις στην πόλη αυτή;

ΝΑΙ ΟΧΙ

3. Ήταν προσωπική σου επιλογή να περάσεις στη σχολή αυτή;

ΝΑΙ ΟΧΙ

4. Αν όχι ποιοι από τους παρακάτω παράγοντες συντέλεσαν στην επιλογή αυτή;

α) οικογένεια

β) εκπαιδευτικό σύστημα

γ) φίλοι

δ) άλλο _____

5. Ποια ήταν η εντύπωσή σου για την πόλη τον πρώτο καιρό;

α) πολύ καλή

β) καλή

γ) κακή

δ) πολύ κακή

ε) μέτρια

6. Πως έκρινες τους ανθρώπους της πόλης;

α) φιλικούς

β) φιλόξενους

γ) απόμακρους

δ) αδιάφορους

ε) εκμεταλλευτές

στ) άλλο _____

7. Η πόλη στην οποία σπουδάζετε ικανοποιεί όλες σας τις ανάγκες;

ΝΑΙ

ΟΧΙ

8. Έχεις άλλα αδέρφια;

ΝΑΙ

ΟΧΙ

9. Το να φύγεις από το σπίτι σου ήταν για 'σένα μια κατάσταση:

α) οδυνηρή

β) δύσκολη

γ) εύκολη

δ) μέτρια

ε) άλλο _____

10. Όταν έφυγες από το σπίτι σου, οι γονείς σου ήταν:

α) ενθαρρυντικοί

β) επιφυλακτικοί

γ) αρνητικοί

δ) αδιάφοροι

ε) άλλο _____

11. Είναι σημαντικό για 'σένα να έχεις συχνή επαφή με τους γονείς σου;

α) πολύ σημαντικό

β) σημαντικό

γ) καθόλου σημαντικό

δ) αδιάφορο

12. Πόσο συχνή είναι η τηλεφωνική επικοινωνία με την οικογένειά σας;

- α) καθημερινή
- β) μία φορά την εβδομάδα
- γ) δύο φορές την εβδομάδα
- δ) μια φορά τον μήνα
- ε) δεν υπάρχει επικοινωνία
- στ) σπάνια
- ζ) άλλο _____

13. Πόσο συχνά συναντάς τους γονείς σου;

- α) καθημερινά
- β) παραπάνω από μία φορά την εβδομάδα
- γ) μία φορά την εβδομάδα
- δ) μία φορά στις δύο εβδομάδες
- ε) μία φορά τον μήνα
- στ) σπάνια
- ζ) καθόλου
- η) άλλο _____

14. Καθώς κάνεις μια αναδρομική εξέταση νομίζεις ότι οι γονείς σου ήταν:

- α) υπερπροστατευτικοί
- β) δημοκρατικοί – διαλεκτικοί
- γ) αυταρχικοί
- δ) απορριπτικοί

ε) συνδυασμός κάποιων από τα παραπάνω

ποια; _____

15. Πώς θα χαρακτήριζες την στήριξη των γονιών σου (απαντήστε σε μία ή παραπάνω ερωτήσεις):

α) οικονομική

β) ηθική – στοργική

γ) υπερβολικά στοργική

δ) αποθαρρυντική

ε) άλλο _____

16. Θεωρείς τον εαυτό σου τυχερό όσο αναφορά τους δασκάλους – καθηγητές που είχες στα σχολικά σου χρόνια;

ΝΑΙ

ΟΧΙ

17. Πώς αισθάνθηκες για πρώτη φορά σχολείο;

α) φόβο – ανασφάλεια

β) άγχος

γ) άρνηση

δ) αγωνία

ε) ευχαρίστηση ή χαρά

στ) άλλο _____

18. Πώς αισθάνθηκες όταν πήγες για πρώτη φορά στη σχολή;

α) φόβο – ανασφάλεια

- β) άγχος
- γ) άρνηση
- δ) αγωνία
- ε) ευχαρίστηση ή χαρά
- στ) άλλο _____

19. Υπήρξαν αρνητικές εμπειρίες που πιστεύεις ότι επηρεάζουν την τωρινή σου συμπεριφορά;

- ΝΑΙ
- ΟΧΙ

20. Στη σχολική κυρίως ηλικία πώς θα χαρακτήριζες την ατμόσφαιρα που υπήρχε στην τάξη σου;

- α) δημοκρατική
- β) αυταρχική
- γ) αδιάφορη
- δ) άλλο _____

21. Πώς ένιωσες να σε αντιμετωπίζουν οι τωρινοί σου καθηγητές;

- α) με απόρριψη
- β) με αποδοχή
- γ) με αδιαφορία
- δ) με επιφυλακτικότητα
- ε) άλλο _____

22. Τις πρώτες μέρες στη σχολή ήταν εύκολο για σένα να προσεγγίσεις καινούργια άτομα;

ΝΑΙ

ΟΧΙ

23. Είχες άγχος για το αν θα κάνεις φιλίες;

ΝΑΙ

ΟΧΙ

24. Έκανες σύντομα φιλίες;

ΝΑΙ

ΟΧΙ

25. Ήσουν εσύ αυτός που προσέγγισε άτομα για καινούργιες γνωριμίες;

ΝΑΙ

ΟΧΙ

26. Αν όχι, τι ήταν αυτό που σε εμπόδισε;

α) φόβος

β) ανασφάλεια

γ) έλλειψη αυτοπεποίθησης

δ) ήδη υπάρχουσες φιλίες

ε) ντροπή

στ) αδιαφορία

ζ) άλλο _____

27. Θεωρείς αναγκαία τη συνεχή παρουσία των φίλων σου;

ΝΑΙ

ΟΧΙ

28. Στο διάστημα που είσαι εκεί, έκανες φιλίες; (επιλέξτε μία ή παραπάνω απαντήσεις)

α) επιφανειακές

β) εξάρτησης

γ) εμπιστοσύνης

δ) συμφέροντος

ε) τίποτα από τα παραπάνω

στ) άλλο _____

29. Έχεις ξεκόψει από τις παλιές σου φιλίες;

ΝΑΙ

ΟΧΙ

30. Συμμετέχετε σε κοινωνικά ενδιαφέροντα;

ΝΑΙ

ΟΧΙ

31. Σ' ένα καινούργιο περιβάλλον θεωρείτε την ύπαρξη ερωτικού συντρόφου:

α) απαραίτητη

β) σημαντική

γ) ασήμαντη

δ) αδιάφορη

ε) άλλο _____

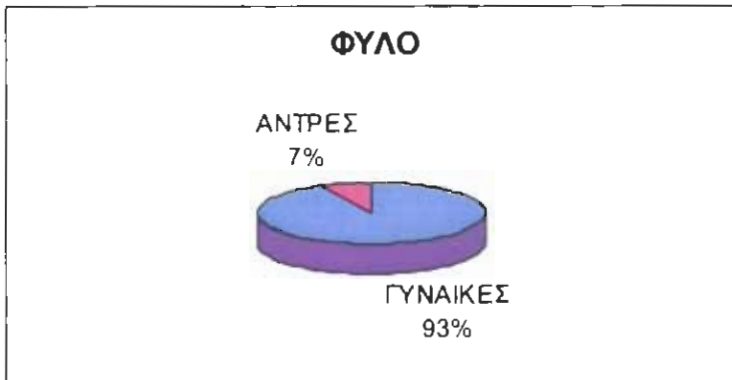
32. Είσαι ευχαριστημένος από τον τρόπο ζωής σου στη Φλώρινα;

ΝΑΙ

ΟΧΙ

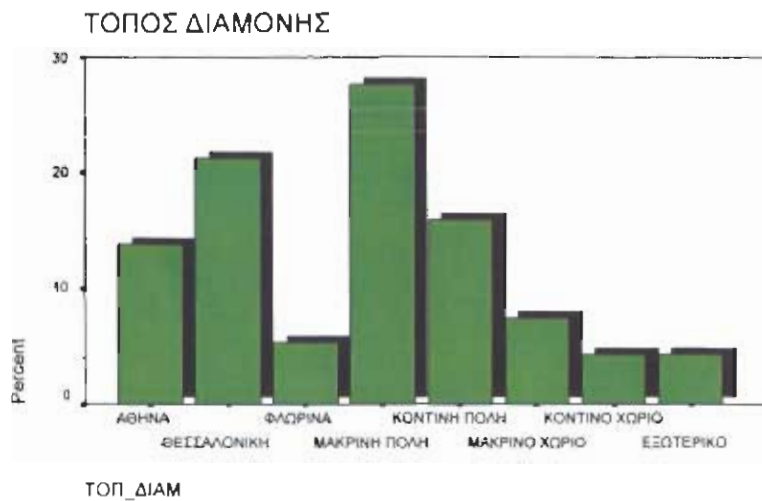
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ

	ΦΥΛΟ	
	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%
ΓΥΝΑΙΚΑ	87	92,6%
ΑΝΤΡΑΣ	7	7,4%
ΣΥΝΟΛΟ	94	100,0%

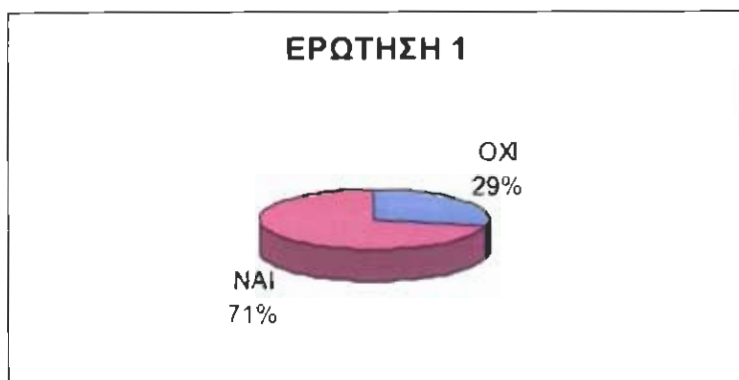

ΤΟΠΟΣ ΔΙΑΜΟΝΗΣ

	τοπος διαμ	
	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%
ΑΘΗΝΑ	13	13,8%
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ	20	21,3%
ΦΛΩΡΙΝΑ	5	5,3%
ΜΑΚΡΙΝΗ ΠΟΛΗ	26	27,7%
ΚΟΝΤΙΝΗ ΠΟΛΗ	15	16,0%
ΜΑΚΡΙΝΟ ΧΩΡΙΟ	7	7,4%
ΚΟΝΤΙΝΟ ΧΩΡΙΟ	4	4,3%
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ	4	4,3%
ΣΥΝΟΛΟ	94	100,0%

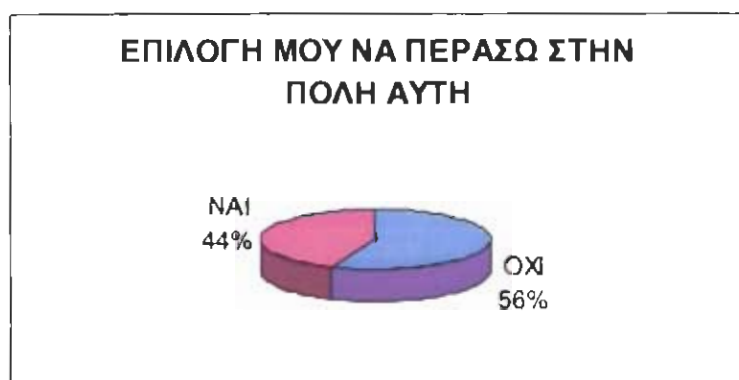

	ΕΡΩΤΗΣΗ1	
	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%
ΟΧΙ	27	28,7%
ΝΑΙ	67	71,3%
ΣΥΝΟΛΟ	94	100,0%

ΕΠΙΛΟΓΗ ΜΟΥ ΝΑ ΠΕΡΑΣΩ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ ΑΥΤΗ

	ΕΡΩΤΗΣΗ2	
	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%
ΟΧΙ	53	56,4%
ΝΑΙ	41	43,6%
ΣΥΝΟΛΟ	94	100,0%

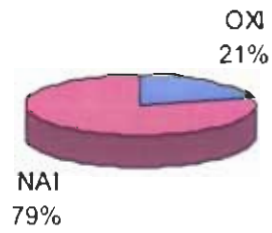

ΕΠΙΛΟΓΗ ΜΟΥ ΝΑ ΠΕΡΑΣΩ ΣΤΗΝ ΣΧΟΛΗ ΑΥΤΗ

	ΕΡΩΤΗΣΗ3	
	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%
ΟΧΙ	20	21,3%
ΝΑΙ	74	78,7%
ΣΥΝΟΛΟ	94	100,0%

ΕΡΩΤΗΣΗ 3

ΕΠΙΛΟΓΗ ΜΟΥ ΝΑ ΠΕΡΑΣΩ ΣΤΗΝ ΣΧΟΛΗ ΑΥΤΗ

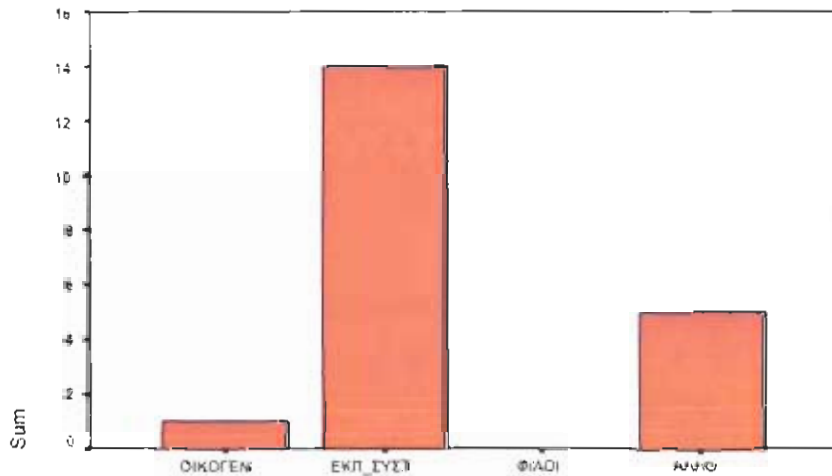
ΕΡΩΤΗΣΗ 4

ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΣΥΝΤΕΛΕΣΑΝ ΣΤΗΝ ΕΠΙΛΟΓΗ ΑΥΤΗ

	ΟΙΚΟΓΕΝ		ΕΚΠ_ΣΥΣΤ		ΦΙΛΟΙ		ΑΛΛΟ	
	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%
ΟΧΙ	19	95,0%	6	30,0%	20	100,0%	15	75,0%
ΝΑΙ	1	5,0%	14	70,0%			5	25,0%
ΣΥΝΟΛΟ	20	100,0%	20	100,0%	20	100,0%	20	100,0%

ΕΡΩΤΗΣΗ 4

ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΣΥΝΤΕΛΕΣΑΝ ΣΤΗΝ ΕΠΙΛΟΓΗ ΑΥΤΗ

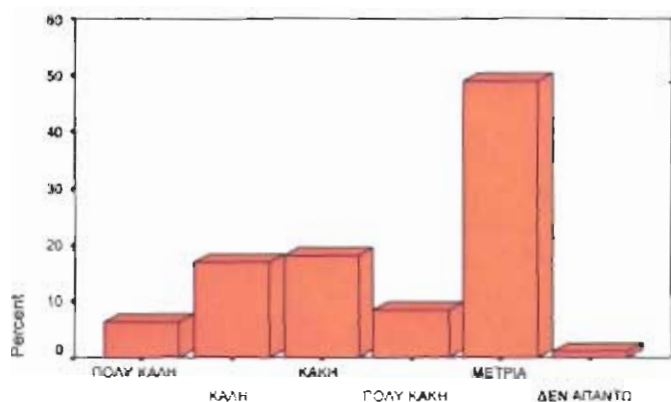

ΕΝΤΥΠΩΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΟΛΗ

	ΕΡΩΤΗΣΗ5	
	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%
ΠΟΛΥ ΚΑΛΗ	6	6,4%
ΚΑΛΗ	16	17,0%
ΚΑΚΗ	17	18,1%
ΠΟΛΥ ΚΑΚΗ	8	8,5%
ΜΕΤΡΙΑ	46	48,9%
ΔΕΝ ΑΠΑΝΤΩ	1	1,1%
ΣΥΝΟΛΟ	94	100,0%

ΕΡΩΤΗΣΗ 5

ΕΝΤΥΠΩΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΟΛΗ

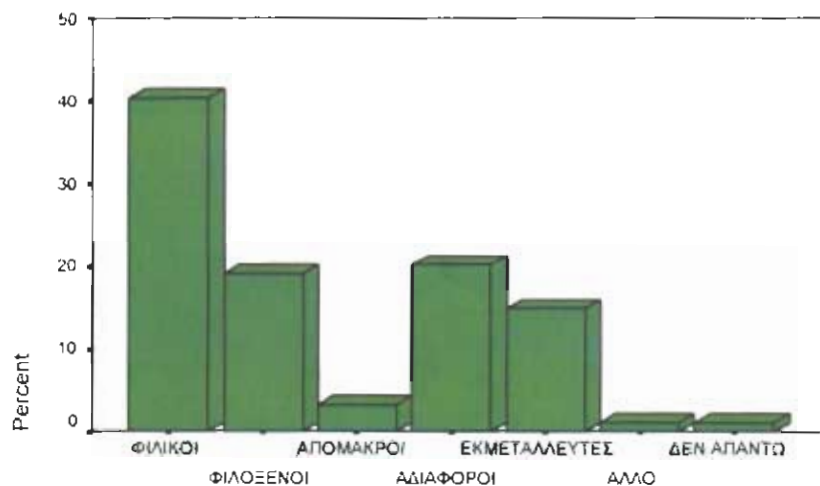
ΕΡΩΤΗΣΗΣ

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΕΙΝΑΙ

	ΕΡΩΤΗΣΗ6	
	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%
ΦΙΛΙΚΟΙ	38	40,4%
ΦΙΛΟΞΕΝΟΙ	18	19,1%
ΑΠΟΜΑΚΡΟΙ	3	3,2%
ΑΔΙΑΦΟΡΟΙ	19	20,2%
ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΤΕΣ	14	14,9%
ΑΛΛΟ	1	1,1%
ΔΕΝ ΑΠΑΝΤΩ	1	1,1%
ΣΥΝΟΛΟ	94	100,0%

ΕΡΩΤΗΣΗ 6

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΕΙΝΑΙ

ΕΡΩΤΗΣΗ6

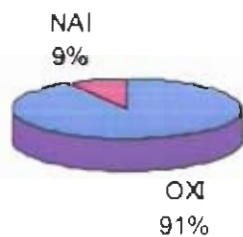
ΕΡΩΤΗΣΗ 7

Η ΠΟΛΗ ΙΚΑΝΟΠΟΙΕΙ ΤΙΣ ΑΝΑΓΚΕΣ ΣΑΣ

	ΕΡΩΤΗΣΗ7	
	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%
ΟΧΙ	86	91,5%
ΝΑΙ	8	8,5%
ΣΥΝΟΛΟ	94	100,0%

ΕΡΩΤΗΣΗ 7

Η ΠΟΛΗ ΙΚΑΝΟΠΟΙΕΙ ΤΙΣ ΑΝΑΓΚΕΣ
ΣΑΣ

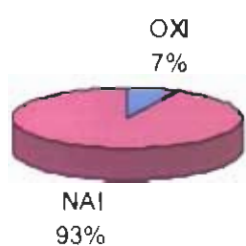

ΕΧΕΙΣ ΑΛΛΑ ΑΔΕΛΦΙΑ

	ΕΡΩΤΗΣΗ8	
	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%
ΟΧΙ	7	7,4%
ΝΑΙ	87	92,6%
ΣΥΝΟΛΟ	94	100,0%

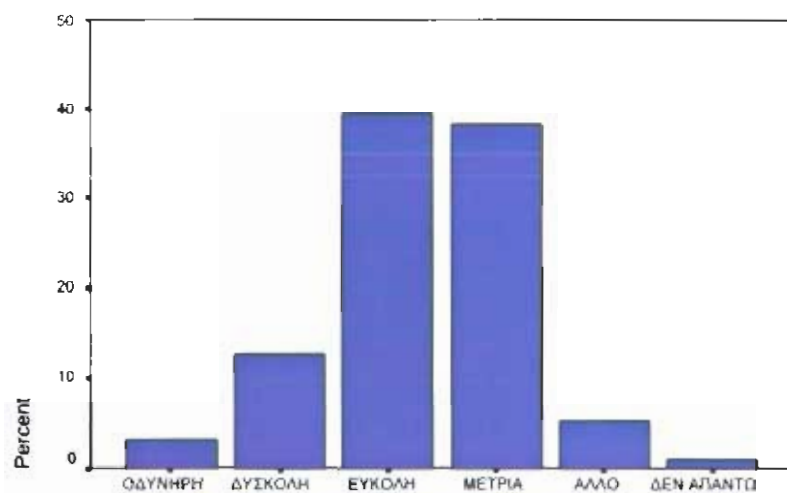
ΕΡΩΤΗΣΗ 8

ΕΧΕΙΣ ΑΛΛΑ ΑΔΕΛΦΙΑ

	ΕΡΩΤΗΣΗ9	
	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%
ΟΔΥΝΗΡΗ	3	3,2%
ΔΥΣΚΟΛΗ	12	12,8%
ΕΥΚΟΛΗ	37	39,4%
ΜΕΤΡΙΑ	36	38,3%
ΑΛΛΟ	5	5,3%
ΔΕΝ ΑΠΑΝΤΩ	1	1,1%
ΣΥΝΟΛΟ	94	100,0%

ΕΡΩΤΗΣΗ 9

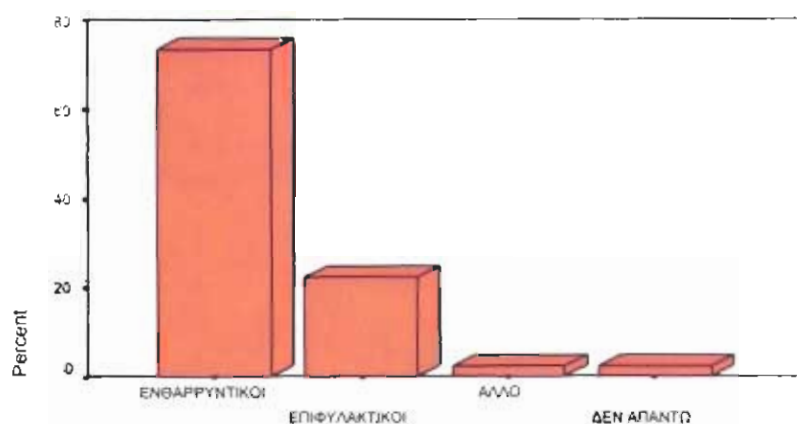
ΕΡΩΤΗΣΗ9

ΟΤΑΝ ΕΦΥΓΕΣ ΑΠΟ ΤΟ ΣΠΙΤΙ ΟΙ ΓΟΝΕΙΣ ΣΟΥ ΗΤΑΝ

	ΕΡΩΤΗΣΗ 10	
	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%
ΕΝΘΑΡΡΥΝΤΙΚΟΙ	69	73,4%
ΕΠΙΦΥΛΑΚΤΙΚΟΙ	21	22,3%
ΑΛΛΟ	2	2,1%
ΔΕΝ ΑΠΑΝΤΩ	2	2,1%
ΣΥΝΟΛΟ	94	100,0%

ΕΡΩΤΗΣΗ 10

ΟΤΑΝ ΕΦΥΓΕΣ ΑΠΟ ΤΟ ΣΠΙΤΙ ΟΙ ΓΟΝΕΙΣ ΣΟΥ ΗΤΑΝ

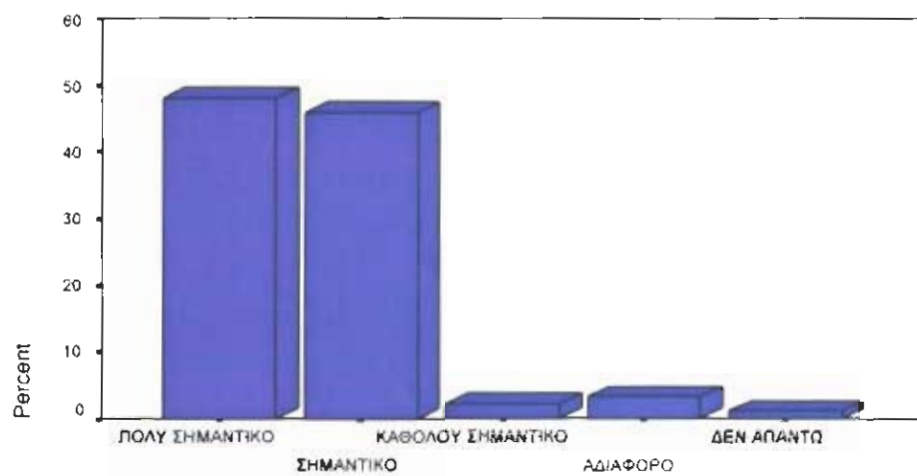
ΕΡΩΤΗΣΗ 10

ΕΙΝΑΙ ΣΗΜΑΝΤΙΚΗ Η ΣΥΧΝΗ ΕΠΑΦΗ ΜΕ ΤΟΥΣ ΓΟΝΕΙΣ ΣΟΥ

	ΕΡΩΤΗΣΗ 11	
	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%
ΠΟΛΥ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟ	45	47,9%
ΣΗΜΑΝΤΙΚΟ	43	45,7%
ΚΑΘΟΛΟΥ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟ	2	2,1%
ΑΔΙΑΦΟΡΟ	3	3,2%
ΔΕΝ ΑΠΑΝΤΩ	1	1,1%
ΣΥΝΟΛΟ	94	100,0%

ΕΡΩΤΗΣΗ 11

ΕΙΝΑΙ ΣΗΜΑΝΤΙΚΗ Η ΣΥΧΝΗ ΕΠΑΦΗ ΜΕ ΤΟΥΣ ΓΟΝΕΙΣ ΣΟΥ

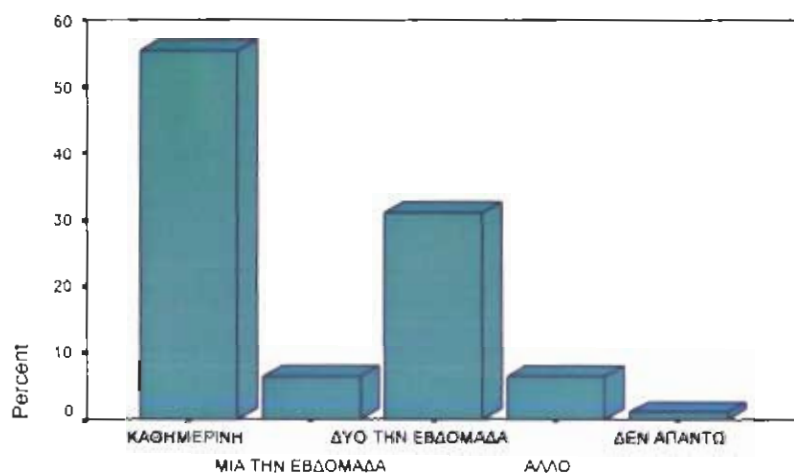
ΕΡΩΤΗΣΗ 11

ΤΗΛΕΦΩΝΙΚΗ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΜΕ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

	ΕΡΩΤΗΣΗ 12	
	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%
ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ	52	55,3%
ΜΙΑ ΤΗΝ ΕΒΔΟΜΑΔΑ	6	6,4%
ΔΥΟ ΤΗΝ ΕΒΔΟΜΑΔΑ	29	30,9%
ΑΛΛΟ	6	6,4%
ΔΕΝ ΑΠΑΝΤΩ	1	1,1%
ΣΥΝΟΛΟ	94	100,0%

ΕΡΩΤΗΣΗ 12

ΤΗΛΕΦΩΝΙΚΗ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΜΕ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

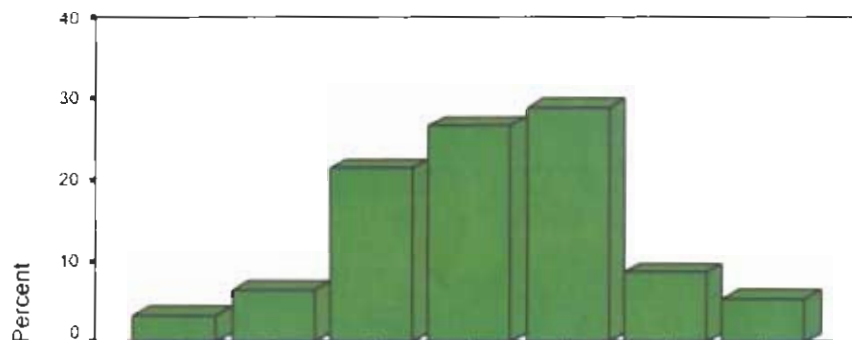

ΕΡΩΤΗΣΗ 12

ΠΟΣΟ ΣΥΧΝΑ ΣΥΝΑΝΤΑΣ ΤΟΥΣ ΓΟΝΕΙΣ ΣΟΥ

	ΕΡΩΤΗΣΗ 13	
	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%
ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΑ	3	3,2%
ΠΑΝΩ ΑΠΟ ΜΙΑ ΤΗΝ ΕΒΔΟΜΑΔΑ	6	6,4%
ΜΙΑ ΤΗΝ ΕΒΔΟΜΑΔΑ	20	21,3%
ΜΙΑ ΣΤΙΣ ΔΥΟ ΕΒΔΟΜΑΔΕΣ	25	26,6%
ΜΙΑ ΤΟ ΜΗΝΑ	27	28,7%
ΣΠΑΝΙΑ	8	8,5%
ΑΛΛΟ	5	5,3%
ΣΥΝΟΛΟ	94	100,0%

ΠΟΣΟ ΣΥΧΝΑ ΣΥΝΑΝΤΑΣ ΤΟΥΣ ΓΟΝΕΙΣ ΣΟΥ

ΕΡΩΤΗΣΗ 13

ΕΡΩΤΗΣΗ 14

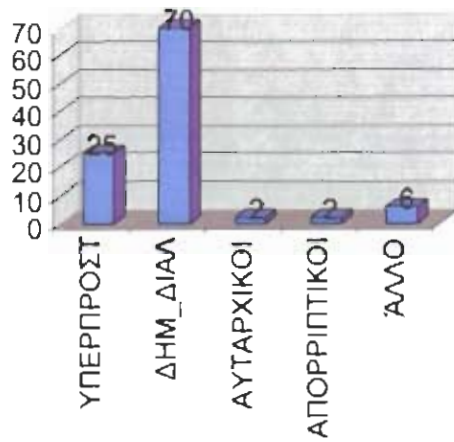
ΟΙ ΓΟΝΕΙΣ ΣΟΥ ΗΤΑΝ

	ΥΠΕΡΠΡΟΣ		ΔΗΜ ΔΙΑΛ		ΑΥΤΑΡΧΙΚ	
	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%
ΟΧΙ	69	73,4%	24	25,5%	92	97,9%
ΝΑΙ	25	26,6%	70	74,5%	2	2,1%
ΣΥΝΟΛΟ	94	100,0%	94	100,0%	94	100,0%

	ΑΠΟΡΡΙΠΤ		ΑΛΛΟ	
	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%
ΟΧΙ	92	97,9%	88	93,6%
ΝΑΙ	2	2,1%	6	6,4%
ΣΥΝΟΛΟ	94	100,0%	94	100,0%

ΕΡΩΤΗΣΗ 14

ΟΙ ΓΟΝΕΙΣ ΣΟΥ ΗΤΑΝ

ΕΡΩΤΗΣΗ 15

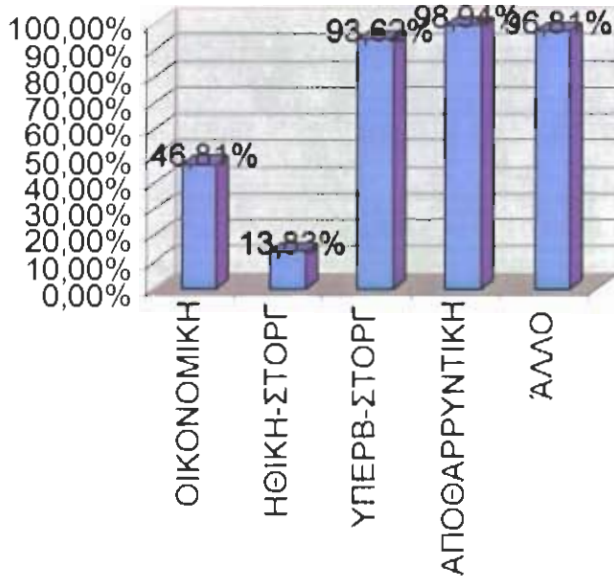
ΣΤΗΡΙΞΗ ΓΟΝΙΩΝ

	ΟΙΚΟΝΟΜ		ΗΘ ΣΤΟΡΓ		ΥΠΕΡΒ ΣΤ	
	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%
ΟΧΙ	44	46,8%	13	13,8%	88	93,6%
ΝΑΙ	50	53,2%	81	86,2%	6	6,4%
ΣΥΝΟΛΟ	94	100,0%	94	100,0%	94	100,0%

	ΑΠΟΘΑΡ		ΆΛΛΟ	
	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%
ΟΧΙ	93	98,9%	91	96,8%
ΝΑΙ	1	1,1%	3	3,2%
ΣΥΝΟΛΟ	94	100,0%	94	100,0%

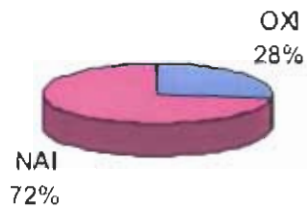
ΕΡΩΤΗΣΗ 15

ΣΤΗΡΙΞΗ ΓΟΝΙΩΝ

	ΕΡΩΤΗΣΗ 16	
	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%
ΟΧΙ	26	27,7%
ΝΑΙ	68	72,3%
ΣΥΝΟΛΟ	94	100,0%

ΕΡΩΤΗΣΗ 16

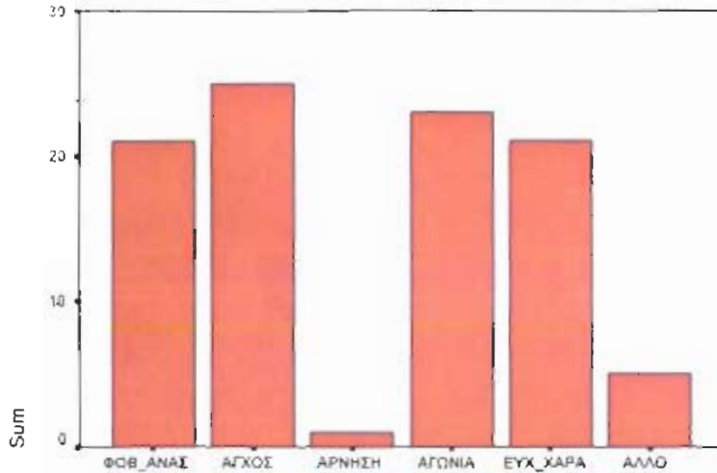

ΕΡΩΤΗΣΗ 17

	ΦΟΒ ΑΝΑΣ		ΑΓΧΟΣ		ΑΡΝΗΣΗ	
	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%
ΟΧΙ	73	77,7%	69	73,4%	93	98,9%
ΝΑΙ	21	22,3%	25	26,6%	1	1,1%
ΣΥΝΟΛΟ	94	100,0%	94	100,0%	94	100,0%

	ΑΓΩΝΙΑ		ΕΥΧ ΧΑΡΑ		ΑΛΛΟ	
	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%
ΟΧΙ	71	75,5%	73	77,7%	89	94,7%
ΝΑΙ	23	24,5%	21	22,3%	5	5,3%
ΣΥΝΟΛΟ	94	100,0%	94	100,0%	94	100,0%

ΕΡΩΤΗΣΗ 17

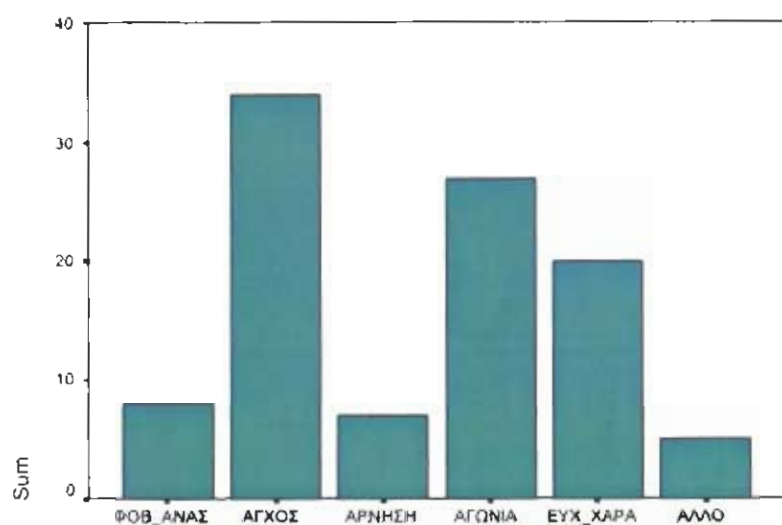

ΕΡΩΤΗΣΗ 18

	ΦΟΒ ΑΝΑΣ		ΑΓΧΟΣ		ΑΡΝΗΣΗ	
	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%
ΟΧΙ	86	91,5%	60	63,8%	87	92,6%
ΝΑΙ	8	8,5%	34	36,2%	7	7,4%
ΣΥΝΟΛΟ	94	100,0%	94	100,0%	94	100,0%

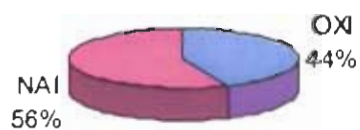
	ΑΓΩΝΙΑ		ΕΥΧ ΧΑΡΑ		ΑΛΛΟ	
	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%
ΟΧΙ	67	71,3%	74	78,7%	89	94,7%
ΝΑΙ	27	28,7%	20	21,3%	5	5,3%
ΣΥΝΟΛΟ	94	100,0%	94	100,0%	94	100,0%

ΕΡΩΤΗΣΗ 18

	ΕΡΩΤΗΣΗ19	
	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%
ΟΧΙ	41	43,6%
ΝΑΙ	53	56,4%
ΣΥΝΟΛΟ	94	100,0%

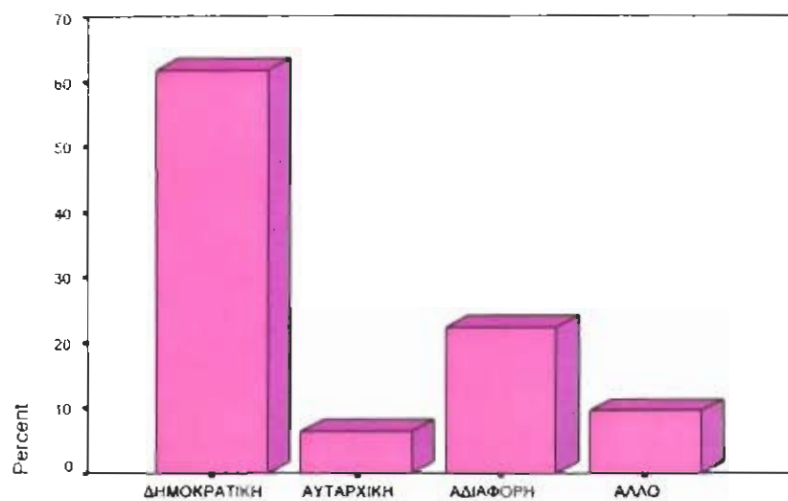
ΕΡΩΤΗΣΗ 19

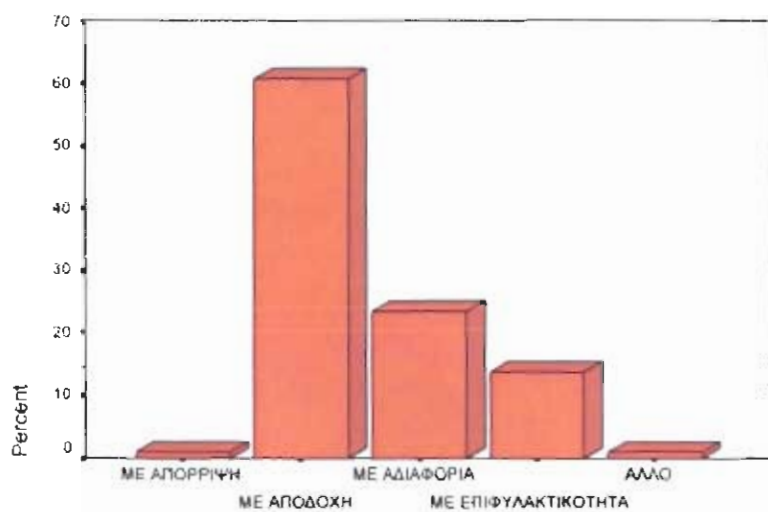
ΕΡΩΤΗΣΗ 20

	ΕΡΩΤΗΣΗ20	
	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%
ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ	58	61,7%
ΑΥΤΑΡΧΙΚΗ	6	6,4%
ΑΔΙΑΦΟΡΗ	21	22,3%
ΑΛΛΟ	9	9,6%
ΣΥΝΟΛΟ	94	100,0%

ΕΡΩΤΗΣΗ 20

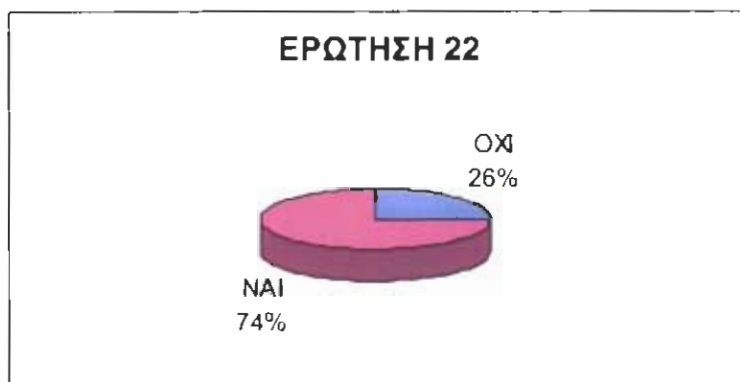

	ΕΡΩΤΗΣΗ 21	
	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%
ΜΕ ΑΠΟΡΡΙΨΗ	1	1,1%
ΜΕ ΑΠΟΔΟΧΗ	57	60,6%
ΜΕ ΑΔΙΑΦΟΡΙΑ	22	23,4%
ΜΕ ΕΠΙΦΥΛΑΚΤΙΚΟΤΗΤΑ	13	13,8%
ΑΛΛΟ	1	1,1%
ΣΥΝΟΛΟ	94	100,0%

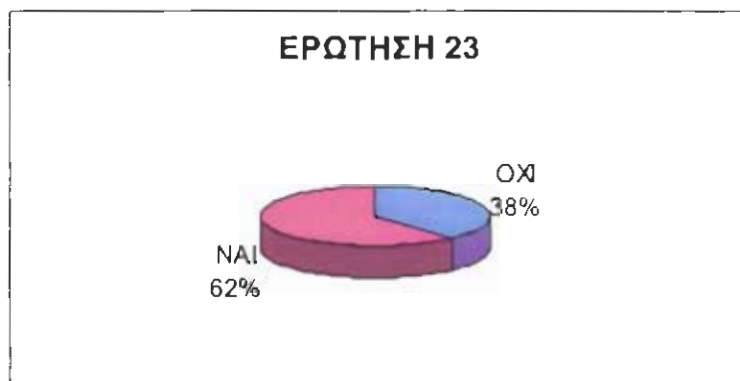

ΕΡΩΤΗΣΗ 21

	ΕΡΩΤΗΣΗ 22	
	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%
ΟΧΙ	24	25,5%
ΝΑΙ	70	74,5%
ΣΥΝΟΛΟ	94	100,0%

	ΕΡΩΤΗΣΗ 23	
	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%
ΟΧΙ	36	38,3%
ΝΑΙ	58	61,7%
ΣΥΝΟΛΟ	94	100,0%

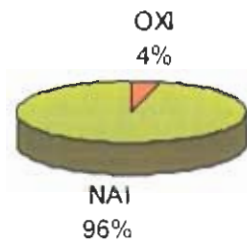

ΕΚΑΝΕΣ ΣΥΝΤΟΜΑ ΦΙΛΙΕΣ

	ΕΡΩΤΗΣΗ 24	
	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%
ΟΧΙ	4	4,3%
ΝΑΙ	90	95,7%
ΣΥΝΟΛΟ	94	100,0%

ΕΡΩΤΗΣΗ 24

ΕΚΑΝΕΣ ΣΥΝΤΟΜΑ ΦΙΛΙΕΣ

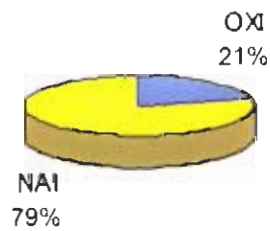

ΕΣΥ ΕΚΑΝΕΣ ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΒΗΜΑ

	ΕΡΩΤΗΣΗ 25	
	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%
ΟΧΙ	20	21,3%
ΝΑΙ	74	78,7%
ΣΥΝΟΛΟ	94	100,0%

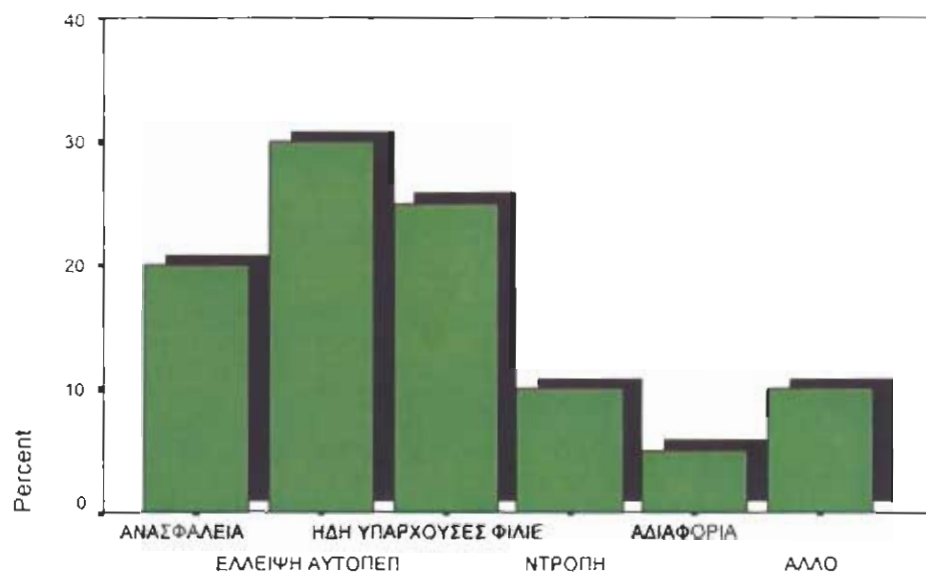
ΕΡΩΤΗΣΗ 25

ΕΣΥ ΕΚΑΝΕΣ ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΒΗΜΑ

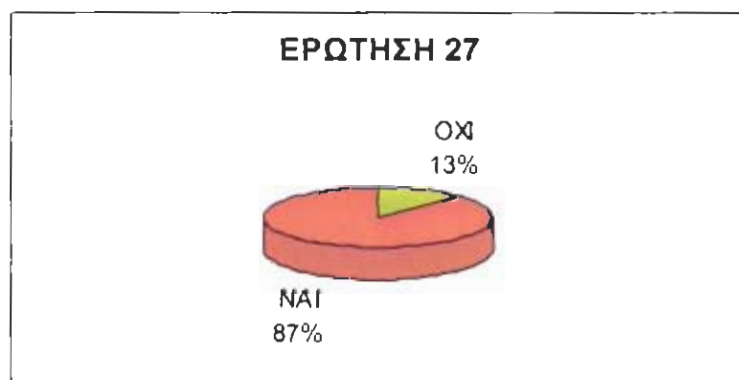
ΤΙ ΗΤΑΝ ΑΥΤΟ ΠΟΥ ΣΕ ΕΜΠΟΔΙΣΕ

	ΕΡΩΤΗΣΗ 26	
	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%
ΑΝΑΣΦΑΛΕΙΑ	4	20,0%
ΕΛΛΕΙΨΗ ΑΥΤΟΠΕΠ	6	30,0%
ΗΔΗ ΥΠΑΡΧΟΥΣΕΣ ΦΙΛΙΕΣ	5	25,0%
ΝΤΡΟΠΗ	2	10,0%
ΑΔΙΑΦΟΡΙΑ	1	5,0%
ΑΛΛΟ	2	10,0%
ΣΥΝΟΛΟ	20	100,0%

ΕΡΩΤΗΣ26

	ΕΡΩΤΗΣ27	
	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%
ΟΧΙ	12	12,8%
ΝΑΙ	82	87,2%
ΣΥΝΟΛΟ	94	100,0%

ΕΡΩΤΗΣΗ 28

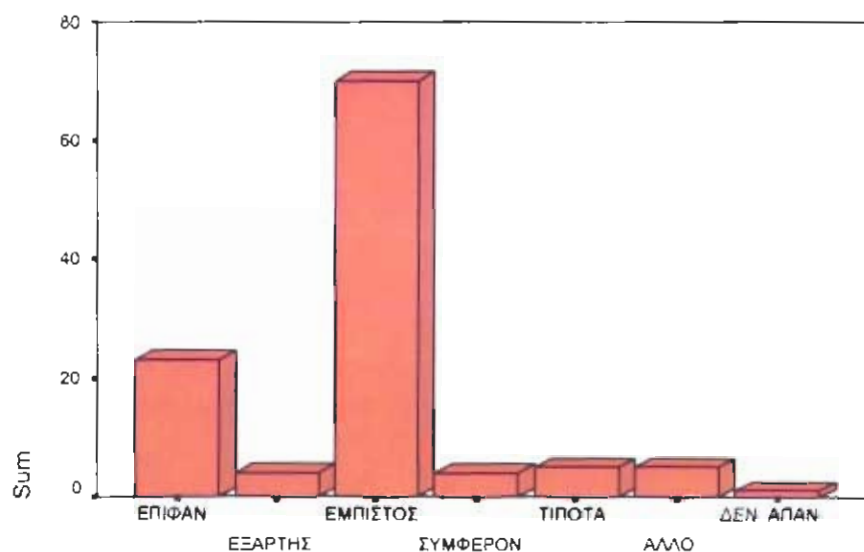
ΤΙ ΕΙΔΟΥΣ ΦΙΛΙΕΣ ΕΚΑΝΕΣ

	ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΚΕΣ		ΕΞΑΡΤΗΣΗΣ		ΕΜΠΙΣΤΟΣΥΝΗΣ	
	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%
ΟΧΙ	71	75,5%	90	95,7%	24	25,5%
ΝΑΙ	23	24,5%	4	4,3%	70	74,5%
ΣΥΝΟΛΟ	94	100,0%	94	100,0%	94	100,0%

	ΣΥΜΦΕΡΟΝΤΟΣ		ΤΙΠΟΤΑ		ΑΛΛΟ		ΔΕΝ ΑΠΑΝΤΩ	
	ΥΧΝΟΤΗΤΑ	%	ΥΧΝΟΤΗΤΑ	%	ΥΧΝΟΤΗΤΑ	%	ΥΧΝΟΤΗΤΑ	%
ΟΧΙ	90	95,7%	89	94,7%	89	94,7%	93	98,9%
ΝΑΙ	4	4,3%	5	5,3%	5	5,3%	1	1,1%
ΣΥΝΟΛΟ	94	100,0%	94	100,0%	94	100,0%	94	100,0%

ΕΡΩΤΗΣΗ 28

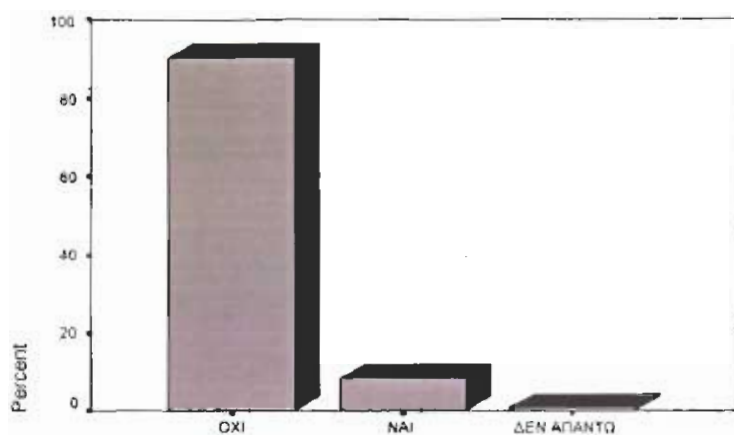
ΤΙ ΕΙΔΟΥΣ ΦΙΛΙΕΣ ΕΚΑΝΕΣ

ΕΧΕΙΣ ΞΕΚΟΨΕΙ ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΑΛΙΕΣ ΣΟΥ ΦΙΛΙΕΣ

	ΕΡΩΤΗΣΗ 29	
	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%
ΟΧΙ	85	90,4%
ΝΑΙ	8	8,5%
ΔΕΝ ΑΠΑΝΤΩ	1	1,1%
ΣΥΝΟΛΟ	94	100,0%

ΕΧΕΙΣ ΞΕΚΟΨΕΙ ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΑΛΙΕΣ ΣΟΥ ΦΙΛΙΕΣ

ΕΡΩΤΗΣΗ 29

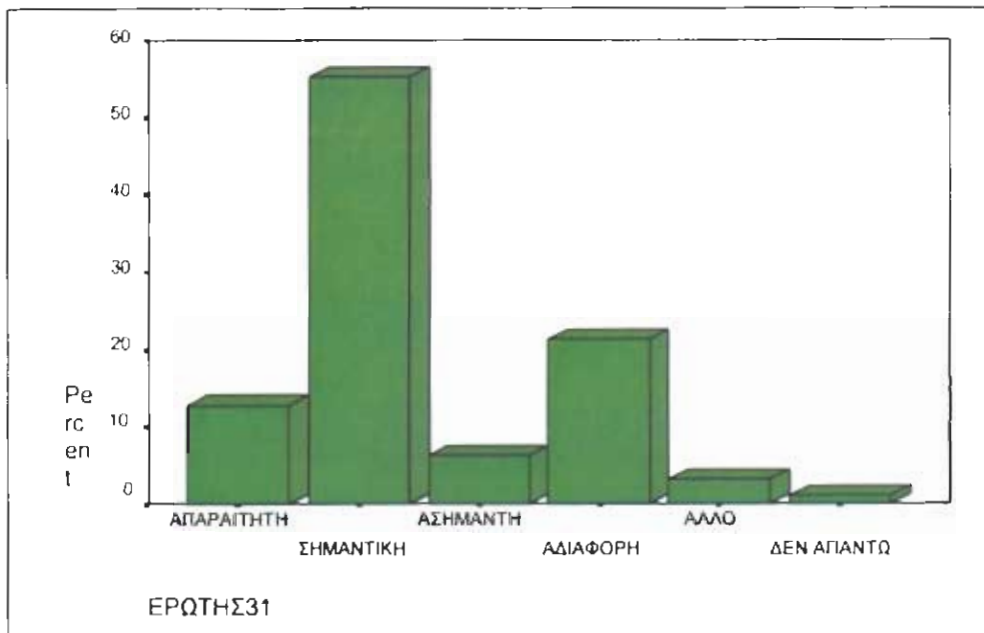
ΣΥΜΜΕΤΕΧΕΤΕ ΣΕ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΑ

	ΕΡΩΤΗΣΗ 30	
	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%
ΟΧΙ	37	39,4%
ΝΑΙ	57	60,6%
ΣΥΝΟΛΟ	94	100,0%

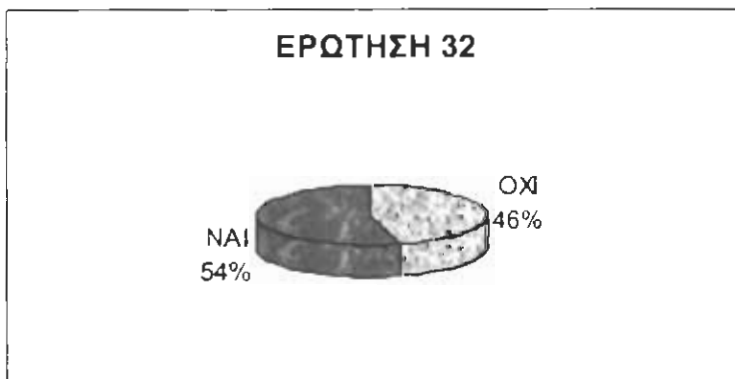
ΕΡΩΤΗΣΗ 30

	ΕΡΩΤΗΣΗ 31	
	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%
ΑΠΑΡΑΙΤΗΤΗ	12	12,8%
ΣΗΜΑΝΤΙΚΗ	52	55,3%
ΑΣΗΜΑΝΤΗ	6	6,4%
ΑΔΙΑΦΟΡΗ	20	21,3%
ΑΛΛΟ	3	3,2%
ΔΕΝ ΑΠΑΝΤΩ	1	1,1%
ΣΥΝΟΛΟ	94	100,0%

	ΕΡΩΤΗΣΗ 32	
	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	%
ΟΧΙ	43	45,7%
ΝΑΙ	51	54,3%
ΣΥΝΟΛΟ	94	100,0%

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3

ΕΓΚΡΙΣΗ ΣΧΟΛΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΑΡΧΗ ΕΥΡΕΙΝΟΥ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΠΑΙΔΑΓΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΦΛΩΡΙΝΑΣ
ΕΠΙΜΕΤΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

15-5-2000

Φλώρινα

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ

Δ.Π.Σ. 15/5/00

ΣΧΟΛΗ ΦΛΩΡΙΝΑΣ

11100

Παράρτημα
Τηλέφωνο 0362-
143 034 - 24 973

Β Ε Β Α Ι Ο Σ Τ Η

Βεβαιώνεται ότι πραγματοποιήθηκε έρευνα με χρήση ερωτηματολογίου και με θέμα "Προσαρμοστικότητα και προσαρμογή φοιτητών" στους πρωτοετείς φοιτητές του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης Φλώρινας του Α.Π.Θ. στις 13 Απριλίου 2000 από τις φοιτήτριες του ΤΕΙ Πατρών α) Μαρίνα Κασίτη και Χρήστου και β) Τριανφή Χαίδου του Χρήστου στη πλαίσια της πτυχιακής τους εργασίας.

Ο Πρόεδρος
Χημικωτανης
Χημικωτανης

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΓΙΑΝΝΗΣ ΓΑΛΑΝΟΣ

“Το άγχος”

Εκδόσεις “Μπαρμπουνάκης”

Θεσ/νίκη 1976

2. Ινστιτούτο Ψυχολογίας της Ακαδημίας Επιστημόνων της Ε.Σ.Σ.Δ.

Μετάφραση: Δ. Ρωμανός

“Ψυχολογία της προσωπικότητας”

Εκδόσεις: Επιμόρφωση

Αθήνα

3. ΑΜΑΛΙΑ ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ – JOHNSON

“Προκατάληψη Ποιος εγώ. Η δυναμική ανάμεσα στην προκατάληψη και την ψυχολογική ωριμότητα”

Εκδόσεις: Ελληνικά γράμματα

Αθήνα 1998

4. Ι. Δ. ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ

“Παιδαγωγική ψυχολογία”

Προσαρμογή – Προσωπικότητα

Τόμος Α’

Εκδόσεις: Κορφή

Αθήνα 1996

5. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Κ. ΚΑΚΑΒΟΥΛΗΣ

“Ψυχοπαιδαγωγική”

Τόμος Α’ - Συναισθηματική ανάπτυξη και αγωγή

Αθήνα 1990

6. ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΚΑΛΑΝΤΖΗ – ΑΖΙΖΙ

“Αυτογνωσία, Αυτοανάλυση και Αυτοέλεγχος”

Εκδόσεις: Πανεπιστημίου Αθηνών

Αθήνα 1993

7. ΑΧΙΛΛΕΑΣ Γ. ΚΑΨΑΛΗΣ

“Παιδαγωγική ψυχολογία”

Εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη Α.Ε.

Θεσσαλονίκη 1995

8. ΡΑΝΥ ΚΟΥΛΟΥΡΗ – ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ

“Παιδαγωγική ψυχολογία”

Εκδόσεις: “Ελλην” - Αθήνα 1994

9. Α. ΚΩΣΤΑΡΙΔΟΥ – ΕΥΚΛΕΙΔΗ

“Ψυχολογία κινήτρων”

Εκδόσεις: “Ελληνικά γράμματα”

Αθήνα 1995

10. ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΛΕΟΝΤΑΡΗ

“Αυτοαντίληψη”

Εκδόσεις “Ελληνικά Γράμματα”

Αθήνα 1996

11. Μ. ΜΑΛΙΚΙΩΣΗ – ΛΟΪΖΟΥ

“Συμβουλευτική ψυχολογία”

Εκδόσεις: Ελληνικά γράμματα

Αθήνα 1996

12. ΝΙΚΟΣ ΜΑΝΟΣ

“Βασικά στοιχεία – Κλινικής ψυχιατρικής”

University Studio Press

Θεσ/νίκη 1988

13. ΜΑΡΙΑ ΝΑΣΙΑΚΟΥ

“Η ψυχολογία σήμερα”

Γενική ψυχολογία

Εκδόσεις: Παπαζήση

Αθήνα 1982

14 ΝΙΚΟΣ Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ – ΔΗΜΗΤΡΗΣ Η. ΖΑΧΟΣ

“Ψυχολογία”

Κεντρο ψυχολογικών μελετών
Αθήνα 1989

15. ΝΙΚΟΣ Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

"Ψυχολογία"

Γ' Έκδοση

Αθήνα 1993

16. ΙΩΑΝΝΗΣ Ν. ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΣ

"Ψυχολογία ατομικών διαφορών"

Διατομικές, διομαδικές και ενδοματικές διαφορές και αποκλίσεις

Εκδόσεις: Πανεπιστημίου Αθηνών

Αθήνα 1992

17. ΙΩΑΝΝΗΣ Ν. ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΣ

"Εξελικτική ψυχολογία"

Η ψυχική ζωή από τη σύλληψη ως την ενηλικίωση

Τόμος 2^{ος} - Αθήνα

18. ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΙΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ

"Εφαρμοσμένη Ψυχολογία"

Εκδόσεις: "Ελληνικά γράμματα"

Αθήνα 1995

19. ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΙΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ

"Ένας ψυχολόγος κοντά σου"

Εκδόσεις: "Ελληνικά γράμματα"

Αθήνα 1994

20. ΙΩΑΝΝΗΣ Ε. ΠΥΡΓΙΩΤΑΚΗΣ

"Κοινωνικοποίηση και εκπαιδευτικές ανισότητες"

Εκδόσεις: Γρηγόρη

Αθήνα 1989

21. ΔΗΜΗΤΡΗ ΣΑΚΚΑ

"Παιδαγωγική ψυχολογία"

Εκδόσεις: Γρηγόρη

Αθήνα 1977

22. ΒΑΣΙΛΗΣ Ι. ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΠΟΥΛΟΣ

“Η ανάπτυξη της προσωπικότητας”

Εκδόσεις: Gutenberg – Παιδαγωγική σειρά

Αθήνα 1987

23. ΧΑΤΖΗΘΩΜΑΣ ΦΩΤΗΣ – ΑΛΕΦΑΝΤΟΣ ΠΑΝΤΕΛΗΣ

Λεξικό ανεπτυγμένων εννοιών

Εκδόσεις: “Φίλιππος”

Τόμος Γ΄ - Έκδοση 3^η

Θες/νίκη 1994

24. ΜΑΡΙΑ ΧΟΥΡΔΑΚΗ

“Οικογενειακή ψυχολογία”

Εκδόσεις: Γρηγόρη

Αθήνα

25. ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ Α. ΧΡΙΣΤΟΦΙΔΗΣ

“Ψυχικές διαταραχές και αντιμετώπιση τους”

Εκδόσεις: Λευκωσία

1991

26. Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια

27. ΑΜΑΛΙΑ ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ – JOHNSON

Προσωπική επικοινωνία

2. ΞΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΑΛΦΡΕΝΤ ΑΝΤΛΕΡ

“Ανθρώπινοι χαρακτήρες”

Βιβλιοθήκη για όλους

2. Τ. LEMPERIERE – Α. FELINE ΚΑΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

“Εγχειρίδιο ψυχιατρικής ενηλίκων”

Α΄ Τόμος

Εκδόσεις: Παπαζήση

3. ΧΑΡΟΛΑΝΤ ΜΠΛΟΥΜΦΙΛΝΤ

Λεονάρντ Φίντλερ

“Κάντε ειρήνη με τον εαυτό σας”

Εκδόσεις “Γλάρος”

Αθήνα 1992

4. ΤΖΩΝ ΜΠΟΛΜΠΥ

“Δημιουργία και διακοπή των συναισθηματικών δεσμών”

Εκδόσεις “Καστανιώτη”

Αθήνα 1995

5. Ρ. NAVILLE

“Η ψυχολογία της συμπεριφοράς”

Εκδόσεις “Καλβος”

Μετάφραση: Τάκης Κονδύλης

Αθήνα 1970

6. VIRGINIA SATIR

“Πλάθοντας Ανθρώπους”

Εκδόσεις: Κέδρος

Αθήνα 1989

5^η Έκδοση

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2

ΠΙΝΑΚΕΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΜΩΝ